

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

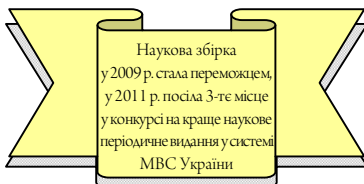
ВІСНИК
Харківського
національного
університету
внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ

Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 2 (61) 2013

Харків 2013

Збірник включено
до переліку наукових
фахових видань України
з юридичних та соціологічних наук
(постанови президії ВАК України
від 10.02.2010 № 1-05/1,
від 26.05.2010 № 1-05/4)

Друкується за рекомендацією
Вченої ради ХНУВС,
протокол № 8 від 30.07.2013

Редакційна колегія:

С. М. Гусаров – д-р юрид. наук, член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (головний редактор); **О. М. Головка** – д-р юрид. наук, проф. (заступник головного редактора); **П. О. Білоус** (відповідальний секретар); **В. С. Бакіров** – д-р соціол. наук, проф., акад. НАН України, член-кор. НАПН України; **Т. С. Воропай** – д-р філос. наук, проф.; **О. П. Гетманець** – д-р юрид. наук, проф.; **В. А. Греченко** – д-р іст. наук, проф.; **В. В. Ковальська** – д-р юрид. наук, проф. співроб.; **А. Т. Комзюк** – д-р юрид. наук, проф.; **В. В. Конопльов** – д-р юрид. наук, доц., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України; **Т. М. Кравцова** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Марцеляк** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України; **Є. О. Мічурін** – д-р юрид. наук, проф.; **О. М. Музичук** – д-р юрид. наук, проф.; **В. Д. Пчолкін** – д-р юрид. наук, проф.; **І. П. Рущенко** – д-р соціол. наук, проф.; **М. М. Саппа** – д-р соціол. наук, проф.; **О. Ю. Синявська** – д-р юрид. наук, проф.; **С. В. Слінько** – д-р юрид. наук, проф.; **В. М. Трубников** – д-р юрид. наук, проф.; **О. В. Тягло** – д-р філос. наук, проф.; **Р. Б. Шишка** – д-р юрид. наук, проф.; **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України

У статтях збірника висвітлено широке коло актуальних проблем держави і права, боротьби зі злочинністю та охорони правопорядку, адміністративного права та процесу, фінансового, цивільного, господарського, трудового та екологічного права, соціології тощо.

Для науковців, правоохоронців-практиків, слухачів, курсантів та студентів юридичних вузів.

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА	
Головко О. М., Греченко В. А.	
С. В. Пахман як теоретик та історик права.....	6
Андреев Д. В.	
Транзактна модель комунікації влади та суспільства: філософсько-правовий аспект	15
Безпалова О. І.	
Законодавче забезпечення реалізації правоохоронної функції держави	22
Дем'яненко І. В.	
Роль автоматизованої системи документообігу суду в забезпеченні реалізації принципів судової влади	33
Коваленко Г. В.	
Філософсько-правова концепція «Імперії права» Роналда Дворкіна.....	39
Конопелько О. В.	
Проблемні аспекти формування загальнонаціональної ідеології в Україні.....	47
Мурза В. В.	
Поняття та структура механізму реалізації наглядової функції держави	58
Стецюк Б. Р.	
Розробка теорії юридичного процесу вченими- правниками у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.	65
Туранін В. Ю.	
Феномен юридичної мови: концептуалізація проблеми.....	73
ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ	
Бабкова В. С.	
Координаційна нарада як основна форма координаційної діяльності прокуратури у сфері протидії злочинності та корупції	80
Грищенко О. В.	
Проблеми кваліфікації та відмежування побоїв та мордувань від суміжних злочинів	87
Ізотов В. А.	
Взаємодія підрозділів БНОН зі слідчими підрозділами ОВС під час досудового розслідування організації або утримання наркопритонів.....	98

Косий О. М. Повноваження прокурора у кримінальному переслідуванні в аспекті процесуального керівництва досудовим розслідуванням	106
Лапкін А. В. Обвинувальна промова прокурора у суді: структура і зміст	113
Літвінов Є. В. Місце судових органів України в системі спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності	120
Максимус Д. О., Юхно О. О. Окремі аспекти використання органами внутрішніх справ сучасних інформаційних технологій при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій	125
Малиновська Т. М. Повноваження органів внутрішніх справ щодо профілактики насильства над дітьми та протидії йому	134
Марков В. В. Хакерські атаки на імпланти як один із способів протиправного використання кіберпростору: сутність та види	139
Мірошниченко І. С. Вплив віктимогенної ситуації на злочинні прояви щодо осіб похилого віку	147
Степанюк Р. Л. Типові технології викрадень бюджетних коштів як елемент криміналістичної характеристики злочинів	154
Федосова О. В. Правові засади участі громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів України	161
Юхно О. О. Окремі аспекти законодавства та практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві	169
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО	
Абакумов В. М. Особливості діяльності суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, які функціонують на локальному рівні	179
Даниленко А. П. Нормативно-правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні	187

Ключко А. М.	
Початкова підготовка в системі професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ України	195
Комзюк В. Т.	
Правове забезпечення взаємодії митних органів з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування.....	203
Любімова С. Ю.	
Правові засади реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності та місце в них адміністративно-правового регулювання	213
Маренич В. М.	
Роль PR-технологій в управлінні формуванням іміджу вищого навчального закладу	220
Сергеев А. А.	
Відомчі інституційні гарантії права на захист честі, гідності та ділової репутації працівників ОВС України.....	229
ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО	
Батрин О. В.	
Відкликання апеляційної скарги та відмова від неї в цивільному процесі України.....	240
Волощенко О. М.	
Проблемні аспекти набуття прав на торговельні марки.....	248
Д'ячкова Н. А.	
До питання про правосуб'єктність учасників правовідносин, що виникають при встановленні опіки над майном	256
ТРУДОВЕ, ЗЕМЕЛЬНЕ ТА ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО	
Безкоровайний Б. О.	
Правове регулювання припинення державної служби.....	266
Лісова Т. В.	
Особливості державної реєстрації прав на землю в сучасних умовах.....	273
Сардінов Р. Т.	
Особливості застосування дисциплінарних стягнень до посадових осіб митної служби України	283
НА КНИЖКОВУ ПОЛИЦЮ	291
НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ.....	294
НАШІ АВТОРИ	299
ДО УВАГИ АВТОРІВ	302

УДК 340.123(092)

О. М. Головка,

В. А. Греченко

С. В. ПАХМАН ЯК ТЕОРЕТИК ТА ІСТОРИК ПРАВА

Розглянуто основні етапи наукової діяльності С. В. Пахмана, досліджено його внесок в розробку різних аспектів теорії та історії права, зокрема в теорію юридичного позитивізму, «теорію родового побуту», характеристику інститутів цивільного права, концепцію «послухів» та доказів і доказування за Руською Правдою.

Ключові слова: догма права, цивільне право, свідки, свідчення, Руська Правда.

Семен Вікентійович Пахман (1825–1910) – видатний юрист другої половини XIX – початку XX ст. – народився в Одесі, жив та працював в Одесі, Харкові, Москві, Казані, Петербурзі. Він зробив значний внесок в розробку як теорії, так і історії права.

Теоретичні та історичні погляди С. В. Пахмана досліджували А. Х. Гольмстейн, М. А. Гредескул, Г. Ф. Шершеневич, С. О. Пяткіна, В. Д. Зорькін, Т. Ю. Амплєєва, Б. Р. Стецюк, Є. М. Дербін та інші, але в їх публікаціях мова йшла лише про окремі аспекти праць С. В. Пахмана. Виходячи з цього, за мету дослідження автори ставлять розкриття основних теоретичних поглядів С. В. Пахмана, а також його внеску в розробку питань історії держави та права Київської Русі.

С. В. Пахман вчився спочатку в гімназії при Рішельєвському ліцеї, потім на юридичному відділенні ліцею (1840–1843) в Одесі і в Московському університеті (1843–1845), після закінчення якого був викладачем законознавства і латинської мови в Тульській гімназії (1846–1848), потім – ад'юнктом по кафедрі енциклопедії і історії правознавства в Рішельєвському ліцеї. У 1851 р., після здачі в Московському університеті іспиту на ступінь магістра цивільного права, він захистив магістерську дисертацію «О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии», а в 1852 р. отримав кафедру законів державного благоустрою (поліцейського права) в Казанському університеті і ступінь доктора юридичних наук. У 1859 р. перейшов у Харківський університет, спочатку був призначений ординарним професором по кафедрі поліцейського права, а потім в 1862 р. перейшов на кафедру цивільного права, продовжуючи, проте, викладання права поліцейського [1, с. 197]. У 1866 р. запрошений на кафедру цивільного права і судочинства в Петербурзький

університет, яку і обіймав до 1876 р. До цього в 1873 р. був обраний деканом юридичного факультету. У 1879 р. за твір «Обычное гражданское право в России» (2 томи: 1877 і 1879 pp.) удостоєний повної премії імені графа Сперанського. Ці гроші (6000 руб.) С. В. Пахман пожертвував Петербурзькому університету для встановлення стипендії його імені для студентів, що виявили особливі успіхи з цивільного права. С. В. Пахман був одним із засновників Петербурзького юридичного товариства. У 1882 р. призначений сенатором. П'ять університетів надали С. В. Пахману дипломи на звання почесного члена: Санкт-Петербурзький, Казанський, Харківський, Св. Володимира в Києві і Новоросійський [1, с. 198]. С. В. Пахман похований на Нікольському кладовищі Олександроневської лаври [2].

Якщо характеризувати суть теоретичних поглядів С. В. Пахмана, – то слід відзначити, що він був яскравим представником юридичного позитивізму. Його зусиллями, а також зусиллями таких учених, як Є. В. Васьковський, Д. Д. Грімм, М. І. Палієнко, Г. Ф. Шершеневич та ін., юридичний позитивізм в Росії став пануючим напрямом у загальній теорії права і в галузевих юридичних дисциплінах, в першу чергу, в цивілістиці [3, с. 3].

У своїх роботах С. В. Пахман виступає як послідовний і переконаний представник формально логічної догматичної юриспруденції. Одна з основних рис юридичного позитивізму полягає в тому, що наука права фактично зводиться до юридичного догматизму. Соціологічний, етичний та інші підходи до права в принципі не заперечувалися цим напрямом, але вони при цьому або виводились взагалі за рамки юридичної науки, або вважалися дисциплінами вторинного і прикладного характеру. У вітчизняній науці цю точку зору одним з перших обґрунтував саме С. В. Пахман [4, с. 40]. Спробу розробити «синтетичну» теорію права і вийти за рамки формально-догматичного узагальнення, зв'язати право з його соціальним змістом і на основі цього дати поняття права як соціального явища в контексті інших явищ С. В. Пахман вважав посяганням на чистоту юриспруденції як науки «догматико-систематичної», прагненням позбавити юриспруденцію «значення науки і права на самостійне існування» [5, с. 13, 19] (тут і далі переклад наш – О. Г., В. Г.). С. В. Пахман виходив з протиставлення двох за їх змістом і завданнями теорій права (наук про право): по-перше, так званої «побутової», або «історико-філософської»; по-друге, «юридичної теорії», «юридичної науки у власному сенсі», «юриспруденції як самостійної науки» [5, с. 20, 24, 25, 43, 50–51, 66–67]. С. В. Пахман не заперечує, що право тісно пов'язане з інтересами і потребами, які воно захищає і охороняє; що право виступає як один із засобів для досягнення тих або інших життєвих цілей. Але ці життєві стосунки, інтереси, цілі і т. п. – усе це, на його

думку, є лише «зовнішньою» стороною права, фактичним життєвим ґрунтом, на якому воно існує. Вивчення цих «зовнішніх» аспектів і складає завдання «побутової» теорії права, стверджував С. В. Пахман [5, с. 21, 25, 43.]

Отже, С. В. Пахман відстоює два взаємопов'язані і характерні для юридичного позитивізму положення: формалістичне поняття права і обмеження юриспруденції формально-догматичними завданнями дослідження [4, с. 41].

Цивільне право уявляється йому абсолютно цілісною і замкнутою областю норм, з якої, без шкоди для основних принципів, не можна викинути жодної частини: цю точку зору С. В. Пахман відстоював у дискусії проти К. Д. Кавеліна, захищаючи загальноприйнятую систему інститутів особисто-сімейного, речового, зобов'язального і спадкового права.

З питання про співвідношення цивільного і торгового права Пахман приходить до висновку про необхідність злиття цих двох областей приватного права. «До складу цивільного уложення повинне входити не тільки майнове, але і особисте право, і притому не лише сімейне, але загальне право осіб...», – писав він [6, с. 207].

Загальні теоретичні переконання Пахмана були піддані серйозній науковій критиці в роботі С. А. Муромцева «Что такое догма права?» Заперечуючи Пахману, Муромцев спробував роз'яснити відмінність, що існує між науковими законами і правовими принципами [7].

Жваву полеміку викликала і книга С. В. Пахмана «История кодификации гражданского права» в 2-х томах, перший з яких був присвячений, в основному, кодифікації в державах Заходу і Росії до 1826 р., а другий – російській кодифікації з 1826 р. та місцевим законам, у тому числі в губерніях Чернігівській та Полтавській [8]. Ця робота викликала спочатку дуже схвальну реакцію в пресі. В рецензіях відзначалося, що цей твір не має нічого подібного навіть у західній літературі, що його чекає величезне значення в теоретичній і практичній області [9]. Але були й інші думки. Сувору критику зустрів твір Пахмана з боку професора В. І. Сергеевича [10]. Відкинувши всяку наукову цінність у викладі Пахманом змісту Зводу, Сергеевич вказує, що ті порівняно небагато сторінок, які присвячені опису складу різних законодавчих комісій і зовнішнього ходу їх робіт, могли б мати наукове значення, якби належали перу Пахмана «але, на жаль, вони написані не автором», «особисто авторів належать тільки помилки, що свідчать про крайню недбалість, з якою ці виписки робилися» [11, с. 463].

У 1877–1879 рр. С. В. Пахман публікує великий двотомний твір «Обычное гражданское право в России». Звертає на себе увагу систематизація матеріалу, зроблена Пахманом, яка полягає в розподілі його за відділами, прийнятими для викладу цивільного права.

Тобто за речовим і зобов'язальним правом йде сімейне і спадкове – бракує тільки загальної частини. В межах кожного з указаних відділів автор продовжує триматися встановлених рубрик. Так, наприклад, шлюбне право викладається з наступних питань: загальний характер шлюбного союзу, умови вступу в шлюб, вік, спорідненість, згода тих, хто вступає в шлюб, і батьків, форма укладення шлюбу, передшлюбні умови, особисті і майнові стосунки подружжя, припинення шлюбного союзу. Проте фахівці відзначали й недоліки видання. Пахман зробив спробу укласти усе звичаєве російське право в рамки системи, виробленої на ґрунті римського права. Можливість систематичного викладу російського звичаєвого права тим більше сумнівна, що не існує загальних звичаїв, а є тільки місцеві, на що вказував рецензент книги Г. Ф. Шершеневич [9].

Аналізуючи історичні погляди С. В. Пахмана, слід відзначити, що в своїй магістерській дисертації «О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии» він не виходив за рамки родової теорії [12, с. 57–58] в інтерпретації К. Д. Кавеліна. «Теорія родового побуту» була обґрунтована Й. Ф. Г. Еверсом в його монографічному дослідженні «Древнейшее право русов в его историческом развитии» (1826).

Коротко «теорію родового побуту» Еверс виклав так: людське суспільство «розвивається з сім'ї на чолі з хазяїном будинку до роду із старійшиною, до племені з вождем і, нарешті, до народності з правителем» [13, с. 6]. «Нова держава в первинному своєму стані, – писав Еверс, – є не що інше, як з'єднання багатьох великих родів, а новий володар не що інше, як верховний патріарх. Влаштування і управління держави є правління великим сімейством – єдиний зразок, який мали на увазі люди, що вступали в нове велике суспільство» [14].

К. Д. Кавелін конкретизував цю теорію, підкресливши, що на початковому етапі розвитку слов'ян спостерігається панування родового побуту «під управлінням старшого народженням і літами». З розмноженням споріднених ліній, коли старшинство «неможливо було визначити, – стали обирати старійшин». Вони виконували, головним чином, судові і військові функції, а загальне управління перейшло в руки вічових зборів. Проте взаємні розбрати, такі властиві кровно-спорідненим стосункам, не дозволяли «розвинути громадський дух і громадянські добродітності». Тому «за закликом союзних племен з'являється на Русь войовнича дружина, під проводом вождів, яких наші предки по-своєму називають князями». Вони утворюють «сильну, велику державу; але устрій її носить на собі неслов'янський відбиток; здається, воно було феодальне» [15, с. 24–28].

Таким чином, погляд К. Д. Кавеліна на становище і розвиток інституту князівської влади в Давній Русі виявляється майже цілком

подібним до концепції С. М. Соловйова. Виняток становить лише схема переходу від родових стосунків до державних. К. Д. Кавелін вводив у неї самостійний проміжний етап, коли на зміну родовому побуту з його спільним володінням приходить побут сімейний за панування приватного володіння – вотчини [16, с. 401–407; 17, с. 406–407].

У вищезгаданому дослідженні Пахмана виявляється ґрунтовне знайомство автора з джерелами, позитивність і логічність узагальнень і висловлюються наступні положення. Утворення і розвиток давньої руської системи судових доказів, так само як і системи судочинства, обумовлювалися переважно тубільними засадами, що визначали життя наших предків [18, с. 12]. Відкидаючи вплив германського елемента на руське право, автор допускає значну і довшотривалу дію візантійського елемента [18, с. 29, 34]. Прадавня система судових доказів виявляє панування забобону і грубої омани, оскільки звичаєм і законом були освячені деякі засоби відкриття істини (суди Божі, ордалії), які мають бути розглянуті, з одного боку, як судові докази, а з іншого – як особливі форми суду, протилежні до форм звичайного людського суду [18, с. 12]. Найважливішим і основним у цілій системі судових доказів був доказ за допомогою свідків [18, с. 136]; нижче цього способу доказу стояли форми суду, що носили загальну назву судів Божих. Присяга як засіб доказування примикає до ордалій. Інші докази, як власне зізнання, жереб, судовий поєдинок, поголовний обшук, розвиваються пізніше, в період від початку XV до половини XVII століття [9].

Відносно послухів Руської Правди С. В. Пахман відзначає, що свідки в давньоруському праві ділилися залежно від знання того, про що даються показання свідків, на дві групи – видоки і послухи: «під першим розумівся той, хто був самовидцем відомої справи (testis de visu), а під другим – той, хто знав про справу тільки «по слуху» (testis de auditu), звідки і сама назва «послух» [18, с. 48–49]. При цьому, на думку Пахмана, відмінність двох категорій свідків не була істотною – від свідка вимагалось тільки, щоб він знав, про що свідчить, і щоб його свідчення підтверджували свідчення особи, що представила його на суд [18, с. 49].

Сформульована і обґрунтована Пахманом та його послідовниками концепція еволюції послухів стала основною для подальших поколінь істориків права [19, с. 37].

Проте найімовірніше, що термін «послух» був свого роду новацією в праві, суть якої полягала в тому, що якщо раніше свідчити на суді міг тільки очевидець того, що сталося («видок»), то тепер досить було мати відомості про вчинений злочин. Таким чином з'явилась нова категорія свідків – послухи [20].

С. В. Пахман відзначав наступні вимоги до послухів: за моральними якостями – допускалися «добрі люди», «правдиві, богобоязливі

і такі, що говорять заради страху Божого і правди», не помічені в пияцтві, крадіжстві, обмані або привласненні чужого майна; стосовно учасників процесу – не могли бути «люди, що знаходяться з одним з позовників у ворожнечі або тяжбі», близькі родичі, подружжя, холопи проти своїх власників. При цьому він вказував, що причини, «по коим нельзя предполагать в свидетеле желание сказать правду, делали известные лица безусловно неспособными к свидетельским показаниям; сюда особенно относятся нравственные качества; другие же причины принимались в соображение только по просьбе тяжущегося, против которого приводился кто либо в свидетели; это – известные отношения свидетелей к тяжущимся сторонам: родственные, дружественные, неприязненные и т. п.» [18, с. 54–55].

Аналіз наявних в нашому розпорядженні джерел дозволяє зробити висновок, що система доказів судочинства Київської держави несе на собі відбиток глибокої старовини. Вона, також як і юридичний процес в цілому, визначалася правовими звичаями і стародавніми традиціями, що панували в суспільстві. Проте прадавня система доказів не була якоюсь застиглою формою. Вона змінювалася і розвивалася разом з суспільством. Руська Правда, порівняно з договорами Русі з Візантією, відбила істотні зміни в становищі позивача і відповідача, котрі з'явилися в процесі переходу до судської общини [21, с. 157].

Тепер необхідною умовою справедливості позову стає не лише свідчення позивача (цього було достатньо раніше для подання позову), але і власне зізнання відповідача. Відсутність зізнання диктувало потребу в отриманні таких фактів, які могли допомогти у встановленні істини і переконати суддів у справедливості або хибності позову, тобто до складання певної системи доказів. Найголовнішим джерелом доказів були покази свідків. «В усіх давніх народів, – відмічає С. В. Пахман, – вони вважалися найважливішими і самими загальноживаними засобами пізнати істину» [18, с. 19]. Позивач за допомогою свідчення «видоків» повинен був підтвердити пред'явлене конкретній особі звинувачення («поклеп»). Саме про них говориться у ст. 40: «...оже ли убинють и, а уже будут людие связана видели...» і в статті 68: «Аже выбьют зуб, а кровь видят у него во рте, а людие вылезут...» [22, с. 67, 68].

У цьому випадку суд мав справу з очевидцями. Їх значення не переходить в роль захисників, вони є просто засобом пізнати фактичну істину. Вони не зацікавлені в результаті процесу і не пов'язані зі сторонами ні як свідки угоди, ні клятвою. У Просторовій редакції міститься вимога, щоб свідки говорили «слово противу слова» з потерпілим.

С. В. Пахман висловив ряд припущень стосовно становлення доказів на Русі і сформулював їх у ряді положень. Відзначається первинність показань свідків, що вважалися важливим і основним

доказом. Удосконалення системи доказів відбувалося під впливом державних засад. Тяжкість доведення лежала не лише на позивачі, але і на відповідачі «за стародавнім нашим правом». Взаємне співвідношення доказів, у застосуванні їх до нашої давньої практики, не було строго визначене. Розглянуті і окремі докази [23].

С. В. Пахман поділяв думку Й. Ф. М. Еверса [24, с. 151] і також вважав, що під словом «свідчення» слід розуміти зовнішні ознаки події злочину – рани, плями крові, сліди володіння чужою річчю і так далі [18, с. 134]. Подібним же чином переведена ця стаття у збірці «Памятники истории русского права»: «... нехай звинувачення, що міститься в публічно представлених (речових) доказах, буде визнано доведеним» [25, с. 11]. В цілому аналіз текстів статей Руської Правди дає змогу зробити висновок про те, що в цьому документі є зародки характерних для епохи феодалізму формальних доказів [26, с. 289].

У вітчизняній історико-правовій традиції не існує єдиної думки щодо згаданого в Руській Правді «ізвода пред 12 человека». Ряд дослідників вважали, що тут описується старовинний спосіб вирішення справи общиною («добрі люди» – общинні судді). Зокрема, такої точки зору дотримувалися М. Д. Іванішев, В. Ф. Владимирський-Буданов, Б. І. Сиромятніков, В. С. Юшков. С. В. Пахман належав до тих вчених (О. М. Ф. Рейц, О. П. Куніцин, М. М. Ковалевський, М. М. Покровський) які вбачали в цих 12 «суд посередників» («третейський»), який утворювався кожного разу тими, що судяться [27, с. 642–643].

Таким чином, можна відзначити, що С. В. Пахман має значні заслуги у розвитку теорії та історії права, зокрема це стосується теорії юридичного позитивізму, характеристики інститутів цивільного права, доказів та доказування за Руською Правдою. Критика та дискусії навколо праць С. В. Пахмана зовсім не применшують його ролі в розвитку права, а лише свідчать про демократизм та плюралізм думок у тодішньому науковому середовищі. Значним є і внесок С. В. Пахмана у поширення юридичних знань. Його праці з цивільного права, як і лекції, які він читав у кількох провідних університетах Російської імперії, користувалися незмінним успіхом серед студентів. В історії Петербурзького університету його діяльність пов'язується із «золотим віком» юридичного факультету, а сам він називається «знаменитим професором» [28]. Проте, на жаль, до цього часу немає комплексного дослідження (дисертації чи монографії), де б повномасштабно розкривався внесок С. В. Пахмана в розвиток теорії та історії права.

Список використаних джерел: 1. Гредескул Н. А. Кафедра гражданского права и гражданского судопроизводства / Н. А. Гредескул // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф. М. П. Чубинского и Д. И. Багаляя. – Харьков : Тип.

- «Печатное дело», 1908. – С. 185–206. **2.** Пахман, Семён Викентьевич [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Пахман,_Семен_Викентьевич. **3.** Пяткина С. А. Юридический позитивизм в России (Из истории русской буржуазной правовой мысли) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. А. Пяткина. – Л., 1965. – 15 с. **4.** Зорькин В. Д. Позитивистская теория права в России / В. Д. Зорькин. – М. : МГУ, 1978. – 268 с. **5.** Пахман С. В. О современном движении в науке права : речь, произнес. в годовом собр. Юрид. общ. 1882 г. / С. В. Пахман. – СПб. : Тип. Правит. Сената, 1882. – 68 с. **6.** Пахман С. В. К вопросу о предмете и системе русского гражданского уложения / С. В. Пахман // Журнал Гражданского и Уголовного Права. – 1882. – № 8. – С. 202–207. **7.** Муромцев С. А. Что такое догма права? / С. А. Муромцев. – М. : Тип. А. И. Мамонтова и Ко., 1885. – 35 с. **8.** Пахман С. В. История кодификации гражданского права : в 2 т. / Пахман С. В. – СПб. : Тип. П. отд-ния собственной Е. И. В. Канцелярии, 1876. – Т. 1. – 482 с.; Т. 2. – 485 с. **9.** Шершеневич Г. Ф. Наука гражданского права в России [Электронный ресурс] / Г. Ф. Шершеневич. Казань : Типо-лит. Имп. ун-та, 1893. – 243 с. – Режим доступа: <http://dop.uchebalegko.ru/docs/index-83734>. **10.** Академия : Кафедра гражданского права : Наиболее известные ученые – цивилисты России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tsud.ru/tsud4/jurist1/civilisti_rossii_5.htm. – Назва з титул. екрана. **11.** Сергеевич В. И. Задачи истории кодификации (по поводу двух томов «Истории кодификации гражданского права» С. В. Пахмана) / В. И. Сергеевич // Вестник Европы. – 1876. – Т. VI (LXII), Кн. 11. – С. 453–478. **12.** Дербин Е. Н. Институт княжеской власти на Руси IX – начала XIII века в дореволюционной отечественной историографии / Е. Н. Дербин. – Ижевск : Издат. дом «Удмурт. ун-т», 2007. – 268 с. **13.** Шевцов В. И. Родовая теория Г. Эверса / В. И. Шевцов // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. – М. : Наука, 1973. – С. 6–24. **14.** Любавский М. К. Лекции по древней русской истории до конца XVI века [Электронный ресурс] / М. К. Любавский. – 4-е изд. – М. : Лань, 2000. – (Мир культуры, истории, философии). – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-rossii/41.htm>. **15.** Кавелин К. Д. Взгляд на юридический быт древней России / К. Д. Кавелин. – М. : Директ-Медиа, 2011. – 113 с. **16.** Милоков П. Н. Очерки истории исторической науки / П. Н. Милоков. – М. : Наука, 2002. – 540 с. **17.** Шапиро А. Л. Русская историография с древнейших времен до 1917 года / А. Л. Шапиро. – М. : Культура, 1993. – 761 с. **18.** Пахман С. В. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии / С. В. Пахман. – М. : Университет. тип., 1851. – 212 с. **19.** Кочкина Л. М. К проблеме функции «послухов» Новгородской Судной грамоты / Л. М. Кочкина // Вектор науки ТГУ. Серия: Юридические науки. – 2012. – № 2 (9). – С. 37–39. **20.** Ступникова Н. Н. Доказательства и процедура доказывания в Древней Руси [Электронный ресурс] / Ступникова Наталья Николаевна // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. – 2010. – № 3. – Режим доступа: <http://journal.org/articles/2010/hist11.html>. **21.** Амплеева Т. Ю. История уголовного судопроизводства в России (IX–XIX вв.) : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Амплеева Татьяна Юрьевна. – М. : МГИМО (У) МИД России, 2009. – 457 с.

22. Русская Правда. Пространная редакция // Российское законодательство X–XX вв. : [тексты и коммент.] : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. – Т. 1. Законодательство Древней Руси / отв. ред. В. Л. Янин. – М. : Юрид. лит., 1984. – 430 с. 23. Новицкий В. А. Теория российского процессуального доказывания и правоприменения [Электронный ресурс] / В. А. Новицкий. – Ставрополь : Изд-во СГУ, 2002. – 584 с. – Режим доступа: <http://www.novizkii2.narod.ru/monog.html>. 24. Эверс И. Ф. Г. Древнейшее русское право в историческом его раскрытии : пер. с нем. / Эверс И. Ф. Г. ; пер. И. Платонов. – СПб. : Тип. Штаба Отд. корп. вн. стражи, 1835. – 447 с. 25. Памятники русского права // Памятники права Киевского государства в X–XII веках / под ред. С. В. Юшкова ; сост. А. А. Зимин. – М. : Госюриздат, 1952. – Вып. 1. – 287 с. 26. Ванявин Д. В. История развития института вещественных доказательств в уголовном процессе России / Д. В. Ванявин // Актуальные проблемы российского права. – 2009. – № 2. – С. 287–293. 27. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права / М. А. Чельцов-Бебутов. – Т. 1. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. – М. : Юрид. лит., 1957. – 840 с. 28. Золотой век факультета (1863–1919) / С.-Петербург. гос. ун-т, Юрид. фак. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.spbu.ru/AboutFaculty/History/1863_1919.aspx. – Назва з екрана.

Надійшла до редакції 25.07.2013

Головко А. Н., Греченко В. А. С. В. Пахман как теоретик и историк права

Рассмотрены основные этапы научной деятельности С. В. Пахмана, исследован его вклад в разработку различных аспектов теории и истории права, в частности в теорию юридического позитивизма, «теорию родового быта», характеристику институтов гражданского права, концепцию «послухов», доказательств и доказывания по Русской Правде.

Ключевые слова: догма права, гражданское право, свидетели, показания, Русская Правда.

Golovko O. M., Grechenko V. A. S. V. Pakhman as a Theorist and Historian of Law

S. V. Pakhman (1825–1910) is a theorist and historian of Law, well-known teacher, professor of a few leading universities of Russia. His biography and some aspects of his scientific activity were investigated by Holmsteyn, Gredeskul, Shershenevich, Pyatkina, Zorkin, Ampleyeva, Derbin, Stetsiuk. But these researches concerned only some separate aspects of Pakhman's scientific work. Therefore the aim of the authors' article was to analyze the main theoretical views of Pakhman and his development of the history of state and law of Kievan Rus questions.

This article summarizes the life and scientific way of Pakhman. His theoretical views and his contribution in the development of the history of Procedural Law of Kievan Rus period are considered. Pakhman was a prominent representative of legal

positivism. His efforts in legal positivism became the dominant trend in the general Theory of Law and especially in Civil Law. Pakhman contrasted two theories of law, «historical-philosophical» and «legal theory». Pakhman defended two positions which were typical for legal positivism: formalist conception of law and jurisprudence limits by formal dogmatic tasks research. He represented Civil Law as absolutely coherent and closed area regulations, he supported the conventional system of institutions of person family, clothing, binding and inheritance law.

Denying the Germanic influence on Rus Law Pakhman permits a significant and long-term impact of Byzantine Law. He believes that the most important and fundamental system of forensic evidence according to Russian Pravda (Truth) was the witnesses' evidence. Pakhman formulated and substantiated the role of 'postlukhy' in the proceedings of Kievan Rus. The desire to expound further scientific development of the question about the scientific work of Pakhman, the dissertation preparation or monographic research are presented in this theme. The materials of the article can be used during the educational process studying the theme «State and Law of Kyiv Rus», and also in reports preparation, control tasks, diploma works and dissertations.

Keywords: dogma of Law, Civil Law, witnesses, evidence, Russian Pravda (Truth).

УДК 340.12(075.8)

Д. В. Андреев

ТРАНЗАКТНА МОДЕЛЬ КОМУНІКАЦІЇ ВЛАДИ ТА СУСПІЛЬСТВА: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто домінуючі тенденції пошуку оптимального механізму соціально-правової комунікації між владою та суспільством. Проаналізовано основні підходи до дослідження зазначеної проблематики, починаючи від античних часів до сучасних наукових розробок дієвих комунікаційних моделей. Особливу увагу при організації комунікацій приділено засобам масової інформації, зокрема, з'ясовано їх роль у процесі впровадження транзактної моделі комунікації. Зроблено висновок, що альтернативою державного регулювання комунікативних відносин має стати розробка концепції державної комунікативної політики.

Ключові слова: соціально-правова комунікація, механізми комунікації, транзактна модель комунікації, засоби масової інформації, комунікаційний процес взаємодії влади та суспільства.

З точки зору більшості філософсько-правових концепцій розвиток сучасного суспільства доцільно розглядати як результат складної комунікативної взаємодії різних соціальних груп і структур, які утворюються у суспільстві. При цьому їх статус варіює залежно від здатності й можливостей здійснення комунікацій у широкому спектрі: від міжособистісних (індивідуальних) комунікацій до міжсуспільних масштабів. Загалом ця тема порівняно нещодавно, а саме

© Андреев Д. В., 2013

з першої чверті ХХ ст., стала предметом підвищеної наукової уваги й дослідницьких розробок.

Однак, незважаючи на те, що розвиток теорії комунікацій розпочався лише з ХХ ст., сучасний аналіз дослідження наукових концепцій теорії комунікацій свідчить: на теперішній час їх існує безліч, причому вони інколи не просто суперечать, а й виключають одна одну. Тим не менше, розглядаючи значний спектр підходів до визначення комунікаційних процесів, можна окреслити загально-визнані тенденції, які застосовують широко відомі науковці та спеціалісти цієї нової галузі технології комунікацій. Визнаючи наукові розробки сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників масових комунікацій Д. Богданова, Т. Грушевицької, С. Квіта, В. Конецької, З. Партико, Г. Почепцова, О. Фортунатова та багатьох інших науковців, зазначимо, що проблематика створення та удосконалення системи взаємозв'язків між суспільством і владою досліджувалась ще у класичних працях давньогрецьких філософів.

На нашу думку, зовсім не випадково один з найвидатніших творів «Держава» античного філософа Платона створено у вигляді комунікативної взаємодії – діалогу між його вчителем Сократом, який представляє когорту філософів, та його співрозмовниками, кожного з яких, за великим рахунком, можна розглядати як певну соціальну верству громадян [1, с. 11]. Результатом цих діалогів є побудова ідеї громадської угоди, яка спирається на своєрідний результат комунікативної взаємодії у демократичному суспільстві, а саме – на взаємну домовленість людей, а не на природну обумовленість.

Аналіз поширених сьогодні наукових теорій, присвячених питанням комунікацій, засвідчує тяжіння до фрагментації різних концептів комунікативної взаємодії, що, відповідно, дозволяє інтерпретувати цей феномен з позиції історико-компаративного аналізу та здійснити дослідження інноваційних моделей, в яких об'єднуються поняття комунікативної взаємодії суспільства, влади, індивідуума та соціальної стратифікації.

Очевидно, що дослідження питання комунікативної взаємодії потребує багатоаспектного розгляду самого поняття «комунікація» в координатній системі «суспільство – влада», органічно розглядаючи її як результати наукового пізнання з точки зору філософії права, а також як динаміку розвитку інформаційно-комунікативних технологій.

Джон Кін (John Keen), досліджуючи тему історії мас-медіа та демократії, небезпідставно зауважував, що існує очевидна філософська неузгодженість різноманітних обґрунтувань, що вказує на певну плутанину в усвідомленні своїх позицій ранніми захисниками свободи слова. Свобода комунікації обґрунтовувалася посиленням на якийсь один принцип абсолютного характеру, коли за основу бралася лише одна-єдина вірна причина, чому ця свобода є основоположним, першим принципом громадського і політичного

життя. І аргумент «природних прав» спирався на есенціалістську картину людської істоти, типову не лише для раціоналізму Просвітництва, а й для метафізики давніх греків і для християнської теології [2, с. 39].

Зауважимо, що спроби з'ясування природи і взаємозв'язків таких понять, як «державна» і «суспільство», «влада» і «свобода», «індивідуум» і «громада», призводили до необхідності раціонального встановлення природи і тлумачення цих категорій з позицій соціально-правової комунікації.

Водночас, ґрунтуючись на конструктах ідеалізованої моделі демократії, первинні погляди на стосунки між свободою та комунікацією страждали також від неявних класичних упередженостей, успадкованих від «безпосередньої» грецької моделі держави-полісу. Зокрема, в «демократичних полісах ті, хто інформує, та ті, кого інформують, були одними й тими ж особами, оскільки оприлюднювалося те, за що голосували збори, учасниками яких були громадяни. В такому випадку прозорість була повною, а зв'язок між демократією і оприлюдненням законів і рішень був природним та очевидним» [3, с. 105].

Загалом, комунікативні відносини передбачають певні ступені свободи і самостійності індивідуумів та соціальних суб'єктів за посередництвом механізмів узгодження дій індивідуума з діяльністю інших індивідуумів, соціальних груп і суспільства в цілому. Існування процедури такого «узгодження» реально доводиться фактором ефективності інституційно закріплених суспільних комунікативних зв'язків у демократичному суспільстві. Влада у сфері комунікативних відносин виявляє себе як розпорядник потужного управлінського потенціалу.

Тобто, можна визначити, що концепт міжособистісної комунікації нерозривно пов'язується з верховним правом індивідуума, сила і сфера дії якого цілком і повністю залежить від результатів комунікативної взаємодії, яка виявляється у «домовленостях» та організації дотримання цих «домовленостей» у суспільстві.

Конфігуративна єдність усіх означених складових зводиться до тріади – «влада слова», «влада інформації», «влада закону». З позиції потенційних можливостей комунікативної взаємодії «влада» як суспільний феномен розглядалася у працях М. Вебера, К. Маркса, А. Шопенгауера. Один з найавторитетніших вітчизняних істориків ХІХ ст. В. Ключевський зазначав, що «середньовічна європейська держава була федерацією суспільних прошарків, союзом декількох державних прошарків, який утримується на договорі» [4, с. 7].

З. Бауман звертає увагу на «значну схожість між двоступеневою моделлю раціонального суспільства в теорії М. Вебера і картиною раціонального суспільства, змалюваною Ієремією Бентамом у притчі «Паноптикон» [5, с. 68]. Кожна модель скріплена суворим

поділом двох різних, але взаємодоповнюючих принципів комунікації між владою та суспільством; кожна поєднує свободу і несвободу як однаково необхідні складові частини; і кожна обходиться без «духовної єдності» на кшталт «прихильності загальним цінностям», покладаючись на передбачувану егоїстичність індивідуумів як на достатню умову свого правильного функціонування.

Далі він зазначає, що соціальна система утворюється як інтеракція людських індивідуумів, а тому кожен учасник є одночасно і діячем (що володіє певними цілями, ідеями, установками і т. д.), і об'єктом орієнтації як для інших діячів, так і для себе самого. Система інтеракції є певним аспектом, аналітично абстрагованим від тотальної сукупності процесів дій учасників інтеракції.

Німецький філософ Н. Луман (Luhmann) зауважив, що історичним імпульсом для виникнення особливих символізованих засобів комунікації став винахід і поширення писемності, яка неосяжно розширила комунікативний потенціал суспільства і вивела його за межі інтеракції безпосередньо присутніх, а отже, і з-під контролю конкретних систем інтеракції. Без писемності було б неможливо вибудувувати зв'язуючі ланцюги влади всередині політико-адміністративної бюрократії, не кажучи вже про демократичний контроль над політичною владою [6].

Успішно впроваджене у 1452 р. Іоганном Гутенбергом (Gutenberg) промислове виробництво друкованої продукції було удосконалено китайський друкарський станок започаткувало революційну зміну способу матеріалізації інформації. Причому, саме в той історичний період Н. Маккіавеллі (Machiavelli) першим сформував тезу про безперспективність формації влади тільки на засадах примусу та обґрунтував важливість і обов'язковість забезпечення підтримки чинної влади населенням – фактично здійснення її легітимізації шляхом утворення необхідної «аури» у формі громадської думки. Цілком логічним постає питання щодо інструментарію формування громадської думки. Очевидно, що доки процеси фіксації та передачі інформації не набули характеристик масовості, швидкості комунікаційної взаємодії була досить невисокою. Громадська думка формувалась як результат фактично безпосередньої комунікативної взаємодії влади та суспільства.

Але ситуація змінилася з виникненням нового суб'єкта комунікативної взаємодії влади та суспільства – інституту засобів масової інформації. На нашу думку, каталізатором цього процесу стала зміна парадигми суспільних відносин, пов'язана з фактором соціально-економічних змін, привнесених капіталізмом: стрімким розвитком промисловості загалом, і звичайно ж, поліграфічної галузі зокрема. У процесах комунікативної взаємодії влади та суспільства з'явився особливий учасник – друковані книги та преса. Фактично з моменту свого виникнення преса потрапила під жорсткий контроль влади, що знайшло своє відображення у британському конституціоналізмі.

Так, якщо 11 грудня 1640 р. в одному з перших тогочасних європейських конституційних документів – Петиції «Про корні і гілки» – англійські парламентарі наголошували на неприпустимості «розповсюдження аморальних, порожніх і некорисних книг, памфлетів, театральних п'єс і балад, що призводять до ... відволікання населення від читання, вивчення і слухання Слова Божого та інших гарних книг», то вже приблизно через півстоліття, у 1689 р., з прийняттям документа «Біль про права» було проголошено, «що свобода слова, висловлювань і всього того, що відбувається у парламенті, не може бути приводом для переслідувань або бути методом розгляду у будь-якому суді, окрім парламенту» [7, с. 128].

Характерно, що фактично з тих часів і до сьогодні найбільш ефективним і дієвим інструментом формування громадської думки є інститут засобів масової інформації (ЗМІ), які вже не тільки виконують роль простого «посередника» у передаванні інформації, а й самі стають активними комунікаторами у системі соціально-правових відносин, створюючи нові перспективи розбудови демократичних засад.

У роботі «Сильна держава» Ф. Фукуяма (Fukuyama) вказує на існування широкого загалу наукових джерел, які обґрунтовують взаємозв'язок між процесом комунікацій, рівнем суспільного розвитку та принципами демократії. Автор зауважує, що рівень розвитку держави, можливо, безпосередньо не впливає на розвиток демократії, але у випадку низького розвитку ймовірним є скочування назад до авторитаризму. Однак оскільки неможливо стало вважати успішним розвиток без відповідної основи, нас під час розгляду згаданого питання хвилює зворотня комунікація – демократія допомагає чи шкодить розвитку державної влади [8, с. 54].

У той же час державна влада як така не здатна, зазвичай, сама по собі встановлювати колективну ідентичність суспільства; не спроможна вона також сама по собі здійснювати соціальну інтеграцію на ґрунті колективних цінностей, які їй принципово непідвладні. Тому теорія масової комунікації як підґрунтя теорії влади наділена тією перевагою, що відкриває можливість порівняння влади з комунікативними засобами інших видів суспільних цінностей та предикатів, наприклад, з істиною та справедливістю. Така постановка питання слугує, загалом, не тільки проясненню феномена влади, але одночасно і більш широкому компаративістському інтересу та обміну теоретичними підходами, які утворюються у сфері комунікативної взаємодії.

Щоб уникнути подібних непорозумінь, пов'язаних з утвердженням легітимності влади, що, до речі, властиво сучасним суспільствам, ще раз потрібно підкреслити: ідея комунікації полягає не в пропонуванні моделі політичної дії, а в аналізі спроможності влади налагодити діалог із суспільством у реалізації загальних демократичних ідей.

Фундатори теорії масової комунікації вважають, що соціально-правова комунікація – це своєрідне соціально-інформаційне поле політики, яке передбачає не односторонню спрямованість сигналів від еліт до мас, а весь діапазон неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, які мають найрізноманітніший вплив на політику. Тому політичне життя у будь-якому суспільстві неможливе без сталих методів комунікації [9, с. 16].

Однак, сьогоденні реалії вказують на виникнення нової небезпечної проблеми «сплетіння» двох інституцій: влади та ЗМІ. І ця проблема стосується не тільки країн, які стоять на перехідних щаблях свого розвитку.

Так, нещодавній скандал з незаконним збиранням інформації журналістами газети «News of the World» (входила до складу медіа-імперії News Corp. Руперта Мердока), що мав місце у Великобританії у 2011 р., вивів цю проблему на поверхню суспільно-політичних відносин. У результаті було створено спеціальну слідчу комісію, яку очолив лорд-суддя Брайан Левесон. У висновках комісії було наголошено на необхідності створення «сильного і незалежного наглядового органу за діяльністю ЗМІ, оскільки прийшов час, щоб політики виконали свої обіцянки і відсунули подалі свої особисті відносини з власниками та редакторами засобів масової інформації» [10].

Характеристики нових технологій змушують нас вийти за межі традиційної теорії масової комунікації. Цю нову сферу можна назвати транзактною медійною комунікацією. Транзактність означає зміну ролей – перехід до таких міжособових комунікаційних відносин, в яких кожна сторона може по черзі виступати у ролі відправника, одержувача або передавача інформації. Таким чином, відбувається обмін інформацією, певними знаками, а в результаті – й конкретними знаннями. «Медійна» означає, що ці технології включають у себе медіа. У більшості медіа-систем, які підтримують транзактні комунікації, можлива масова комунікація. Іншими словами, комунікаційними транс-діями може користуватися невизначене коло осіб [11, с. 396].

Отримані результати дають підставу зробити висновок, що існуюча в Україні модель комунікативної взаємодії влади та суспільства потребує особливої уваги та докорінного реформування. Динаміка розширення сучасного простору комунікативної взаємодії знаходить вираження в тенденціях, які мають забезпечити підвищення ефективності управлінських рішень, що призведе до:

- підвищення показників національної правосвідомості за рахунок розвитку людського потенціалу, а також розширення потенціалу індустрії масової інформації;

- сприяння становленню відкритого демократичного суспільства, яке гарантуватиме дотримання конституційних прав громадян щодо участі у суспільному житті, прийнятті відповідних рішень органами влади.

Водночас необхідно враховувати той очевидний факт, що динаміка розвитку комунікативних відносин часто є випереджаючою за управлінські можливості державного апарату і як альтернатива жорсткого державного регулювання або революційним трансформаціям у сфері комунікацій має бути розроблена концепція державної комунікативної політики на основі ідеї ефективного використання потенціалу двох одночасно взаємопов'язаних і антагоністичних систем – держави та засобів масової комунікації.

Список використаних джерел: 1. Платон. Держава / Платон ; [пер. з давньогр. Д. Коваль]. – К. : Основи, 2000. – 355 с. 2. Кін Джон. Мас-медіа і демократія / Джон Кін ; [пер. з англ. О. Гриценко]. – К. : К.І.С., 1999. – 134 с. 3. Куле К. СМИ в Древней Греции: сочинения, речи, разыскания, путешествия... / К. Куле ; [пер. с фр. С. В. Кулланды]. – М. : Новое литератур. обозрение, 2004. – 256 с. 4. Ключевский В. Сочинения. Т. VIII. Исследования, рецензии, речи (1890–1905) / В. О. Ключевский. – М. : Изд-во социал.-экон. лит., 1959. – 490 с. 5. Бауман З. Свобода как социальное отношение / Зигмунд Бауман ; [пер с англ. Г. Дашевского]. – М. : Новое издательство, 2006. – 132 с. 6. Луман Н. Власть / Никлас Луман ; [пер. с нем. А. Ю. Антоновского]. – М. : Праксис, 2001. – 256 с. 7. Блохин Н. Н. Конституции и законодательные акты буржуазных государств (XVII–XIX вв.) : [сб. док.] / Н. Н. Блохин. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. – 588 с. 8. Фукуяма Ф. Сильное государство : Управление и мировой порядок в XXI веке : [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – М. : АСТ ; АСТ Москва ; Хранитель, 2006. – 220 с. 9. Дубас О. Інформаційно-комунікаційний простір: культурно-політичні детермінанти : [монографія] / О. Дубас. – К. : Генеза, 2011. – 256 с. 10. Британский судья приговорил прессу. Закон о СМИ расколол Великобританию // Коммерсантъ. – 3 дек. 2012 г. – № 228/П (5013). 11. Брайант Д. Основы воздействия СМИ = Fundamentals of Media Effects / Д. Брайант, С. Томпсон ; [пер. с англ. В. В. Кулебы и Я. А. Лебеденка]. – М. : Вільямс, 2004. – 432 с.

Надійшла до редакції 12.07.2013

Андреев Д. В. Трансактная модель коммуникации власти и общества: философско-правовой аспект

Рассмотрены доминирующие тенденции поиска оптимального механизма социально-правовой коммуникации между властью и обществом. Проанализированы основные подходы к исследованию указанной проблематики, начиная от античных времён до современных научных разработок действенных коммуникационных моделей. Особое внимание при организации коммуникаций уделено средствам массовой информации, в частности, выяснена их роль в процессе внедрения трансактной модели коммуникации. Сделан вывод, что альтернативой государственного регулирования коммуникативных отношений должна стать разработка концепции государственной коммуникативной политики.

Ключевые слова: социально-правовая коммуникация, механизмы коммуникации, трансактная модель коммуникации, средства массовой информации, коммуникационный процесс взаимодействия власти и общества.

Andreyev D. V. Transactional Model of Communication between Authorities and Society: Philosophical and Legal Aspect

The prevailing tendencies to search the optimal mechanism for social and legal communication between authorities and society are researched in the article. The main approaches to the research of this issue, from ancient times to the modern scientific developments of effective communication models are analyzed in the paper. Special attention while organizing communications is paid to mass media. In particular their role in the process of implementing the transactional model of communication is clarified.

The author concludes that Ukraine's current model of communicative interaction between authorities and society requires special attention and radical reform. The dynamics of the expansion of communicative interaction's modern space is manifested in the tendencies that have to provide the efficiency of management decisions. All this will increase the national legal awareness through the development of human potential, industrial potential of mass information; will assist to promote open democratic society, which guarantees compliance constitutional of citizens rights to participate in the public life and decision-making by authorities.

The author believes it is necessary to consider the fact that the dynamics of communicative relations' development is often ahead of management capacity of the state machine. As an alternative to strict state regulation or revolutionary transformations in the sphere of communication we have to develop the concept of state communication policy based on the idea of efficient use of the capacity of two simultaneously interconnected and antagonistic systems. They are the state and mass media.

Keywords: social and legal communication, communication mechanisms, transactional model of communication, mass media, communication process of interaction between authorities and society.

УДК 351.74(477)

О. І. Безпалова

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВООХОРОННОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

З'ясовано сутність нормативно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Розглянуто систему нормативно-правових актів, що регламентують особливості реалізації правоохоронної функції держави. Визначено роль і місце законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Запропоновано класифікацію законодавчих актів у цій сфері, проаналізовано окремі закони. Визначено шляхи удосконалення законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави.

Ключові слова: правоохоронна функція держави, нормативно-правове забезпечення, система, реалізація, законодавче забезпечення, класифікація, удосконалення.

Становлення України як демократичної, соціальної, правової держави вимагає оптимізації існуючої системи заходів щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення належного рівня правопорядку в державі та її окремих регіонах. Вирішенню зазначених завдань має сприяти переосмислення ролі правоохоронної функції держави, вироблення дієвого механізму її реалізації. Це безпосередньо вплине на зниження рівня злочинності, сприятиме підвищенню ефективності діяльності відповідних державних органів у правоохоронній сфері та виведенню їх діяльності на якісно новий рівень у відповідності до загальноєвропейських стандартів.

Сучасний етап реформування правоохоронних органів зумовлює необхідність формування ефективної державної політики у правоохоронній сфері. Однією з найважливіших передумов ефективності державної політики у правоохоронній сфері є розробка відповідної нормативно-правової бази. Саме на рівні нормативно-правових актів мають формулюватися пріоритетні напрямки реалізації правоохоронної функції держави, визначатися коло суб'єктів, відповідальних за її реалізацію за окремими напрямками, закріплюватися шляхи взаємодії зазначених суб'єктів, визначатися проблемні питання, пов'язані із забезпеченням реалізації правоохоронної функції, та пропонуватися шляхи їх вирішення.

Безумовно, дослідженню особливостей реалізації правоохоронної функції держави присвятила свою увагу значна кількість науковців, зокрема В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, В. Г. Лукашевич, М. І. Мельник, О. В. Негодченко, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, М. М. Тищенко, М. І. Хавронюк, В. Н. Хропанюк, В. К. Шкарупа та ін. У результаті аналізу праць зазначених науковців можна дійти висновку, що незважаючи на численні дослідження, формування понятійного апарату у сфері реалізації правоохоронної функції держави ще остаточно не завершено; окремі аспекти реалізації правоохоронної функції держави залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, мова йде про необхідність вироблення дієвої нормативно-правової бази, яка б визначала пріоритетні напрямки державної політики у правоохоронній сфері, регламентувала діяльність відповідних органів державної влади щодо реалізації правоохоронної функції держави. Особливу увагу слід звернути на значення законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, яке відіграє ключову роль у системі нормативно-правового забезпечення, оскільки саме на рівні законів регулюються найбільш значущі питання забезпечення належного функціонування правоохоронної сфери.

Зважаючи на вищевикладене та з урахуванням того, що законодавча база реалізації правоохоронної функції держави зараз знаходиться на стадії становлення і вдосконалення, метою цієї статті є з'ясування сутності нормативно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, визначення ролі та місця законодавчого забезпечення, аналіз чинного законодавчого забезпечення, окреслення кола проблем, що виникають під час розробки та реалізації окремих нормативно-правових актів, і вироблення пропозицій та рекомендацій щодо шляхів їх усунення.

Перш ніж перейти безпосередньо до дослідження сутності законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави, доцільно з'ясувати, що ж слід розуміти під законодавчим забезпеченням, розглянути співвідношення цього поняття з нормативно-правовим забезпеченням (або правовим забезпеченням) і регулюванням. Під час дослідження цього питання будемо виходити з того, що науковці розуміють під нормативно-правовим або законодавчим забезпеченням у різних сферах життєдіяльності.

О. Ф. Скакун розрізняє нормативне та правове регулювання, при цьому правове регулювання вона розглядає як складову частину нормативного. Правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [1, с. 488]. Залежно від обсягу суспільних відносин, на які поширюється правове регулювання, можна виокремити такі його види: нормативне (загальне) та індивідуальне регулювання. Нормативне регулювання – це впорядкування поведінки людей за допомогою нормативно-правових актів, розрахованих на їх багаторазове застосування за наявності передбачених ними обставин [1, с. 495].

Є. О. Гіда пропонує розглядати правове регулювання як здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорону та розвиток суспільних відносин [2].

На думку В. А. Ліпкана, основу нормативно-правового забезпечення національної безпеки складають формування і підтримка його нормативно-правової бази як юридичного засобу досягнення реальної упорядкованості системи національної безпеки. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки – процес створення і підтримки в необхідних межах конструктивних організаційно-функціональних характеристик системи національної безпеки за допомогою впорядковуючого впливу нормативно-правових засобів [3]. Відповідно до точки зору зазначеного науковця, зміст нормативно-правового забезпечення полягає у використанні права шляхом розробки, прийняття та реалізації правових норм як ефективного засобу управління у відповідній сфері життєдіяльності. Тобто значення юридичного інструментарію у врегулюванні суспільних відносин виводиться на перший план.

Підтримуємо точку зору В. А. Ліпкана щодо необхідності розмежування понять «нормативно-правове» та «законодавче» забезпечення. Вживання поняття «законодавче забезпечення» як синоніму «нормативно-правове забезпечення» є не зовсім вірним, оскільки законодавче забезпечення є складовою частиною нормативно-правового. Суспільні відносини у сфері реалізації правоохоронної функції держави є настільки різноманітними і багатоплановими, що застосування лише законів як регуляторів цього роду відносин суттєво звужує можливість держави щодо виконання своїх функцій [3].

В. М. Плішкін дотримується позиції щодо доцільності використання поняття «правове забезпечення управління органами внутрішніх справ», під яким слід розуміти сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які створюють правове поле для функціонування органів внутрішніх справ [4, с. 591].

Особливу увагу слід звернути на необхідність розмежування понять «регулювання» та «забезпечення». Переважно поняття «забезпечувати» трактується як «надати все необхідне» [5, с. 577], «постачати щось у достатній кількості, задовольняти певні потреби, створювати надійні умови для здійснення чого-небудь, гарантувати щось, захищати, охороняти кого-небудь, що-небудь від небезпеки» [6, с. 19]. Таким чином, застосування поняття «забезпечення» передбачає позначення діяльності, спрямованої на створення належних умов функціонування будь-чого чи будь-кого.

Що стосується поняття «регулювання», то воно застосовується у тому випадку, коли необхідно забезпечити виконання заходів (зокрема, визначених на рівні відповідних нормативно-правових актів), спрямованих на створення належних умов для функціонування відповідної сфери суспільного життя, виявлення проблемних моментів та вироблення шляхів їх усунення. У російському словнику С. І. Ожегова «регулювання» розглядається як напрям розвитку, рух будь-чого з метою надати ладу, системи [7, с. 585]. Регулювання – це функція управління, яка забезпечує функціонування керуваних процесів у межах заданих параметрів [8, с. 833]. Тобто під регулюванням слід розуміти сукупність прийомів і способів, за допомогою яких можна здійснювати вплив на суспільні відносини у різних сферах суспільного життя. У контексті правового регулювання зазначені прийоми та способи визначаються на рівні відповідних нормативно-правових актів.

Таким чином, зміст правового забезпечення полягає у формуванні необхідної правової бази, яка б створювала необхідні умови для функціонування конкретної сфери суспільного життя, всебічно регламентувала особливості розподілу функцій між окремими суб'єктами. Що ж стосується правового регулювання, то у його рамках відбувається реалізація норм, закріплених у нормативно-правових актах, у конкретну сферу суспільного життя, тобто відбувається владний вплив держави (в особі її органів) на суспільні

відносини. Слід звернути увагу, що правове регулювання стосується лише тих суспільних відносин, належне функціонування яких неможливе без використання відповідних правових засобів.

Основа правового забезпечення складають нормативно-правові акти, які за своєю юридичною природою розрізняються на закони та підзаконні нормативно-правові акти. Закони, які посідають провідне місце у системі нормативно-правових актів, є нормативно-правовими актами представницького вищого органу державної влади (або також, на думку О. Ф. Скакун, громадянського суспільства /безпосередньо народу/), які регулюють найважливіші питання суспільного життя, установлюють права і обов'язки громадян, мають вищу юридичну чинність і приймаються з дотриманням особливої законодавчої процедури [1, с. 316].

Державні органи є тими суб'єктами, що створені з метою реалізації тієї чи іншої функції держави. Тобто зміст функції виступає загальною метою діяльності такого органу, а завдання, що виконуються ним – цілями, наміченими з урахуванням конкретних сторичних політичних, економічних, соціальних умов [9]. Однією з ключових функцій, реалізація якої покладена на державу, є правоохоронна. Саме в рамках її реалізації здійснюється охорона та захист прав, свобод і законних інтересів особи, забезпечення правопорядку в державі.

Діяльність щодо реалізації правоохоронної функції держави, як і будь-яка інша діяльність, має регламентуватися відповідними нормативно-правовими актами, тобто порядок та особливості її здійснення повинні бути чітко визначені на законодавчому рівні. В Україні створено основні засади нормативно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. До числа нормативно-правових актів, що регламентують особливості реалізації правоохоронної функції держави, відносяться такі:

1. Міжнародні правові акти. Зазначені нормативно-правові акти поділяються на такі, що визначають стандарти забезпечення прав і свобод людини (зокрема в діяльності правоохоронних органів), та ті, що закріплюють особливості взаємодії правоохоронних органів різних держав щодо протидії злочинності та забезпечення правопорядку. Ці документи слугують правовою основою взаємодії або міжнародного співробітництва правоохоронних органів України з правоохоронними структурами інших країн [10, с. 189; 11]. До числа міжнародних нормативно-правових актів, норми яких спрямовані на реалізацію правоохоронної функції держави, відносяться такі: Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 р. з Додатковими протоколами до неї 1975 р. і 1978 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 р., Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р., Декларація

про поліцію від 8 травня 1979 р. та Європейський кодекс поліцейської етики від 19 вересня 2001 р., Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку від 17 грудня 1979 р. тощо.

2. Конституція України, в якій закріплено конституційні вимоги щодо захисту прав, свобод і законних інтересів громадян.

3. Законодавчі акти, які поділяються на:

– закони, що визначають загальні засади реалізації правоохоронної функції держави;

– закони, що визначають окремі напрямки реалізації правоохоронної функції держави;

– закони, що визначають правовий статус суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави.

4. Підзаконні нормативно-правові акти, до яких відносяться укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти центральних органів виконавчої влади у вигляді наказів, інструкцій та положень, нормативні акти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування. Зазначені нормативні акти конкретизують і деталізують діяльність кожного суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави з урахуванням специфіки та призначення його завдань і функцій.

До числа найважливіших питань суспільного життя, визначених у Конституції України, відноситься, зокрема, утвердження і забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення життя, здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки людини. Таким чином, відповідними законами можуть регламентуватися найбільш значущі питання забезпечення належного функціонування правоохоронної сфери.

До законів, що визначають загальні засади реалізації правоохоронної функції держави, належать такі: «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р., «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 р., «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 23 квітня 1999 р., «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р., «Про основи національної безпеки» від 19 червня 2006 р., «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 р., «Про звернення громадян» від 2 жовтня 2006 р., «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 р., «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 р. та ін.

Наведені вище нормативно-правові акти визначають основні завдання, що покладаються на державу у зв'язку з необхідністю реалізації правоохоронної функції та забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини на належному рівні; закріплюють основні форми та методи реалізації правоохоронної функції держави;

конкретизують коло суб'єктів, відповідальних за належну реалізацію правоохоронної функції держави; основні засади взаємодії зазначених суб'єктів; визначають загальний порядок залучення громадськості до реалізації правоохоронної функції держави; встановлюють основні засади міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері тощо. Тобто на рівні відповідних законів визначаються основні засади державної політики у правоохоронній сфері, що сприятиме підвищенню рівня захищеності громадян від злочинних посягань, зменшенню проявів організованої злочинності, зростанню довіри інститутів громадянського суспільства до правоохоронних органів, зміцненню позитивного іміджу України у світі.

Окремі напрямки реалізації правоохоронної функції держави регулюються такими законами: «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р., «Про оперативнорозшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р., «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 р., «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі» від 1 грудня 1994 р., «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативнорозшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» від 1 грудня 1994 р., «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» від 15 лютого 1995 р., «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., «Про контррозвідувальну діяльність» від 26 грудня 2006 р., «Про засади запобігання і протидії корупції» від 7 квітня 2011 р., «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» від 8 липня 2011 р., «Про охоронну діяльність» від 22 березня 2012 р., «Про протидію торгівлі людьми» від 20 вересня 2011 р. тощо.

У наведених законах визначаються основні завдання, які мають вирішуватися під час здійснення конкретного напрямку реалізації правоохоронної функції держави; встановлюється коло суб'єктів, відповідальних на належне здійснення кожного напрямку, та коло їх повноважень; закріплюються гарантії законності діяльності зазначених суб'єктів; визначаються певні особливості, властиві кожному окремому напрямку реалізації правоохоронної функції держави. Також зазначеними законами закріплюється система заходів, спрямованих на забезпечення ефективного здійснення кожного напрямку. До числа таких заходів відносяться: виявлення і усунення причини та умов вчинення окремих правопорушень; здійснення взаємодії відповідних суб'єктів та координації їх діяльності; процедура проведення окремих заходів, спрямованих на протидію

злочинності та забезпечення правопорядку; заходи із правового та соціального захисту осіб, що беруть участь у зазначених заходах. Особлива увага приділяється визначенню меж відповідальності уповноважених суб'єктів за неналежне виконання покладених на них обов'язків щодо реалізації правоохоронної функції держави.

Правовий статус суб'єктів, уповноважених вживати заходів щодо реалізації правоохоронної функції держави, визначається такими законами: «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р., «Про Військову службу правопорядку у Збройних силах України» від 7 березня 2002 р., «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 р., «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р., «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 р., «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р., «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 р., «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» від 26 березня 1992 р. та ін.

Зазначені законодавчі акти визначають перелік органів і підрозділів, що складають структуру відповідного суб'єкта реалізації правоохоронної функції держави; основні завдання, повноваження та функції суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави; принципи їх діяльності; основні напрямки взаємодії з іншими суб'єктами та громадськістю; особливості організації діяльності зазначених суб'єктів; порядок проходження служби у відповідних підрозділах; вимоги, які висуваються до особового складу; специфіку правового та соціального захисту працівників окремих суб'єктів; особливості фінансування та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів реалізації правоохоронної функції держави; сутність контролю та нагляду за діяльністю окремих суб'єктів; межі відповідальності працівників зазначених суб'єктів та ін.

Особливе місце в системі законодавчих актів, що визначають особливості реалізації правоохоронної функції держави, займають кодифіковані нормативно-правові акти – кодекси (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства України), норми яких спрямовані на охорону прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій від злочинних посягань, встановлення правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням.

Таким чином, слід звернути увагу на значну кількість різноманітних законодавчих актів, норми яких визначають основні засади реалізації правоохоронної функції держави; закріплюють механізм реалізації державної політики у правоохоронній сфері; визначають шляхи і способи захисту прав та свобод людини і громадянина, інтересів юридичних осіб від протиправних посягань. Але необхідно зазначити, що окремі закони було прийнято ще на початку 90-х рр.

XX ст. У зв'язку з цим можна дійти висновку про необхідність оновлення частини законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави шляхом прийняття відповідних законів у новій редакції з урахуванням сучасних вимог (зокрема, появою нових видів правопорушень, загроз належному існуванню правопорядку як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні), сучасного етапу реформування правоохоронних органів.

Одним із кроків у цьому напрямку є підготовка нового Закону України «Про прокуратуру» (реєстраційний номер 0886). Доцільність прийняття Закону України «Про прокуратуру» у новій редакції викликана низкою факторів, серед яких, зокрема, необхідність виконання рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи та Венеціанської комісії щодо створення прокуратури європейського зразка. Актуальність прийняття цього Закону обумовлена також змінами, що відбулися у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України у процедурі кримінального провадження, в якому прокурор посідає важливе місце, та необхідністю узгодження положень цих нормативно-правових актів.

Наразі також триває робота над проектами законів «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» (реєстраційний номер 1093), «Про обіг зброї невійськового призначення» (реєстраційний номер 0885), «Про пробацію» (реєстраційний номер 1197-1). Також особливої уваги потребує вирішення на законодавчому рівні питання щодо гуманізації кримінального законодавства відносно неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, та сфери виконання кримінальних покарань, реформування процедури досудового розслідування, забезпечення ефективності кримінального судочинства та розвитку інституту пробації [12].

З метою підвищення ефективності діяльності відповідних органів державної влади щодо реалізації правоохоронної функції держави відповідними законами мають регламентуватися ще такі питання: якість та своєчасність послуг, що надаються правоохоронними органами; формування нового позитивного іміджу правоохоронних органів і налагодження партнерських відносин з населенням; розробка критеріїв оцінки ефективності діяльності органів державної влади щодо реалізації правоохоронної функції держави; впровадження нетрадиційних форм і методів боротьби зі злочинністю, які довели свою ефективність; впровадження міжнародних стандартів забезпечення прав людини в діяльності правоохоронних органів.

Слід звернути увагу на необхідність приведення чинних законодавчих актів, що регламентують процедуру реалізації правоохоронної функції держави, у відповідність до Конституції України. Зважаючи на значну кількість законів у цій сфері, також необхідно узгодити положення окремих із них між собою з метою розмежування функцій окремих органів державної влади, що сприятиме уникненню дублювання повноважень.

Таким чином, закріплення на рівні відповідних законів наведених вище питань сприятиме оптимізації діяльності органів державної влади щодо реалізації правоохоронної функції держави, своєчасному виявленню проблем, що виникають під час здійснення такої діяльності, та виробленню комплексних заходів щодо їх вирішення.

Список використаних джерел: 1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 2. Теорія держави та права : підручник [за вимогами кредитно-модульної системи навчання] / Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – 576 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1589031545107/pravo/pravove_regulyuvannya_yogo_mehanizm. 3. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. / В. А. Ліпкан. – К. : Кондор, 2008. – 552 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10611207/politologiya/ponyattya_zmist_normativno-pravovogo_zabezpechennya_natsionalnoyi_bezpeki. 4. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю. Ф. Кравченка. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 701 с. 5. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1980. – Т. 3. – 680 с. 6. Словник української мови : в 11 т. / під ред. І. К. Білодіда. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1972. – 744 с. 7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Рус. яз., 1987. – 795 с. 8. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. – 4-е изд. – М. : Ин-т новой экономики, 1999. – 1248 с. 9. Ширшикова Р. М. Шляхи вдосконалення законодавчого забезпечення правоохоронної функції держави / Р. М. Ширшикова // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 590–597 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10srmpfd.pdf>. 10. Смирнов М. І. Сутність і правова природа міжнародного співробітництва держав у сфері кримінального процесу / М. І. Смирнов // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2004. – № 1. – С. 187–196. 11. Степаненко К. Взаємодія міліції з поліцейськими організаціями іноземних країн / К. Степаненко // Право України. – 2003. – № 3. – С. 148–151. 12. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні»: постановва Верховної Ради України від 5 квіт. 2011 р. № 3189 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 268.

Надійшла до редколегії 17.07.2013

Беспалова О. И. Законодательное обеспечение реализации правоохранительной функции государства

Исследована суцність нормативно-правового забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Розглянута система нормативно-правових актів, регламентуючих особливості реалізації правоохоронної функції держави. Визначено роль і місце законодавчого забезпечення реалізації правоохоронної функції держави. Предложено

классификация законодательных актов в этой сфере, проанализированы отдельные законы. Определены пути совершенствования законодательного обеспечения реализации правоохранительной функции государства.

Ключевые слова: правоохранительная функция государства, нормативно-правовое обеспечение, система, реализация, законодательное обеспечение, классификация, совершенствование.

Bezpalova O. I. Legislative Guaranteeing in Realizing State's Law Enforcement Function

The subject of the research is the legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function and its theoretical and methodological grounds.

The objective of the article is to clarify the essence of the legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function, to clarify the role and place of the legislative guaranteeing, to analyze current legislation, to determine the problems arising while developing and realizing some normative and legal acts, and to develop proposals and recommendations of their elimination.

The need to achieve the objective of the research is stipulated by the fact that despite numerous studies, some aspects of realizing state's law enforcement function are not studied thoroughly. Namely, there is the need in forming an effective normative and legal base that would identify priority areas of state policy in the law enforcement sphere.

The urgency of the paper is the analysis of the importance of the legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function, which plays a key role in the system of normative and legal guaranteeing.

The essence of the legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function is clarified. The system of normative and legal acts regulating the features of realizing state's law enforcement function is researched. The role and place of legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function are determined. Classification of legislative acts in this area is offered. The ways of improving the legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function are defined.

The practical significance of the paper is the fact that obtained results can be used to improve the mechanism of realizing state's law enforcement function and legislative acts regulating the activity of law enforcement agencies.

It is concluded that the qualitative legislative guaranteeing in realizing state's law enforcement function will assist to optimize the work of the state authorities in realizing state's law enforcement function, the timely detection of problems that arise while fulfilling such an activity, and development of comprehensive measures to solve them.

Keywords: state's law enforcement function, normative and legal guaranteeing, system, realization, legislative guaranteeing, classification, improvement.

УДК 347.962

І. В. Дем'яненко

Роль автоматизованої системи документообігу суду в забезпеченні реалізації принципів судової влади

Предметом наукової статті є питання функціонування автоматизованої системи документообігу суду, а її метою – з'ясування значення цієї системи для забезпечення принципів судової влади. Актуальність дослідження визначається недостатньою розробленістю вказаних питань у юридичній науці. З використанням сучасної методології наукового пізнання проаналізована роль автоматизованої системи документообігу суду у реалізації принципів одноособового і колегіального розгляду, доступності, транспарентності судової влади та ін.

Ключові слова: автоматизована система документообігу суду, судова влада, принципи, організація роботи суду, судочинство.

У сучасних умовах, які характеризуються активізацією інформаційних процесів у всіх сферах суспільного життя, дедалі ширшим впровадженням комп'ютерних технологій в роботу органів державної влади, набуває актуальності проблема інформаційно-технічного забезпечення діяльності суду, оскільки від якості такого забезпечення безпосередньо залежить реалізація принципів судової влади.

Питання організації роботи суду загалом і функціонування автоматизованої системи документообігу суду зокрема були предметом наукового дослідження таких учених, як В. Бринцев, В. Городовенко, Р. Кирилюк, І. Марочкін, О. Прокопенко, С. Шаренко, С. Штогун та ін. Однак у роботах цих правників не всі аспекти вказаної проблеми були розкриті в повному обсязі. З огляду на це метою цього наукового дослідження є з'ясування питання щодо значення автоматизованої системи документообігу суду (далі – АСДС) для забезпечення принципів судової влади, виявлення проблем, які лежать у цій сфері, і подання пропозицій щодо їх усунення.

Згідно із ч. 3 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [1] у судах загальної юрисдикції функціонує автоматизована система документообігу. Її впровадження, на думку дослідників, зумовлене тим, що нагальною потребою часу є розробка і поширення в українських судах сучасних технічних новацій, високих інформаційних технологій і комп'ютерних засобів, які покликані спростувати, прискорювати і поліпшувати роботу суду, що досягається за рахунок переведення документів у електронну форму і повної автоматизації документообігу в судах [2, с. 98]. Оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не конкретизує питання організації та функціонування АСДС, вказані положення, з урахуванням специфіки того чи іншого виду провадження, передбачені у процесуальних кодексах. Крім того, правову основу для існування АСДС створює Положення про автоматизовану систему

документообігу суду (далі – Положення), затверджене Радою суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією України (далі – ДСА) [3].

Узагальнюючи присвячені функціонуванню АСДС норми ст. 2-1 Господарського процесуального кодексу України, ст. 35 Кримінального процесуального кодексу України, ст. 11-1 Цивільного процесуального кодексу України, а також Положення, можна зробити висновок, що автоматизована система документообігу суду покликана забезпечувати: 1) об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями з додержанням принципів черговості, рівної кількості справ для кожного судді, вірогідності, з урахуванням завантаженості кожного судді, спеціалізації, а також вимог процесуального закону; 2) надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь; 3) централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів; 4) підготовку статистичних даних; 5) реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху; 6) видачу судових рішень та виконавчих документів на підставі наявних в автоматизованій системі документообігу суду даних щодо судового рішення та реєстрації заяви особи, на користь якої воно ухвалене; 7) передачу справ до електронного архіву.

Аналізуючи призначення АСДС, можна зробити висновок, що вона покликана забезпечувати безпосередню реалізацію низки основоположних принципів судової влади. Так, приміром, здійснення за допомогою АСДС об'єктивного та неупередженого розподілу справ між суддями слугує реалізації принципу одноособового та колегіального розгляду справ. З формальної точки зору такої позиції дотримується і законодавець, який помістив положення стосовно АСДС у ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присвячену вказаній засаді судової влади. У свою чергу, принцип одноособового і колегіального розгляду справ впливає з ч. 2 ст. 129 Конституції України і визначає кількісний склад суду при розгляді справи, що зумовлюється її категорією або інстанцією, яка здійснює судовий розгляд, слугуючи гарантією повного, всебічного й об'єктивного розгляду справ і постановлення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення [4, с. 46].

Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється АСДС під час реєстрації відповідних документів за принципом вірогідності, який ураховує кількість справ, що перебувають у провадженні суддів, заборону брати участь у перегляді рішення для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрядженні та закінчення терміну повноважень. Справи розподіляються з урахуванням спеціалізації суддів. Після визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи внесення змін до реєстраційних даних щодо цієї

справи, а також видалення цих даних з автоматизованої системи документообігу суду не допускається, крім випадків, установлених законом. Попри те, що окремі дослідники критично оцінюють такий порядок [5], вважаємо, що він є більш об'єктивним, ніж існуюча раніше практика розподілу справ між суддями головою суду, усуваючи не лише передумови корупції та інших зловживань, а й нормалізуючи відносини у колективі суддів відповідного суду. До того ж таким чином усувається судова тяганина, серед основних причин якої В. Д. Бринцев виокремлює незадовільну організацію роботи в суді з призначення та розгляду справ [6, с. 168, 169].

Крім того, впровадження АСДС розглядається як важлива гарантія забезпечення доступу громадян до суду, а саме такої складової принципу доступності судової влади, як інформаційна доступність, або доступ до судових рішень [7, с. 59]. Згідно з п. 1.6 Положення, АСДС забезпечує автоматизацію технологічних процесів обробки інформації в суді, а саме: реєстрацію та розподіл вхідної кореспонденції, реєстрацію вихідної кореспонденції, а також внутрішніх документів суду; взяття на контроль і здійснення контролю за виконанням вхідних та внутрішніх документів суду, інформування голови суду, керівника апарату суду та особи, відповідальної за опрацювання документа, про закінчення строків його виконання; фіксування етапів проходження документів до їх передачі до електронного архіву, а також передачі судових справ з однієї судової інстанції до іншої; реєстрацію процесуальних дій та документів у справі; контроль за дотриманням процесуальних строків розгляду судової справи та інформуванням головуючого судді, судді-доповідача, голови суду та секретаря судової палати про закінчення цих строків; використання електронного цифрового підпису для підписання документа, що набуває офіційного статусу; оперативний пошук справ та документів за їх реквізитами; індексацію документів та їх контекстний пошук; видачу судових рішень (копій) та формування виконавчих документів на підставі даних, що містяться в автоматизованій системі тощо. Таким чином, на наш погляд, за допомогою АСДС здійснюється інформаційне забезпечення роботи суду, а відтак – і реалізації принципу доступності судової влади.

Функціонування АСДС слугує також забезпеченню принципу прозорості судової влади, який дослідницею цього питання О. О. Овсянніковою визначається як стан організації судової системи і юридичної діяльності суду в демократичному суспільстві, що задовольняє потреби громадськості в отриманні інформації про механізм функціонування судових інстанцій, про ухвалювані судами рішення, структуру, порядок формування та діяльності органів суддівського самоврядування, про підбір та процедуру призначення суддів, їх відповідальність тощо, характеризуючи гласність, відкритість і прозорість судової влади [8, с. 206]. Реалізація цього принципу забезпечується АСДС через надання фізичним і юридичним

особам інформації про стан розгляду справ, у яких вони беруть участь, централізоване зберігання текстів судових рішень та інших процесуальних документів, підготовку статистичних даних, видачу судових рішень та ін.

Процесуальне законодавство закріплює, що позовні заяви, скарги, подання та інші передбачені законом процесуальні документи, що подаються до суду і можуть бути предметом судового розгляду, у порядку їх надходження підлягають обов'язковій реєстрації в автоматизованій системі документообігу суду, що здійснюється працівниками апарату відповідного суду в день надходження документів. До автоматизованої системи документообігу суду в обов'язковому порядку вносять: дату надходження документів, інформацію щодо предмета справи та сторони у ній, прізвище працівника апарату суду, який здійснив реєстрацію, інформацію про рух судових документів, дані про суддю, який розглядав справу, та інші дані, передбачені Положенням. Отже, АСДС дає змогу відслідкувати всі внутрішні процеси руху процесуальних документів у суді, що підвищує прозорість здійснення судової влади.

Можна вважати, що запровадження АСДС сприяє також утвердженню такої характерної ознаки судової влади, як легітимність, що в науковій юридичній літературі визначається як визнання суспільством судової влади і відображає рівень довіри до неї [9, с. 11]. Дослідники справедливо звертають увагу на те, що рівень прозорості і відкритості судів позначається на довірі до судової влади, а провідну роль у забезпеченні громадського контролю за судами відіграє автоматизація [10, с. 616]. Проте для повноцінного забезпечення реалізації вказаних засад мають бути встановлені надійні гарантії належної і безперешкодної роботи АСДС.

Вказані гарантії, на наш погляд, можна розглядати в технічній, організаційній і правовій площині. З технічного боку, автоматизована система являє собою сукупність комп'ютерних програм, що забезпечують функціонування документообігу суду за допомогою використання відповідних програмно-апаратних комплексів судів, обіг інформації між судами різних інстанцій та спеціалізації, передачу інформації до центральних баз даних залежно від спеціалізації судів, захист на технологічних ланках від несанкціонованого доступу тощо. Адміністратором автоматизованої системи виступає державне підприємство «Інформаційні судові системи» (ДП «ІСС»), яке забезпечує технічний супровід і здійснює підтримку працездатності автоматизованої системи в цілому, виконує інші функції відповідно до розпоряджень ДСА України та взятих на себе договірних зобов'язань. Таким чином, від удосконалення технічних характеристик АСДС безпосередньо залежить надійне і безперебійне функціонування цієї системи.

Організаційні гарантії вбачаються нами у тому, що доступ до АСДС надається тільки суддям і працівникам апарату суду згідно

з їх функціональними обов'язками. Функціональні обов'язки, права користувачів автоматизованої системи, надання і позбавлення права доступу до неї в кожному окремому суді визначаються на підставі наказів голови суду та керівника апарату суду. Користувачі автоматизованої системи відповідно до їх прав вносять до бази даних автоматизованої системи передбачену інформацію та згідно із законодавством несуть відповідальність за її достовірність. Редагування інформації в автоматизованій системі здійснюється уповноваженими на це користувачами автоматизованої системи в разі виявлення неточностей, технічних описок або неповноти даних. Користувачі автоматизованої системи зобов'язані забезпечувати конфіденційність інформації, яка в ній міститься. Персональну відповідальність за функціонування автоматизованої системи в суді несе керівник апарату суду.

Правові гарантії належної роботи АСДС полягають у законодавчих положеннях, які встановлюють відповідальність за незаконне втручання в її роботу. Так, статтею 376-1 КК України передбачена кримінальна відповідальність за умисне внесення неправдивих відомостей чи несвочасне внесення відомостей до АСДС, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в АСДС, чи інше втручання в роботу АСДС, вчинене службовою особою, яка має право доступу до цієї системи, або іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до АСДС. На нашу думку, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду є надійним засобом забезпечення належного функціонування АСДС, попередження судових помилок, а також інших злочинів у сфері правосуддя.

Таким чином, можна погодитися з В. В. Городовенком, який стверджує, що електронне судове діловодство в діяльності суду сприятиме забезпеченню всіх принципів судової влади [11, с. 438]. Разом з тим функціонування АСДС є важливим, проте не єдиним аспектом, що характеризує роль інформаційного забезпечення в реалізації основоположних засад судової влади. Як зауважує голова ДСА України Р. І. Кирилюк, з метою досягнення високого рівня інформатизації в судах ДСА України постійно вживають організаційні заходи, які спрямовані на вдосконалення автоматизації судових процесів, судового діловодства, документообігу, статистики, проведення модернізації і технічної підтримки, що має поліпшити роботу суддів і працівників апарату суду та сприятиме досягненню стратегічних цілей утвердження справедливого суду відповідно до європейських стандартів [12, с. 49].

З огляду на це, запровадження АСДС можна розглядати як важливу організаційно-технічну гарантію реалізації принципів судової влади. Для більш ефективного її функціонування необхідним вбачається, з одного боку, постійне технічне вдосконалення цієї

системи, а з іншого, – детальне опрацювання практики її діяльності і розроблення на цьому ґрунті пропозицій щодо покращення нормативної регламентації роботи АСДС.

Список використаних джерел: 1. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>. 2. Організація роботи суду : навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів] / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко та ін. ; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. – Х. : Право, 2012. – 256 с. 3. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішенням Ради суддів України від 26 листоп. 2010 р. № 30 : погодж. головою ДСА України 26 листоп. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.court.gov.ua/969076/Ppasds1/>. – Зі змінами. 4. Лапкін А. В. Організація судових та правоохоронних органів України у схемах : навч. посіб. / А. В. Лапкін. – Х. : Право, 2012. – 136 с. 5. Автоматизована загроза. Михайло Цуркан: «Не можна вносити зміни шляхом ламання системи через коліно» / Михайло Цуркан ; розмову вела Марина Закаблук // Закон і Бізнес. – 2010. – № 5. 6. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: їх втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В. Д. Бринцев. – Х. : Право, 2010. – 464 с. 7. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія / О. М. Овчаренко. – Х. : Право, 2008. – 304 с. 8. Овсяннікова О. О. Транспарентність судової влади : монографія / О. О. Овсяннікова. – Х. : ФІНН, 2010. – 336 с. 9. Організація судових та правоохоронних органів : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий та ін. ; за ред. І. Є. Марочкіна і Н. В. Сібільової. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Х. : Одиссей, 2011. – 376 с. 10. Розвиток публічного права в Україні (доповідь за 2009–2010 роки) / за заг. ред. Н. В. Александрової, І. Б. Коліушка. – К. : Конус-Ю, 2011. – 726 с. 11. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с. 12. Кирилюк Р. І. Питання інформаційного забезпечення діяльності судів / Р. І. Кирилюк // Організація роботи та адміністрування в господарських судах України : матеріали наук.-практ. конф., 23–24 квіт. 2013 р., м. Харків. – Х., 2013. – С. 46–49.

Надійшла до редколегії 11.06.2013

Демьяненко І. В. Роль автоматизированной системы документооборота суда в обеспечении реализации принципов судебной власти

Предметом исследования являются вопросы функционирования автоматизированной системы документооборота суда, а его целью – выяснение значения этой системы для обеспечения реализации принципов судебной власти. Актуальность исследования определяется недостаточной разработанностью указанных вопросов в юридической науке. С использованием современных методов научного познания проанализирована роль автоматизированной системы документооборота суда в реализации принципов единоличного и коллегиального разбирательства, доступности, транспарентности судебной власти и др.

Ключевые слова: автоматизированная система документооборота суда, судебная власть, принципы, организация работы суда, судопроизводство.

Demyanenko I. V. Role of the Automated System of Document Flow of Court in Ensuring Realization of the Principles of Judicial Power

Subject of the scientific article are questions of functioning of the automated system of document flow of court. The purpose of scientific research is clarification of value of the automated system of document flow of court for ensuring realization of the principles of judicial authority, identification of the problems lying in this sphere, and providing offers on their elimination. Relevance of research on this subject is defined, on the one hand, by activation of introduction of information technologies in activity of judicial power, and on another – by insufficient readiness of the specified questions in jurisprudence, and also considerable number of the problems arising in this regard in practice. When carrying out research modern methods of the theory of knowledge were used in a complex, in particular: dialectic, dogmatic, comparative and legal, system and structural, synthesis and analysis methods, etc., which provided reliability of the received results.

During research the role of the automated system of document flow of court in realization of the principles of individual and joint trial, availability, transparency of judicial power, and also ensuring its legitimacy is defined. It is established that due to work of the specified system more effective, transparent and open activity of legal agencies is provided, preconditions of corruption is eliminated.

As a result of research three groups of guarantees of ensuring appropriate functioning of the automated system of document flow of court to which technical, organizational and legal guarantees belong are revealed. The conclusion is made that its introduction is an important guarantee of realization of the principles of judicial power. Need of further improvement of material and legal base of functioning of the automated system of document flow of court is emphasized.

Keywords: automated system of document flow of court, judicial power, principles, organization of work of court, legal proceedings.

УДК 340.12

Г. В. Коваленко

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ «ІМПЕРІЇ ПРАВА» РОНАЛДА ДВОРКІНА

Розглянуто основні положення концепції інтерпретивізму Р. Дворкіна як «третього шляху» між правовим позитивізмом та філософією природного права.

Ключові слова: правовий позитивізм, природне право, інтерпретивізм, право як чесність.

© Коваленко Г. В., 2013

Входження України в глобальний соціально-політичний та економічний процес потребує вивчення сучасних філософських підходів до вирішення фундаментальних правових питань. Один із таких підходів запропонований американським ученим Роналдом Дворкіном у книзі «Імперія права» (1986), що продовжила подальшу розробку проблематики його першої книги «Серйозний погляд на права» (1978) [1]. В «Імперії права» [2] сформульовано концепцію так званого інтерпретивізму і запропоновано враховувати не тільки власне юридичні, але й моральні та політичні аргументи, якими керуються судді у вирішенні важких справ, що має подолати одинбічності та недоліки правового позитивізму і юснатуралізму.

Як зазначається у Вікіпедії [3], інтерпретивізм Р. Дворкіна має європейський континентальний аналог в юридичній герменевтиці, представленій такими авторами, як Х. Коїнг (Helmut Coing) та Е. Бетті (Emilio Betti). В ширшому сенсі європейськими попередниками сучасного юридичного інтерпретивізму є Й. Есер (Josef Esser), Т. Фівер (Theodor Viehweg), Х. Перельман (Chaim Perelman), В. Фікентшер (Wolfgang Fikentscher), А. К. Невеш (Antonio Castanheira Neves), Ф. Мюлер (Friedrich Müller), А. Аарньо (Aulis Aarnio) та Р. Алексі (Robert Alexy).

Зважаючи на те, що в українській філософії та загальній теорії права і держави питання праворозуміння та герменевтики залишаються дискусійними й на сьогоднішній день, видається актуальним звернення до концепції Р. Дворкіна, викладеної у даній книзі.

Невдовзі після виходу «Імперія права» отримала низку престижних нагород від професійних організацій США: Срібний Молоточок від Американської Асоціації юристів (the Silver Gavel Award of the American Bar Association), Премію Перуки (Coif Award) від цієї ж асоціації за кращу книгу з права за трирічний період та Приз Еймса (the Ames Prize) Гарвардської юридичної школи за кращу книгу з права за п'ятирічний період.

Ця книга Р. Дворкіна перекладена на французьку (L'Empire du droit. P. : PUF, 1994), італійську (L'impero del diritto. Milano : Il Saggiatore, 1994), на японську: .小林公訳『法の帝国』(未來社, 1995年) (Токуо, 1995); на китайську: (法律帝國) 外國法律文庫) 李常青譯, 中國大百科全書出版社 1996 年1月初版 (Шанхай, 1996), сербську (Царство права. Белград : ИП Филип Вишњић, 2003) мови.

На жаль, окрім одного, хоча й важливого, фрагмента [4], ще немає її повних перекладів на українську або російську мови. Попри те, що про її існування часто згадують дослідники з пострадянських країн, складається враження, що мало хто з них читав «Імперію права». Інакше як пояснити той факт, що англійську назву «*Law's Empire*» перекладають на російську як «*Верховенство права*»? [5]. Протилежний переклад дасть нам вираз «*Supremacy of*

Law», який часто зустрічається в англomовній літературі, але ніяк не синонімічний назві цієї книги. Між тим, Р. Дворкін чітко пише про те, як слід розуміти його метафору «імперія», – це певний соціально визнаний простір, в якому є свої столиці, свої князі та пророки: «Суди є столицями імперії права, і судді – її князі, але не її провидці і пророки. Останні ролі належать філософам, якщо вони забажають розробити ... більш чисту форму права в межах і за межами того права, яке ми маємо» [2, р. 407]. Разом із тим, цю метафору не слід розуміти надто буквально: «імперія права визначена позицією (*attitude*), а не територією, або владою, або процесом. Це інтерпретуюча, саморефлексивна позиція, адресована політиці в сенсі послання (*in the broadcast sense*)» [2, р. 413].

В Україні концепцію, викладену в «Імперії права», систематично ще не розглядали. Її важливий аспект, пов'язаний з інтерпретацією судами важких випадків (*hard cases*), був проаналізований В. Д. Титовим [6; 7]. Інші аспекти цієї концепції – морально-політичний статус справедливості та ліберального розуміння рівності – досліджували російські політологи О. Б. Ігнаткін [8] і Г. Ю. Канарш [9], а в ширшому контексті «панування права» – юрист В. М. Діанов [10]. Власне, цими працями і вичерпується доробок учених із пострадянських країн в осмислення «Імперії права».

Хоча погляди Р. Дворкіна цікаві і для юристів романо-германської правової сім'ї, слід зауважити, що ця його книга була адресована перш за все американським і британським юристам, бо її фактичною базою і предметом подальших теоретичних узагальнень є рішення судів загального права. Тому цілком зрозуміло, що абсолютна більшість поглядів і дискусій, присвячених «Імперії права», міститься в англomовній літературі. Їх дуже велика кількість, і в даній статті слід зазначити лише найбільш репрезентативні праці Дж. Фінніса (John Finnis) [11], А. К. Хатчінсона (Allan C. Hutchinson) [12], В. Луїдзі (Vincent L. Luizzi) [13]; В. Конкліна (William E. Conklin) [14]; К. Хімі (Kenneth Einar Himma) [15]; Дж. Летсаса (George Letsas) [16]. Крім того, в Оксфорді у 2008 р. вийшла збірка «Вивчаючи Імперію права. Юриспруденція Роналда Дворкіна» за редакцією С. Гершовіца [17], що містить статті С. Брейєра (Stephen Breyer), К. Айсгрубера (Christopher L. Eisgruber), Дж. Флемінга (James E. Fleming), Ребеки Браун (Rebecca L. Brown), С. Харлі (S. L. Hurley), С. Гершовіца (Scott Hershovitz), Д. Сміта (Dale Smith), Дж. Волдрона (Jeremy Waldron), С. Пеппі (Stephen Perry), Дж. Гарднера (John Gardner) та М. Грінберга (Mark Greenberg), присвячені різноманітним аспектам концепції, викладеної Р. Дворкіним у цій книзі.

Метою даної статті є аналіз філософсько-правового змісту праці Р. Дворкіна «Імперія права».

Характеризуючи задум своєї книги, Р. Дворкін писав: «Вона стосується того, як судді виносять рішення у справах. Вона стосується

головним чином людей настільки нещасливих, або сутяжних, або злих, або святих, щоб опинитися в суді. Лернед Хенд, який був одним із найкращих і відомих суддів Америки, сказав, що він боюється судового процесу більше, ніж смерті або податків. Кримінальні справи є найбільш лячними з усіх, і вони одночасно є найбільш привабливими для публіки. Але цивільні позови, в яких одна людина шукає компенсації або захисту від іншої через певну минулу або загрожуючи [у майбутньому] шкоду, іноді більш повчальні, ніж більшість найгучніших кримінальних процесів. Різниця між гідністю та падінням може полягати в єдиному аргументі, який, можливо, не вразить іншого суддю, або навіть того ж самого суддю в інший день. Люди часто мають шанс виграти або програти більше від схвального кивка якогось судді, ніж вони могли б відповідно до будь-якого загального акта конгресу або парламенту» [2, р. 1].

Згідно з Р. Дворкіним, право є інтерпретуючим поняттям (interpretive concept [2, р. 87]), яке дозволяє нам орієнтуватися в разі незгоди суддів у важких справах (hard cases). Р. Дворкін присвячує свою книгу розгляду теоретичних розбіжностей у праві, чому ми маємо «вірити тому, що кажуть наші судді», і «приймати думки суддів саме такими, якими вони викладені у важких справах» [2, р. 90]. Він вважає незадовільним погляд на право як на простий факт (plain fact), згідно з яким завжди існує чинний закон, здатний раціонально вирішити будь-яку проблему (версія непрофесіонала), або погляд, що чинний закон має мовчати відносно деяких проблем, натомість суддя через свою дискреційну владу створює нове право (професійна академічна версія) [2, р. 111]. Обидві версії не влаштовують Р. Дворкіна.

Він пропонує ідею «права як порядності» (law as integrity), згідно з якою судді створюють раціонально і морально виважену мережу юридичних принципів, що і є основою права. Значимо, що розуміння Р. Дворкіним права як *integrity* відрізняється від концепції «інтегральної» або «інтегративної юриспруденції», запропонованої у 1950-х рр. Дж. Холлом (Jerome Hall, 1901–1992) як поєднання моральних і правових цінностей [18]. Незалежно від нього Г. Берман (Harold J. Berman, 1918–2007) у 1960–70-х рр. під інтегративністю мав на увазі поєднання в єдиній теорії підходів юридичного позитивізму, природного права та історичної школи [19]. На пострадянському просторі до цієї тенденції приєднуються деякі російські дослідники, наприклад В. Г. Графський [20; 21] та Н. В. Євдеева [22]. Дворкін же має на увазі суто американське розуміння терміна «*integrity*» як моральної чесноти – «щирості», «порядності», «чесності», – на відміну від притаманного математикам і філософам-онтологам розуміння *integrity* як «цілісності» [23]. Саме останнє розуміння запропонував П. Тарашук, коли переклав вираз «law as integrity» як «цілість права» замість «порядність права», «щирість права» чи «чесність права» [4].

Вчений пропонує метафоричний образ ідеального Судді-Геркулеса, який нібито знає всі принципи і цілепокладання, необхідні для оптимального рішення, і одночасно розбирається в усіх хитросплетіннях чинних законів. Таким чином, Геркулес є суддею з надлюдськими інтелектуальними здібностями, гуманністю і терпінням. Р. Дворкін пише: «Актуальне, сучасне право для Геркулеса складається з принципів, що забезпечують найкраще обґрунтування (justification), доступне для доктрин і засобів права. Його бог – судовий принцип порядності, який наказує, щоб він бачив, наскільки можливо, право як послідовне і структуроване ціле» [2, р. 401].

Особливо Р. Дворкіна цікавить, як судді вирішують, яким є право у важких справах. Показуючи, що судді повинні *інтерпретувати*, а не просто механічно *застосовувати* колишні судові рішення (прецеденти), він розробляє загальну теорію інтерпретації, яка, зокрема, здатна пояснити, чому одна суддівська інтерпретація ліпша за інші. Філософ права наполягає на тому, що для кожної важкої справи є лише одне правильне рішення, яке відповідає зобов'язанням суспільства поводитися з його членами у послідовний та принциповий спосіб.

Коли ми використовуємо термін «інтерпретація», слід перш за все розібратися, що саме ми маємо на увазі. «Якщо спільнота взагалі використовує інтерпретуючі поняття, поняття самої інтерпретації буде одним із них: теорія інтерпретації – інтерпретація практики вищого порядку використання інтерпретуючих понять (a theory of interpretation is an interpretation of the higher-order practice of using interpretive concepts)» [2, р. 49]. Щоб уникнути непорозумінь і суперечок, які спостерігаються серед літературознавців, філософів та представників інших соціальних наук, Р. Дворкін пропонує свій підхід до визначення інтерпретації: «Якщо право є інтерпретуючим поняттям, будь-яка варта уваги юриспруденція мусить бути основою на деякому уявленні про те, що таке інтерпретація, і аналіз інтерпретації, який я здійснюю і захищаю в цьому розділі, є основою для всієї решти книги» [2, р. 50].

Р. Дворкін виходить з того факту, що інтерпретація у сфері права є тільки однією з різноманітних форм інтерпретації. Люди інтерпретують у багатьох різних контекстах, які можуть сильно відрізнятися між собою. Найбільш поширений випадок інтерпретації знайомий нам із звичайної розмови (conversational interpretation). Ми інтерпретуємо звуки або знаки, які робить інша людина, щоб зрозуміти, що вона сказала. Це повсякденний контекст. Так звана наукова інтерпретація (scientific interpretation) здійснюється в іншому контексті: ми говоримо, що вчений спочатку збирає дані і потім інтерпретує їх. Художня інтерпретація (artistic interpretation) дає ще одну форму: критики інтерпретують вірші, п'єси та картини, щоб висловити певні погляди на їх значення. Форма інтерпретації, властива праву, схожа на художню

інтерпретацію: обидві мають на меті інтерпретувати дещо, створене людьми, як сутність, одночасно відмінну від них, тобто не те, що саме люди говорять, як у розмовній інтерпретації, і не події, незалежні від людей, як у науковій інтерпретації. Ця подібність дозволяє розглядати правничу інтерпретацію як творчу (creative interpretation).

На думку Р. Дворкіна, розмовна інтерпретація є скоріше цілеспрямованою, а не причинною, як наукова інтерпретація, бо не пояснює окремі звуки мови, а приписує їм значення у світлі тих мотивів, цілей і проблем, які передбачає у суб'єкта мовлення. На підставі цих припущень здійснюються висновки щодо його «наміру» (intention). Так само і правнича інтерпретація є принципово цілеспрямованою, але її відмінність від звичайної розмовної інтерпретації полягає в її творчому елементі. Сама ж творча інтерпретація є не розмовною, а *конструктивною*, тому що передбачає свідомий вибір інтерпретатора. «Вибір кожного інтерпретатора мусить відобразити його думку, яка інтерпретація пропонує більше цінності для практики» [2, р. 52].

Він виходить із того, що кожен суддя може і мусить долучитися до загального правового дискурсу, орієнтуючись у конкретній справі на ідеальне рішення, яке зробив би Геркулес. За такого підходу суддям надаються широкі можливості у справі збереження щільності правового простору та поєднання правової практики і теорії. Р. Дворкін порівнює діяльність суддів у правовій системі з групою письменників, кожен з яких пише свій розділ у єдиному романі. Так само, як кожен автор мусив би пристосуватися до сюжету і творчої манери його попередників, суддя має улагоджувати рішення у своїй справі з думками своїх попередників у розвитку права. Р. Дворкін пише: «Судовий принцип чесності навчає суддів ідентичного з іншими розуміння юридичних прав і обов'язків, наскільки це можливо за умови, що всі ці розуміння створені єдиним автором – спільнотою, що уособлює прояви послідовної концепції справедливості й чесності» (a coherent conception of justice and fairness [2, р. 225]). Метафору такого колективного письменника Р. Дворкін використовує і для характеристики сучасної юридичної практики як «політичного нарративу, що розгортається» (an unfolding political narrative) [2, р. 225]. Мається на увазі та обставина, що «судді мають вирішувати, чим є право, інтерпретуючи практику інших суддів, які вирішують, що є правом» [2, р. 410].

Слід зауважити, що на відміну від європейської континентальної традиції, до якої належить і Україна, судді загального права вже першої інстанції в англо-американській правовій системі мають право здійснювати інтерпретацію конституції, законів і прецедентів. Тому їх діяльність набуває політичного забарвлення, оскільки в процесі інтерпретації вони, а не тільки законодавчий орган, мають можливість створювати своїми рішеннями нове право.

Проте В. Луїдзі [13] звертає увагу на те, що в «Імперії права» Р. Дворкіна, незважаючи на реверанс у бік філософів, незрозуміло, яким чином їхні думки будуть впливати на рішення суддів.

Висновки: «Третій шлях» інтерпретивізму Р. Дворкіна передбачає наступні вимоги:

1) право не є простою сукупністю даних, конвенцій чи фізичних фактів. Воно є тим, що юристи прагнуть конструювати або отримати в їхній практиці. В цьому полягає перша відмінність між інтерпретивізмом та юридичним позитивізмом. Водночас відмова від тези, що право є множиною *даних* сутностей, відрізняє інтерпретивізм від природного права;

2) при всіх відмінностях між правом і мораллю між ними немає жорсткої межі. Це суперечить головній вимозі юридичного позитивізму;

3) право не іманентне природі і не робить юридичні цінності та принципи незалежно існуючими за межами юридичної практики. Це суперечить головній вимозі теорії природного права.

Таким чином, Р. Дворкін намагається створити своєрідну теорію морального виправдання, що має об'єднати особистісну етику суддів, юридичне обґрунтування та політичну легітимацію. Завдяки цьому «Імперія права» Р. Дворкіна надала імпульс для нових досліджень у сучасній філософії права і, зокрема, в юридичній теорії інтерпретації (юридичній герменевтиці).

Список використаних джерел: 1. Dworkin R. Taking Rights Seriously / R. Dworkin. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1977. – XV, 293 p. 2. Dworkin R. Law's Empire / R. Dworkin. – Cambridge, Massachusetts / London, England : The Belknap Press of Harvard university Press, 1986. – XIV, 471 p. 3. Interpretivism (legal) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://en.wikipedia.org/wiki/Interpretivism_\(legal\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Interpretivism_(legal)). – This page was last modified on 6 January 2011 at 15:13. 4. Дворкін Р. Цілість права / Р. Дворкін // Філософія права / за ред. Дж. Фейнберга та Дж. Коулмена. – К. : Основи, 2007. – С. 183–205. 5. Дворкин, Рональд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Дворкин,_Рональд. – Последнее изм. этой страницы: 22 февр. 2011 г. 6. Титов В. Д. Роналд Дворкін про інтерпретацію нечітких висловлень у праві / В. Д. Титов // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 1 (32). – С. 84–92. 7. Титов В. Д. Юридична логіка в США / В. Д. Титов. – Харьков : Ксилон, 2007. – С. 153–162. 8. Игнаткин О. Б. Проблема «либерального равенства» в концепции Рональда Дворкина : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Игнаткин Олег Борисович. – М., 2005. – 178 с. 9. Канарш Г. Ю. Справедливость как морально-политическая категория : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.01 / Карнаш Григорий Юрьевич. – М., 2005. – 177 с. 10. Дианов В. Н. Концепция «господства права» в современной англо-американской юридической мысли : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Дианов Виталий Николаевич. – М., 2008. – 208 с. 11. Finnis J. On Reason and Authority in Law's Empire / John Finnis // Law and Philosophy. – 1987. – No. 6. – P. 357–380. 12. Hutchinson A. C. Indiana Dworkin and Law's Empire / Allan. C. Hutchinson // The Yale Law Journal. –

Vol. 96. – 1987. – P. 637–664. **13.** Luizzi V. Law's Empire : [Review] [Електронний ресурс] / Vincent L. Luizzi // Vera Lex. – Vol. XII, No. 1. – 1992. – P. 33–34. – Режим доступу: <https://digital.library.txstate.edu/bitstream/handle/10877/2766/fulltext.pdf?sequence=1>. – Назва з екрана. **14.** Conklin W. E. Law, Semiotics of Grundnorm, Law's Empire, Taking Rights Seriously, Doing What Comes Naturally [Електронний ресурс] / William. E. Conklin. – Режим доступу: <http://psychology.jrank.org/pages/2071/law-semiotics.html> **15.** Himma K. E. Trouble in Law's Empire: Rethinking Dworkin's Third Theory of Law / Kenneth Einar Himma // Oxford Journal of Legal Studies. – Vol. 23, Is. 3. – 2003. – P. 345–377. **16.** Letsas G. Monism, Interpretivism, and Law's Aim [Електронний ресурс] / George Letsas // Law and Philosophy / ed. by Michael Freeman and Ross Harrison. – Режим доступу: <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/law/9780199237159/acprof-9780199237159-chapter-3.html>. **17.** Exploring Law's Empire : The Jurisprudence of Ronald Dworkin [Електронний ресурс] / ed. by Scott Hershovitz. – Режим доступу: <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/law/9780199546145/toc.html>. **18.** Пяткина С. А. «Интегративная юриспруденция» Джерома Холла / С. А. Пяткина // Правоведение. – 1966. – № 3. – С. 104–110. **19.** Фомичева М. В. Концепция правового обоснования в «интегративной юриспруденции» Гарольда Бермана / М. В. Фомичёва // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – 2009. – № 2. – С. 52–56. **20.** Графский В. Г. Интегральная (синтезированная) юриспруденция: актуальный и все еще незавершенный проект / В. Г. Графский // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 49–64. **21.** Графский В. Г. Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В. Г. Графский // Проблемы понимания права : сб. науч. ст. – Вып. 3. Право России: новые подходы. – Саратов : Научная книга, 2007. – С. 8–18. **22.** Евдеева Н. В. Интегративные теории правопонимания в современной России : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Евдеева Наталия Владимировна. – Н. Новгород, 2005. – 187 с. **23.** Integrity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org/wiki/Integrity>. – This page was last modified on 5 March 2011 at 17:13.

Надійшла до редколегії 08.07.2013

Коваленко А. В. Философско-правовая концепция «Империи права» Рональда Дворкина

Рассмотрены основные положения концепции интерпретивизма Р. Дворкина как «третьего пути» между правовым позитивизмом и философией естественного права.

Ключевые слова: правовой позитивизм, естественное право, интерпретивизм, право как честность.

Kovalenko H. V. Legal-Philosophical Conception of Ronald Dworkin's «Law's Empire»

The entrance of Ukraine into the global socio-political and economic process requires an examination of contemporary philosophical approaches to fundamental

legal issues. One of those approaches proposed by the American scholar Ronald Dworkin in his book «Law's empire».

The purpose of this paper is to analyze the philosophical and legal content of R. Dworkin's «Law's empire». In Ukraine, the conception outlined in the «Law's empire», was not systematically considered.

Given the fact that the Ukrainian philosophy and general theory of law and state issues and questions of legal hermeneutics remains debatable today, it seems important to analyze R. Dworkin's conception set out in this book.

Conclusions: The «Third Way» R. Dworkin's interpretivism includes following requirements:

(1) The law is not just a collection of data, the conventions or physical facts. It is what lawyers are seeking to construct or get in their practice. This is the first difference between interpretivism and legal positivism. However, rejection of the thesis that law is a set of data entities interpretivism distinguished from natural law.

(2) For all the differences between law and morality, there are no hard lines among them. This contradicts the main requirement of legal positivism.

(3) The law is not immanent to the nature, and legal values and principles do not exist independently outside of legal practice. This contradicts the main requirement of natural law theory.

Thus, R. Dworkin is trying to create a kind of theory of moral justification, which should combine the personal ethics of judges, legal studies and political legitimacy. Because of this, «Law's empire» has provided impetus for new research in contemporary philosophy of law, particularly in the area of legal theory of interpretation (legal hermeneutics).

Keywords: legal positivism, natural law, interpretivism, law as integrity.

УДК 323.1

О. В. Конопелько

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Охарактеризовано світоглядні риси українського народу як самобутнього-го політико-національного утворення. Систематизовано негативні фактори, що гальмують процес формування загальнонаціональної ідеології в Україні, зокрема акцентовано увагу на духовно-ідеологічній кризі, наявності ідеологічних суперечностей між сходом і заходом України, нерозвиненості інституту багатопартійності, поширенні практики маніпулювання суспільною свідомістю. Зроблено висновок, що формування демократичної держави в Україні вимагає створення цілісної концепції державної ідеології України на основі науково обґрунтованої об'єднувальної національної ідеї.

Ключові слова: ідеологія, національна ідеологія, плюралізм, поліетнічність, національна ідентичність, багатопартійність, маніпуляція суспільною свідомістю.

© Конопелько О. В., 2013

Упродовж останніх двадцяти років українське суспільство намагається віднайти шляхи виходу з важкої духовно-ідеологічної кризи, яка пов'язана з розпадом колишньої системи цінностей радянського періоду, а також політикою деідеологізації суспільних відносин, наслідками якої є руйнування національно-культурної ідентичності, втрата більшою частиною населення соціальних орієнтирів, зростання соціальної пасивності та егоїзму, а також слабкий ступінь розвиненості інститутів громадянського суспільства. Ця криза не тільки гальмує модернізаційні процеси в українському соціумі, але й ставить під сумнів перспективи подальшого розвитку української державності. Існує нагальна потреба об'єднання суспільства навколо спільних цінностей та базових світоглядних засад, які відображають історичний шлях українського народу та сучасні реалії.

Питання формування національної ідеології привертають постійну увагу з боку вітчизняних науковців. У роботах В. Андрущенко, С. Вовканича, А. Губерського, Я. Дашкевича, В. Заблоцького, В. Кременя, О. Кривицької А. Нагорної, М. Надольного, В. Павлова, Ю. Римаренка, М. Рябчука, О. Ситника та багатьох інших досліджено процеси становлення світоглядних чинників українського суспільства, особливості ідеологічних змін у сучасній Україні, проблеми розробки національної ідеї та державницької ідеології. Втім, складність досліджуваних питань і динамізм суспільних відносин актуалізують проведення нових наукових розвідок у цій сфері.

Метою статті є дослідження особливостей ідеологічного стану українського суспільства на сучасному етапі його розвитку, а її новизна полягає у систематизації та аналізі основних факторів, що потребують особливої уваги та врахування у процесі формування загальнонаціональної ідеології в Україні.

Дослідження процесу становлення ідеології в Україні певним чином зумовлене необхідністю з'ясування духовних витоків українського народу та переосмислення сучасного стану менталітету нації. Розвиток ідеологічної традиції України безпосередньо ґрунтується на духовній і культурно-історичній спадщині Київської Русі, генералізуючих ідей об'єднання усіх давньоруських земель, встановлення в державі порядку, який влаштував би всі верстви населення. Процес становлення української ідеології відбувався практично протягом усієї епохи Середньовіччя. Визначальними ідеологічними принципами у цей час були ідеї оборони Вітчизни та православної віри. Факторами, які прискорили цей процес, були татарсько-турська агресія, польсько-шляхетська експансія після Люблінської унії 1569 р. та церковно-католицька експансія після Берестейської унії 1596 р. Відповіддю на ці виклики стала етносоціокультурна консолідація населення українських земель, військово-політичним центром якої стало Запоріжжя, а релігійно-культурними – Київ і Львів. Національно-культурне самоствердження дістало вияв у координації діяльності козацтва і братств,

у появі своєрідного комплексу народно-козацької культури [1, с. 60–61]. Кінець XIX – початок XX століття позначився появою низки ідеологічних концепцій, котрі тією чи іншою мірою розвивали ідею незалежності України. Характерно, що ця думка розгорталась двома напрямками: 1) як відстоювання політичних свобод і парламентського конституціоналізму західного зразка, федеральної побудови держави, яка давала б низку політичних прав Україні без повного розриву з Росією (В. Антонович, М. Драгоманов, М. Костомаров, С. Подолинський та ін.) і 2) як обґрунтування самостійності України, заперечення ідеї об'єднання слов'янства під російською гегемонією (М. Міхновський, Ю. Бачинський, В. Липинський, Д. Донцов) [2, с. 219].

Відтак, українська національна ідеологія має глибоке народне коріння і демократичні традиції, ґрунтується на унікальній політико-правовій спадщині. Але у радянський період вона практично була позбавлена можливості розвиватися та здійснювати реальний вплив на свідомість українського народу. У роки радянської влади в Україні панувала одна ідеологія – марксизм, яка спиралася на власну систему соціальних цінностей. Радянська влада, вибудовуючи ідеологію соціалістичного суспільства, керувалась при цьому переважно міркуваннями доцільності класово-партійного раціоналізму, який охоронявся владою і був невід'ємним атрибутом об'єктивістсько-матеріалістичних світогляду, культури і мислення та найважливішим інструментом впорядкування соціально-духовної сфери.

У 1990 р. під тиском національно-демократичних сил деякі колишні республіки СРСР прийняли декларації про державний суверенітет, в тому числі і Україна. Проголошення незалежності України стало початком нового етапу самовизначення українського народу. Відміна офіційного статусу комуністичної ідеології призвела до того, що ідейних принципів, здатних консолідувати соціально фрагментоване, поліетнічне і поліконфесійне населення у єдину політичну націю, не було вироблено. Позасистемність реформ обумовила затяжну кризу, що проявлялася у всіх сферах суспільного життя [3, с. 25]. Процес руйнування колишньої системи цінностей супроводжується маргіналізацією соціуму, посиленням агресивно-споживацьких настроїв, поєднаних із політичною пасивністю. Почуття соціальної відповідальності поступається місцем філософії відстороненості, системі самовиправдань, прагматичному кар'єризмові та подвійній моралі. Оскільки різні соціальні групи, окремі індивіди шукають нові «точки опертя» в різних площинах соціального буття, дедалі поглиблюється відчуття розриву єдиного духовного простору, з'являються значні коливання й відмінності у визначенні базових цінностей, загострюється полеміка навколо напрямів подальшого розвитку українського суспільства [1, с. 178].

У таких умовах у 1996 р. було прийнято Конституцію України, у ст. 15 якої сказано наступне: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [4]. Вказане конституційне положення є, по-перше, гарантією проти відновлення монополізму однієї ідеології, заідеологізованості суспільно-політичного життя, і по-друге – запорукою існування конкуренції ідеологій, ідеологічного і політичного плюралізму як основи розвитку суспільства та однієї із змістовних характеристик сучасної української держави. Однак, формування демократичної, соціальної, правової держави передбачає не лише наявність ідеологічного різноманіття, а й потребує досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності на основі єдиних світоглядних засад, спільних ціннісних векторів соціального розвитку. У цьому вбачається одна з найскладніших проблем розвитку сучасного українського суспільства. Відсутність єдиної національної державної ідеології в Україні спричиняє незбалансованість її політико-правової системи та механізму влади, гальмує послідовний розвиток її внутрішньої та зовнішньої політики. Найбільш вагомими чинниками, що ускладнюють формування єдиної ідеології, є наступні.

По-перше, у 90-х рр. ХХ ст. суспільство виявилось розколотим в ментальному плані на дві частини, відповідно до визначальних цінностей «свобода – справедливість», «індивідуалізм – колективізм», що й стало основною передумовою духовної кризи. В умовах ідеологічного плюралізму і запеклої політичної боротьби людина відчула свою розгубленість, покинутість, оскільки позбулася не тільки життєвого зuboжіння в умовах соціально-економічної кризи, а й духовної опори, яка ґрунтується на стійкій ідеологічній орієнтації. Більшість громадян на глибинному рівні свідомості не сприйняли загальних постулатів глобальної ринкової ідеології. Це, зокрема, знайшло свій прояв у так званих «парадоксах свідомості», коли люди демонструють прийняття ідей ринкової економіки і неприйняття підприємців, банкірів, менеджерів, торговців; декларують прихильність правопорядку й законності і одночасно визнають можливість порушити закон «для користі справи». Особисті якості, які сприяють надбанню багатства, у масовій свідомості, зазвичай, пов'язуються з якостями негативними: нечесністю, корумпованістю тощо. У проведених опитуваннях «успіх у житті» дуже виразно пов'язаний у масовій свідомості з такими якостями, як «нечесність» і «хитрість» [5, с. 41]. Більше того, після падіння життєвого рівня значної частини населення спостерігається своєрідне відродження соціалістичної ідеології, викликане ретроспективними уявленнями громадян про кращі сторони соціалістичного способу життя. Люди начебто засуджують колишній тоталітарний режим, але в той же час не шанують і ліберальну демократію, переважно висловлюючись за порядок.

Цілоком обґрунтовану точку зору в цьому сенсі висловила Н. М. Велика, досліджуючи проблему консолідації суспільства і влади. Автор стверджує, що ідеологічні розбіжності населення пострадянських країн є досить умовними через політичну апатію громадян, а в реальній дійсності конкурують дві взаємовиключні ідеології – праволіберальна і комуністична. Це пов'язано з тим, що по суті, ускладнені процеси політичної самоідентифікації; крім того, багато в чому вони визначаються тими ідеологічними штампами, які нав'язуються державою та провідними політичними партіями. Автор пов'язує причину цього явища з прагненням суспільства до соціальної однорідності, побудови соціально-безкласового суспільства, а також у тому, що ідеологія в повному розумінні слова присутня тільки у «правих», які виражають інтереси невеликої соціальної групи, і у «лівих», які маніпулюють застарілими ідеологічними стереотипами. Прокмуністична і праволіберальна ідеології найкраще артикульовані й тому, що вони втілюють два взаємовиключних, але таких, які доповнюють один одного процеси – масове зубожіння більшості населення і збагачення незначної його частини [6, с. 66–67].

По-друге, складність формування єдиної національної ідеології пов'язана з ідеологічними розбіжностями між сходом і заходом України, які додатково підживлюють деякі політики. Час від часу виникає напруга, обумовлена різними оцінками історичного минулого (найбільше проблем у цьому плані викликає радянський період), визнанням різних організацій та особистостей злочинцями чи національними героями (ОУН, УПА, С. Бандера, Р. Шухевич тощо), визнанням чи невизнанням голодомору актом геноциду проти українського народу, загостренням релігійно-конфесійних питань, визначенням пріоритетів зовнішньої політики тощо. Ментальна тріщина зумовлена також переважанням у різних регіонах України ідей інтернаціоналізму або національно-культурного відродження. Націоналістична ідеологія з панівними в ній культуром волі та сили, духом самовідданості національній справі здобула чимало прихильників серед українського населення Галичини й Волині та українських емігрантів. Один із провідних теоретиків українського націоналізму Д. Мирон-Орлик зазначав, що ідеологія – це життєтворча система цінностей, ієрархія цілей, потреб і «кермуючих засад», що кристалізують суспільні прагнення і надають зміст і спрямування національному розвитку. Втілюючись у провідні засади та ідеї, ідеологія становить зміст і мету життя, пов'язуючи минуле, сучасне і майбутнє. У зв'язку з цим автор підкреслює, що значення українського націоналізму полягає в тому, що він «повертає до глибин українського народу, до першоджерел українства, до духовно-вольової субстанції української нації і має на меті її добро, а не як демолібералізм, соціалізм чи комунізм, що є штучно створеними,

нанесеними ззовні чужими доктринами і не є витвором українського духу, української дійсності і потреб» [7, с. 17, 20].

Підкреслюючи важливість національно-культурного відродження українського народу, водночас слід звернути увагу на те, що абсолютизація національного питання, поділ населення нашої держави на «українців» та «москалів» або «совків» є небезпечним каталізатором націоналістичних міфів, що розхитують човен міжетнічної злагоди. О. Кривицька вірно зауважує, що риторика щодо відродження націоналізму та гасла «Україна для українців» здатні багаторазово посилити поляризацію суспільства [8, с. 165–166].

По-третє, складність формування загальнонаціональної ідеології пов'язана з поліетнічністю України, проживанням на її території багатьох народностей. Поліетнічність може не тільки слугувати джерелом соціального і культурного збагачення, але, за відсутності раціональної конфігурації, розбалансування етнонаціональної структури суспільства, нерідко призводить до конфліктів на етнічному ґрунті, що викликає у відповідь дії репресивного характеру і ставить під загрозу єдність держави. Не слід сприймати конфліктність пострадянської ідентифікації українського соціуму виключно як протиставлення українського та російського етносоціальних елементів. Антагонізм виникає і в інших етнополітичних сегментах суспільства, приміром – внаслідок обстоювання власної ідентичності депортованими народами (кримськими татарами, греками). Кожен з народів, що населяє територію України, має свою ментальність, яка проявляється в національному характері, у системі цінностей, національно-релігійних традиціях. Ментальність є одним із чинників, що формує в тому числі й міжетнічну поведінку, ціннісні орієнтири соціуму, а тому сприяє поясненню причин конфліктності міжетнічних стосунків [1, с. 23]. Міжетнічні конфлікти певною мірою формуються під впливом історичних міфів, етнічних стереотипів, пошуку ворога, національного фанатизму. Соціологічні опитування доводять, що розпад старої системи цінностей призвів до проявів і посилення настроїв нетерпимості, агресивності, розгубленості або «синдрому конфліктних очікувань» в українському етнополітичному просторі [8, с. 170]. Це спричиняє необхідність багатьох зусиль держави у напрямку забезпечення комплексного розвитку багатосегментованого суспільства, рівноправності у задоволенні національно-культурних, освітніх, економічних потреб різних етносів.

По-четверте, значні перепони на шляху створення єдиних ідеологічних засад українського суспільства виникають також у мовному питанні. Проблема національної мови в Україні є однією з найболючіших ще з часів проведення політики форсованої русифікації, яку царизм розглядав як знаряддя створення уніфікованого і гомогенного політичного простору. Такою політикою царський уряд намагався остаточно стерти з народної пам'яті сліди української автономії, повністю асимілювати українців. Русифікація здійснювалася шляхом

мовних заборон, цілеспрямованого асиміляторства в освітній та культурній політиці, організованих переселень тощо. Її офіційними каналами виступали система управління, освіта, армія, видавнича політика [9, с. 619–620]. Отже, коли Москва заходила так далеко у своїх намаганнях знищити українську ідентичність, що йшлося навіть про вилучення української мови з громадського вжитку, коли правлячий режим намагався перекрити всі інші можливості для свободи думки, українська справа ототожнювалась передусім з мовним питанням, із захистом мови [10, с. 288–289].

Слід виокремити дві площини питання мови та її статусу: суспільну та політичну. Суспільний рівень конфліктності в мовній царині також доцільно поділити на міжгруповий та індивідуальний. У зв'язку з цим слід зазначити, що українське суспільство не перебуває у стані гострого конфлікту між носіями двох провідних мов – української та російської. Більше того, відсутній і сам чіткий поділ суспільства на дві групи за мовною ознакою. Соціологи здебільшого поділяють населення за етномовними властивостями на такі три основні групи: україномовні українці, російськомовні українці та росіяни. Втім, попри відсутність різкої поляризації мовне питання в сучасній Україні є базою для постійних конфліктів і перманентного протистояння на політичному рівні – між політичними силами, які претендують на роль репрезентантів мовних груп. У періоди перед виборами зростає активність політиків і суспільно-політичних рухів, що підтримують антагоністичні позиції у мовній політиці. До того ж, сплески дискусій навколо мови здебільшого відбуваються під час зростання суспільної напруженості загалом. Часто ці дискусії ініціювалися для того, щоб відвернути увагу від інших питань (наприклад, під час «касетного скандалу») та фінансової кризи 2008–2009 рр. [8, с. 171–174].

Загострення мовного питання, зниження рівня мовної толерантності стає суттєвою перешкодою для процесу формування єдиної української національної ідентичності. Національна ідентичність може бути інтерпретована як завершальний акт процесу усвідомлення індивідом чи соціальною групою своєї приналежності до певного національного утворення як підсумок прийняття ними цінностей, норм, ідеалів, якими керується ця нація, як результат оволодіння індивідом сукупністю знань про історичний шлях, який вона пройшла, про її долю і призначення, місце серед інших націй [11, с. 132]. Сьогоднішня криза національної ідентичності супроводжується відчуттям історичної приреченості, «бездомності» та втрати національної приналежності громадян. Сутність кризи національної ідентичності полягає у зменшенні ідентифікації індивідів з колективною реальністю, яку вони раніше підтримували. Слід також вказати на заперечення символів, розпад колективної пам'яті, втіленої у традиціях, втрату віри у спільне майбутнє, комплекс неповноцінності порівняно з більш розвиненими цивілізаційними

центрами. Криза національної ідентичності безпосередньо пов'язана з відсутністю національної ідеї та загальнонаціональної ідеології, здатної консолідувати суспільство [12, с. 72].

По-п'яте, ускладнює процес формування загальнонаціональної ідеології нерозвиненість багатопартійності в Україні. Мова йде не про її кількісні показники, а про якісні. За роки незалежності було створено та зареєстровано у Міністерстві юстиції України понад 200 політичних партій. Така кількість є не стільки проявом плюралізму і свободи, скільки наслідком політичної та соціально-економічної неструктурованості українського суспільства. Попри значну кількість зареєстрованих політичних партій, переважна більшість з них не мають чіткої концептуальної програми та ідеологічної платформи, що спричиняє невизначеність соціальної бази кожної з них. Проблема партійної ідентифікації, зокрема, проявляється у тому, що виборці персоніфікують партію, орієнтуючись на лідера партійного списку, а не на ідейно-політичні засади самої громадської організації. Крім того, як вірно вказують Ю. Шайгородський та К. Меркотан, сучасні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації – на зміну ідеологам приходять політтехнологи. У партійній практиці ідеологія нерідко перетворюється на необхідний, але не надто функціональний елемент партійної діяльності [13]. На жаль, у сучасних українських партій і рухів критична складова ідеології переважає над конструктивною, основні зусилля спрямовуються на створення негативного іміджу конкуруючих організацій.

Нині в Україні спостерігається величезний брак інтелектуального підґрунтя для формування чітких і зрозумілих ідейно-політичних систем. У зв'язку з цим слід також відзначити низький рівень авторитету та довіри населення України до політичних партій, що актуалізує вирішення завдання щодо відновлення належного позитивного іміджу вказаних громадських об'єднань. Імідж діяльності партії – це, передусім, акцентування уваги на відповідності змісту діяльності тієї чи іншої політичної партії цінностям, нормам, потребам та інтересам суб'єктів її соціального оточення; донесення до населення «образу партії» як організації, що здатна до ефективної суспільно корисної діяльності і на практиці цю здатність реалізує; підкреслення засобами пропаганди відповідності діяльності партії суб'єктивним критеріям успішної організаційної діяльності тощо [14, с. 460].

Нарешті, небезпечною рисою сьогодення є також широке розповсюдження механізмів маніпулювання суспільною свідомістю, у тому числі за допомогою засобів масової інформації. Протягом останніх років вітчизняні ЗМІ швидше були знаряддям політичної та економічної боротьби, ніж джерелом об'єктивної інформації про факти і події. Вітчизняна ділова еліта усвідомила могутність ЗМІ, а також те, що політична рентабельність серйозних вкладень у них може мати корисні економічні наслідки. У процесі маніпуляцій

активно і свідомо використовуються нерідко помилкові факти та міркування, які акцентують увагу на емоційному, а не раціональному осмисленні наявної інформації; спеціально фільтруються правдиві факти, використання яких змінює пріоритетність отриманих даних; значна частина ЗМІ використовують деструктивні прийоми подачі інформації з елементами цільової дезорієнтації, апелювання до низинних інстинктів, нав'язування хибних але комерційно вигідних моральних цінностей та інших прийомів ведення інформаційної боротьби. З огляду на це, недостатня увага з боку органів державної влади, громадських організацій і журналістів до проблеми монополізації засобів масової інформації може призвести до ситуації, коли маніпулювання суспільною свідомістю стане основною функцією ЗМІ, які можуть стати знаряддям масової пропаганди та агітації, за допомогою яких ті чи інші особи або групи осіб будуть формувати громадську думку всупереч інтересам суспільства і держави [15].

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що український народ має своєрідні світоглядно-ідеологічні риси, які характеризують його як самобутнє політико-національне утворення. У процесі його становлення і розвитку сформувався характерний комплекс традиційно-стереотипних норм поведінки, які створюють підґрунтя буденної та суспільної політико-правової свідомості. Визначальними рисами української ментальності є волелюбство, демократизм, несприйняття деспотичного характеру політичної влади, що найбільш показово проявилось у культурі козацтва. Водночас вказані особливості не виключали й підпорядкування українців волі одного керівника (князь, гетьман, кошовий отаман тощо). Така українська політична традиція була своєрідним прототипом принципу «демократичного централізму». Пізніше, в умовах панування марксистсько-ленінської ідеології, яка відстоювала ідею пролетарського інтер-націоналізму, національна самобутність українського народу не мала шансів на розвиток. Процеси демократизації суспільно-політичного життя, що розпочалися наприкінці ХХ ст., створили умови для національного розвою українського народу. Оновлена державна символіка України (гімн, герб, прапор, національні свята, державні нагороди) була сфокусована на національних і патріотичних компонентах, послідовно підкреслювала спадкоємність з усіма історичними етапами розвитку нації. Втім, суттєвими перешкодами на шляху відродження національної самобутності та формування загальнонаціональної ідеології стали такі чинники, як викликана глобалізаційними процесами духовно-ідеологічна криза, амбівалентний характер масової свідомості, наявність непримирених ідеологічних суперечностей між сходом і заходом України, конфліктогенність поліетнічного простору, невизначеність мовного питання, нерозвиненість інституту багатопартійності, поширення практики маніпулювання суспільною свідомістю. За таких умов

конче потрібна науково обґрунтована та історично вивірена об'єднувальна ідея, система ціннісних орієнтирів, що дозволить мобілізувати українське суспільство на вирішення нагальних проблем сьогодення. Отже, створення цілісної концепції державної ідеології України є вимогою часу та запорукою формування демократичної, соціальної, правової держави.

Список використаних джерел: 1. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К. : ІпіЕНД, 2002. – 272 с. 2. Ситник О. М. Становлення ідеології: український аспект / О. М. Ситник. – Донецьк : Вебер, 2009. – 244 с. 3. Павлов В. Развитие демократии в мире: украинский контекст / Валерий Павлов. – Киев : Фонд «Европа ХХІ», 2007. – 250 с. 4. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. Хахулина Л. А. Неравенство и справедливость / Л. А. Хахулина, С. А. Стивенсон // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 1997. – № 2. – С. 40–44. 6. Великая Н. М. Проблемы консолидации общества и власти / Н. М. Великая // Социологические исследования. – 2005. – № 5. – С. 60–71. 7. Орлик Д. Ідея і чин України. Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму / Д. Орлик (Д. Мирон). – К. : Укр. видав. спілка, 2001. – 224 с. – (Серія: Ідеологічна спадщина). 8. Кривицька О. Деякі аспекти етнополітичного дистанціювання українського суспільства / О. Кривицька // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 18. – 2009. – С. 160–177. 9. Панасюк Л. В. Ідентичність та білінгвізм в Україні: історико-політологічний аспект / Л. В. Панасюк // Гілея: науковий вісник. – Вип. 48. – 2011. – С. 616–621. 10. Шестакова А. В. Національне питання в Україні: історія, тенденції та перспективи / А. В. Шестакова // Украина: гражданское общество в контексте европейской интеграции / отв. ред.: Л. Ф. Компанцева, Г. А. Петровская. – Луганск : Знание, 2004. – С. 283–305. 11. Искусство и цивилизационная идентичность / [отв. ред. Н. А. Хренов]. – М. : Наука, 2007. – 603 с. 12. Саракун Л. П. Криза національної ідентичності: причини та прояви / Л. П. Саракун // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 4. – С. 70–74. 13. Шайгородський Ю. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації / Ю. Шайгородський, К. Меркотан // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1 (16). – С. 176–182. 14. Морарь М. В. Партійний лідер у формуванні іміджу партії / М. В. Морарь // Гілея: науковий вісник. – Вип. 64. – 2012. – С. 454–468. 15. Мельник Д. Запобігання маніпулюванню суспільною свідомістю з використанням засобів масової інформації / Дмитро Мельник, Олена Лашкет // Юридичний радник. – 2006. – № 3 (11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/?m=rubricator&rub=35&art=330>.

Надійшла до редакції 17.07.2013

Конопелько Е. В. Проблемные аспекты формирования общенациональной идеологии в Украине

Охарактеризованы мировоззренческие черты украинского народа как самобытного политико-национального образования. Проанализированы и систематизированы негативные факторы, тормозящие процесс формирования

общенациональной идеологии в Украине, в частности, акцентировано внимание на духовно-идеологическом кризисе, наличии идеологических противоречий между востоком и западом Украины, неразвитости института многопартийности, распространении практики манипулирования общественным сознанием. Сделан вывод, что формирование демократического государства в Украине требует создания целостной концепции государственной идеологии Украины на основе научно обоснованной объединительной национальной идеи.

Ключевые слова: идеология, национальная идеология, плюрализм, полиэтничность, национальная идентичность, многопартийность, манипуляция общественным сознанием.

Konopelko O. V. Problem Aspects of the National Ideology Formation in Ukraine

The object of this research is legal awareness of Ukrainian people. The subject includes negative factors that hamper the formation of the national ideology in Ukraine.

The objective of the article is research of peculiarities of ideological state of Ukrainian society at the present stage of its development, and its novelty is the analysis and systematization of the main factors that need special attention and consideration in the formation process of Ukrainian national ideology.

The need to achieve the objective of the research stipulated the use of the dialectical method of cognition, as well as other general and special methods of research: formal and logical, axiological, systematic and historical.

The urgency of the paper is the fact that spiritual and ideological crisis existing in Ukrainian society hampers modernization processes and casts doubt on the prospects of the further development of Ukrainian statehood. So its overcoming is the urgent need of the present time.

It is determined that distinctive world-view characteristics that characterize it as an original political and national entity were developed in the process of formation and development of Ukrainian people. National identity of Ukrainian people had no chance to be developed under the rule of the Marxist and Leninist ideology. The processes of democratization of political life started in the late XX-th century, created conditions for the national development of Ukrainian people. However, significant obstacles to the formation of the national ideology are factors such as spiritual and ideological crisis, the ambivalent nature of mass consciousness, the existence of irreconcilable ideological conflicts between Eastern and Western Ukraine, the conflict of polyethnic space, uncertainty in language issues, lack of multi-party system, spread of the practice of public opinion manipulation.

The practical significance of the paper is the fact that grounded provisions and conclusions deepen scientific knowledge about the ideological grounds of Ukrainian society. Obtained results can be used while teaching the subject «Theory of State and Law» and while improving the ideological function of the state.

It is concluded that the formation of a democratic, social, legal state in Ukraine requires a holistic concept of the state ideology in Ukraine basing on the scientifically grounded uniting national idea.

Keywords: ideology, national ideology, pluralism, polyethnic, national identity, a multiparty system, manipulation of public opinion.

УДК 340.1

В. В. Мурза

ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ НАГЛЯДОВОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Розглянуто сутність та співвідношення понять «державний контроль» та «державний нагляд». Проаналізовано зміст, основні особливості та структуру механізму реалізації державного нагляду. Наголошено, що нагляд, який традиційно розглядався як одна з можливих форм їх реалізації, сьогодні наповнюється новим, складним правовим змістом, що визначає його місце та роль у державному управлінні. Державний нагляд не без підстав претендує на роль універсальної, специфічної та самостійної функції держави. Обґрунтовано, що нагляд являє собою самостійну, основну функцію держави, а механізм державного нагляду перетворюється на один із найважливіших складових елементів сучасної системи державного управління. Доведено, що налагодження ефективної діяльності контрольно-наглядових органів держави потребує сьогодні реалізації цілої низки завдань, серед яких, насамперед, потрібно виділити належне визначення та відповідне законодавче закріплення поняття, змісту, видів і форм державного нагляду, що сприятиме чіткому встановленню компетенцій відповідних державних органів, усуненню дублювання їх функцій та повноважень та надасть можливість вибудувати цілісну та узгоджену за структурою і змістом сучасну модель механізму реалізації та забезпечення наглядової функції держави.

Ключові слова: державний нагляд, державний контроль, наглядова функція держави, законність.

В умовах розбудови правової, демократичної держави, реалізації принципу розподілу влади в Україні одним із найпріоритетніших напрямків державної діяльності є наглядова діяльність, спрямована на забезпечення верховенства права, законності та дисципліни в усіх сферах життя суспільства. Реалізація наглядової функції держави передбачає створення дієвого механізму перевірки додержання і застосування встановлених правових норм, а також попередження та усунення виявлених порушень законодавства.

Розгляду загальнотеоретичних проблем нагляду і контролю в державному управлінні, дослідженню змісту контрольно-наглядової діяльності та її впливу на суспільні відносини присвячена низка праць таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О. Андрійко, В. Авер'янов, Д. Бахрах, О. Бандурка, Ю. Битяк, В. Гаращук, Б. Лазарев, Д. Пожарский, М. Студенікіна, Ю. Шемшученко, Х. Ярмакі та ін. Проте, слід відзначити, що стосовно функцій держави нагляд, який традиційно розглядався як одна з можливих форм їх реалізації, сьогодні наповнюється новим, складним правовим змістом, що визначає його місце та роль у державному управлінні. Державний нагляд не без підстав претендує на роль універсальної, специфічної та самостійної функції держави. У цьому зв'язку

© Мурза В. В., 2013

питання змісту та механізму здійснення державного нагляду є зараз вкрай актуальними як у теоретичному, так і в практичному плані.

Метою цієї статті є аналіз поняття та структури механізму реалізації наглядової функції держави. Для досягнення цієї мети передбачаємо, зокрема, встановлення сутності та особливостей державного нагляду, визначення співвідношення понять «державний нагляд» і «державний контроль» у сучасній науковій теорії та чинному законодавстві України, з'ясування структури державного нагляду та характеристику основних її складових.

Розглядаючи функції держави як основні нормативно-регламентовані та організаційно-забезпечені напрямки її діяльності, зумовлені головними, об'єктивно необхідними цілями, які відбивають її сутність та соціальне призначення, слід відзначити, що в загальній системі правових форм діяльності сучасної демократичної, правової держави наглядова функція займає особливе місце. Вона являє собою окремий, самостійний напрямок діяльності держави щодо встановлення фактичного виконання правових норм та усунення виявлених порушень [1, с. 8]. Розглядувана функція є особливою, насамперед, через її забезпечувальний характер відносно інших функцій держави. Без налагодження ефективного механізму державного нагляду неможливе виконання цілої низки державних функцій, а отже, й неможливе належне забезпечення прав і свобод особи, законних інтересів колективних суб'єктів правовідносин, інтересів суспільства в цілому. Крім того, як підкреслює Г. Бистрик, наглядова функція держави може бути спрямована не лише та ті чи інші суспільні відносини, але й на інші види діяльності держави, дозволяючи забезпечити законність не лише по відношенню до громадян і суспільства, а й по відношенню до держави та тих правових форм її діяльності, через опосередкування яких реалізуються основні функції сучасної демократичної, соціальної і правової держави [2, с. 116]. Тому ефективність наглядової функції держави, її відповідне організаційно-правове забезпечення прямо співвідносяться з рівнем забезпеченості законності, правопорядку та дисципліни в державі. В. Гринюк з цього приводу безпосередньо визначає механізм реалізації державного контролю та нагляду базовою складовою процесу забезпечення принципу законності як одного з фундаментальних принципів сучасної правової держави [3].

Розгляд змісту та структури механізму реалізації наглядової функції держави суттєво ускладнюється відсутністю в сучасній юридичній науці єдиного підходу до визначення поняття «державний нагляд». Досить поширеною є практика використання термінів «державний нагляд» і «державний контроль» як тотожних або взаємозамінних (О. Іляшко, Д. Овсянко, М. Студенікіна та ін.). М. Студенікіна з цього приводу зазначає, що суто наглядових органів не існує взагалі, адже на практиці елементи державного нагляду і державного контролю завжди поєднуються [4, с. 42]. Деякі довідкові

джерела визначають зміст поняття «державний нагляд» безпосередньо через поняття «контроль», розглядаючи нагляд як контроль вищих органів за діяльністю підконтрольних їм органів [5, с. 313]. У чинному законодавстві України також майже відсутні визначення цих понять, вони використовуються без чіткого розмежування. Так, ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» містить таке визначення: «державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування ... в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, прийняттого рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища» [6].

На відмінності змісту понять «державний нагляд» та «державний контроль» наголошують такі науковці, як О. Андрійко, В. Гаращук, В. Долежан, В. Клочков, М. Руденко та ін. Так, В. Гаращук та В. Долежан пропонують використовувати термін «нагляд» стосовно діяльності прокуратури, підкреслюючи цим її особливе місце у системі забезпечення законності [7, с. 86; 8, с.30]. Головне, що, на думку В. Гаращука, відрізняє державний контроль від державного нагляду, – це можливість втручання в оперативну діяльність підконтрольного органу та право самостійно притягати винних осіб до правової відповідальності. Крім того, контроль, на відміну від нагляду, є повсякденним і безперервним, здійснюється як органами державної законодавчої та виконавчої влади, судами, так і чисельними, спеціально створеними для цього, контролюючими органами [7, с. 77–78]. З такого співвідношення понять виходить і М. Руденко, який зазначає, що держава здійснює контроль (нагляд) за додержанням правових приписів через відповідні служби, інспекції, комітети, комісії, управління, відділи, а прокурорський нагляд є видом (частиною) загального державного контролю [9]. О. Андрійко, зауважуючи, що поняття «контроль» є більш широким, аніж поняття «нагляд», під державним наглядом розуміє окремий вид державного контролю із забезпечення законності, дотримання спеціальних норм, виконання загальнообов'язкових правил, що містяться у законах та інших нормативно-правових актах. Здійснення державного нагляду, на думку автора, передбачає постійний, систематичний нагляд спеціальних державних органів за діяльністю не підпорядкованих їм органів або осіб з метою виявлення порушень законності [10, с. 140]. Підтримуючи цю позицію, за якою контроль і нагляд мають достатньо близькі, але все ж таки різні завдання (основним завданням контролю є перевірка, тоді як завданням нагляду вбачається у спостереженні), під державним наглядом слід розуміти

специфічну форму державної діяльності, яка здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами щодо не підпорядкованих їм піднаглядних об'єктів і без прямого втручання у їхню діяльність, а також з метою перевірки діяльності таких об'єктів на предмет відповідності принципу законності, запобігання й виявлення порушень чинного законодавства, а також забезпечення їх усунення [11, с. 39].

Отже, механізм реалізації наглядової функції держави може бути визначений як сукупність способів та методів державного контролю, спрямованих на забезпечення законності, правопорядку і дисципліни у суспільстві, де об'єктом нагляду можуть бути будь-які суспільні відносини, що формуються у сфері державного управління та щодо яких найбільш доцільним є застосування саме наглядової форми забезпечення законності [11, с. 39]. Суб'єктами наглядової діяльності є органи держави, їх підрозділи та службові особи, які відповідно до законодавства уповноважені на здійснення державного нагляду. Специфіка суб'єктів наглядової діяльності відбивається не тільки у спеціальних повноваженнях окремих органів держави здійснювати наглядову функцію, а й у відсутності підпорядкування між суб'єктом та піднаглядним органом, у наявності компетенції щодо перевірки об'єкту нагляду, а також можливості порушувати питання про усунення виявлених порушень та ін. [11, с. 39]. До наглядових органів відносяться такі суб'єкти, як прокуратура України, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Рахункова палата, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення [12, с. 14].

У сучасній юридичній науці не існує вичерпного переліку видів державного нагляду; наглядова діяльність у державі охоплює таку величезну кількість питань різного рівня складності, що обмежити виокремленням видів нагляду лише за якимось одним критерієм неможливо [13, с. 29]. У довідковій літературі надаються такі види нагляду, як судовий нагляд, конституційний нагляд, прокурорський нагляд, окремі види адміністративного нагляду (санітарний нагляд, пожежний нагляд, екологічний нагляд та ін.) [10]; С. Ківалов виокремлює судовий, прокурорський та адміністративний види нагляду [14, с. 310]; Ю. Битяк виділяє два види державного нагляду – загальний (нагляд, який здійснюється органами прокуратури) та адміністративний (нагляд з боку різноманітних інспекцій і служб) [15, с. 201]. До основних видів державного нагляду в сучасних умовах А. Бровій відносить: прокурорський нагляд; державний санітарно-епідеміологічний нагляд; протипожежний нагляд; державний фінансовий нагляд; державний нагляд за безпекою дорожнього руху; геодезичний нагляд; державний екологічний нагляд; адміністративний нагляд за особами, які звільнені з місць позбавлення волі; адміністративний нагляд за дотриманням дозвільних і ліцензійних умов та ін. [16, с. 46]. Відповідно до предмета нагляду І. Дашутін пропонує розглядати: 1) нагляд за відповідністю актів, що видаються

органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами і стосуються прав та свобод людини, вимогам Конституції та законів України; 2) нагляд за додержанням законів (відповідність актів, що видаються всіма органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, вимогам Конституції та чинних законів; додержання законів про права і свободи громадян, захист їх честі та гідності; додержання законів, що стосуються політичних, економічних, міжнаціональних відносин, питань охорони навколишнього природного середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності) [17, с. 53]. Визначаючи особливості об'єкта даного різновиду державного впливу, можна виділити державний нагляд у сфері прав і свобод людини, нагляд у політичній сфері, державний фінансово-економічний нагляд, нагляд у соціальній сфері, нагляд у сфері законності та ін. [1, с. 8]. І. Залюбовська, розглядаючи наглядову функцію держави як одну з найважливіших форм реалізації державної влади, визначає її спрямованість на забезпечення дотримання законодавства і державної дисципліни у галузях виробничої, господарської, фінансової, торговельної, соціально-культурної діяльності, у галузі охорони громадянського порядку, безпеки і охорони держави, дотримання прав і свобод людини, виконання ними своїх обов'язків перед державою [18, с. 12]. О. Шморгун визначає спрямованість механізму реалізації державного нагляду у діяльності органів виконавчої влади на підтримку законності і дисципліни та припинення порушень з боку юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, застосування заходів з ліквідації причин і умов, які породжують ці правопорушення; відновлення порушених прав і законних інтересів громадян, громадських організацій; покарання осіб, винних у порушенні законності та дисципліни; виховання громадськості в дусі суворого дотримання державної дисципліни та ін. [19, с. 149]. Уточнюючи та систематизуючи сучасні види державного нагляду відповідно до об'єкта наглядової діяльності пропонуємо виділяти такі загальні групи: нагляд у сфері економіки; нагляд за соціально-культурною сферою; нагляд за адміністративно-політичною діяльністю [13, с. 31]. Крім того, класифікувати види державного нагляду можливо за такими критеріями:

– за методами здійснення нагляду – нагляд шляхом: перевірки організації діяльності підлеглих суб'єктів; безпосередньої участі суб'єктів нагляду в діяльності піднаглядних суб'єктів; заслуховування звітів піднаглядних суб'єктів; здійснення таємного спостереження [13, с. 31];

– відповідно до обсягу наглядових повноважень – нагляд загальний (здійснюваний за всіма сторонами діяльності піднаглядного суб'єкта) та вибірковий (здійснюваний за спеціальними, окремими сторонами його діяльності);

– за підпорядкованістю суб'єктів нагляду – нагляд внутрішній (що здійснюється стосовно організаційно підпорядкованих суб'єктів) та зовнішній (здійснюється стосовно організаційно не підпорядкованих суб'єктів);

– залежно від напрямків нагляду щодо дотримання прав громадян – нагляд за дотриманням: особистих (громадянських) прав і свобод; політичних прав і свобод; соціально-економічних прав і свобод; культурних прав і свобод; екологічних прав і свобод та ін. [20, с. 229–230].

Отже, в умовах сучасної української дійсності, що характеризується своєю спрямованістю на демократичний розвиток, розбудову правової держави, відповідно до актуальних завдань, наявності організаційних і правових основ, а також предметної спрямованості, нагляд являє собою самостійну, основну функцію держави, а механізм державного нагляду перетворюється на один із найважливіших складових елементів сучасної системи державного управління. Налагодження ефективної діяльності контрольно-наглядових органів держави потребує сьогодні реалізації цілої низки завдань, серед яких, насамперед, потрібно виділити належне визначення та відповідне законодавче закріплення поняття, змісту, видів і форм державного нагляду, що сприятиме чіткому встановленню компетенції відповідних державних органів, усуненню дублювання їх функцій та повноважень та надасть можливість вибудувати цілісну та узгоджену за структурою і змістом сучасну модель механізму реалізації та забезпечення наглядової функції держави.

Список використаних джерел: 1. Пожарский Д. В. Контрольно-надзорная функция современного государства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Пожарский Дмитрий Владимирович. – М., 2004. – 222 с. 2. Бистрик Г. М. Контрольно-наглядова діяльність як форма правових діяльності органів державної влади / Г. М. Бистрик // Держава і право. – Вип. 46. – 2009. – С. 115–123. 3. Гринюк В. Ф. Поняття законності та її вплив на процес розбудови правової держави / В. Ф. Гринюк // Правничий часопис Донецького університету. – 2003. – № 1 (9). – С. 3–9. 4. Студеникина М. С. Государственный контроль и применение административной ответственности как формы государственного регулирования экономическими процессами / М. С. Студеникина // Административно-правовое регулирование в сфере экономических отношений. – М. : Изд-во Академ. прав. ун-та, 2001. – С. 41–44. 5. Большая юридическая энциклопедия / [В. В. Аванесян, С. В. Андреева, Е. В. Белякова и др.]; оформл. А. Мусина. – М. : Изд-во Эксмо, 2007. – 688 с. 6. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : закон України від 05.04.2007 № 877-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>. 7. Гарашук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Гарашук Володимир Миколайович. – Х., 2003. – 413 с. 8. Долежан В. В. Проблемы компетенции прокуратуры : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судоустройство; прокурорский надзор; адвокатура» / Долежан Валентин Владимирович. – М. :

ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1991. – 48 с. **9.** Руденко М. Про співвідношення державного контролю і прокурорського нагляду (концептуальні зауваження на перехідний період) / М. Руденко // Право України. – 1997. – № 5. – С. 29–33. **10.** Андрійко О. Ф. Державний нагляд / О. Ф. Андрійко // Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2. Д–Й / [Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. – 744 с. **11.** Мурза В. В. Методологічні засади становлення та розвитку наглядової функції держави, її сутність і значення на сучасному етапі державотворення / В. В. Мурза // Право і Безпека. – 2012. – № 3 (45). – С. 37–40. **12.** Ярмиш О. Н. Місце та роль прокуратури в системі державної влади / О. Н. Ярмиш // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 21. – 2003. – Ч. 2. – С. 14–19. **13.** Мурза В. В. Теоретико-правова характеристика класифікації нагляду в державі / В. В. Мурза // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1 (56). – С. 27–32. **14.** Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. – О. : Юрид. л-ра, 2007. – 920 с. **15.** Битяк Ю. П. Административное право Украины (Общая часть) : учеб. пособие / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Харьков : Одиссей, 1999. – 224 с. **16.** Бровій А. А. Адміністративно-організаційні засади контролю і нагляду і забезпеченні законності виконання трудових відносин / А. А. Бровій // Право і Безпека. – 2011. – № 5 (42). – С. 46–52. **17.** Дашутін І. В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Дашутін Ігор Володимирович. – Х., 2008. – 178 с. **18.** Залюбовська І. К. Організаційно-правові засади державного контролю в Україні : навч.-метод. посіб. / І. К. Залюбовська. – О. : Юрид. л-ра, 2003. – 104 с. **19.** Шморгун О. С. Контроль і нагляд як важливі складові діяльності органів публічного управління / О. С. Шморгун // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2008. – № 19. – С. 145–151. **20.** Мурза В. В. Поняття та види нагляду органів виконавчої влади в сучасних умовах / В. В. Мурза // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3 (58). – С. 226–231.

Надійшла до редколегії 25.07.2013

Мурза В. В. Поняття і структура механізму реалізації надзорної функції держави

Рассмотрены сущность и соотношение понятий «государственный контроль» и «государственный надзор». Проанализированы содержание, основные особенности и структура механизма реализации государственного надзора. Отмечено, что надзор, который традиционно рассматривался как одна из возможных форм их реализации, сегодня наполняется новым, сложным правовым содержанием, определяет его место и роль в государственном управлении. Государственный надзор не без оснований претендует на роль универсальной, специфической и самостоятельной функции государства. Обосновано, что надзор представляет собой самостоятельную, основную функцию государства, а механизм государственного надзора превращается в один из важнейших составляющих элементов современной системы государственного управления. Доказано, что налаживание эффективной деятельности контрольно-

надзорных органов государства требует сегодня реализации целого ряда задач, среди которых, прежде всего, нужно выделить надлежащее определение и соответствующее законодательное закрепление понятия, содержания, видов и форм государственного надзора, что будет способствовать четкому установлению компетенции соответствующих государственных органов, устранению дублирования их функций и полномочий и позволит выстроить целостную и согласованную по структуре и содержанию современную модель механизма реализации и обеспечения надзорной функции государства.

Ключевые слова: государственный надзор, государственный контроль, надзорная функция государства, законность.

Murza V. V. The Concept and Structure of Realizing the Mechanism of State's Supervisory Function

The essence and correlation of the concepts «state control» and «state supervision» are researched. The content, the main features and structure of realizing the mechanism of state supervision are analyzed. It is noted that supervision, which is traditionally regarded as one of the possible forms of their realization, now is filled with a new, complex legal content that determines its place and role in the state management. State supervision can be, no doubt, regarded as a universal, specific and independent state's function of the. It is grounded that supervision is an independent, basic state's function and mechanism of state's supervision becomes one of the most important components of the modern system of state management. It is proved that the establishment of effective control and supervision activity of the state agencies now requires realization of a number of tasks. First of all we have to outline proper definition and appropriate legislative consolidation of the essence, content, types and forms of supervision that will assist to establish the competence of the corresponding authorities, to eliminate duplication of their functions and powers and it will also provide an opportunity to build a coherent and consistent modern model of realizing and guaranteeing state's supervisory function according to the structure and content.

Keywords: state supervision, state control, state's supervisory function, legality.

УДК 340.123

Б. Р. Стецюк

РОЗРОБКА ТЕОРІЇ ЮРИДИЧНОГО ПРОЦЕСУ ВЧЕНИМИ-ПРАВНИКАМИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Проаналізовано погляди радянських, українських та російських вчених щодо сутності, поняття і ознак юридичного процесу, виявлено основні тенденції у розробці цієї проблеми.

Ключові слова: юридичний процес, процесуальне право, процесуальні норми, юридична процедура, матеріальна процедура.

© Стецюк Б. Р., 2013

Важливою проблемою методологічного рівня, яка має істотне значення для розвитку теорії права, є виявлення сутності юридичного процесу. Ця проблема існувала в дореволюційному вітчизняному, радянському, – а тепер існує і в українському правознавстві – не одне десятиліття. Вона, мабуть, відноситься до розряду питань, що не вирішуються однозначно і швидко, але від вирішення яких збагачується не лише юридична наука, світогляд, але безпосередньо залежить зміст законодавства, вид правової системи, її ефективність і дієвість.

Можна вважати, що основи теорії юридичного процесу були закладені ще в XIX – на початку XX ст. Спочатку у вигляді єдності трьох процесів – кримінального, цивільного, адміністративного. Це була нова, недостатньо розроблена доктрина, яка зв'язала три головні процеси в одне ціле і проголосила, що наука процесу єдина, що окремі процеси є лише окремими галузями науки процесуального або судового права [1, с. 5].

Проте, у радянські часи вважалося, що в умовах соціалістичної держави немає ґрунту для адміністративного процесу [2], хоча ще в 1946 р. один з найвидатніших радянських фахівців з цивільного процесуального права О. П. Клейнман висловив пропозицію виділити поряд з кримінальним і цивільним процесами адміністративний процес [3].

Розробкою цієї проблематики займалися С. С. Алексєєв, Д. М. Бахрах, І. В. Бенедик, І. А. Галаган, В. М. Горшенєв, О. П. Клейнман, І. М. Лазарєв, В. І. Леушин, В. А. Лорія, Є. Г. Лук'янова, А. О. Павлушина, О. В. Петришин, І. М. Погрібний, В. М. Протасов, В. Д. Сорокін, І. Б. Шахов, А. Ю. Якимов, О. В. Яковенко.

Метою цієї статті є узагальнення поглядів вітчизняних правників за останні 50 років щодо сутності юридичного процесу, виявлення основних тенденцій у розробці цієї проблеми.

Шляхи пошуку поняття «юридичний процес», окрім основної проблеми співвідношення матеріального і процесуального в праві, пов'язані: 1) з необхідністю співвідношення його з категоріями діяльності і поведінки в їх взаємозв'язку з класичною теоретичною конструкцією правовідносин; 2) з поділом права на охоронне і регулятивне; 3) із співвідношенням його з межами застосування права як однієї з форм його реалізації.

Взагалі процес у юридичній літературі розглядається як порядок здійснення діяльності наступних органів: слідчих, адміністративних і судових. У роботах багатьох правознавців також відзначається, що досить близьким до процесу за значенням є термін «процедура», що означає порядок, який має бути встановлений офіційно під час обговорення і провадження будь-яких справ.

Деякі юристи, посилаючись на зарубіжний досвід, говорять про необхідність виділення процедурного права. Прихильники введення поняття «процедурне право» в Росії вказують, що процедурні

норми регламентують процес здійснення матеріального права, а не процес його захисту в компетентних органах і відомствах. До цієї групи пропонується відносити податкове процедурне право, представлене процедурними нормами податкового законодавства та підзаконними нормами, прийнятими Міністерством фінансів і підлеглими йому відомствами, а також цивільне процедурне право, представлене нормами про реєстрацію юридичних осіб, про реєстрацію угод і т. д. [4, с. 13]. Однак досі цей підхід не знайшов загального визнання, тому говорити про те, що система російського права включає в себе процедурне право, буде неточним і некоректним.

О. Ф. Скакун відзначає, що процесуальні норми мають процедурний характер, оскільки визначають оптимальний порядок здійснення юридичного процесу. Матеріальні процедурні норми і процесуальні норми не є тотожними. Матеріальні процедурні норми є необхідною умовою реалізації ряду матеріальних регулятивних норм і зв'язків та існують майже в усіх галузях права. Вони невіддільні від усієї іншої системи норм матеріальних галузей і регламентують порядок реалізації права завдяки такій їй особливій формі, як застосування норми права відповідними державними органами. Матеріально-процедурні норми регламентують оперативно-виконавчу форму застосування права, в той час як процесуальні норми регламентують правозахисну форму застосування права [5, с. 403, 404].

Науковий інтерес до проблем процесуального права значно зріс наприкінці 1960-х рр. Теорія юридичного процесу активно розроблялася професором Харківського юридичного інституту (нині Національний університет «Юридична академія ім. Ярослава Мудрого») В. М. Горшеневим і його науковою школою (О. В. Петришиним, І. В. Бенедиком, І. М. Погрібним, І. Б. Шаховим). Було дано визначення юридичного процесу як комплексної системи правових порядків (форм) діяльності уповноважених органів держави, посадовців, а також зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права. Крім того, В. М. Горшенев зазначав, що цей процес регулюється правовими (процедурними і процесуальними) нормами, а його результати закріплюються у відповідних правових актах – офіційних документах [6, с. 128; 7, с. 58]. Відповідно, юридичний процес спрямований на реалізацію норм матеріального права. Отже, для того, щоб з'ясувати поняття юридичного процесу, його місце і призначення у правовій практиці, треба мати на увазі, що ролі матеріальних і процесуальних норм у правовому регулюванні різні.

Багато років у науковій і навчальній літературі юридичний процес традиційно розумівся вузько: як врегульована правом юрисдикційна діяльність [8, с. 123; 9, с. 64]. Протягом 60–70-х рр. XX ст. у роботах вже згаданого В. М. Горшенєва, В. Д. Сорокіна, І. А. Галагана, В. А. Лорія та інших авторів був обґрунтований ширший погляд на цей феномен. У монографіях і статтях цих вчених

юридичний процес розглядався як врегульована правовими нормами державно-владна діяльність з вирішення конкретних юридичних справ. На жаль, такий підхід до теперішнього часу не сприйнятий багатьма фахівцями із загальної теорії права і держави. Більше того, в численних підручниках з цього курсу взагалі нічого не було сказано про поняття, значення юридичного процесу, його місце в системі юридичних категорій, про існуючі в науці погляди на його зміст і структуру [10, с. 15–17].

У межах концепції «широкого розуміння» юридичного процесу його визначають як комплексну систему органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності уповноважених органів держави, посадових осіб, а також зацікавлених у вирішенні різних юридичних справ інших суб'єктів права, яка: а) знаходить вираження у здійсненні операцій з нормами права у зв'язку з вирішенням різних юридичних справ; б) здійснюється уповноваженими органами держави і посадовими особами на користь зацікавлених суб'єктів права: в) закріплюється у відповідних правових актах – офіційних документах; г) регулюється процедурно-процесуальними нормами; д) забезпечується відповідними засобами юридичної техніки [11, с. 8].

Існують і інші підходи до визначення категорії «юридичний процес». С. С. Алексєєв у монографії «Структура радянського права» робить висновок, що юридичний процес – це не просто процедура, юридичні відносини, що тривають і розтягнуті у часі, а особлива процедура, яка є вираженням специфічних юридичних режимів застосування права [12, с. 237].

В. М. Протасов визначає юридичний процес як різновид юридичної процедури, обсяг і зміст якої визначаються її спрямованістю на виявлення і реалізацію особливих матеріальних правовідносин. Іншим різновидом правореалізуючої процедури є матеріальна процедура, яка має на меті реалізацію матеріальних регулятивних правовідносин [13, с. 62].

Як відомо, норми матеріального права визначають суб'єктивні права, юридичні обов'язки, юридичну відповідальність громадян і організацій, тобто складають основний зміст права. Істотними ознаками права є його забезпеченість можливістю державного примусу, зв'язок з державою. Це означає, що органи держави активно включаються в діяльність, спрямовану на реалізацію права, на проведення його в життя. Подібна різноманітна діяльність і позначається терміном «юридичний процес». На цій підставі деякими вченими робиться висновок про те, що процес вторинний стосовно матеріального права, похідний від нього, є формою його життя. Проте існують також інші думки, згідно з якими юридичний процес займає далеко не вторинне місце. Наприклад, в англосаксонській правовій системі судові процедури стали основою розвитку правової системи.

Судді повинні були найсуворішим чином дотримуватися усіх процесуальних правил при встановленні фактичних обставин цієї справи, але не були пов'язані якимись нормами при винесенні ухвали по ньому. Лише поступове прагнення до єдності й несуперечності судової практики привело до становлення прецедентного права. Судовий прецедент став основним джерелом права в Англії, тобто матеріальне право сформувалося на базі юридичного процесу [14, с. 6].

На думку ряду учених, яку ми підтримуємо, теорія юридичного процесу повинна складати самостійну частину загальної теорії права, вивчаючи на рівні наукового узагальнення загальні закономірності конструювання і функціонування будь-якої правової процедури як у галузі публічного, так і в галузі приватного права [15, с. 4]. З іншого боку, небагато підручників з теорії держави і права включають розділ, спеціально присвячений теорії процесу, причому навіть на цьому рівні юридичний процес часто обмежують рамками окремих галузей, що законодавчо оформилися як процесуальні.

В. М. Горшенюв відмічав, що в розвиненій системі права завжди виявляється наявність багатопрофільних і багатогалузевих його компонентів – області матеріального і процесуального права. Їх співвідношення полягає в тому, що матеріальне право регулює відносини, в яких суб'єкти відповідають на питання «що робити»? , «що не робити»? . Процесуальне право регулює і відносини і відповідає на питання «як робити»? , «у якому порядку (послідовності) здійснювати дії?» [16, с. 79].

Багато вчених по-своєму підходять до визначення поняття і ознак юридичного процесу. Наприклад, В. І. Леушин стверджує, що юридичний процес – це «врегульований процесуальними нормами порядок діяльності компетентних державних органів, що полягає у підготовці, прийнятті, документальному закріпленні юридичних рішень загального або індивідуального характеру» [17, с. 9]. Д. М. Бахрах ставить під сумнів це визначення, аргументуючи це тим, що юридичний процес – це, по-перше, діяльність, яка здійснюється в певному порядку, але, як він далі зазначає, порядок, процедура, процесуальна форма – це хоча й важливі риси процесу, але це тільки форма впорядкування змісту – владної діяльності. По-друге, ухвалення рішень – правовий фокус процесуальної діяльності. У виборчому, правотворчому та інших видах процесу прийняттям акту сам процес і завершується або слугує основою для початку іншого. Але в цивільному, бюджетному, адміністративно-юрисдикційному і багатьох інших процесах велика увага приділяється виконанню прийнятого акта. По-третє, після появи муніципального права, перетворення низових державних органів на муніципальні коректніше говорити про юридичний процес як про владну діяльність суб'єктів публічної (державної і муніципальної) влади. До того ж, учасниками процесуальних стосунків є й інші

суб'єкти, інтереси яких зачіпає здійснення влади (невладні суб'єкти: громадяни, установи, підприємства та ін.) [10].

І. М. Лазарев вважає, що не можна отожднювати такі поняття, як «юридичний процес» і «юридична процедура». Також йому видається невірним твердження, що юридичний процес є найбільш досконалим різновидом юридичної процедури. На його погляд, між вказаними поняттями існує абсолютно інше співвідношення [18, с. 26]. За визначенням О. В. Яковенко, правова процедура – це особливий нормативно встановлений порядок здійснення юридичної діяльності, спрямованої на реалізацію норм матеріального права і ґрунтованих на них матеріальних правовідносин, що охороняються від порушень правовими санкціями [19, с. 7]. Цікаву думку з цього приводу висловив А. Ю. Якимов, який вважає, що юридичний процес і юридична процедура співвідносяться між собою як зміст і форма [20, с. 47].

Як вірно відзначає А. О. Павлушина, широкий погляд на право з необхідністю породжує поняття юридичного процесу як права у дії. Це один з наріжних каменів розуміння процесу; його розуміння як руху, розвитку, здійснення, тобто «життя» права [15, с. 6].

Існуючу багатоманітність підходів до визначення юридичного процесу, на думку Є. Г. Лук'янової, можна звести до таких п'яти основних напрямків: 1) юридичний процес – це юрисдикційна та інша охоронна діяльність органів правосуддя (діяльність, спрямована на вирішення спорів про право та здійснення правового примусу); 2) юридичний процес – це юрисдикційна та інша охоронна діяльність уповноважених органів держави та інших суб'єктів; 3) юридичний процес – це вся правотворча та правозастосовна діяльність компетентних органів держави; 4) юридичний процес – це процес реалізації матеріально-правових норм безвідносно до форм такої реалізації; 5) юридичний процес – це вся юридична діяльність державних органів (правотворча, правозастосовна, установча, контрольна, розпорядча) [21, с. 41–42].

Як нам видається, одне з найвдаліших визначень юридичного процесу дає в одній зі своїх статей А. О. Павлушина: юридичний процес – це усі можливі процедурні, процесуальні прояви права, обмежені рамками права [22, с. 30].

Таким чином, необхідність розвитку загальнопроцесуальної теорії як складової частини загальної теорії права давно є встановленим фактом. Знання теорії юридичного процесу допомагає усвідомити і сформулювати основні проблеми, існуючі на цьому етапі її розвитку, а також осмислити і проаналізувати можливі шляхи їх вивчення і вирішення також і в галузях юридичного процесу.

Список використаних джерел: 1. Рязановский В. А. Единство процесса / В. А. Рязановский. – М. : Юрид. бюро «Городец», 1996. – 75 с. 2. Козлов А. Ф. К вопросу об административной юстиции в нашем государстве /

- А. Ф. Козлов // Материалы конференции по итогам научно-исследовательской работы за 1965 г. – Свердловск, 1966. – С. 248–249. **3.** Клейнман А. Ф. Вопросы гражданского процесса в связи с судебной практикой / А. Ф. Клейнман // Социалистическая законность. – 1946. – № 9. – С. 11–14. **4.** Винницкий Д. В. Основные проблемы теории российского налогового права : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Винницкий Данил Владимирович. – Екатеринбург, 2003. – 416 с. **5.** Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с. **6.** Горшенёв В. М. Фундаментальные проблемы концепции формирования советского правового государства / В. М. Горшенёв. – Харьков : Основа, 1990. – 173 с. **7.** Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под ред. М. Е. Недбайло и В. М. Горшенёва. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с. **8.** Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1971. – 223 с. **9.** Протасов В. Н. Юридическая процедура / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 79 с. **10.** Бахрах Д. Н. Юридический процесс и административное судопроизводство / Д. Н. Бахрах // Журнал российского права. – 2000. – № 9. – С. 15–17. **11.** Теория юридического процесса / [Бенедик И. В., Горшенёв В. М., Крупин В. Г. и др.] ; под общ. ред. В. М. Горшенёва. – Харьков : «Вища школа», 1985. – 192 с. **12.** Алексеев С. С. Структура советского права / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1975. – 264 с. **13.** Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории / В. Н. Протасов. – М. : Юрид. лит., 1991. – 144 с. **14.** Буряков А. Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика» / Буряков Андрей Дмитриевич. – М., 1967. – 326 с. **15.** Павлушина А. А. Теория юридического процесса: проблемы и перспективы развития : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и Государстве» / Павлушина Алла Александровна. – Самара, 2005. – 58 с. **16.** Горшенёв В. М. Некоторые методологические проблемы теории юридического процесса / В. М. Горшенёв // Проблемы теории социалистического государства и права / Ин-т гос-ва и права АН СССР ; ред. Н. В. Витрук. – М. : Изд-во Ин-та гос-ва и права АН СССР, 1977. – С. 77–81. **17.** Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. – Екатеринбург : УрГЮА, 1996. – 559 с. **18.** Лазарев И. М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право» / Лазарев Игорь Михайлович. – М., 2002. – 198 с. **19.** Яковенко О. В. Правовая процедура : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Яковенко Ольга Владимировна. – Саратов, 1999. – 21 с. **20.** Якимов А. Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство / А. Ю. Якимов // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 47–50. **21.** Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. – 2-ое изд., перераб. – М. : Норма, 2004. – 240 с. **22.** Павлушина А. А. Теория юридического процесса и её значение для развития российской правовой системы

в переходный период / А. А. Павлушина // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Право». – 2002. – № 1 (5). – С. 28–33.

Надійшла до редколегії 22.07.2013

Стецюк Б. Р. Разработка теории юридического процесса учёными-правоведами во второй половине XX – в начале XXI в.

Проанализированы взгляды советских, украинских и российских учёных относительно сущности, понятия и признаков юридического процесса, выявлены основные тенденции в разработке этой проблемы.

Ключевые слова: юридический процесс, процессуальное право, процессуальные нормы, юридическая процедура, материальная процедура.

Stetsiuk B. R. Development of Theory of Legal Process by Scientists-Legists in the Second Half of XX – at the Beginning of XXI Century

Identifying the nature of the legal process is an important methodological issue that is essential to the development of the theory of law. Basic theory of legal process was established in the XIX – at the beginning of the XX centuries. Firstly it was defined as the unity of three processes – criminal, civil and administrative. So a new doctrine appeared linking three major processes into one and declared that science is the only process. The study of these issues involved in S. S. Aleksieyev, V. M. Horshenyov, A. F. Kleinman, E. G. Lukyanova, A. O. Pavlushina, O. V. Petrishin, I. M. Pohribnyi, V. M. Protasov, A. Yu. Yakimov. The term «legal process» due to the ratio of substantive and procedural law. In legal literature, the process is seen as the execution order of the following organs: investigative, administrative and judicial. The term «procedure» means the procedure that has to be formally established in the discussion and proceedings of any business. Legal process is governed by legal (procedural) rules and the results are fixed in the relevant legal acts – official documents. Thus, the legal process focused on the implementation of substantive law. Legal process – is the law in action, movement, development, implementation, i. e. «life» of law. The theory of the legal process should be independent of the general theory of law and summarize common patterns of design and operation of any process of law both in public and in private law. There is a necessity for further development of the procedural theory as a part of the general theory of law.

The article can be used in the preparation of dissertations, master's degrees, diplomas, term papers and other articles, essays on the Theory of Law, the lectures and seminars of this academic discipline.

Keywords: legal process, judicial law, judicial norms, legal procedure, material procedure.

УДК 347:340.113

В. Ю. Туранін**ФЕНОМЕН ЮРИДИЧНОЇ МОВИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРОБЛЕМИ**

Подано аналіз феномена юридичної мови у правовій науці. У рамках концептуалізації цієї проблеми виявлено спеціальні властивості юридичної мови, визначено відповідне поняття, проведено підрозділ юридичної мови на види.

Ключові слова: право, юридична мова, поняття, юридичний термін.

Кожна область знання знаходиться у певній залежності від розвитку мови, за допомогою якої викладаються відповідні цій галузі знань поняття і терміни. Стосовно юриспруденції слід зауважити, що мова служить найважливішим засобом професійної комунікації. У цьому зв'язку, на наш погляд, дослідження феномена юридичної мови має визначальне значення для пізнання правової матерії.

В Україні вивченню проблем юридичної мови присвячені роботи таких вчених-юристів, як Ю. Є. Зайцев, О. Н. Каєніюк, С. П. Кравченко, І. Б. Усенко, А. І. Чулінда, а також вчених-лінгвістів: Н. В. Артикуци, Ю. Ф. Прадіда, О. А. Сербенської, Н. С. Трач. У Росії феномену юридичної мови присвячені роботи А. Ф. Апт, В. М. Баранова, М. О. Власенко, Т. В. Губаєвої, М. А. Давидової, В. Б. Ісакова, В. М. Карташова, Т. В. Кашаніної, С. В. Полєніної, Р. А. Ромашова, Ю. О. Тихомирова, Н. І. Хабібупіної, Т. Я. Хабрієвої, О. Ф. Черданцева та ін.

Метою цієї статті є концептуалізація проблеми, пов'язаної з феноменом юридичної мови, в рамках якої представляється необхідним виявлення спеціальних властивостей юридичної мови, визначення відповідного поняття, розподіл підрозділу юридичної мови на види.

У сучасній юридичній науці традиційно виділяють юридичну (правову) мову і мову права. Наприклад, М. О. Власенко зазначає, що «існують два ключових поняття – «правова мова» і «мова права». На його думку, «перший термін найбільш загальний, під ним потрібно розуміти правовий лексикон, весь словниковий запас (арсенал) юриспруденції. За суттю справи це вся система слів і словосполучень (включаючи терміни і поняття), якими оперує право в усіх його проявах ... Друге поняття – мова права – це лексикон нормативних правових актів (законів та ін.) та актів офіційного тлумачення» [1, с. 14] (тут і далі – переклад наш. – В. Т.). Про це ж пише і Б. П. Спасов, відзначаючи, що юридична мова як комплексне поняття охоплює кілька видів мови права [2, с. 83].

Враховуючи все різноманіття визначень поняття «право», а також концептуальну специфікацію в підходах до його тлумачення, зазначимо, що у відносно знеособленому (словниковому) трактуванні

право – це «система загальнообов'язкових норм, що охороняються силою державного примусу, які забезпечують юридичну регламентацію суспільних відносин у масштабі всього суспільства» [3, с. 516]. Тому ми можемо сприймати мову права тільки як систему словесного вираження думок, яка передає зміст санкціонованих державою норм, що є лише частиною загального змісту поняття, вираженого терміном «юридична мова», який охоплює весь процес відношення людини з правом. У цьому зв'язку саме термін «юридична мова» є комплексним, узагальнюючим і найбільш адекватним мовним засобом, що передає сенс права і зміст думок про право.

На думку І. Сабо, «те, що називається «юридичною мовою», за суттю є не що інше, як звичайна мова, доповнена спеціальними виразами, технічними термінами, тобто така мова, яка більш точно вживає вирази, що зустрічаються в повсякденному житті» [4, с. 245–246]. Така точка зору є спірною. Сучасна російська мова є системою, де є основа, загальна складова, яка традиційно називається літературною мовою, і її спеціальні сегменти – підмови, які мають свої відмінні особливості і завдання для передачі інформації [5, с. 17]. Іншими словами, є спільна літературна мова, що використовується для художнього вираження різних явищ і процесів, а є літературні підмови, необхідні для опису спеціальних явищ і процесів, характерних для конкретних областей знань, що володіють всіма рисами літературної мови, але мають і свої особливості (наприклад, медична мова, комп'ютерна мова). Однією з таких спеціальних літературних підмов і є юридична мова. Цікавою у цьому зв'язку є думка В.М.Шевчука, відповідно до якого «підмова, з одного боку, – більш багата за загальну мову – за рахунок спеціальних слів, а з іншого боку – бідніша – за рахунок того, що вона використовує лише частину виразних засобів останньої» [6, с. 6]. У юридичній мові немає місця для метафор, епітетів та інших висловів, вона традиційно відрізняється манірністю передачі думки. Крім цього, основне багатство юридичної мови складає її абсолютної унікальний термінологічний фонд, що складається з упорядкованої безлічі нейтральних за своїм емоційним забарвленням одиниць з різною історичною долею. Деякі елементи даної множини не задіяні в літературній мові, що надає юридичній мові особливого колориту, підкреслює її функціональну значущість.

Юридична мова, створена, насамперед, для спілкування способом офіційних актів, не терпить словесної ентропії, їй характерна семантична визначеність і точність вираження понять.

Слід виділити основні характерні риси юридичної мови, її спеціальні властивості.

По-перше, юридична мова – це, в більшості випадків, мова офіційна, що відрізняється стандартними формулюваннями, строгою і

логічною побудовою. В ідеалі вона повинна представляти логічну систему ясних і точних слів.

По-друге, основою юридичної мови служить своєрідна, відмінна від інших, термінологія.

По-третє, в переважній більшості випадків юридична мова має певне, хоча і досить мінливе, коло постійних користувачів, до якого входять, насамперед, професійні юристи, але при цьому вона призначена для необмеженого кола осіб.

По-четверте, юридичній мові властиві особливі, відмінні об'єкти його фіксації (наприклад, законодавчі або судові акти).

По-п'яте, юридична мова служить засобом спеціальної, інтелектуально-правової комунікації. Вона не створена для повсякденного спілкування людей, використання юридичної мови відбувається тільки у випадках зіткнення з правом.

Спираючись на виділені властивості юридичної мови та особливості її існування, видається цілком можливим сформулювати узагальнююче визначення відповідного поняття.

Юридична мова – це логічна система словесного вираження думки, за допомогою якої описується право і його прояви, що характеризується наявністю специфічної термінології, особливих об'єктів фіксації і певним колом постійних користувачів та служить засобом інтелектуально-правової комунікації.

Юридична мова може бути поділена на види, і в правовій науці існують різні думки з цього приводу. Вважаємо, що слід зупинитися на аналізі найбільш значущих з них, а також сформулювати своє бачення цієї проблеми:

1. Відомий польський вчений Є. Врублевський висунув тезу про наявність «доктринальної мови», «мови правозастосовної практики» та «юридично-розмовної мови» [7, с. 75]. Вважаємо, що ця дослідницька позиція при всій своїй концептуальності все ж може бути розкритикована.

По-перше, видається більш логічним і правильним виділяти в якості першого самостійного виду юридичної мови не доктринальну мову, а мову юридичної науки, оскільки доктринальна мова (мова доктрин) є лише частиною мови юридичної науки. С. В. Бошно зазначає, що збіг змісту понять, виражених термінами «наука» і «доктрина» можливий тільки в тому випадку, «якщо наукова ідея заслужить визнання в середовищі професіоналів, виступить підставою відповідної школи, зустрінє підтримку суспільства, засвоїться правозастосовною практикою і в силу свого авторитету стане мірою суспільної поведінки» [8, с. 73]. Таким чином, доктринальна мова є мовою лише загальноновизнаних, домінуючих наукових юридичних концепцій і, відповідно, її позиціонування як загальної мови юридичної науки неможливе. Тим паче, в юридичній науці, як, втім, і у всякій іншій, крім усталених, стрижневих

авторських позицій існує ще й незора безліч різних дослідницьких думок, теорій, які також є повноправними елементами мови юридичної науки. Тому зміст поняття, вираженого терміном «мова юридичної науки», має включати і цей аспект.

По-друге, Є. Врублевський виділяє як самостійний вид юридичної мови мову правозастосовної практики. Є очевидним, що в цьому випадку мова правозастосовної практики повинна включати і мову нормативних правових актів, інакше останній компонент буде просто загублений в авторській класифікації. При цьому більш ніж спірною видається сама позиція, що стосується того, що поняття, виражене терміном «мова правозастосовної практики», охоплює за своїм змістом поняття, виражене терміном «мова нормативно-правових актів». Здається, що це не так. Наша думка підтверджується і сучасною традиційною інтерпретацією застосування права як однієї з форм реалізації норм права, здійснюваної уповноваженими на те державними органами та посадовими особами [9, с. 812], а також логіко-правовою вимогою про сувору відповідність актів правозастосування нормативним правовим актам, на основі яких вони створюються. Тому вважаємо, що в якості окремого виду юридичної мови слід виділяти мову *юридичної* практики, яку може бути поділено на мову нормативних правових актів та мову актів правозастосування.

2. На думку німецького вченого Б. Кленнера, юридична мова може поділятися на «мову законну (або державну юридичну мову), наукову юридичну мову, судову мову, мову публіциста-правознавця, мову адвоката та ін.» [10, с. 48]. Практично тотожна його позиції і точка зору угорського дослідника І.Сабо, який, поряд з науковою юридичною мовою та мовою закону, виділяє як окремі види «судову мову, мову публіциста-правознавця, мову адвоката та ін.» [4, с. 246]. Проаналізуємо ці думки.

По-перше, ми вважаємо, що, враховуючи фундаментальність і особливу значущість поняття, вираженого терміном «юридична мова», розподіл юридичної мови на види повинен мати закінчений (імперативний) характер. У представлених позиціях класифікаційний ряд не завершено і за своєю суттю є латентним, що передбачає можливість виділення необмеженої кількості видів юридичної мови. Вважаємо це неконструктивним, перш за все, тому, що для визначення того чи іншого елемента в якості виду (складової частини) базового об'єкта слід сформулювати його характерні, відмінні від інших, риси, обґрунтувати таке виділення.

По-друге, систематизовані Б. Кленнером та І. Сабо функціональні складові юридичної мови, на наш погляд, не є рівнозначними за своїм змістом. Наприклад, мову адвоката або публіциста-правознавця не можна поставити в один ряд з мовою закону або науковою юридичною мовою. Адвокат, в більшості випадків,

використовує термінологію та інші мовні засоби, задіяні як у тексті нормативно-правових актів, актів правозастосування, так і в науковому юридичному тексті, створюючи їх інтерференцію із загальнолітературною основою. Тому вважаємо, що досить складно говорити про виділення, наприклад, мови адвоката як самостійної функціональної складової юридичної мови.

З нашої точки зору, юридичну мову в процесі теоретичного осмислення умовно можна поділити на три основні функціональні різновиди: мову юридичної науки, мову юридичної практики і юридичну розмовну мову. Мова юридичної практики, у свою чергу, може існувати в як мова нормативно-правових актів, що включає мову законів і підзаконних актів, та мова актів правозастосування.

Визначаючи такі самостійні види юридичної мови, як мову юридичної науки і мову юридичної практики, ми умовно протиставляємо дві філософські категорії – «теорія» і «практика», враховуючи при цьому безумовний зв'язок відповідних явищ. Теорія ставить перед пізнанням актуальні завдання і вимагає їх вирішення. Практика та її результати, у свою чергу, входять органічним елементом у всяку теорію. Особливо відзначимо, що практика сприймається нами як загальна система дій суб'єктів, а скоріше як перетворювальна і творча діяльність людей, що освоюють світ [11, с. 653]. Відповідно, юридична практика складається з комплексу дій різних суб'єктів, спрямованих на створення і застосування правових норм. Вона характеризується наявністю матеріальних результатів – законодавчих, підзаконних, судових та інших актів. Іншими словами, у зміст даного поняття ми включаємо і нормотворчий, і правозастосовний аспект юридичної діяльності. Саме тому в рамках мови юридичної практики нами виділяються два самостійних підвиди, які, незважаючи на свою відособленість, тим не менш, активно взаємодіють і функціонально переплітаються, – це мова нормативних правових актів, що включає мову законів і підзаконних актів, та мова актів правозастосування.

Особливо відзначимо, що мова юридичної науки – це мова фахівців, основне завдання яких – відповідно до своїх інтелектуальних здібностей і знань робити висновки і визначати позицію з того чи іншого питання. Це накладає на сприйняття мови юридичної науки певний відтінок «кастовості», доступності лише для посвячених осіб. На противагу цьому, мова юридичної практики повинна бути зрозумілою і звичайним користувачам, відкриваючи можливості для самостійного аналізу правових норм кожним зацікавленим.

У свою чергу, юридична розмовна мова являє собою конгломерат правового і буденного, доктринального та нормативного, суміш виразів різних шкіл і течій, що передбачає наявність у ній нескінченної кількості різнопланових термінологічних форм, обмежених тільки загальноприйнятими мовними нормами.

Слід підкреслити, що об'єктивація феномена юридичної мови як самостійної мовної субстанції і її підрозділів на види, безумовно, має певний відтінок умовності. Це пов'язано з відкритістю мовного простору, посиленням асиміляції різних понять і слів, за допомогою яких вони висловлюються, взаємопроникненням і взаємовпливом мов і їх елементів. Але ми вважаємо, що відокремлення феномена юридичної мови і його системний аналіз у правовій науці є вкрай необхідними. Цьому є дві причини:

1. Дослідження елементів юридичної мови дозволяє побачити витоки створення тих чи інших норм, простежити їх зміни в часі і просторі, виявити помилки і визначити шляхи їх усунення. Це створює фундаментальну основу для детального аналізу юридичної частини буття, визначення способів та етапів подальшого вдосконалення правових актів.

2. Вивчення особливостей юридичної мови, проникнення в її суть – це фундамент для написання грамотних законів, які є не тільки ефективними інструментами державного керівництва, а й основою духовного світовідчуття, мірою поведінки кожної людини і оплотом його самосвідомості.

Статтю підготовлено в рамках Державного завдання Міністерства освіти і науки Російської Федерації підвідомчим вузам на виконання НДДКР, проект № 6.2866.2011.

Список використаних джерел: 1. Власенко Н. А. Язык права / Н. А. Власенко. – Иркутск : Вост.-Сиб. кн. изд-во ; АО «Норма-плюс», 1997. – 176 с. 2. Спасов Б. П. Закон и его толкование / Б. П. Спасов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 247 с. 3. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина. – М. : Инфра-М, 1998. – 842 с. 4. Сабо И. Социалистическое право / Имре Сабо ; под ред. В. А. Турманова. – М. : Прогресс, 1964. – 336 с. 5. Степанов Ю. С. Изменчивый «образ языка» в науке XX века // Язык и наука конца XX века / Ю. С. Степанов. – М. : Росс. гуманитар. ун-т, 1995. – С. 7–34. 6. Шевчук В. Н. Производные военные термины в английском языке / В. Н. Шевчук. – М. : Воениздат, 1983. – 231 с. 7. Wroblewski I. Zagadnienia terminologii nauk prawnych / I. Wroblewski // Nauka polska. – 1984. – Nr. 3. – S. 73–79. 8. Бошно С. В. Доктрина как форма и источник права / С. В. Бошно // Журнал российского права. – 2003. – № 12. – С. 70–79. 9. Российская юридическая энциклопедия / гл. ред. А. Я. Сухарев. – М. : ИНФРА, 1999. – 1110 с. 10. Klenner V. Zur Juristensprache / V. Klenner // Sitzungsberichte der Akademie der DDR. – 1973. – № 18. – S. 41–48. 11. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2002. – 976 с.

Надійшла до редколегії 18.07.2013

Туранин В. Ю. Феномен юридического языка: концептуализация проблемы

Представлен анализ феномена юридического языка в правовой науке. В рамках концептуализации этой проблемы автором были выявлены специальные свойства юридического языка, определено соответствующее понятие, проведено подразделение юридического языка на виды.

Ключевые слова: право, юридический язык, понятие, юридический термин.

Turanin V. Y. The Phenomenon of the Legal Language: Conceptualization of the Problem

The article presents an analysis of the phenomenon of the legal language in science of law and defined its special properties that are essential for communication way of the legal and official regulations. The terminology is defined that is specific to the phenomenon of legal language and terms use of regular users lawyers, because it is the essential tool for professional communication in law.

The problem of determining the legal language has many features, and formed about this offer various scholars often contradict one another and are not always consistent with established at this stage of the realities of life. Therefore, this article focuses on an integrated approach and the views of leading scientists who have studied and theoretically formulated the vision of the problem, the main proposals for improving and streamlining the legal language in the current development law. Also the analysis of legal documents shows that the legal language that develops can identify some of its subspecies specific to certain sectors of activity, such as attorneys.

The legal language is marked and has a characteristic only for its semantic certainty and precision of expression concepts. In this regard, it is the term «the legal language» is a comprehensive, summary and most appropriate linguistic resources that conveys the right meaning and content of opinions about right. Based on the color properties of the legal language and the peculiarities of its existence could generalize the definition of «the legal language». As part of the conceptualization of the problem the author has found the elements inherent in the legal language, by those concepts and features that made the legal division of language into species, which is important for law-making in general.

Keywords: the law, legal language, concept, the legal term, conceptualization.

ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

УДК 347.963(477)

В. С. Бабкова

**КООРДИНАЦІЙНА НАРАДА ЯК ОСНОВНА ФОРМА
КООРДИНАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ
ЗЛОЧИННОСТІ ТА КОРУПЦІЇ**

Предметом наукової статті є питання організації і проведення прокурорами координаційних нарад у сфері протидії злочинності та корупції, а її метою – всебічний розгляд координаційної наради як основної форми координаційної діяльності прокуратури. Актуальність дослідження визначається недостатньою розробленістю вказаних питань у юридичній науці. З використанням діалектичного, логічного, догматичного та інших методів виявлені недоліки в нормативному регулюванні та практичній реалізації положень щодо координаційних нарад, надані пропозиції по їх усуненню.

Ключові слова: координаційна нарада, прокурор, координація, протидія злочинності і корупції, контроль виконання.

У сучасних умовах, які характеризуються значною поширеністю злочинних і корупційних проявів, набуває особливого значення координаційна діяльність прокуратури, покликана організувати спільні зусилля правоохоронних органів у сфері протидії цим негативним явищам. З огляду на це актуальним стає розгляд форм координаційної діяльності, основною з яких є координаційна нарада.

Проблематику форм координаційної діяльності прокуратури в різний час досліджували такі вчені, як Д. М. Бакаєв, В. Д. Войцишен, А. М. Давиденко, В. В. Долежан, П. М. Каркач, Г. К. Кожевніков, М. В. Косюта, О. Р. Михайленко, І. Є. Марочкін, Д. В. Суходубов, В. В. Сухонос та ін. Однак у роботах попередників питання організації і проведення координаційних нарад так і не стали предметом самостійного дослідження. З огляду на це метою даної наукової статті є всебічний розгляд координаційної наради як основної форми координаційної діяльності прокуратури та формулювання певних вимог, що до неї ставляться.

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності та корупції координують діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції. Координаційні повноваження прокуратури реалізуються шляхом проведення спільних нарад, створення міжвідомчих робочих груп, проведення узгоджених заходів, аналітичної діяльності тощо [1].

Як бачимо, Закон України «Про прокуратуру» називає лише деякі форми координаційної діяльності. Значно ширший їх перелік наводить Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією від 26.04.2012 [2] (далі за текстом – Положення). Як слушно зазначає Д. В. Суходубов, указані форми та напрямки координаційної діяльності вироблені практикою і найчастіше застосовуються в діяльності правоохоронних органів, тож їх перелік не є вичерпним і до форм координації можна відносити й інші відносно усталені прояви співробітництва і взаємодії правоохоронних органів, метою яких є узгодження і спрямування діяльності по боротьбі зі злочинністю [3, с. 69]. Генеральний прокурор України вимагає від підпорядкованих прокурорів забезпечити повноту використання всіх форм координації, передбачених Положенням (п. 9.3 наказу Генеральної прокуратури України № 1/1гн від 16.01.2013 «Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції» (далі за текстом – Наказ) [4]. При цьому вибір форм координації визначається відповідним прокурором з урахуванням пропозицій керівників правоохоронних органів, стану законності, структури і динаміки злочинності та інших чинників, що впливають на ці явища.

Незважаючи на різноманіття форм координації, всі вказані акти наголошують на тому, що основною з них є координаційна нарада. Так, згідно із ч. 3 ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» основною формою координації діяльності правоохоронних органів є проведення координаційної наради її керівників під головуванням відповідного прокурора. Вказане положення відтворене у п. 4 Положення та п. 9 Наказу, які вимагають від прокурорів усіх рівнів основною формою координації діяльності правоохоронних органів вважати проведення координаційної наради їх керівників під особистим головуванням. Таким чином, всі інші форми координації можна вважати додатковими або факультативними, які застосовуються за необхідності як доповнення до проведення координаційної наради керівників правоохоронних органів. З огляду на це питання організації і проведення координаційної наради потребує додаткової уваги.

Сутність координаційної наради визначається правовою природою координаційної діяльності прокуратури, зміст якої визначається як розробка і реалізація оптимальних заходів до узгодження і спрямування діяльності правоохоронних органів у найважливіших напрямках протидії злочинності та корупції за метою, часом, місцем проведення, виконавцями і програмою, які спрямовані на запобігання і подолання злочинності та корупції [5, с. 128]. З урахуванням викладеного можна стверджувати, що координаційна нарада полягає у зібранні керівників правоохоронних органів, на якому вони обговорюють актуальні питання протидії злочинності та корупції,

а також приймають рішення щодо вжиття узгоджених заходів з метою забезпечення об'єднаних дій для досягнення загальної мети і вирішення завдань координації, а саме: (1) визначення основних напрямів запобігання і протидії злочинності та корупції на основі аналізу їх структури, динаміки та прогнозування тенденцій розвитку цих негативних явищ; (2) розробка, узгодження і виконання спільних заходів, спрямованих на своєчасне виявлення, розкриття, припинення та попередження злочинних і корупційних проявів, усунення причин та умов, що їм сприяли; (3) підготовка пропозицій з удосконалення законодавства, спрямованих на підвищення ефективності правоохоронної діяльності, протидії злочинності та корупції.

Згідно з п. 5 Положення до складу учасників координаційної наради входять прокурор (голова наради) і керівники відповідних правоохоронних органів або виконавчі їх обов'язків (члени наради). Отже, перші керівники є постійними членами наради і їх участь в роботі наради є обов'язковою. В науковій юридичній літературі наголошується, що, оскільки координаційні наради проводяться лише на рівні перших керівників правоохоронних органів, роль цієї форми координації має особливе значення. Це потребує від прокурора як голови наради і відповідального за її проведення приділяти значну увагу її підготовці [6, с. 289].

Враховуючи це, на прокурора як голову координаційної наради покладено широкий обсяг обов'язків щодо її належної організації. Так, прокурор: витребує інформацію, необхідну для проведення координаційної наради; організує роботу постійно діючої робочої групи з представників правоохоронних органів для підготовки наради; спільно з керівниками інших правоохоронних органів визначає коло питань для обговорення на нараді; скликає координаційну нараду та керує її роботою, в тому числі визначає місце, дату і час її проведення, затверджує порядок денний; здійснює контроль за виконанням запланованих заходів.

Керівники правоохоронних органів як члени координаційної наради також наділені широкими повноваженнями, які виключають імперативне домінування прокурора під час її проведення. Так, вони: надають кандидатури до складу робочої групи; вносять пропозиції з питань, що потребують узгоджених дій, з обґрунтуванням необхідності їх розгляду, шляхів, засобів і способів вирішення; готують в узгодженому порядку проекти документів, інші матеріали, що вимагають обговорення і прийняття рішення; беруть участь в обговоренні та виробленні заходів з питань, винесених на розгляд; вносять пропозиції щодо оцінки ефективності спільних заходів; забезпечують виконання узгоджених спільних заходів у частині, яка належить до компетенції очолюваних ними органів, інформують голову координаційної наради про хід цієї роботи.

При визначенні повноважень голови і суб'єктів координаційних нарад важливо наголосити на принципі їх рівності у визначенні проблемних питань щодо запобігання і протидії злочинності та корупції, розробці пропозицій щодо заходів, спрямованих на їх подолання. Оцінюючи значення цього принципу, В. Т. Нор обґрунтовано вважає, що суб'єкти координації мають право розраховувати на уважне ставлення щодо всіх їх пропозицій, на недопущення дискримінаційних кроків з боку інших учасників координації в процесі розробки й узгодження рекомендацій та здійснення заходів у боротьбі зі злочинністю [7, с. 182]. Принцип рівності має важливе практичне значення, оскільки дозволяє учасникам координаційної діяльності виробити необхідні для всіх узгоджені заходи. Отже, проведення нарад, як і реалізація інших форм координації, хоча і здійснюється під керівництвом прокурора, проте виключає диктат з його боку чи нав'язування якоїсь позиції, однобічно спрямованої на задоволення корпоративних інтересів певного правоохоронного органу на шкоду виконанню спільних завдань.

Крім власне суб'єктів координаційної діяльності, участь у проведенні координаційних нарад можуть брати й представники інших органів та установ. Так, згідно із ч. 4 ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» на координаційні наради запрошують керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для заслуховування інформації щодо їхньої діяльності з питань попередження і протидії злочинності та корупції. Пункт 5 Положення також передбачає, що на координаційні наради можуть бути запрошені інші посадові особи правоохоронних органів, органів державного контролю та військового управління для заслуховування інформації щодо проведеної роботи з питань запобігання і протидії злочинності та корупції. На жаль, порядок такого запрошення і наслідки його відхилення нормативно не встановлені. Вважаємо, що необхідність запрошення на координаційні наради представників інших органів визначається головою наради самостійно або за пропозицією одного з її учасників, і відхилення такого запрошення без поважних причин може мати наслідком обговорення такого факту на координаційній нараді з наданням принципової оцінки діяльності відповідного органу.

Розглядаючи безпосередню організацію координаційної наради, необхідно відзначити, що вона скликається за потребою, але не рідше одного разу на півріччя, а також за ініціативою одного з членів координаційної наради. У разі, якщо ініціатором проведення координаційної наради є один із її членів, то правоохоронний орган, яким ініційовано розгляд на нараді проблемних питань, готує та надає відповідному прокурору необхідні для її проведення матеріали, у тому числі пропозиції щодо учасників наради та проект постанови (п. 7 Положення). Однак у будь-якому разі прокурор як голова наради визначає місце і час її проведення, узгоджує

з іншими керівниками правоохоронних органів коло питань, що винесені на розгляд.

Дослідники наголошують, що робота з підготовки координаційної наради є досить виснажливою і вимагає чимало часу, тому прокурору доцільно створювати робочі групи, які б готували координаційні наради [8, с. 33]. Така можливість передбачена і п. 6 Положення, відповідно до якого з метою підготовки матеріалів і проектів документів з конкретних питань, винесених на розгляд координаційної наради, організації виконання прийнятих рішень з урахуванням пропозицій керівників правоохоронних органів наказом відповідного прокурора створюється постійно діюча робоча група. До складу робочої групи включають заступників керівників правоохоронних органів, а також керівників галузевих підрозділів центральних та обласних апаратів. Засідання робочої групи проводиться за необхідності. У випадках визначення конкретних заходів складають протокол, у якому зазначають їх виконавців і терміни виконання.

Повноваження робочої групи не обмежуються лише підготовкою координаційних нарад. Зокрема, на неї покладеться: обмін оперативною інформацією щодо негативних тенденцій у протидії злочинності та корупції; внесення пропозицій щодо розгляду певних питань на координаційній нараді; формування проекту плану роботи координаційної наради та надання його на розгляд керівників правоохоронних органів; організація аналітичного вивчення питань, що винесені на розгляд координаційної наради; підготовка проекту рішення наради з питань, винесених на її розгляд; організація узгодженого виконання заходів, до виконання яких за рішенням наради залучають декілька правоохоронних органів; вивчення стану виконання рішень координаційних нарад, інформування про їх результати керівників правоохоронних органів та голови наради; внесення пропозицій щодо підвищення ефективності координаційної діяльності. Це дозволяє визначити робочу групу як виконавчий орган координаційної наради.

Згідно із ч. 5 ст. 10 Закону України «Про прокуратуру» рішення координаційної наради є обов'язковими для виконання визначеними у ньому правоохоронними органами. Ці рішення приймають у формі постанови, яка вважається узгодженою за умови підписання головою та членами наради і є обов'язковою для виконання її учасниками [9, с. 58]. Постанова координаційної наради має бути підписана впродовж 5 діб з наступного дня після її проведення. У цей же строк після підпису її надсилають для організації виконання керівникам органів, на які покладено виконання узгоджених заходів, а також вищестоящим керівникам до відома.

Як справедливо зазначає Д. В. Суходубов, особливої уваги заслуговують питання, пов'язані з виконанням прийнятих координаційною нарадою постанов. З цією метою керівники правоохоронних

органів у межах своїх повноважень можуть видавати накази, розпорядження, вказівки, а також вживати інших заходів [3, с. 71]. Відповідно до п. 9, 10 Положення встановлено, що у визначені постановою координаційної наради строки керівники правоохоронних органів, які брали участь в її роботі, інформують голову наради про результати виконання визначених заходів, їх вплив на стан законності й ефективність протидії злочинності та корупції. Виконання узгодженого заходу в повному обсязі має бути завершено в тому місяці, який визначено у постанові. У разі неможливості виконання заходу в установленій термін відповідний заступник керівника прокуратури або керівник правоохоронного чи іншого органу не пізніше ніж за тиждень до кінця місяця звертається до головуючого на нараді про продовження строку виконання. Про зняття рішення координаційної наради (окремих заходів) з контролю чи його продовження прокурор відповідним листом інформує учасників наради

Отже, координаційну нараду можна визначити як основну, базову форму координаційної діяльності у сфері протидії злочинності та корупції. Результативність її застосування безпосередньо залежить від належного здійснення прокурорами повноважень щодо підготовки та проведення координаційних нарад, а також контролю за виконанням прийнятих рішень.

Список використаних джерел: 1. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. 2. Положення про координацію діяльності правоохоронних органів по боротьбі із злочинністю та корупцією : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, СБУ, Держ. подат. служби України, М-ва оборони України, Держ. мит. служби України, Держ. прикордон. служби України, Держ. пенітенціар. служби України від 26 квіт. 2012 р. № 43/375/166/353/284/241/290/236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.51125.0>. 3. Суходубов Д. В. Координаційна діяльність прокуратури щодо боротьби зі злочинністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Суходубов Дмитро Володимирович. – Х., 2012. – 215 с. 4. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції : наказ Ген. прокуратури України від 16 січ. 2013 р. № 1/1гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=176241. 5. Лапкін А. В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах / А. В. Лапкін ; за ред. І. С. Марочкіна. – Х. : Право, 2013. – 136 с. 6. Каркач П. М. Організація роботи прокуратури міста, району : Методичний посібник з організації роботи в міських, районних прокуратурах / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2008. – 352 с. 7. Прокурорський нагляд в Україні : курс лекцій для студ. юрид. вузів / [В. Т. Нор, Я. О. Береський, І. І. Когутич та ін.] ; за ред. В. Т. Нор. – Л. : Тріада плюс, 2002. – 279 с. 8. Каркач П. М. Координаційна функція прокуратури України : навч.-метод. посіб. / П. М. Каркач, В. Л. Синчук. – Х. : Право, 2005. – 96 с.

9. Годуев О. Координация правоохранной деятельности – действенный механизм у снижении уровня преступности / Олег Годуев // Вісник прокуратури. – 2011. – № 11. – С. 57–62.

Надійшла до редколегії 11.06.2013

Бабкова В. С. Координационное совещание как основная форма координационной деятельности прокуратуры в сфере противодействия преступности и коррупции

Предметом научной статьи являются вопросы организации и проведения прокурорами координационных совещаний в сфере противодействия преступности и коррупции, а её целью – всестороннее рассмотрение координационного совещания как основной формы координационной деятельности прокуратуры. Актуальность исследования определяется недостаточной разработанностью указанных вопросов в юридической науке. С использованием диалектического, логического, догматического и других методов выявлены недостатки в нормативном регулировании и практической реализации положений относительно координационных совещаний, представлены предложения по их устранению.

Ключевые слова: координационное совещание, прокурор, координация, противодействие преступности и коррупции, контроль исполнения.

Babkova V. S. Coordination Meeting as the Main Form of Coordination Activity of Prosecutor's Office in the Field of Combating Crime and Corruption

Subject of the scientific article are questions of the organization and carrying out by prosecutors of coordination meetings in the sphere of counteraction of crime and corruption. The purpose of scientific research is comprehensive consideration of coordination meeting as main form of realization of coordination powers of prosecutor's office and a formulation of demands to it. Relevance of research on this subject is defined by an insufficient readiness of the specified questions in jurisprudence, and also by considerable number of the problems arising in this regard in coordination of practice of bodies of prosecutor's office of Ukraine. When carrying out research modern methods of the theory of knowledge were used, in particular are used: dialectic, formal and logical, dogmatic, comparative and legal, etc., which provided reliability and reliability of the received results.

During research the legal essence of coordination meeting as the main form of coordination activity of prosecutor's office in the field of combating crime and corruption is defined. Powers of the prosecutor as chairman of coordination meeting during its preparation and conduction are defined and analysed, and also role of heads of other law enforcement agencies as participants of such meeting. Special attention is paid to control questions over execution of solutions of coordination meetings by the prosecutor.

As a result of research gaps and shortcomings in normative regulation and practical implementation of provisions concerning preparation and conduction of

coordination meetings of prosecutor's office are revealed, offers on their elimination are provided. It is defined that productivity of realization of a considered form of coordination activity of prosecutor's office in the field of combating of crime and corruption directly depends on appropriate implementation by prosecutors of the powers conferred to them by the law on preparation and conduction of coordination meetings, and also control over execution of the made decisions.

Keywords: coordination meeting, prosecutor, coordination, crime and corruption combating, execution control.

УДК 343.9(477)

О. В. Грищенко

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ ПОБОЇВ ТА МОРДУВАНЬ ВІД СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто проблемні питання кваліфікації та відмежування побоїв і мордувань від суміжних складів злочину. Визначено, що для звуження кола проблемних питань кваліфікації необхідно включити в КК України главу з роз'ясненням термінів, які використовує законодавець у кримінально-правових нормах, а також на рівні постанови Пленуму Верховного Суду України дати рекомендації щодо кваліфікації побоїв і мордувань та відмежування цього складу злочину від інших злочинів.

Ключові слова: кваліфікація, відмежування, побої і мордування, залякування, погроза, хуліганські дії.

Завданням кримінального законодавства є охорона прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і безпеки, навколишнього природного середовища, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також попередження злочинів. Для виконання цих задач КК України встановлює підстави та принципи кримінальної відповідальності, визначає, які суспільно небезпечні діяння визнаються злочинами, встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового характеру за вчинення злочину. Саме тому одним з головних завдань, які стоять перед правоохоронними органами, є встановлення особи, котра вчинила злочин, та притягнення її до кримінальної відповідальності. При цьому необхідно точно встановити, яке саме суспільно небезпечне діяння було вчинено і якою статтею Особливої частини КК України воно передбачене. Процес встановлення точної відповідності вчиненого діяння з ознаками складу злочину називається кваліфікацією злочину.

Загально визнаним є той факт, що Правильна кваліфікація дозволяє надати вчиненому відповідну негативну соціально-політичну

оцінку, оскільки вона виступає важливою умовою дотримання законності у правозастосовній діяльності. Неправильна кваліфікація порушує принцип справедливості у кримінальному праві та сприяє винесенню незаконного вироку. Помилкова кваліфікація виражається здебільшого в застосуванні норми кримінального законодавства, існуючої для менш тяжкого чи навпаки більш тяжкого злочину, ніж вчинений насправді. Це у свою чергу тягне за собою призначення менш суворого або більш суворого покарання, що не сприяє поновленню соціальної справедливості, загальному і спеціальному попередженню. Помилки у кваліфікації здебільшого допускаються у зв'язку з неправильним розумінням практичними працівниками правоохоронних органів термінології законодавця, відповіднику відповідних роз'яснень на рівні постанов Пленуму Верховного суду України, неправильно сформованою від самого початку практикою місцевих судових і слідчих органів.

Так, до основних проблем вірної кваліфікації побоїв і мордувань відноситься:

- наявність певної недосконалості кримінального законодавства щодо розглядуваного складу злочину, яка проявляється в тому, що закон не містить чіткого визначення побоїв і мордувань у диспозиції статті, що значно ускладнює їх практичне застосування, зокрема через конкуренцію з таким кримінально-правовими нормами, як умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України), катування (ст. 127 КК України), погроза вбивством (129 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України), що у свою чергу призводить до помилок у кримінально-правовій кваліфікації під час досудового і судового слідства та, відповідно, до порушень прав і свобод людини [1];

- злочини, пов'язані із заподіянням побоїв і мордувань дуже часто вчиняються у сфері сімейно-побутових відносин, де потерпіла особа здебільшого протягом тривалого часу терпить знущання, не звертаючись по допомогу до правоохоронних органів, у зв'язку з чим цей злочин має високий рівень латентності;

- недостатньо досконала конструкція диспозиції розглядуваної статті, заподіяння реальної шкоди здоров'ю під час побоїв і мордувань, що тягне за собою кваліфікацію за іншими нормами КК України (умисне заподіяння тяжких, середньої тяжкості, легких тілесних ушкоджень, убивство тощо);

- враховуючи результати останніх досліджень, які свідчать, що насильницьким злочинам характерне «омолодження» суб'єктного складу, особливо серед учнів загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних училищ, відкритим залишається питання про доцільність зниження віку кримінальної відповідальності, якщо не за вчинення побоїв, то мордувань – однозначно;

- ст. 126 КК України «Побої і мордування» також характеризується наявністю оціночних понять і ознак, що утруднюють застосування цієї норми на практиці – недостатньо конкретизовано

в законі поняття «побої», «мордування», «фізичний біль», «інші насильницькі дії» тощо.

Отже, важливим є питання відмежування побоїв від мордувань та їх обох від суміжних складів злочину. На думку Л. П. Брич, кожна з норм щодо умисного складу злочину, єдиним або основним безпосереднім об'єктом якого є здоров'я людини, співвідноситься як частина з цілим з кожною з норм, які передбачають заподіяння більш тяжкої умисної шкоди здоров'ю [2, с. 85]. Так, норма про побої (ч. 1 ст. 126 КК України) співвідноситься як частина з нормою про умисне легке тілесне ушкодження, що не потягло короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності (ч. 1 ст. 125 КК України), котра, у свою чергу, може бути частиною норми про умисне легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності (ч. 2 ст. 125 КК України).

Основною відмінністю заподіяння умисного легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України) від побоїв і мордувань (ст. 126 КК України) є спричинення у першому випадку суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю. Умисне легке тілесне ушкодження є злочином з матеріальним складом і вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді легкого тілесного ушкодження, на відміну від побоїв і мордувань, коли злочин вважається закінченим з моменту вчинення будь-якої дії (завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень). Відповідно до ч. 1 ст. 125 КК України, шкода здоров'ю може виражатися у порушенні анатомічної цілісності тканини або в порушенні нормального функціонування тканин чи органів тіла людини, але не спричинило короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, а згідно з ч. 2 ст. 125 КК України шкода здоров'ю виражається в короткочасному розладі здоров'я або незначній втраті працездатності [3, с. 377]. Отже, за змістом КК України побої та мордування не викликають порушення анатомічної цілості чи нормального функціонування тканин і органів людини, але обов'язково спричиняють фізичний біль. За цією ознакою вони відрізняються від тілесного ушкодження.

Одним з питань, що виникають під час аналізу злочину, передбаченого ст. 126 КК України – як слід кваліфікувати заподіяння побоїв або мордування, якщо це спричинило легке, середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження? Це питання практично усіма практичними працівниками вирішується однозначно. Діяння винного слід кваліфікувати відповідно до суспільно небезпечних наслідків, що настали за ст. 121, 122 та 125 КК України. Можливі випадки, коли побої та мордування передують заподіянню тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження потерпілого, що потрібно кваліфікувати відповідно за ч. 1 ст. 121 та ч. 1 ст. 122 КК

України. Якщо побої та мордування були самостійними епізодами, що внутрішньо не пов'язані між собою, то кваліфікуватися вони мають за правилом реальної сукупності за ч. 1 чи 2 ст. 126 та ч. 1 чи 2 ст. 121 чи 122 КК України.

Шляхом систематичного тлумачення положень Особливої частини КК України можна дійти висновку, що побої та мордування так само, як і катування у формі заподіяння побоїв або інших насильницьких дій, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 127 КК України, не охоплюють заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень. На практиці часто виникають проблеми щодо розмежування цих зовні дуже схожих за змістом складів злочину.

Л. П. Брич зазначає, що норми КК України щодо основних і кваліфікованих складів кожного з умисних злочинів проти здоров'я в частині тих кваліфікуючих ознак, котрі не пов'язані із заподіянням більш тяжкої шкоди здоров'ю, можуть перебувати у стані потенційної конкуренції загальної та спеціальної норм [2, с. 85]. Ознаками, що визначають спеціальний характер норми, виступають, наприклад, вчинення злочину групою осіб, або з метою залякування потерпілого або інших осіб, як у ч. 2 ст. 121 КК України. Так, спеціальною щодо загальної норми, закріпленої в ст. 126 КК України «Побої і мордування», є норма «Катування» (ч. 1 ст. 127 КК України). Тому вчені нерідко звертають увагу на наявність колізії між нормою відносно основного складу катування та нормою щодо кваліфікованого складу побоїв і мордувань (наприклад, у частині такої кваліфікуючої ознаки, як мета залякування потерпілого або його близьких). З цього приводу С. В. Хилук зазначає, що неможливо визначити чіткі логічно обґрунтовані критерії розмежування катування та кваліфікованого складу побоїв і мордувань [4, с. 62–63]. М. І. Хавронюк також стверджує, що ч. 2 ст. 126 (дії, передбачені ч. 1 ст. 126 КК України, що мають характер мордування, вчинені групою осіб, або з метою залякування потерпілого чи його близьких, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості) конкурує зі ст. 127 КК України, що утворює суттєві невинуваті труднощі під час кваліфікації злочинів, тому ст. 127 КК України необхідно виключити з КК України, а задля виконання Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських та таких, що принижують людську гідність, видів поведінки чи покарання пропонує удосконалити статті, які передбачають кримінальну відповідальність за перераховані в цій Конвенції діяння, а саме: ст. 365, 373, 424 КК України [5, с. 130–131].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 КК України з об'єктивної сторони катування полягає в умисному заподіянні сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом заподіяння побоїв, мучень або інших насильницьких дій. Із суб'єктивної сторони цей злочин вчиняється також з прямим умислом, але із специфічною спеціальною метою: примусити потерпілого чи іншу особу

вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; покарати потерпілого чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється; залякування потерпілого чи інших осіб; дискримінації потерпілого чи інших осіб.

Отже, зіставлення положень ст. 126 та ст. 127 КК України викликає питання щодо тотожності понять «мордування» (ч. 2 ст. 126 КК України) та «мучення» (ч. 1 ст. 127 КК України). Аналіз тлумачних словників свідчить, що «мордування» і «мучення» є тотожними поняттями [6], тому видається невиправданим застосування законодавцем синонімічних понять «мордування» та «мучення» для позначення тотожних діянь, що є порушенням єдності термінології, а отже й недовілкою законодавчої техніки [7, с. 44–45].

З аналізу диспозицій ст. 126 та 127 КК України випливає ще одна суперечність між використаними в них термінами. Так, з ч. 1 ст. 126 КК України випливає, що удар, побої та інші насильницькі дії завдають фізичного болю. У той час як ч. 1 ст. 127 КК України визначає, що побої, мучення або інші насильницькі дії можуть заподіювати не лише фізичний біль, а й як альтернатива до цього – фізичне чи моральне страждання. Отже, у випадку, коли фізичне чи моральне страждання відсутні, а є лише фізичний біль внаслідок заподіяння удару, побоїв чи інших насильницьких дій з метою залякування потерпілого чи його близьких, обґрунтовано зробити вибір між ч. 2 ст. 126 та ч. 1 ст. 127 КК України неможливо. Видається, що вказівка на те, що задля кваліфікації вчинення відповідних діянь не як побоїв та мордувань, а як катування фізичний біль повинен бути сильним, все одно не допомагає розв'язати цю проблему. Оскільки такі поняття, як «фізичний біль» (ст. 126 КК України) та «сильний фізичний біль» (ст. 127 КК України) є оціночними, тому одноманітне тлумачення відсутнє, що може призвести до необґрунтованої кваліфікації за ст. 127 КК України.

На теперішній час загальновизнано, що чим менше у законі оціночних понять, тим краще, оскільки суб'єктивна оцінка діяння може й не співпадати, а інколи й виходити за межі тієї оцінки, котру мав на увазі законодавець, встановлюючи норму, що містить оціночне поняття [8, с. 6]. Особливо гостро наявність оціночних понять проявляється у процесі кримінально-правової кваліфікації злочинних діянь, пов'язаних з посяганням на таких родовий об'єкт, як життя та здоров'я особи.

Справедливим буде відзначити ще одну відмінність між ч. 2 ст. 126 та ч. 1 ст. 127 КК України, але у суб'єктивній стороні в межах розглянутих нами дій. У першому випадку мова йде про дії, вчинені з метою залякування потерпілого чи його близьких, а при катуванні мета залякування розповсюджується на потерпілого чи інших осіб. М. І. Хавронюк з цього приводу зазначає, що одне й те саме явище реальної дійсності, що характеризується сукупністю

однакових за своєю сутністю ознак, між якими неможливо знайти відмінності, отримало різну кримінально-правову оцінку з боку законодавця [9, с. 296]. Суть проблеми полягає в тому, що в обох складах злочинів співпадає така ознака, як мета залякування потерпілого або його близьких. Але стверджувати, що саме поняття «близькі потерпілого» або мета «залякування потерпілого» слугують розмежувальними ознаками, некоректно, оскільки ні кримінальне, ні інші галузі законодавства не містять переліку осіб, яких можна віднести до «близьких потерпілого».

Питання, яке також часто виникає на практиці під час кваліфікації означених діянь: чи охоплюється катуванням у формі інших насильницьких дій умисне заподіяння удару, побоїв, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, якщо такі дії мають характер мордування? На нашу думку, побої, що мають характер мордування та катування – це два різні склади злочину, хоча вони й мають спільні риси з об'єктивної сторони. Вбачається, що основна відмінність «мордування» від «катування» полягає в суб'єктивній стороні, а саме в меті вчинення цих злочинів. На підставі проведеного аналізу можна зрозуміти, що метою мордування є здебільшого заподіяння потерпілому сильного фізичного болю шляхом виточених способів впливу на організм людини. Застосування ж катування до потерпілого (підозрюваного, обвинуваченого, свідка) переслідує основну мету, яка зазначена в диспозиції ст. 127 КК України – примусити цю особу вчинити дії, що суперечать її волі, у тому числі отримати від неї або іншої особи відомості чи визнання, покарати за дії, вчинені нею або іншою особою, або у вчиненні яких ця чи інша особа підозрюється, тобто сфальсифікувати докази у кримінальному провадженні.

Втім, деякі вчені бачать вирішення цього питання у розширенні змісту ст. 127 КК України та цілковитому виключенні ст. 126 «Побої і мордування» та ст. 373 «Примушування давати показання» з КК України, аргументуючи тим, що на практиці певна незрозумілість призводить до судових помилок, сумнівів та умисної трансформації недоліків конструкції норм, в результаті чого винні уникають відповідальності за вчинений злочин [10; 11]. Але вбачається, що виключення ст. 126 та 373 КК України задля ширшого застосування недосконалої ст. 127 КК України є вкрай нераціональним кроком. Такий вчинок утворить прогалину в кримінально-правовій охороні здоров'я людини, бо не усі побої вчиняються з метою, що визначена у складі злочину, передбаченому ст. 127 КК України. Виключення ж ст. 373 КК України, на думку Л. П. Брич, виключить досить обґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності [2, с. 99–100].

Деякі спільні ознаки злочин, передбачений ст. 126 КК України «Побої і мордування», має зі злочином, передбаченим ст. 129 КК України «Погроза вбивством». З аналізу самої диспозиції статей

стає зрозуміло, що норми кримінального закону, які передбачають відповідальність за побої та мордування, як і погрозу вбивством, не тягнуть за собою настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді спричинення певного ступеня шкоди здоров'ю, але діяння у вигляді погрози вбивством, на відміну від побоїв і мордувань, не завдає особі фізичного болю. Погроза являє собою лише намір завдати фізичної, моральної чи іншої шкоди особі, що виражається словами, письмовим способом, діями або іншим чином. Погроза являє собою грубу, зухвалу обіцянку заподіяти яке-небудь зло, неприємність і пов'язана з можливістю або неминучістю виникнення чогось небезпечного, прикрого, важкого [12]. Погроза вбивством – це різновид психічного насильства над особою, адже вона має на меті вплинути на психічний стан особи – зробити її життя дискомфортом, таким, яке зазнає реальної небезпеки.

Погроза вбивством як склад злочину дещо співвідноситься з кваліфікуючою ознакою ст. 126 КК України, а саме: умисне заподіяння удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень, що були вчинені з метою залякування потерпілого чи його близьких. У цьому випадку особа так само зазнає психологічного насильства, відчуває почуття страху, переляку, тривоги, жаху, хвилювання, тобто чекає чогось неприємного й небажаного [13, с. 5]. Діяння винного в обох випадках полягають у тому, щоб вплинути на психічне здоров'я людини, зробити її життя дискомфортом, не дати можливості нормально й спокійно жити. Так, обстановка вчинення як погрози вбивством, так і завдання особі удару, побоїв тощо з метою залякування потерпілого або його близьких характеризується наявністю сильного переживання – страху за свої життя чи здоров'я або своїх близьких. Але у випадках погрози вбивством, оскільки винний не має наміру приводити свої погрози в дію, його умисел спрямований виключно на погрозу вбивством, тобто на створення у потерпілого відчуття страху шляхом різного способу залякувань. Якщо у разі погрози вбивством дії такого характеру майже завжди супроводжуються лише демонстрацією або частковим застосуванням будь-яких знарядь та засобів (зброї у вигляді сокири, молотка, ручної гранати, мисливської рушниці, газового пістолета, кухонного ножа або іншого предмета чи речі навколишнього світу, якими можна завдати тілесні ушкодження), то заподіяння ударів, побоїв та інших насильницьких дій безпосередньо завдають особі фізичного болю, хоча й не спричиняють тілесних ушкоджень.

Отже, діяння у вигляді заподіяння потерпілому лише психічних страждань шляхом його приниження і погрози вбивством не мають розглядатися як побої та мордування. У такому випадку, за наявності реальної погрози, буде мати місце злочин, передбачений ст. 129 КК України. У випадках, коли погроза вбивством супроводжувалася заподіянням побоїв або тілесних ушкоджень різного

ступеня з метою залякати особу, це є чи не єдиним приводом до притягнення винного до кримінальної відповідальності у випадку його виправдання у вчиненні погрози вбивством.

Проблемним також є питання відмежування ознак складу злочину побоїв і мордувань від ознак складу хуліганства. Законодавцем ці злочини поміщені у різні розділи Особливої частини КК України, адже вони посягають на різні об'єкти кримінально-правової охорони, проте мають багато спільних ознак, що утворює певні перешкоди для правильного застосування закону про кримінальну відповідальність у частині охорони як життя і здоров'я особи, так і громадського порядку. Відповідно до п. 4. Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10, суди мають відрізняти хуліганство від інших злочинів залежно від спрямованості умислу, мотивів, цілей винного та обставин учинення ним кримінально-караних дій. Дії, що супроводжувалися погрозами вбивством, завданням побоїв (що характерно в нашому випадку), заподіянням тілесних ушкоджень, вчинені винним щодо членів сім'ї, родичів, знайомих і викликані особистими неприязними стосунками, неправильними діями потерпілих тощо, слід кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за злочини проти особи. Тобто, на підставі роз'яснень цієї Постанови зрозуміло, якщо винний завдав побоїв потерпілому (які не спричинили тілесних ушкоджень, але завдали фізичного болю), що було викликано, наприклад, особистими неприязними стосунками, або ж неправильними діями потерпілого, вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 126 КК України.

Як хуліганство зазначені дії мають кваліфікуватися лише в тих випадках, коли вони були поєднані з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства і супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Громадським порядком в загальному вигляді вважається врегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, поважання честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі. Грубе порушення громадського порядку передбачає недотримання встановлених правил поведінки у громадських місцях. Але вважається, що хуліганські дії можуть бути вчинені в будь-якому місці в присутності лише потерпілого [14].

Відповідно до п. 13 вищевказаної Постанови, при вирішенні питання про кваліфікацію дій винних осіб, які під час грубого порушення громадського порядку з мотиву явної неповаги до суспільства вчинили й інші злочини, передбачені різними статтями Особливої частини КК України, судам належить виходити з положень ст. 33 КК України, тобто враховувати сукупність злочинів.

Але у цій же Постанові зазначалося, що хуліганські дії у вигляді особливої зухвалості можуть супроводжуватися завданням потерпілій особі побоїв або інших тілесних ушкоджень тощо. А в п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про хуліганство» від 28 червня 1991 р. № 3, яка вже втратила чинність, вказувалося, що хуліганські дії, які супроводжувались погрозою вбивством, образою громадянина, заповдінням побоїв і т.д., належить кваліфікувати тільки за відповідною частиною ст. 206 КК України (тобто, «Хуліганство» за КК УРСР 1960 р.).

З огляду на вищеозначене, вбачається, що все одно цих визначень недостатньо для того, щоб провести чітке розмежування між побоями, передбаченими ст. 126 КК України, та хуліганськими діями у вигляді побоїв. Навпаки, виходить плутанина в частині того, що, наприклад, слід вважати суто побоями, а що – хуліганством, адже хуліганство також може вчинятися на ґрунті «неприятних стосунків або неправильних дій потерпілого».

В юридичній літературі можна знайти таке вирішення: хуліганство, яке супроводжується побоями (ч. 1 ст. 126 КК України) або спричиненням легкого тілесного ушкодження (ст. 125 КК України), не потребує додаткової кваліфікації, оскільки такі дії характеризують його особливу зухвалість. Однак якщо в такій ситуації були вчинені злочини, які за своїми ознаками і ступенем тяжкості істотно відрізняються від хуліганства, має місце сукупність злочинів, що потребує кваліфікації дій за ст. 296 і відповідними статтями КК України (наприклад, ст. 121, 122, ч. 2 ст. 126, ст. 127, 194, 352).

Слід також зазначити, що ч. 2 ст. 116 КК РФ встановила кримінальну відповідальність за заповдіння побоїв або інших насильницьких дій, що завдали фізичного болю і були вчинені саме з хуліганських спонукань. Закріплення такої кваліфікуючої ознаки, на нашу думку, суттєво полегшує процес кваліфікації означених діянь на практиці, адже якщо побої були сполучені з очевидним для винного грубим порушенням громадського порядку, що виражали явну неповагу до суспільства, а також заповдіні без особливої на те причини, то діяння винного в таких випадках мають кваліфікуватися за ч. 2 ст. 116 КК РФ, як «побої або інші насильницькі дії, що завдали фізичного болю, вчинені з хуліганських спонукань» [15]. В Україні, на теперішній час, у випадку вчинення особою побоїв з хуліганських мотивів або хуліганських дій з використанням побоїв, вчинене слід кваліфікувати за ст. 296 КК України «Хуліганство», оскільки такі дії характеризують її особливу зухвалість, притаманну хуліганству, і не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 126 КК України. У разі, коли хуліганські дії містять ознаки злочинів, склад яких передбачений різними статтями КК України, одночасна кваліфікація дій за цими статтями може мати місце лише за наявності реальної сукупності злочинів.

Отже, підсумовуючи викладене, слід зазначити, що злободенною проблемою є уніфікація та диференціація кримінально-правової термінології стосовно розглядуваних вище питань. Необхідно, щоб однакова за ступенем шкода здоров'ю позначалися одним і тим самим терміном, а різна шкода – різними термінами. Вбачається, що для звуження кола проблемних питань кваліфікації необхідно включити в КК України главу з роз'ясненням термінів, які використовує законодавець у кримінально-правових нормах, а також на рівні постанови Пленуму Верховного Суду України дати рекомендації щодо кваліфікації побоїв і мордувань та відмежування цього складу злочину від інших злочинів.

Список використаних джерел: 1. Гаркуша А. Г. Кримінальна відповідальність за побой та мордування: постановка проблеми / А. Г. Гаркуша // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України». – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – С. 114–116. 2. Брыч Л. П. Преступления против здоровья и против безопасности жизни и здоровья по законодательству Украины : монография / Л. П. Брыч. – Львов : Львов. гос. ун-т внутр. дел, 2010. – 116 с. 3. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш (та ін.) ; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 2-ге, переробл. та доповн. – Х. : Одіссей, 2004. – 1152 с. 4. Хилюк С. В. Развитие науки криминального права Украины після відновлення її державної незалежності (питання особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Л., 2007. – 304 с. 5. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 504 с. 6. Мордувати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Translate/uk-uk/mordovati>. – Словник АБВУД Lingvo. 7. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних злочинів : наук.-практ. посіб. / А. О. Данилевський, Г. Є. Болдарь ; Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 152 с. 8. Питецкий В. В. Применение оценочных признаков уголовного закона : учеб. пособие / В. В. Питецкий. – Красноярск : КГУ, 1995. – 112 с. 9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К. : Аттіка, 2007. – 1184 с. 10. Катеринчук К. В. Відмежування катування від суміжних складів злочину / К. В. Катеринчук // Право України. – 2005. – № 9. – С. 59–62. 11. Денисова О. Некоторые проблемы состава преступления, предусмотренного ст. 127 Уголовного кодекса Украины / Оксана Денисова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 8. – С. 107–112. 12. Погроза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk/Interpret/uk/pogroza>. – Словник АБВУД Lingvo. 13. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве : монография / И. В. Самощенко. – Харьков : СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. – 120 с. 14. Розгляд судами кримінальних справ про хуліганство : [узагальнення] / [підгот. Ю. М. Кармазін, О. Г. Литвиненко] ; Верховний Суд України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/f5833de7e88e>

a4ecc2257293002e063b?OpenDocument. – Назва з екрана. 15. Уголовный Кодекс [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ug-kodeks.ru/>. – Назва з екрана.

Надійшла до редколегії 26.07.2013

Грищенко А. В. Проблемы квалификации и отграничения побоев и истязаний от смежных преступлений

Рассмотрены проблемные вопросы квалификации и отграничения побоев и истязаний от смежных составов преступления. Определено также, что для сужения круга проблемных вопросов квалификации необходимо включить в УК Украины главу с разъяснениями терминов, используемых законодателем в уголовно-правовых нормах, а также на уровне постановления Пленума Верховного Суда Украины дать рекомендации по квалификации побоев и истязаний и отграничению этого состава преступления от других преступлений.

Ключевые слова: квалификация, отграничение, побои и истязания, запугивание, угроза, хулиганские действия.

Grischenko O. V. The Problems of Qualification and Delimitation of Beatings and Tortures with Related Crimes

The problem questions of qualification and delimitation of beatings and tortures with related crimes are considered in the paper. Correct qualification can provide proper negative social and political assessment, as it is essential conditional for the law abidance in enforcement activity. The main qualification problems of article 126 of the Criminal Code of Ukraine «Beating and tortures» include: firstly, the presence of evaluative notions and features that complicate the application of this rule in practice, i.e. not enough concretized in law the notion of «beating», «torture», «physical pain», «other violent actions» etc., and secondly, not perfect construction of the examining article, in this case causes competition of article 126 of the Criminal Code of Ukraine with such rules of criminal law as: an intentional minor injury (article 125 of the Criminal Code of Ukraine), torture (article 127 of the Criminal Code of Ukraine) murder threat (article 129 of the Criminal Code of Ukraine), hooliganism (article 296 of the Criminal Code of Ukraine), that in turn leads to errors in criminal qualifications in pre-trial and trial investigation and accordingly to infringement of human rights and freedoms.

It's determined that the main difference between an intentional minor injury (article 125 of the Criminal Code of Ukraine) and beatings and tortures (article 126 of the Criminal Code of Ukraine) is occurrence of socially dangerous consequences in the form of injury in the first case. For the content of the Criminal Code of Ukraine beatings and tortures do not cause the disruption of anatomical integrity or proper functioning of tissues and human organs, but will certainly cause physical pain.

It is concluded that beatings and tortures as well as torture (article 127 of the Criminal Code of Ukraine) in the form of beatings or other violent actions do not cover bodily injury to the victim. It appears that the main difference between «tortures» (article 126) of «torture» (article 127) is in subjective aspect, to be exact, in the purpose of such crimes. Based on the conducted analysis it can be comprehended that the purpose of tortures is primarily causing to victim severe physical pain by

influencing upon the human organism. The use of torture to the victim pursues the objective that indicated in the disposition of article 127 of the Criminal Code of Ukraine – to force the person to commit acts contrary to his will, including obtaining from him or any other person information or a confession, to punish for acts committed by him or another person, or in case when this or that person is suspected in commission of its.

According to the rules of criminal law, the responsibility for the beatings and tortures, as well as for murder threat, do not bring socially dangerous consequences as causing injury to the person's health, but act in the form of murder threat, as opposed to beatings and tortures, does not cause a physical pain to person. In case of murder threat such acts are mostly accompanied by demonstration or partial using of any guns and instruments, which can cause injuries, but in case of beatings, tortures and other violent actions, these acts immediately cause the physical pain to person, although not causing injury.

In case of committing beatings and tortures through hooligan motives or committing hooliganism by using beatings, that should be qualified under article 296 of the Criminal Code of Ukraine «Hooliganism», because that acts characterize its especial outrageous, and do not require additional qualifications under part 1 of article 126 of the Criminal Code of Ukraine. If the hooliganism acts contain elements of crimes, the structure of which provided by various articles of the Criminal Code of Ukraine, the simultaneous qualification of actions under these articles can take place only if it is the real set of crimes.

It is summarized that for narrowing the range of problem questions of qualifications it should include the chapter in Criminal Code of Ukraine with an explanation of terms used by the legislature in rules of criminal law, and also on the level of regulations of the Supreme Court of Ukraine should give recommendations for qualification of beatings and tortures and delimitation this crime from others.

Keywords: skills, separation, beatings and torture, intimidation, threats, bullying.

УДК 340.116

В. А. Ізотов

ВЗАЄМОДІЯ ПІДРОЗДІЛІВ БНОН ЗІ СЛІДЧИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ АБО УТРИМАННЯ НАРКОПРИТОНІВ

Розглядаючи питання, як головну причину виникнення проблем взаємодії автором виділено різність інтересів суб'єктів взаємодії, обумовлену різними критеріями оцінки ефективності їх діяльності. Запропоновано способи вирішення наявних проблем шляхом оптимізації форм взаємодії і переходу від оцінювання ефективності діяльності підрозділів БНОН за кількісними критеріями до оцінювання за відсутністю проявів незаконного обігу наркотиків на території обслуговування.

© Ізотов В. А., 2013

Ключові слова: взаємодія, підрозділи БНОН, слідчі підрозділи ОВС, наркопритони, наркотичні засоби, психотропні речовини.

Актуальність даної теми обумовлена змінами, що відбулися у кримінально-процесуальному законодавстві у зв'язку з прийняттям нового КПК України. Зазначені зміни відобразилися й на оперативно-розшуковому законодавстві, наприклад, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» зникло таке завдання оперативно-розшукової діяльності, як розкриття злочину. Такий підхід законодавця позначився на організації і тактиці взаємодії оперативних та слідчих підрозділів ОВС під час боротьби зі злочинністю взагалі і з організацією або утриманням наркопритонів зокрема.

Незважаючи на важливість даної проблеми, вона залишається не вирішеною, у зв'язку з новизною її виникнення. Так, аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених боротьбі зі злочинністю, у тому числі й у сфері обігу наркотиків, показав, що такі вчені, як М. М. Андреев [1], Є. В. Лизогубенко [2], В. М. Михайлецький [3], Д. Й. Никифорчук [4] та інші, розглядали різноманітні аспекти взаємодії працівників підрозділів БНОН зі слідчими ОВС, але питання взаємодії в умовах нового кримінально-процесуально-го законодавства не висвітлювали.

Відповідно метою цієї статті є дослідження проблемних питань здійснення взаємодії підрозділів БНОН зі слідчими підрозділами ОВС під час досудового розслідування організації або утримання наркопритонів, визначення найпоширеніших форм здійснення такої взаємодії. Обов'язковість здійснення взаємодії між вказаними суб'єктами під час боротьби з організацією або утриманням наркопритонів тепер обумовлена новими вимогами КПК України щодо процесу проведення досудового розслідування злочинів, які вчиняються або вже вчинені, та виключенням у зв'язку з цими змінами такого завдання оперативно-розшукової діяльності, як розкриття злочину. Ми наголошуємо на тому, що абсолютну більшість досліджуваних нами злочинів виявляють і документують саме під час їх вчинення. Такий підхід обумовлений тим, що для притягнення особи до кримінальної відповідальності обов'язковою умовою є вилучення в неї наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Враховуючи викладене, розв'язання проблем, що виникають під час взаємодії підрозділів БНОН зі слідчими підрозділами ОВС, набуває в сучасних умовах особливого значення.

Слід зазначити, що вказані вище зміни відобразилися на переліку і змісті етапів боротьби зі злочинами та компетенції суб'єктів її провадження. Так, наприклад, під час дії попереднього КПК України процес боротьби підрозділів ОВС з організацією або утриманням наркопритонів складався з таких етапів: а) виявлення злочину, який вчиняється; б) документування злочинних дій, яке здійснювалося

під час оперативного пошуку або оперативної розробки (за заведеною оперативно-розшуковою справою); в) реалізація оперативно-розшукової інформації або матеріалів оперативної розробки із затриманням винних осіб, як правило, в момент вчинення злочинних дій, з наступною передачею зібраних матеріалів перевірки до слідчого підрозділу; г) проведення досудового розслідування за фактом вчинення злочину встановленою особою із забезпеченням оперативного супроводження з боку оперативних працівників підрозділів БНОН. При цьому три із чотирьох етапів боротьби з указаними злочинами відносилися до компетенції оперативних підрозділів, а всі заходи в їх межах виконувалися за задумом оперативних працівників, затвердженим їх безпосереднім начальником.

На сьогоднішній день до етапів боротьби з досліджуваними нами злочинами можна віднести: 1) виявлення злочину, який вчиняється, з наступною передачею зібраних матеріалів перевірки або лише повідомлення про злочин до слідчого підрозділу; 2) проведення досудового розслідування за фактом вчинення злочину встановленою особою. При цьому фактично документування злочинної діяльності організатора або утримувача наркопритону та реалізація зібраних матеріалів здійснюються під час кримінального провадження. Ця особливість другої моделі боротьби зі вказаними злочинами обумовлює обов'язковість здійснення взаємодії між оперативними та слідчими підрозділами ОВС під час проведення досудового слідства.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на те, що згідно з КПК України на другому етапі формально обрання методики розслідування злочину та проведення конкретних слідчих (розшукових) дій належить до компетенції слідчого, практично він у своїх діях керується (особливо на початку розслідування, коли здійснюється документування злочинної діяльності підозрюваних осіб) думками оперативних працівників підрозділів БНОН з цього питання. Це обумовлено як більшим досвідом останніх щодо документування злочинів у сфері обігу наркотиків, так і більшою їх інформаційною забезпеченістю щодо події вчинення злочину. Дані обставини призводять у практичній діяльності до того, що слідчий перебуває під впливом версії вчинення організації або утримання наркопритону, яку висловлює йому оперативний працівник, та обирає відповідну методику дій.

Таким чином, під час аналізу наведених вище моделей боротьби з організацією та утриманням наркопритонів нами було встановлено, що, враховуючи вимоги чинних КПК України та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», у сучасних умовах здійснення взаємодії між оперативними та слідчими підрозділами ОВС під час провадження досудового розслідування за фактами вчинення вказаних злочинів є обов'язковим.

Правову основу взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами ОВС становлять Конституція України, КК та КПК України, закони України «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», нормативно-правові акти МВС України. Необхідно зазначити, що, незважаючи на законодавчу врегульованість питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів ОВС, порядок її здійснення визначається на рівні відомчих нормативно-правових актів, провідне місце серед яких посідає наказ МВС України від 14.08.2012 № 700 «Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень». Відповідно до положень вказаного наказу основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ України є попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб [5].

Під час вивчення проблем взаємодії оперативних і слідчих підрозділів ОВС важливу роль відіграє з'ясування питання щодо визначення форм її здійснення. Аналіз досвіду практичної діяльності, нормативно-правових актів, які регулюють взаємодію оперативних і слідчих підрозділів ОВС, а також наукової літератури, присвяченої розглядуваній тематиці, дозволив нам виділити основні форми їх взаємодії під час боротьби з організацією та утриманням наркопритонів. До таких форм належать: 1) взаємний обмін інформацією між працівником підрозділу БНОН і слідчим щодо обставин події злочину, особистостей злочинців, пошуку джерел доказів тощо; 2) спільне вивчення, аналіз та оцінка оперативно-розшукової інформації, оперативної обстановки, результатів, отриманих під час проведення оперативно-розшукової діяльності, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; 3) виконання працівником підрозділу БНОН окремих доручень слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 4) спільне планування проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій; 5) надання працівником підрозділу БНОН допомоги слідчому у проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (оперативна закупівля, огляд місця події, обшук, виїмка, накладення арешту на майно тощо); 6) створення слідчо-оперативної групи та спільна робота в її складі; 7) виконання працівником підрозділу БНОН окремого доручення слідчого щодо розшуку обвинувачених осіб, які переховуються від органів слідства і суду; 8) спільна участь у виявленні фактів тиску

на осіб, які надають конфіденційну допомогу оперативним і слідчим підрозділам ОВС, беруть участь у кримінальному провадженні, членів їх сімей і близьких родичів, реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну та в забезпеченні їх безпеки; 9) обмін практичним досвідом роботи щодо боротьби з організацією та утриманням наркопритонів тощо.

Обрання оперативним працівником і слідчим конкретних форм взаємодії або їх комбінацій залежить, у першу чергу, від обставин злочину, який вчиняється, особистостей організатора й утримувача наркопритону, інформаційної забезпеченості діяльності суб'єктів взаємодії, наявних сил та засобів.

Ефективне вирішення завдань боротьби з організацією та утриманням наркопритонів у сучасних умовах потребує науково обґрунтованого підходу до здійснення взаємодії підрозділів БНОН і слідчих підрозділів ОВС. Із цією метою необхідно розглянути порядок здійснення взаємодії між зазначеними підрозділами, виявити притаманні даному процесу недоліки та запропонувати шляхи їх усунення.

Фактично взаємодія оперативного працівника підрозділу БНОН зі слідчим починається з інформаційного обміну між ними під час передачі зібраних матеріалів перевірки за фактом виявлення вчинення організації та утримання наркопритону. Після передачі оперативним працівником підрозділу БНОН до чергової частини ОВС зібраних ним матеріалів (лише тих, які не мають грифу таємності) з відповідним рапортом про виявлення досліджуваного злочину оперативний черговий зобов'язаний негайно: 1) зареєструвати в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події рапорт оперативного працівника про виявлення ним досліджуваного злочину; 2) надати вказані матеріали начальнику слідчого підрозділу; 3) проінформувати начальника територіального ОВС про виявлення факту вчинення злочину.

Начальник слідчого підрозділу після отримання матеріалів перевірки визначає слідчого, який буде здійснювати досудове розслідування за фактом вчинення злочину. Слідчий згідно з вимогами ст. 214 КПК України невідкладно, але не пізніше 24 годин після реєстрації в журналі єдиного обліку рапорту оперативного працівника про виявлений злочин, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і розпочати розслідування. Враховуючи те, що ініціатором виявлення організації або утримання наркопритону в розглядуваному нами випадку виступає працівник підрозділу БНОН, він відповідно є для слідчого й основним джерелом інформації про вказаний злочин на початку досудового розслідування.

Досліджувані нами злочини виявляються переважно оперативним шляхом, у зв'язку з чим працівник підрозділу БНОН не вправі відобразити у матеріалах перевірки повний зміст отриманої ним

оперативної інформації. У практичній діяльності у разі необхідності ознайомлення слідчого з оперативною інформацією здійснюється, як правило, в усній формі під час бесіди з працівником підрозділу БНОН. При цьому оперативний працівник повинен дотримуватися правил збереження державної таємниці таповідомляти слідчому лише ті дані, які можуть мати значення для проведення досудового розслідування і не призведуть до розшифрування джерела надходження інформації. У зв'язку з викладеним аналіз наданих слідчому матеріалів перевірки доцільно здійснювати спільно з працівником підрозділу БНОН.

Після аналізу матеріалів перевірки та обрання найбільш вірогідної версії (версій) події злочину слідчий за допомогою оперативного працівника, який, як правило, має більший досвід документування організації та утримання наркопритонів, повинен визначитися з методикою розслідування даного злочину. З цією метою необхідно скласти відповідний план із вказівкою конкретних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, які необхідно провести з метою документування фактів вчинення досліджуваного злочину підозрюваними особами. Крім того, у плані необхідно передбачити методику та послідовності проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, їх виконавців, строки, час та місце проведення. Складання плану розслідування досліджуваних нами злочинів слід здійснювати обов'язково, адже потребує скоординованого виконання значної кількості слідчих (розшукових) дій, використання оперативно-розшукових методів і поєднує діяльність декількох працівників різних підрозділів ОВС (слідчих та оперативних).

Аналіз практичного досвіду щодо здійснення взаємодії між працівниками підрозділів БНОН і слідчими ОВС під час проведення досудового розслідування досліджуваних нами злочинів свідчить про існування певних проблем у цій діяльності. До головної з них ми відносимо різність інтересів суб'єктів взаємодії, обумовлену різними критеріями оцінки їх діяльності. Так, головним критерієм оцінки працівника підрозділу БНОН є кількість виявлених і припинених злочинів на місяць, а слідчого – кількість закінчених та направлених до суду матеріалів кримінальних проваджень. У зв'язку з цим ініціатива щодо проведення слідчих (розшукових) дій до початку реалізації матеріалів, зібраних за фактом вчинення організації або утримання наркопритону, як правило, надходить від оперативного працівника, а після їх реалізації – від слідчого. При цьому в практичній діяльності досить часто після реалізації зібраних матеріалів, затримання винних осіб, пред'явлення обвинувачення та виставлення слідчим статистичної картки форми № 4 в оперативного працівника у зв'язку зі зникненням мотиваційного початку зникає інтерес щодо подальшої активної участі у взаємодії зі слідчим.

Такий стан пояснюється тим, що оцінка діяльності оперативно-працівника підрозділу БНОН за допомогою кількісних критеріїв не дозволяє йому витратити час на якісне здійснення взаємодії зі слідчим під час подальшого досудового розслідування, адже для досягнення необхідних показників у роботі йому необхідно виявляти нові факти вчинення злочинів. На цьому етапі ініціатива щодо здійснення взаємодії належить слідчому, оперативний же працівник виконує його окремі доручення і прохання переважно за залишковим принципом, тобто в час, який залишився після здійснення діяльності щодо виявлення нових злочинів. Викладене свідчить про необхідність відходу від оцінки діяльності оперативних підрозділів БНОН за кількісними показниками та переходу до її оцінки за відсутністю проявів незаконного обігу наркотиків на території оперативного обслуговування.

Список використаних джерел: 1. Андреев М. М. Оперативно-розшукова протидія органів внутрішніх справ організованим злочинним формуванням у сфері незаконного обігу наркотиків : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 «Оперативно-розшукова діяльність» / Андреев М. М. – Л., 2009. – 20 с. 2. Лизогубенко Є. В. Взаємодія оперативних та слідчих підрозділів при розкритті злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Лизогубенко Є. В. – К., 2011. – 19 с. 3. Михайлецький В. М. Організаційно-правові питання оперативно-розшукової діяльності підрозділів МВС України у протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Михайлецький В. М. – Л., 2011. – 20 с. 4. Никифорчук Д. Й. Теоретичні та організаційно-тактичні засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів оперативними підрозділами міліції України : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Никифорчук Д. Й. – К., 2010. – 36 с. 5. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України від 14 серп. 2012 р. № 700. – К., 2012. – 16 с.

Надійшла до редколегії 08.07.2013

Изотов В. А. Взаимодействие подразделений БНОН со следственными подразделениями ОВД при досудебном расследовании организации или содержания наркопритонов

Рассматривая вопрос, как главную причину возникновения проблем взаимодействия автор выделена разность интересов субъектов взаимодействия, обусловленную различными критериями оценки эффективности их деятельности. Предложены способы решения существующих проблем путем оптимизации форм взаимодействия и перехода от оценивания эффективности деятельности подразделений БНОН по количественным показателям до оценивания по отсутствию проявлений незаконного оборота наркотиков на территории обслуживания.

Ключевые слова: взаимодействие, подразделения БНОН, следственные подразделения ОВД, наркопритоны, наркотические средства, психотропные вещества.

Izotov V. A. Interaction between Units Combating Illicit Drug Trafficking and Investigative Units within Internal Affairs Agencies under Pre-Trial Investigation of Organization or Maintaining Drug Dens

The scientific article is devoted to some issues concerning the interaction between units combating illicit drug trafficking and investigative units within internal affairs agencies under pre-trial investigation of the organization or maintaining drug dens. Urgency of this scientific research in the stated field is due to the new alterations in the Criminal Procedure and investigation and search legislation, which influenced the general ways of combating crime. For example, before the adoption of the new Criminal Procedure Code operative police officers conducted a complex of investigation and search measures for finding, documentation and realization of the obtained information before criminal investigation just by the fact of the organization or maintaining drug dens, but now documentation and realization are carried out in the framework of criminal proceedings. According to the stated above, the interaction between operative officers and investigators is an obligatory condition for a successful exposure of guilty persons and bringing them to the criminal justice. As the main cause of the problems in this area the author stresses the difference of interests of the interaction's subjects connected with the different criteria of their activity's effectiveness. Thus, at the beginning of the pre-trial investigation until the suspects' indictment the initiative of conducting investigation (search activity) belongs to an operative officer. After the suspects being charged there is no interest among operative officers to realize interaction because of the loss of motivational start. The author offers some methods of solving the existing problems by optimizing the forms of interaction and by the transition from evaluating the effectiveness of units combating illicit drug trafficking in quantitative terms to evaluating them by the absence of drug trafficking at the operational territory.

Keywords: interaction, units combating illicit drug trafficking, investigative units within internal affairs agencies, drug dens, drugs, psychotropic substances.

УДК 343.132(477)

О. М. Косий

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПЕРЕСЛІДУВАННІ В АСПЕКТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА ДОСУДОВИМ РОЗСЛІДУВАННЯМ

Досліджено права і повноваження прокурора щодо кримінального переслідування під час здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням згідно з положеннями чинного КПК України. Проведено аналіз попереднього й чинного процесуального законодавства з цих питань, надано авторське бачення невирішених проблем.

Ключові слова: повноваження прокурора, кримінальне переслідування, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, стадія кримінального провадження, слідчий, процесуальні дії, кримінальне правопорушення, слідчий суддя.

У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК України) [1] чітко визначено коло владних суб'єктів, які діють на досудовій стадії кримінального провадження (процесу) – досудовому розслідуванні: дізнавач, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, слідчий суддя. Встановлено також порядок призначення кожного з них, характер діяльності та обсяг їхніх повноважень.

Порівняльний аналіз цих повноважень свідчить, що відтепер дізнавач і слідчий несуть відповідальність лише за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України). При цьому вони, за визначенням О. В. Бауліна, позбавляються будь-яких засобів для відстоювання власного внутрішнього переконання перед судом, не беруть участь у судових стадіях процесу, не наділені правом на оскарження судових рішень, прийнятих у розслідуваних ними справах, в апеляційному, касаційному та іншому ревізійному порядку [2, с. 137], що ми підтримуємо. Більше того, дізнавач і слідчий перебувають у великій залежності від керівника органу досудового розслідування, прокурора та слідчого судді, які здійснюють різні форми контролю за їхньою процесуальною діяльністю. Основну відповідальність за результати розслідування кримінального правопорушення законодавець переніс на прокурора, зобов'язавши його забезпечити швидко, повне, всебічне і неупереджене розслідування кримінального провадження.

Для успішного виконання вказаного обов'язку законодавець наділив прокурора правом процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України). Відтепер жодне з основних рішень дізнавача і слідчого у провадженні без затвердження його прокурором не набуває юридичної сили [3, с. 66].

У зв'язку з визначенням прокурора ключовим владним суб'єктом досудового розслідування на сторінках юридичних видань розгорнулася дискусія щодо сутності поняття «прокурорське процесуальне керівництво досудовим розслідуванням». Законодавець України визначає його як форму прокурорського нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 36 КПК України), за допомогою використання якої прокурор забезпечує професійне, ефективне і законне виконання дізнавачем та слідчим поставлених перед ними завдань при розслідуванні кримінальних правопорушень. Проте з таким визначенням прокурорського процесуального керівництва досудовим розслідуванням не погоджуються багато вчених-правознавців України.

Отже, в юридичній літературі, як зазначає Ю. А. Гришин, сьогодні висвітлено шість точок зору з цього питання. Одні автори повністю заперечують керівну роль прокурора під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вважаючи, що процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом ані за призначенням, ані за змістом, ані за порядком реалізації [4, с. 104]. Інші вважають, що в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керівники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності. Вони навіть пропонують для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування термін «відомчий контроль» замінити терміном «процесуальне керівництво» [5, с. 155]. Треті відстоюють наявність у прокурора процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування, але тлумачать його, як і український законодавець, як форму прокурорського нагляду [6]. Четверті визначають процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з дізнавачем та слідчим [7]. Прихильники п'ятої точки зору обґрунтовують наявність у прокурора самостійної функції у досудовому розслідуванні, що іменується процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення [8, с. 178–179]. І, насамкінець, ті автори, хто підтримує шосту позицію, взагалі не знаходять різниці між прокурорським наглядом і прокурорським керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вважаючи ці два поняття ідентичними [9, с. 71–73].

На нашу думку, найбільш переконливою є п'ята точка зору, оскільки прокурорське процесуальне керівництво під час проведення досудового розслідування – це, по-перше, самостійний напрям прокурорської діяльності, спрямований на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування – дослідження всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення з метою надання зібраним доказам належної правової оцінки, що вказує на функціональний характер окресленої прокурорської діяльності. По-друге, якщо виконання прокурором функції

нагляду за додержанням законів спрямоване на забезпечення законності всього досудового розслідування (дій і рішень усіх учасників цієї стадії процесу без будь-якого винятку), то реалізація ним функції процесуального керівництва спрямована лише на забезпечення швидкого, повного, всебічного і неупередженого розслідування кримінального правопорушення владними суб'єктами процесу – дізнавачами і слідчими, які діють вже у межах забезпеченого прокурором режиму законності.

Хто заперечуватиме, що таке повноваження Генерального прокурора України, як видання і направлення на місця письмових вказівок з питань розслідування, що не вимагають законодавчої регламентації, але обов'язкові для виконання усіма органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування, незалежно від їх відомчої підпорядкованості (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру») [10], не носить керівного процесуального характеру? Це – яскраве підтвердження наявності у прокуратури самостійної кримінальної процесуальної функції процесуального керівництва органами досудового розслідування. Всім зрозуміло, що йдеться про вказівки не у конкретних кримінальних справах, які розслідуються, а про вказівки загального, принципового характеру, спрямовані виключно на вдосконалення діяльності усіх органів досудового розслідування, які займаються розслідуванням кримінальних правопорушень. Змішувати вказані функції нагляду і процесуального керівництва чи ставити між ними знак рівності в жодному разі не можна. Те саме стосується й Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокурорів, яким надано право в разі неефективного досудового розслідування своєю вмотивованою постановою доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу (ч. 5 ст. 36 КПК України).

На наявність у прокуратури функції процесуального керівництва досудовим розслідуванням також вказує право Генерального прокурора України, його заступників, прокурорів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, прокурорів міст і районів, районів у містах, міжрайонних та спеціалізованих прокурорів, їх заступників скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих і підпорядкованих прокурорів, винесені під час проведення досудового розслідування у межах його строків, передбачених ст. 219 КПК України. Ці постанови вони скасовують незалежно від своєї участі в досудовому розслідуванні і про їх скасування лише повідомляють прокурорам, які безпосередньо здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення

відповідних досудових розслідувань, тобто під час розслідування конкретних кримінальних правопорушень (ч. 6 ст. 36 КПК України).

Процесуальне керівництво реалізується прокуратурою і в межах міжнародного співробітництва у кримінальних справах, тому що відповідно до ч. 1 ст. 545 КПК України лише Генеральній прокуратурі України надано право звертатися із запитами про міжнародну правову допомогу у кримінальному провадженні під час досудового розслідування та розглядати відповідні запити іноземних компетентних органів. Так, тільки в 2011 році Генеральною прокуратурою України було направлено 1030 запитів (доручень, клопотань, прохань) про надання правової допомоги у кримінальних справах різної підсудності [8, с. 185].

Генеральна прокуратура України є її центральним державним органом щодо видачі (екстрадиції) підозрюваних, обвинувачених у кримінальному провадженні під час проведення досудового розслідування (ч. 2 ст. 574 КПК України) та передавання кримінального провадження компетентному органу іншої держави (ч. 1 ст. 599 КПК України).

Що ж до прокурорів, які безпосередньо здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення розслідування конкретних кримінальних правопорушень, то для виконання функції процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства їм надається широкий спектр владно-розпорядчих повноважень кримінального процесуального характеру, визначених ч. 2 ст. 36 КПК України. Передусім до них необхідно зарахувати наступні повноваження прокурора:

- доручати органу досудового розслідування проведення розслідування конкретного кримінального правопорушення;
- доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій; давати вказівки щодо проведення таких дій; брати безпосередню активну участь в цих діях;
- скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;
- ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав для його відводу або у випадках неефективного досудового розслідування;
- погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, тощо.

Дехто з авторів, відстоюючи право прокурора на здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зазначають, що ніхто із прихильників самостійності функції процесуального

керівництва не зміг довести, які саме прокурорські повноваження, визначені ч. 2 ст. 36 КПК України, є наглядовими, а які використовуються виключно для процесуального керівництва розслідуванням. Вбачається, що для поділу прокурорських повноважень, встановлених ч. 2 ст. 36 КПК України, на суто наглядові і призначені спеціально для процесуального керівництва досудовим розслідуванням немає підстав через універсальний характер цих повноважень. В одному випадку вони можуть успішно виконуватися прокурором при здійсненні нагляду за додержанням законів усіма учасниками цієї стадії процесу без будь-якого винятку, а в іншому – для реалізації процесуального керівництва владними суб'єктами (дознавачем і слідчим), які, діючи в межах забезпеченого прокурорським наглядом режиму законності, зобов'язані виконувати всі владні розпорядження прокурора процесуального (а не організаційно-управлінського) характеру, направлені на швидке, повне, всебічне і неупереджене дослідження всіх обставин кримінального правопорушення, виявлення як тих, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого доказів, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання. Як бачимо, всі кримінальні процесуальні повноваження прокурора, закріплені в ч. 2 ст. 36 КПК України, підпорядковані забезпеченню успішної реалізації як основної його кримінальної процесуальної функції – нагляду за додержанням законів усіма учасниками досудового розслідування, так і додаткової функції, що виконується на цій стадії процесу через процесуальне керівництво владними суб'єктами безпосередньо під час розслідування кримінального правопорушення.

Так, наділення прокурора у досудовому розслідуванні функцією процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства обумовлено такими факторами:

- ліквідацією архаїчного кримінального процесуального інституту додаткового розслідування, що спричинило проблему, пов'язану не тільки із забезпеченням законності усіма учасниками досудового розслідування (як було раніше), а й із неприпустимістю представлення в суд неякісно розслідуваної кримінальної справи;

- визначенням прокурора ключовим владним суб'єктом досудового розслідування, який відповідає перед державою за забезпечення якісного розслідування кримінальних правопорушень;

- покладенням на прокурора обов'язку прийняття кінцевого рішення за результатами проведеного розслідування кримінального правопорушення: закрити кримінальне провадження (ч. 1 ст. 284 КПК України); звернутися до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 286 КПК України); звернутися до суду з обвинувальним актом (ст. 291 КПК України); звернутися до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 292 КПК України).

Таким чином, на підставі викладеного слід зробити висновок, що наділення прокурора у досудовому розслідуванні правом на здійснення процесуального керівництва органами дізнання і досудового слідства – це об'єктивна закономірність, що виникла на підставі міцної чинної законодавчої бази, підтвердженої системним тлумаченням норм КПК України 2012 року. Аналіз порядку реалізації цього права, його направленості і змісту свідчить, що його реалізація відбувається не у формі прокурорського нагляду, а як самостійна додаткова функція прокурора, що виконується ним на досудовій стадії процесу. Зазначена функція є обов'язковою і незаперечною. Без її наявності і реалізації не може бути виконано жодне із завдань досудового розслідування – такої важливої і необхідної стадії кримінального процесу України.

Вважаємо також за доцільне, щоб законодавець України шляхом внесення змін і доповнень до КПК України чітко і однозначно розмежував прокурорські кримінальні процесуальні функції (нагляду за додержанням законів і процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування). Не випадково в наказі Генеральної прокуратури України від 19 грудня 2012 року № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» всі прокурори, задіяні на досудовій стадії кримінального процесу, прямо іменуються «процесуальними керівниками досудового розслідування» (п. 1–12 наказу), але це необхідно закріпити на законодавчому рівні. Втім, підняті питання підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квіт. 2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 2. Баулін О. В. Концептуальні засади досудового розслідування в Україні / О. В. Баулін // Актуальні проблеми реформування кримінально процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 136–145. 3. Беседа С. В. Повноваження прокурора згідно з проектом КПК України / С. В. Беседа // Актуальні проблеми реформування кримінально процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 66–68. 4. Гришин Ю. А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе / Ю. А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 98–107. 5. Мірковець Д. М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України / Д. М. Мірковець // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 152–156. 6. Гайдай Ю. Закодовані права : 80 % поправок до нового КПК України вже опрацьовано / Юлія Гайдай // Закон і

Бізнес. – 3–7 берез. 2012. – № 10 (1049). – С. 3. 7. Тищенко С. Суб'єкти взаємодії сторони обвинувачення під час досудового розслідування / С. Тищенко // Вісник прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 49–54. 8. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці : монографія / В. М. Юрчишин. – Чернівці : Родовід, 2012. – 289 с. 9. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування / В. Бабкова // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 71–73. 10. Про прокуратуру : закон України від 5 листоп. 1991 р. № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>. 11. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні : наказ Ген. прокуратури України від 19 груд. 2012 р. № 4гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151871.

Надійшла до редколегії 24.07.2013

Косый А. Н. Полномочия прокурора при уголовном преследовании в аспекте процессуального руководства досудебным расследованием

Исследованы права и полномочия прокурора относительно уголовного преследования при осуществлении процессуального руководства досудебным следствием в соответствии с положениями действующего УПК Украины. Проведён анализ предыдущего и действующего процессуального законодательства по этим вопросам, дано авторское видение неразрешённых проблем.

Ключевые слова: полномочия прокурора, уголовное преследование, процессуальное руководство досудебным расследованием, стадия уголовного производства, следователь, процессуальные действия, уголовные правонарушения, следственный судья.

Kosyi O. M. Prosecutor's Powers within Criminal Prosecution in the Terms of Pre-Trial Investigation's Guidance

It is researched that the Criminal Procedural Code of Ukraine adopted in 2012 provides clear definition of a range of government entities that operate in the pre-trial stage of criminal proceedings (process), i. e. pre-trial investigation. They are an interrogator, investigator, the head of pre-trial investigation agency, prosecutor, investigating judge. Their appointment, the nature of activity and scope of their duties are also researched. Comparative analysis of these powers indicates that an interrogator and investigator are responsible only for the legality and timely realization of the proceedings (Part 1, Art. 40 of the Criminal and Procedural Code of Ukraine). Now, an interrogator and investigator are in great dependence on the head of pre-trial investigation agency, prosecutor and the investigating judge who realize in various forms of control over their procedural activities. Thus, Ukrainian legislator transferred the main responsibility for the results of criminal offence's

investigation on a prosecutor, who had to guarantee fast, full, thorough and impartial investigation of criminal proceedings.

Prosecutors who directly supervise the observance of laws while the investigation of specific criminal offenses are provided with a wide range of authoritative and administrative powers of the criminal procedural character, stated in Part 2, art. 36 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, in order to execute procedural guidance over the inquiry and pre-trial investigation agencies. These powers are: to authorize the pre-trial investigation agency to carry out investigation of a specific criminal offence; to authorize an investigator, pre-trial investigation agency to conduct investigative (search) actions, secret investigative (search) actions, other proceedings according to the terms set by the prosecutor; to give instructions for carrying out such actions; to take a direct part in these actions; to abolish illegal and unjustified decision of the investigator; to initiate the removal of the investigator to conduct pre-trial investigation and the appointment of another investigation having the grounds for his removal, or in cases of ineffective pre-trial investigation; to conform or refuse to approve investigator's petitions to the investigating judge about conduction of the investigative (search) actions secret investigative (search) actions, other proceedings in cases stipulated by the Criminal Procedural Code of Ukraine.

Thus, basing on the stated above one must conclude that granting the prosecutor, in pre-trial investigation, with the right to exercise procedural guidance over inquiry and pretrial investigation agencies is an objective regularity formed under a strong legislation in force, confirmed by the systemic interpretation of the Criminal Procedural Code of Ukraine adopted in 2012.

Keywords: prosecutor's powers, procedural supervision, prosecutor's instructions, Criminal Procedural Code of Ukraine.

УДК 347.963(477)

А. В. Лапкін

ОБВИНУВАЛЬНА ПРОМОВА ПРОКУРОРА У СУДІ: СТРУКТУРА І ЗМІСТ

Предметом дослідження є питання щодо обвинувальної промови прокурора в суді, а його метою – розробка концептуальних положень щодо її форми та змісту. Актуальність дослідження визначається недостатньою розробленістю вказаних питань у юридичній науці, а також значною кількістю проблем, які виникають у зв'язку із цим на практиці. Використано сучасні методи теорії пізнання: діалектичний, логічний, догматичний та ін. Розкрито сутність і зміст обвинувальної промови прокурора, виокремлено та охарактеризовано її елементи. В результаті сформульовано рекомендації науково-практичного та методичного спрямування.

Ключові слова: обвинувальна промова, прокурор, кримінальне провадження, суд, судовий розгляд, судові дебати, обвинувачений.

Актуальність дослідження обраної теми зумовлена прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі за текстом – КПК України) і необхідністю перегляду у зв'язку з цим тактики і методики участі прокурора у кримінальному провадженні на всіх його стадіях, одним із важливих аспектів якої є проголошення прокурором обвинувальної промови.

Коло питань, пов'язаних з підготовкою і проголошенням обвинувальної промови прокурора, було предметом дослідження Л. Р. Грицаєнка, П. М. Каркача, В. П. Корж, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, Г. П. Середи та інших вчених. Проте в умовах дії нового КПК України вказані питання комплексно ще не розглядалися.

Метою цієї статті є заповнення вказаної теоретичної прогалини і розроблення на цьому ґрунті рекомендацій щодо форми та змісту обвинувальних промов прокурора науково-практичного і методичного спрямування. Задля її досягнення автор ставить перед собою завдання виокремити основні елементи обвинувальної промови прокурора та розкрити їх змістовне наповнення.

Оскільки промова прокурора, з одного боку, є підсумком його участі у судовому розгляді, а з іншого, – передувє прийняттю судом остаточного рішення у кримінальному провадженні, то вона має містити відповіді на всі ті питання, які суд вирішує під час ухвалення вироку, у максимально чіткій і дохідливій формі. У зв'язку із цим, з урахуванням ст. 368 КПК України [1], можна сформулювати такі елементи обвинувальної промови прокурора: 1) звернення до суду, учасників судового провадження та присутніх у судовому засіданні; 2) оцінка суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення (вступ); 3) фабула кримінального правопорушення – короткий виклад фактичних обставин провадження, встановлених під час судового розгляду; 4) аналіз і оцінка досліджених у суді доказів, поданих як стороною обвинувачення, так і стороною захисту, як тих, що підтверджують обвинувачення, так і тих, що його спростовують; 5) обґрунтування юридичної кваліфікації кримінального правопорушення із посиланням на статтю (частину статті) закону України про кримінальну відповідальність; 6) зазначення обставин, що обтяжують чи пом'якшують покарання; 7) характеристика особи обвинуваченого; 8) характеристика особи та поведінки потерпілого; 9) пропозиція з приводу виду і міри покарання; 10) пропозиція щодо відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди; 11) міркування з приводу майна, на яке накладено арешт, речових доказів і документів, процесуальних витрат, заходів забезпечення кримінального провадження; 12) аналіз причин та умов, які призвели до вчинення кримінального правопорушення, і пропозиції щодо їх усунення.

При цьому слід зазначити, що окремі вчені поділяють промову прокурора – державного обвинувача на три умовні частини: у першій (вступній) частині міститься суспільно-правова оцінка справи;

обставини вчиненого злочину; наводяться дані про те, ким, коли і що було вчинено; кваліфікація злочинного діяння; друга частина містить аналіз доказів, що викривають підсудного у вчиненні інкримінованого йому діяння. Також наводиться характеристика особи підсудного, зазначаються обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, дається аналіз причин та умов, які призвели до вчинення злочину, і вносяться пропозиції щодо їх усунення тощо; у третій (заклучній) частині прокурор висловлює свою думку щодо: а) міри покарання, яка повинна бути призначена підсудному; б) розміру відшкодування заподіяної шкоди; в) порядку і способу задоволення цивільного позову (якщо такий було заявлено); г) долі речових доказів; д) окремої ухвали суду тощо [2, с. 222]. Також звертається увага на те, що послідовність викладення даних елементів, а також їх зміст і обсяг можуть бути різними і являють собою тактичне рішення державного обвинувача у кожній конкретній ситуації [3, с. 166]. Проте, як справедливо наголошує П. М. Каркач, всі вони повинні бути логічно пов'язані між собою: під час оцінки суспільної безпеки злочину дається характеристика суспільної небезпеки вчиненого, оцінка заподіяної соціальної шкоди, вони мають бути пов'язані з конкретними фактичними обставинами, які розглядаються [4, с. 140]. Отже, всі елементи обвинувальної промови необхідно сприймати в єдності і цілісності, вони є взаємопов'язаними і логічно взаємообумовленими.

Оцінка суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення є вступною частиною обвинувальної промови прокурора і повинна закласти позитивну основу для подальшого сприйняття доводів державного обвинувача. У цій частині прокурор повинен наголосити як на родовій, так і на видовій суспільній небезпеці кримінального правопорушення залежно від об'єкту посягання, виявити особливості кримінального правопорушення, що розглядається, підкреслити його небезпеку для кожної людини і суспільства в цілому. В підсумку це повинно створити у присутніх тверде переконання в актуальності судового розгляду даного кримінального провадження. Оцінка прокурора повинна бути об'єктивною: вона не може бути поверховою, оскільки це створить враження дріб'язковості кримінального правопорушення, але і не повинна перебільшувати його суспільну небезпеку, бо це призведе до формування недовіри до позиції державного обвинувача.

Виклад фактичних обставин має на меті дати присутнім уявлення про те, яке обвинувачення є предметом розгляду. Науковці рекомендують викладати фактичні обставини коротко, чітко та об'єктивно, спочатку за обвинувальним актом, а потім вже з врахуванням того, що доведено у судовому засіданні [5, с. 136]. При цьому, на наш погляд, прокурорам доцільно у своїх промовах звертати увагу саме на ті дані, які були вперше встановлені під час судового

розгляду або інтерпретовані по-іншому, ніж в обвинувальному акті. Це дасть можливість наочно показати діалектику розвитку обвинувачення. Крім того, таким чином прокурор забезпечує виконання покладеного на нього ч. 2 ст. 9 КПК України обов'язку виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених рішень.

Аналіз і оцінка досліджених у суді доказів є центральною й основною частиною обвинувальної промови. Дослідники обґрунтовано звертають увагу на те, що саме тут необхідно довести подію злочину і винність обвинуваченого в його вчиненні, саме аналіз і оцінка доказів переконують суд у правильності позиції прокурора, змушують прислухатися до його думки. Прокурор зможе переконати суд і слухачів у доведенні обвинувачення лише в тому разі, коли він конкретно й ретельно проаналізує всі докази і переконається особисто, що вони підтверджують пред'явлене обвинувачення [6, с. 143]. У науковій юридичній літературі наводяться два варіанти порядку їх викладення: 1) цілком викладають всі обставини, після чого наводять докази щодо них; 2) після викладення обставин кожного злочинного епізоду відразу наводять відповідні докази [3, с. 167]. При цьому прокурор не просто наводить докази, а й аналізує їх і дає оцінку як кожному доказу окремо, так і їх сукупності.

На основі наведених і проаналізованих доказів формулюють юридичну кваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення. На думку дослідників, цінність цієї частини промови полягає в тому, що кваліфікація вчиненого злочину є підставою для настання низки правових наслідків. Помилка у кваліфікації може спричинити незаконне засудження чи виправдання, неправильне призначення виду та міри покарання, необґрунтоване настання інших правових наслідків [2, с. 226]. З огляду на це до юридичної кваліфікації кримінального правопорушення прокурор повинен підходити дуже ретельно, обґрунтовуючи її за кожною статтею, кожним пунктом чи частиною статті, за кожною кваліфікуючою ознакою, передбаченою законом України про кримінальну відповідальність.

Зазначення обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання, є не лише частиною юридичної кваліфікації вчиненого, а й має важливе самостійне значення, здійснюється прокурором на виконання відповідного обов'язку, передбаченого ч. 2 ст. 9 КПК України, що розглядається як елемент забезпечення засади законності кримінального провадження.

Обов'язковим елементом обвинувальної промови прокурора є характеристика особи обвинуваченого. Дослідники наголошують, що в плані етики характеристика підсудного – найскладніший елемент обвинувальної промови. Прокурор не повинен забувати, що

він говорить про людину, яку ще не визнано злочинцем. Суд може і не погодитися з думкою прокурора, тому характеристика обвинуваченого має бути підтверджена доказами, що є у справі, і впливати з її матеріалів [7, с. 371]. При виголошенні обвинувальної промови неприпустимими є приниження особистості обвинуваченого, глузування з нього, висловлення презирства вербальними чи невербальними засобами. Однак і вимагання від прокурорів позитивної характеристики обвинуваченого, як того бажають деякі дослідники [4, с. 143], навряд чи є можливим. Завдання щодо виявлення і характеристики позитивних якостей обвинуваченого покладатиметься на захисника, тому прокурор має зберігати щодо особи обвинуваченого якщо й не негативну, то принаймні нейтральну позицію, пам'ятаючи про свій статус обвинувача.

Характеристику особи потерпілого дослідники вважають факультативним елементом обвинувальної промови прокурора. Так, зазначається, що в деяких випадках для обґрунтування своєї позиції про міру покарання державний обвинувач повинен провести аналіз даних, які характеризують потерпілого, а також сутність і характер його взаємовідносин із обвинуваченим [3, с. 172]. На наш погляд, у кожному кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, прокурор повинен приділити належну увагу не лише характеристиці особи потерпілого, а й питанням забезпечення його прав і законних інтересів, оскільки, проголошуючи обвинувальну промову, прокурор фактично говорить і за себе, і за потерпілого [8, с. 103].

Такий елемент обвинувальної промови прокурора, як пропозиція з приводу виду і міри покарання, в науковій юридичній літературі є предметом дискусій. Так, В. М. Савицький вважає, що не слід вимагати від прокурора точного висловлення думки щодо міри покарання, оскільки суд сам визначить цю міру [9, с. 344]. Інші дослідники переконують, що державі не байдуже, яке покарання повинно бути призначене винному. Тому прокурор повинен точно висловити своє бачення про вид і конкретну міру основного й додаткового покарання за вчинений злочин і за їх сукупністю, а за наявності сукупності вироків – і за такою сукупністю [10, с. 175]. На наш погляд, вид і міру покарання слід конкретно вказувати в обвинувальній промові, але в такій формі, щоб це не справляло враження тиску на суд чи нав'язування йому прокурором своєї позиції. Враховуючи це, прокурор не повинен виступати з проханням, але також не може вимагати призначення міри покарання. Найбільш оптимальним є висловлення думки щодо міри покарання в такій формі: «Вважаю правильним», «Гадаю за доцільне», «Буде справедливим» та ін., тому що у даному разі свою пропозицію щодо міри покарання прокурор висловлює ясно і в коректній формі [6, с. 146–147].

Разом із висловленням своєї позиції стосовно виду і міри покарання прокурор має надати суду пропозиції щодо відшкодування завданих правопорушеннями збитків та моральної шкоди, вирішення цивільного позову. Згідно із п. 22.1 наказу Генеральної прокуратури України від 19 грудня 2012 р. № 4гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» у всіх передбачених законом випадках прокурори повинні ставити перед судом питання про призначення додаткового покарання, застосування спеціальної конфіскації, відшкодування завданих правопорушеннями збитків та моральної шкоди [11]. Разом з тим прокурорам доцільно висловити свої міркування щодо відшкодування процесуальних витрат, долі речових доказів і документів тощо.

У кінці обвинувальної промови необхідно навести аналіз причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і пропозиції щодо їх усунення. На думку В. Т. Маляренка та І. В. Вернидубова, прокурор не виконав би свого обов'язку до кінця як судовий оратор і представник держави, якби не зробив в обвинувальній промові аналіз причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, і не вніс пропозицій щодо їх усунення [10, с. 176]. Проте в умовах, коли у новому КПК України не передбачено такого засобу реагування суду на причини та умови вчинення кримінального правопорушення, як окрема ухвала, залишається до кінця не з'ясованим, перед ким прокурор порушує відповідні питання і якими є їх правові наслідки. Разом з тим, цей заключний елемент обвинувальної промови сам по собі має важливе виховне і превентивне значення, тому має бути збережений.

У підсумку необхідно наголосити на необхідності конкретизації вимог щодо змісту і структури обвинувальної промови прокурора на рівні відомчих актів Генерального прокурора України з урахуванням положень нового КПК України, а також констатувати потребу подальших науково-методичних розробок у цьому напрямі з метою підвищення ефективності участі прокурорів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13.04.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 2. Підтримання прокурором державного обвинувачення / [Л. Р. Грицаєнко (кер. авт. кол.) ; Г. П. Серета, М. К. Якимчук та ін.] ; за заг. ред. Г. П. Середи. – К. : Юрид. думка, 2010. – 656 с. 3. Руководство для государственных обвинителей: криминалистический аспект деятельности / под ред. О. Н. Коршуновой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 688 с. 4. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді: конституційна функція прокуратури : навч.-метод. посіб. / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2007. – 208 с. 5. Прокурорський нагляд в Україні : підручник / за ред. І. Є. Марочкіна, П. М. Каркача. – Х. : Одісей, 2005. – 240 с. 6. Каркач П. М. Організація роботи прокуратури міста, району : Методичний посібник з організації роботи в міських, районних прокуратурах / П. М. Каркач. – Х. : Право, 2008. – 352 с. 7. Прокурорський нагляд в Україні :

підручник / І. І. Когутич, В. Т. Нор, А. А. Павлишин, В. В. Луцик ; за ред. В. Т. Нора. – К. : Ін Юре, 2011. – 592 с. **8.** Лапкін А. В. Роль прокурора в забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві України : монографія / А. В. Лапкін. – Х. : Право, 2012. – 264 с. **9.** Савицький В. М. Очерк теорії прокурорського надзора / В. М. Савицький. – М. : Наука, 1975. – 382 с. **10.** Маляренко В. Т. Прокурор у кримінальному судочинстві: деякі проблеми та шляхи їх вирішення / В. Т. Маляренко, І. В. Вернидубов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 240 с. **11.** Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Ген. прокуратури України від 19 груд. 2012 р. № 4гн [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=151871.

Надійшла до редакції 11.06.2013

Лапкін А. В. Обвинительная речь прокурора в суде: структура и содержание

Предметом исследования являются вопросы, касающиеся обвинительной речи прокурора в суде, а его целью – разработка концептуальных положений по её форме и содержанию. Актуальность исследования определяется недостаточной разработанностью указанных вопросов в юридической науке, а также значительным числом проблем, возникающих в связи с этим на практике. Используются современные методы теории познания: диалектический, логический, догматический и др. Раскрыты сущность и содержание обвинительной речи прокурора, выделены и охарактеризованы её элементы. В результате сформулированы рекомендации научно-практического и методического характера.

Ключевые слова: обвинительная речь, прокурор, уголовное производство, суд, судебное разбирательство, судебные дебаты, обвиняемый.

Lapkin A. V. Accusatory Speech of the Prosecutor in Court: Structure and Contents

Subject of the scientific article are the questions concerning an accusatory speech of the prosecutor at supporting of the public prosecutor in court according to requirements of the new Criminal Procedural Code of Ukraine. Research objective is development of conceptual provisions concerning form and content of an accusatory speech of the prosecutor in judicial debate. Relevance of research on this subject is defined by an insufficient readiness of the specified questions in jurisprudence, and also considerable number of the problems arising in this regard in prosecutor's and judicial practice. When carrying out research modern methods of the theory of knowledge, were used in particular: dialectic (being the main method of scientific research), formal and logical, dogmatic and others which were applied in aggregate and provided reliability of the received results. During research the essence and the contents of an accusatory speech of the prosecutor in court are revealed. The accusatory speech is considered by the author as final result of procedural activity of the prosecutor on support of the public prosecution in criminal proceedings. Taking into account the fact that the accusatory speech of the prosecutor has to contain answers

to all questions resolved by court at the resolution of a sentence, author's vision of optimum structure of an accusatory speech of the prosecutor in court is stated. The author allocated and characterized 12 elements of an accusatory speech of the prosecutor, analyzes features of formulation of each of them by the prosecutor, and also the problems arising in this regard in practical activities. As a result of research recommendations of scientific and practical and methodical character concerning improvement of practice of preparation and pronouncing accusatory speeches by the prosecutor are formulated. The author made a conclusion concerning need of a specification of requirements concerning the contents and structure of an accusatory speech of the prosecutor on the level of departmental acts of the General Prosecutor of Ukraine for the purpose of increase of support the prosecutor of the public prosecution in court.

Keywords: accusatory speech, prosecutor, criminal proceedings, court, judicial proceedings, judicial debates, accused.

УДК 343.85(477)

Є. В. Літвінов

МІСЦЕ СУДОВИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

Здійснено аналіз концептуальних засад, поглядів та ідей щодо розуміння місця судових органів України в системі спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності, а також запропоновано науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення їх запобіжної діяльності.

Ключові слова: запобігання, судові органи, спеціалізовані суб'єкти.

Запобігання злочинності – найважливіше стратегічне завдання правової держави. Але запобіжна діяльність може залишитися тільки декларацією, якщо у її виконанні не будуть задіяні усі наявні в державі сили та засоби. Серед таких сил запобігання злочинності важливе місце посідають судові органи України.

Питання запобіжної діяльності судових органів розглядалися фахівцями- кримінологами. До них можна віднести роботи А. І. Алексєєва, С. П. Бузинової, В. Н. Васильченко, Н. І. Гуковської, А. М. Жукова, Г. Б. Калманова, Ю. Ф. Лубшева, Г. М. Міньковського, А. Г. Михайлянца, Л. С. Симкіна, Ф. П. Фурсової, О. В. Шеслера, С. Ф. Ширінського та ін. Разом із тим, окремі аспекти організації запобіжної діяльності судових органів України все ще потребують свого подальшого наукового вивчення в контексті забезпечення більшої спеціалізації їхньої роботи у цьому напрямку.

З огляду на викладене вбачаються актуальними питання практики діяльності судових органів України як спеціалізованого суб'єкта запобігання злочинності. Тому метою нашої статті є розгляд місця судових органів України у системі спеціалізованих суб'єктів, аналіз

основних напрямків діяльності судів у запобіганні злочинності, а, також запропонованні науково обґрунтованих пропозицій щодо її удосконалення цієї діяльності.

Характеристика судових органів України як спеціалізованого суб'єкта запобігання злочинності вимагає першочергового вирішення такого методологічного завдання, як визначення специфіки такої діяльності. Вказане дозволить не лише сформулювати вихідні засади запобіжної діяльності судових органів України, але й загалом глибше уявити сутність усєї суб'єктної складової системи запобігання злочинам.

Для з'ясування цього необхідно відповісти на питання: «Якою є роль судових органів у розв'язанні проблеми запобігання злочинності». Слід зазначити, що в юридичній літературі неодноразово було висловлено думку про те, що суд є лише органом правосуддя, а не органом запобігання злочинності [1, с. 127; 2, с. 152].

Ми не погоджуємося з висловленою точкою зору й наголошуємо, що запобігання злочинності – це комплексна, всеосяжна діяльність різних за своєю роллю суб'єктів, невід'ємною ланкою яких є суди. Хочемо навести наступні аргументи на підтримку цього твердження:

По-перше, відповідно до ст. 62 Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може знати кримінального покарання, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [3].

Крім того, в ч. 1 ст. 30 Кримінального процесуального кодексу України окремо підкреслюється, що у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом... [4]. Тим самим законодавець визначає панівне становище суду серед учасників кримінального судочинства, наділяючи його винятковими повноваженнями.

По-друге, аналіз положень ст. 50 Кримінального кодексу України «Поняття покарання та його мета» дозволяє окреслити наступні ознаки кримінального покарання:

1. Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

2. Покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (виділено нами. – Є. А.) [5].

По-третє, покарання є кримінально-правовим інструментом суду у запобіганні злочинності. В арсеналі суддів є: позбавлення волі на певний строк чи довічне позбавлення волі (ст. 51 КК України) [5]. Інші засоби (наприклад, примусові заходи медичного характеру) є хоча й важливими, але все ж додатковими стосовно покарання. Тому кримінальне покарання є не просто інструментом кримінально-правової протидії злочинності, але й найголовнішим таким інструментом.

По-четверте, обвинувальний вирок суду є однією з форм реалізації негативної кримінальної відповідальності, який справляє значний превентивний вплив на учасників судового процесу та інших осіб, присутніх на судовому розгляді. При цьому норми ст. 44 КК України наголошують, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом... [5].

Запобіжна дія негативної кримінальної відповідальності без реалізації у формі покарання виявляється в самому факті винесення обвинувального вироку суду, незважаючи на те, що, наприклад, особа у зв'язку зі зміною обстановки звільняється від покарання (ст. 48 КК України), все ж вона і вчинене нею діяння зазнають державного осуду.

По-п'яте, досить часто судами використовується такий захід превентивного впливу, як звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Виходячи зі змісту кримінального закону, обов'язковою умовою застосування до конкретного засудженого названої норми є переконаність суду в можливості виправлення засудженого без реального відбування покарання. При цьому на засудженого можуть бути покладені певні обов'язки: наприклад, пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягає за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання (ч. 2 ст. 78 КК України) [5].

Враховуючи те, що метою кримінального закону є запобігання злочинам (ч. 1 ст. 1 КК України), на думку автора необхідно доповнити текст ст. 75 КК України, після слів «Якщо суд ... дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням» словами «та запобігання вчинення ним нових злочинів».

По-шосте, дуже вагомим є роль суду у спеціальному попередженні злочинів шляхом реалізації кримінально-правових норм з подвійною превенцією. Наприклад, призначенням покарання за погрозу вбивством, особливо вчинену членом організованої групи або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ст. 129 КК України), суд сприяє недопущенню інших, як правило, незрівнянно більш небезпечних злочинів (у даному випадку – вбивств), які з високим відсотком ймовірності могли б бути вчинені в разі реального виконання залякувань, обіцянок вчинити розправу тощо. За підрахунками російських кримінологів, послідовне застосування названої превентивної функції судовими органами

дозволило б скоротити кількість вбивств на побутовому ґрунті на 10–15 %, тобто щорічно зберегти життя 300–450 осіб [6, с. 280]. На жаль, в Україні таких відомостей немає, хоча автор впевнений у можливості їх застосування й до вітчизняних реалій.

До суттєвих превентивних норм також можна віднести рішення суду щодо запобігання наступним розповсюдженням злочинам: незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва (ст. 203-1 КК України); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України); незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України) тощо.

Аналогічним чином діє механізм спеціально-кримінологічного запобігання злочинам, наприклад, під час розгляду судом справ про втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) [5].

По-сьоме, в арсеналі судових органів України, окрім інститутів кримінальної відповідальності і покарання, є ще декілька дієвих заходів запобігання злочинності. До них, у першу чергу, можна віднести численні примусові заходи, такі як: примусові заходи медичного характеру та примусове лікування (ст. 92–96 КК України); застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх (ст. 97 КК України) тощо.

Перелічені запобіжні заходи належать до категорії спеціально-кримінологічних та спрямовані на усунення причин і умов вчинення злочинів.

По-восьме, на відміну від інших суб'єктів запобіжної діяльності, судові органи України володіють більш широкими та сприятливими можливостями, тому що є учасниками великого кола правовідносин, що виникають у сфері протидії злочинності – майже всіма її видами, формами і різновидами.

За даними судової статистики, упродовж 2012 р. до місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції надійшло 9,4 млн справ і матеріалів, що на 20 % більше, ніж у 2011 р. З них 7,8 млн справ або 83,5 % надійшли до апеляційних та місцевих загальних судів. Загалом упродовж 2008–2012 рр. до місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції надійшло 43,2 млн справ і матеріалів.

За результатами розгляду справ в судах вилучено 241 одиницю вогнепальної зброї, 682 одиниці бойових припасів, оплатно вилучено цінностей на суму 33,5 тис. грн, конфісковано товарів і цінностей на суму 74,6 млн грн, іншої валюти в еквівалентному вираженні на суму 13,7 млн грн [7].

Вочевидь, названі показники є не дуже високими. І головною причиною цього вважаємо повну відсутність у базових чинних нормативно-правових актах, що регулюють діяльність судової системи

України, мети запобігання злочинності. Тому вважаємо за необхідне доповнити зміст передмови Закону України «Про судоустрій і статус суддів», після слів: «цей Закон визначає правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні з метою захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави ...» словами «та запобігання злочинності». Тільки у цьому випадку названий нормативний акт буде відповідати усім вимогам сьогодення [8].

Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що судові органи України займають важливе місце у системі спеціалізованих суб'єктів запобігання злочинності, володіючи універсальною компетенцією у сфері превентивної діяльності, а, отже, і в галузі спеціального попередження злочинності. Крім того, можна констатувати, що судовим органам України відводиться особлива роль у здійсненні заходів цього виду запобігання злочинності.

Список використаних джерел: 1. Кузнецова Н. Ф. Укрепление социалистической законности и организация борьбы с преступностью в свете решений XXIV съезда КПСС / Н. Ф. Кузнецова // Советское государство и право. – 1975. – № 3. – С. 124–129. 2. Боков А. В. Организация борьбы с преступностью : монография / А. В. Боков ; под ред. Г. А. Аванесова ; Моск. ун-т МВД России, Фонд содействия правоохранит. органам «Закон и право». – М. : ЮНИТИ-Дана ; Закон и право, 2003. – 174 с. 3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. 4. Кримінальний процесуальний Кодекс України (зі змінами, внесеними згідно із Законом України № 5076-VI від 05.07.2012 р.) // Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х. : Одіссея, 2012. – 360 с. 5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. 6. Криминология : учеб. для вузов / под ред. В. М. Кудрявцева и В. Е. Эминова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2005. – 734 с. 7. Державна судова адміністрація України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://court.gov.ua/dsa>. – Офіц. сайт ДСА України. 8. Про судоустрій і статус суддів : закон України від 07.07.2010 № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

Надійшла до редколегії 13.06.2013

Литвинов Е. В. Место судебных органов Украины в системе специализированных субъектов предупреждения преступности

Выполнен анализ концептуальных основ, взглядов и идей относительно понимания места судебных органов Украины в системе специализированных субъектов предупреждения преступности, а также предложены научно обоснованные предложения по совершенствованию их предупредительной деятельности.

Ключевые слова: предупреждение, судебные органы, специализированные субъекты.

Litvinov Y. V. Place of Judicial Authorities of Ukraine in System of Specialized Subjects of the Prevention of Crime

The analysis of the conceptual grounds, views and ideas for understanding the place of the judicial agencies of Ukraine in the system of specialized subjects of preventing crimes is realized; scientifically grounded propositions for improving their preventive activity are offered.

Some aspects of preventive activity organization realized by the judicial agencies of Ukraine are studied. The place of the judicial agencies of Ukraine in the system of specialized subjects is ascertained; the main directions of courts' activity in preventing crimes are analyzed. The author answers the question about the role of the judicial agencies in resolving the problem of preventing crimes.

A number of arguments for including the judicial agencies to specialized subjects preventing crimes is presented. The author offers amendments to the Law of Ukraine «On the Judicial System and Status of Judges», Criminal Code of Ukraine, new Criminal and Procedural Code of Ukraine in order to improve legislation in the sphere of preventing crimes.

Keywords: prevention, judicial authorities, specialized subjects.

УДК 343.985

Д. О. Максимус,

О. О. Южно

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Проаналізовано можливі завдання у сфері використання працівниками органів внутрішніх справ сучасних інформаційних технологій під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Розглянуто питання розвитку та доцільності використання інформаційних технологій у правоохоронній діяльності, основні напрями удосконалення та розширення переліку завдань, які доцільно вирішувати шляхом використання інформаційних технологій.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, сучасні інформаційні технології, оперативно-розшукова діяльність, нормативно-правові акти, використання, запровадження у практичну діяльність, обробка інформації, апаратні засоби.

Згідно з визначенням, приведеним у ч. 1 ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1, с. 327], негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НСРД) – це різновид слідчих

(розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не піддаються розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України. Згідно з ч. 2 ст. 246 КПК України [1, с. 327], НСРД проводяться у випадках, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. НСРД, передбачені ст. 269–270, 271, 272 КПК України, а також ті, рішення про проведення яких приймає слідчий суддя, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

На нашу думку, закріплення в КПК України визначення, підстав проведення та механізму реалізації НСРД є стадією подальшого розвитку нормативної бази, що регулює та регламентує здійснення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). В Україні ОРД раніше регулювалась лише відомчими нормативно-правовими актами, що було обумовлено негласним характером її проведення. Ситуація змінилася з ухваленням у 1992 р. Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [2]. У цьому Законі вперше на законодавчому рівні було визначено поняття і завдання оперативно-розшукової діяльності, її суб'єктів, підстави для її проведення, принципи, на яких вона базується, та багато інших важливих положень. Але, незважаючи на значну кількість змін, які вносились до цього Закону, застосування його положення не вирішило всіх правових проблем і підстав оперативно-розшукової діяльності, що й обумовило закріплення в КПК України визначення, підстав проведення та механізму реалізації НСРД.

Для визначення завдань щодо використання сучасних інформаційних технологій під час проведення НСРД, нами було проаналізовано роботи В. С. Гуславського, Ю. А. Задорожного і Б. Г. Розовського [3, с. 38–52], М. А. Тюркіна [4, с. 1–5], Д. М. Цехана [5, с. 66–131] та ін.

Перш за все необхідно взяти до уваги, що у будь-який історичний період поява тих чи інших інформаційних технологій використовувалася для удосконалення та оптимізації тих або інших негласних слідчих чи розшукових дій. І сьогодні одним із головних завдань використання сучасних інформаційних технологій є удосконалення та оптимізація пошуку, збирання, фіксації та використання доказів і оперативно значущої інформації під час проведення НСРД.

Доцільно буде навести приклад технологій обробки інформації, які існували в нашій країні ще 20–30 років тому. Ці технології мали як інтелектуальне забезпечення, так і своє матеріальне «ядро» у вигляді апаратних засобів (перфокарти, копії, друкарські машинки та інші фізичні засоби). Також вони мали свого роду програмне забезпечення у вигляді інструкцій з експлуатації та інших відповідних правил і стандартів, що дозволяли правильно та ефективно

використовувати апаратні засоби. Також необхідно зазначити, що кожна інформаційна технологія має свою інфраструктуру, яка складається з різноманітних виробництв, установ і стандартів. До стандартів раніше відносились стандарти з набору текстів, правила їх зберігання та низка інших нормативно-організаційних елементів. До виробництв відносились заводи з виробництва паперу, чорнил, стрічок для друкарських машинок та інших канцелярських засобів. А до установ на той час відносились курси підготовки працівників для роботи із сучасними канцелярськими виробами та курси підготовки друкарок.

Однак, із часом ефективний розвиток суспільства стає або неможливим, або занадто трудомістким та нераціональним без створення принципово нових технічних засобів і відповідних їм технологій. Як приклад можна згадати про використання раніше для копіювання документів пристрою «Ель», порівнюючи з використанням ксероксів у наш час. Під час використання пристрою «Ель» спочатку необхідно було закріпити документ на спеціальній підложці, потім закріпити фотоапарат, зробити фотознімок, проявити плівку, надрукувати знімок, просушити його, і тільки потім – використовувати. Зробити ж копію необхідного документа на ксероксі значно простіше та у сотні разів швидше, що у свою чергу прискорює пошук необхідної інформації та її використання.

Таким чином, постійне збільшення кількості інформації та зростання її ролі для прийняття рішень, необхідність забезпечення постійної можливості дистанційної роботи з цією інформацією, зберігання великої кількості такої інформації у режимі швидкого доступу до неї, а також велика кількість інших чинників спочатку призвели до зміни інтелектуального забезпечення інформаційних технологій, що виразилося у постановці нових цілей і завдань, що врешті вимагало пошуку інновацій для вирішення нових проблем. Таким чином були підтверджені слова академіка В. М. Глушкова, який наголошував, що немає жодної сфери людської діяльності, де б ми не мали справу з перетворенням інформації [6, с. 7].

Як видно із сьогоднішньої навколишньої дійсності, одним з таких рішень стало розроблення та масове впровадження у суспільне життя електронно-обчислювальних машин, зокрема у формі персональних комп'ютерів, які по своїй суті стали новим апаратним забезпеченням для створення, відтворення і зберігання різних видів інформації. Крім того, впровадження ЕОМ потягнуло за собою і відповідні зміни програмного забезпечення, що використовувалось до появи ЕОМ. Таким чином, відбулась не часткова, а повна трансформація ядра інформаційних технологій, а самі ці технології піднялися на якісно вищий щабель свого розвитку.

Для більш повного та глибокого розуміння того, що завдання якомога більш повного використання сучасних інформаційних

технологій під час проведення НСРД по суті є незмінним з плином часу, і що змінюється лише апаратне, програмне та інтелектуальне забезпечення, яке використовується, або яке доцільно використовувати в даний момент часу для досягнення поставлених завдань, слушним буде застосувати концепцію Мілана Желени (Росія) [7, с. 81]. У своїй концепції Мілан Желени дотримується інструментального підходу до технології і зазначає, що вона за своєю сутністю є інструментом досягнення поставлених цілей та отримання необхідних результатів. Крім того, у своїй роботі дослідник зазначає, що будь-яку технологію можна розділити на декілька складових частин, що дозволить зрозуміти її структуру. До таких частин Мілан Желени відносить: 1) апаратне забезпечення: тобто фізична структура чи логічна схема, установка чи обладнання, що складається з механізмів і приладів; 2) програмне забезпечення: тобто набір правил, принципів та алгоритмів, які необхідні, щоб можна було використовувати апаратне забезпечення (програми, угоди, стандарти) для виконання поставлених завдань; 3) інтелектуальне забезпечення: тобто мета, причина, обґрунтування розробки та впровадження апаратного і програмного забезпечення у певний спосіб.

Означені Міланом Желени компоненти пов'язані між собою за принципом спільних детермінант і взаємних зв'язків і становлять ядро будь-якої технології, тобто не залежать від конкретного проміжку часу, технології якого розглядається у тому чи іншому випадку.

Крім того, як зазначає Мілан Желени, мережа підтримки, яка містить у собі організаційні, адміністративні, фізичні та культурні структури – зміст і правила роботи, культурні та організаційні моделі поведінки, стилі, стандарти і критерії – є ще одним важливим аспектом будь-якої технології. Отже, дослідник визначає таку складову технології, як її інфраструктура, тобто комплекс взаємопов'язаних обслуговуючих структур або об'єктів, які складають чи забезпечують роботу самої системи в цілому.

Також необхідно звернути увагу на таку особливість сучасних інформаційних технологій, як швидке моральне старіння їх продуктів, щодо яких ще у 1967 році Д. Белл зазначав, що середній час від початкового відкриття до технічної новації та визнання їх економічних можливостей постійно зменшується. Так, за його дослідженнями – це посередньо 30 років у період між 1880 і 1919 роками, близько 16 років – у добу від 1919 до 1945 року і тільки 9 років – у відтинок часу від 1945 до 1967 року. Слушною з цього приводу є думка О. А. Жукової, яка зазначає, що для сучасних інформаційних технологій характерним є ще більш значне скорочення часового проміжку від наукового відкриття (стадії технологічного знання) до створення масового продукту (стадії технологічного процесу) і реалізації його на ринку (стадії реплікації) [8, с. 28–39].

Мережа Інтернет та інші телекомунікаційні технології є джерелом таких обсягів інформації, які важко навіть просто охопити уявою. На нашу думку, одним із головних завдань будь-якої країни світу має бути створення таких умов для її населення, за яких інформація, яка потенційно несе в собі негативний вплив, на суспільні цінності та інтереси була би просто недоступною. До таких видів інформації можна віднести порнографію; матеріали, які закликають до насильства чи дій ксенофобського та расистського характеру; спеціалізовану воєнну та секретну літературу.

Погоджуючись із російськими дослідниками О. А. Городовим [9, с. 17–18], Г. Р. Громовим [10, с. 22] та А. С. Голубковим [11], серед характерних особливостей інформаційних технологій, що мають стратегічне значення для розвитку суспільства в цілому, вважаємо за доцільне виділити наступні вісім найбільш важливих:

1. Інформаційні технології дозволяють оптимізувати і у багатьох випадках автоматизувати інформаційні процеси, які останніми роками займають усе більш вагоме місце в життєдіяльності людського суспільства. Загальновідомо, що розвиток цивілізації відбувається у напрямі становлення інформаційного суспільства, в якому об'єктами і результатами праці більшості зайнятого населення стають вже не матеріальні цінності, а, головним чином, інформація і наукові знання. Нині в більшості розвинених країн значна частина зайнятого населення в тій чи іншій мірі пов'язана з процесами підготовки, зберігання, обробки і передачі інформації, тому вимушена освоювати і практично використовувати відповідні цим процесам інформаційні технології.

2. Інформаційні технології дозволяють активізувати і ефективно використовувати інформаційні ресурси суспільства, які сьогодні є найбільш важливим стратегічним чинником його розвитку. Досвід свідчить, що активізація, поширення і ефективне використання інформаційних ресурсів (наукових знань, відкриттів, винаходів, технологій, передового досвіду) дозволяють отримати істотну економію інших видів ресурсів: сировини, енергії, корисних копалини, матеріалів і устаткування, людських ресурсів, соціального часу.

3. Інформаційні процеси є важливими елементами інших складніших виробничих або ж соціальних процесів. Тому дуже часто і інформаційні технології виступають компонентами відповідних виробничих або соціальних технологій. При цьому вони, як правило, реалізують найбільш важливі, «інтелектуальні» функції цих технологій. Характерними прикладами є системи автоматизованого проектування промислових виробів, гнучкі автоматизовані і роботизовані виробництва, автоматизовані системи управління технологічними процесами і т. п.

4. Інформаційні технології займають сьогодні центральне місце у процесах інтелектуалізації суспільства, розвитку його системи

освіти і культури. Практично в усіх розвинених і в багатьох країнах, що розвиваються, комп'ютерна і телевізійна техніка, навчальні програми на оптичних дисках і мультимедіа-технології стають звичними атрибутами не лише вищих навчальних закладів, але й звичайних шкіл системи початкової та середньої освіти. Використання навчальних інформаційних технологій виявилось дуже ефективним методом і для систем самоосвіти, продовженого навчання, а також для систем підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

5. Інформаційні технології відіграють нині ключову роль також і в процесах отримання і накопичення нових знань. При цьому на зміну традиційним методам інформаційної підтримки наукових досліджень шляхом накопичення, класифікації та поширення науково-технічної інформації приходять нові методи, засновані на використанні можливостей інформаційної підтримки фундаментальної та прикладної науки, що знову відкриваються завдяки сучасним інформаційним технологіям.

6. Інформаційні технології сьогодні відіграють вишай важливу роль у забезпеченні інформаційної взаємодії між людьми, а також у системах підготовки і поширення масової інформації. На додаток до тих засобів зв'язку (телефон, телеграф, радіо і телебачення), що стали вже традиційними, в соціальній сфері усе більш широко використовуються системи електронних телекомунікацій, електронна пошта, факсимільна передача інформації та інші види зв'язку. Ці засоби швидко асимілюються культурою сучасного суспільства, оскільки вони не лише створюють великі зручності, але й знімають чимало виробничих, соціальних і побутових проблем, що викликаються процесами, і інтеграції світового суспільства, розширенням внутрішніх і міжнародних економічних і культурних зв'язків, міграцією населення і його усе більш динамічним переміщенням по планеті.

7. Принципово важливе для сучасного етапу розвитку суспільства значення розвитку інформаційних технологій полягає в тому, що їх використання може істотно вплинути на вирішення глобальних проблем людства і, передусім, проблем, пов'язаних з необхідністю подолання глобальної кризи цивілізації. Адже саме методи інформаційного моделювання глобальних процесів, особливо у поєднанні з методами космічного інформаційного моніторингу, можуть забезпечити вже сьогодні можливість прогнозування багатьох кризових ситуацій у регіонах підвищеної соціальної та політичної напруженості, а також у районах екологічного лиха, в місцях природних катастроф і великих технологічних аварій, що становлять підвищену небезпеку для суспільств.

8. Сучасні методи отримання і накопичення знань базуються на теорії штучного інтелекту, методах інформаційного моделювання, когнітивної комп'ютерної графіки, що дозволяють знайти вдалі

рішення завдань, які інакше погано формалізуються, а також завдань з неповною інформацією і нечіткими початковими даними.

На думку інших російських дослідників О. Л. Румянцевої та В. В. Слюсаря [12, с. 15], інформаційні технології мають певні відмітні риси, знання і використання яких є надзвичайно важливим для життя та розвитку суспільства. Згідно з їхньою думкою, ці риси: 1) дозволяють активізувати та ефективно використовувати інформаційні ресурси суспільства, які сьогодні є найважливішим стратегічним чинником його розвитку; 2) дозволяють оптимізувати та автоматизувати інформаційні процеси, які займають дедалі важливіше місце у житті суспільства; 3) інформаційні процеси – це важливий невід’ємний елемент складних виробничих та соціальних змін, інформаційні технології часто виступають компонентами відповідних виробничих чи соціальних технологій, при цьому вони включають, як правило, найбільш важливі, «інтелектуальні» функції цих технологій; 4) інформаційні технології є вкрай важливими для забезпечення інформаційної взаємодії між людьми, а також у системах підготовки і розповсюдження масової інформації; 5) інформаційні технології відіграють головну роль у процесі накопичення та отримання нових знань.

Проаналізувавши викладений матеріал, а також виходячи з того, що «ядро» більшості сучасних інформаційних технологій складає обчислювальна техніка, мікроелектроніка та мережеві технології (такі як мережа Інтернет, протокол передачі даних FTP та ін.), ми дійшли висновку про те, що до основних завдань використання сучасних інформаційних технологій під час проведення НСРД слід віднести [13]: 1) удосконалення та реорганізацію нормативно-правової бази, яка регламентує створення та використання інформаційних систем та підсистем; 2) покращення методів навчання, підготовки та перепідготовки особового складу спеціалізованих оперативних підрозділів у сфері використання сучасних інформаційних технологій; 3) створення єдиного інформаційного простору МВС України та організації динамічної взаємодії із зарубіжними інформаційними системами; 4) оптимізацію та вдосконалення стратегії і тактики проведення НСРД за рахунок впровадження новітніх досягнень науки і техніки; 5) на етапі розробки стратегії й тактики проведення конкретних НСРД, використання сучасних інформаційних технологій повинно надавати можливість отримувати якомога більше первинної інформації; 6) використання сучасних інформаційних технологій повинно зменшувати час, необхідний для пошуку інформації, яка становить оперативний інтерес для працівника органів внутрішніх справ, на якого покладено обов’язок щодо проведення НСРД; 7) покращення первинної перевірки та якості відбору суб’єктів конфіденційної співпраці, тобто під час здійснення агентурної роботи; 8) розширення та вдосконалення

арсеналу оперативної техніки як спеціалізованим програмним забезпеченням (в тому числі оснащення підрозділів ліцензійним програмним забезпеченням), так і технічними пристроями та приладами; 9) стимулювання активного формування та використання інформаційних ресурсів; 10) поєднання принципів швидкості та зручності доступу до інформаційних ресурсів з принципом повного захисту від несанкціонованого доступу.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний кодекс України. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 608 с. 2. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18.01.2006 № 2135-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Редакція від 02.12.2012. 3. Гуславский В. С. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография / В. С. Гуславский, Ю. А. Задорожний, Б. Г. Розовский. – Луганск : Изд-во «Элтон-2», 2008. – 136 с. 4. Тюркин М. Л. Перспективы внедрения современных IT-технологий в служебную деятельность органов внутренних дел / М. Л. Тюркин // Вестник Воронежского института МВД России. – 2011. – Вып. 4. – С. 4–8. 5. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно – розшуковій діяльності органів внутрішніх справ : монографія / Д. М. Цехан ; Одес. держ. ун-т внутр. справ. – О. : Юрид. л-ра, 2011. – 214 с. 6. Глушков В. М. Основы бумажной информатики / В. М. Глушков. – 2-е изд., испр. – М. : Наука, 1987. – 552 с. 7. Желены М. Управление высокими технологиями / М. Желены // Информационные технологии в бизнесе : энциклопедия / под ред. М. Желены. – СПб. : Питер, 2002. – С. 81–89. – (Серия «Бизнес-класс»). 8. Жукова Е. А. Hi-Tech: феномен, функции, формы / Е. А. Жукова ; [под ред. И. В. Мелик-Гайказян] ; Федерал. агентство по образованию, Гос. образоват. учреждение высш. профессионал. образования «Томский гос. пед. ун-т». – Томск, 2007. – 376 с. – (Серия «Системы и модели: границы интерпретаций»). 9. Городов О. А. Основы информационного права России : учеб. пособие / О. А. Городов ; Ассоц. юрид. центр ; С.-Петерб. гос. ун-т, Юрид. фак. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 305 с. – (Учебники и учебные пособия). 10. Громов Г. Р. Очерки информационной технологии / Г. Р. Громов. – М. : ИнфоАрт, 1993. – 336 с. 11. Голубков А. Концепция формирования и развития единого информационного пространства России и соответствующих информационных ресурсов / А. Голубков // Вестник Российского общества информатики и вычислительной техники. – 1995. – № 4. – С. 33–58. 12. Румянцева Е. Л. Информационные технологии : учеб. пособие / Е. Л. Румянцева, В. В. Слюсарь ; [под ред. Л. Г. Гагариной]. – М. : Форум ; Инфра-М, 2007. – 256 с. 13. Борозенний І. О. Особливості використання мережі Інтернет та автоматизованих інформаційно-пошукових систем для забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій / І. О. Борозенний, О. О. Юхно // Право і Безпека. – 2012. – № 4 (46). – С. 126–129.

Надійшла до редколегії 20.07.2013

Максимус Д. А., Юхно А. А. Отдельные аспекты использования органами внутренних дел современных информационных технологий при проведении негласных следственных (розыскных) действий

Проанализированы отдельные аспекты использования работниками органов внутренних дел современных информационных технологий при проведении негласных следственных (розыскных) действий. Рассмотрены вопросы развития и целесообразности использования информационных технологий в правоохранительной деятельности, основные направления усовершенствования и расширения перечня задач, которые целесообразно решать путем использования информационных технологий.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, современные информационные технологии, оперативно-розыскная деятельность, нормативно правовые акты, использование, внедрение, в практическую деятельность, обработка информации, аппаратные средства.

Maksimus D. O., Yukhno O. O. Some Aspects of Modern Informational Technologies' Usage by Police Officers while Conducting Secret Investigative (Search) Actions

Some aspects of modern informational technologies' usage by police officers while conducting secret investigative (search) actions are analyzed. Issues about the development and reasonability of informational technologies' usage in law enforcement activity are observed. The main courses of improvement and extension of the list of issues, which can be solved by informational technologies' usage, are observed. The authors determined that the modern informational technologies are the system of techniques and methods of receiving, handling and using information that is realized on the basis of an algorithm that was defined for every specific case in advance, with the help of tools and facilities, which are relevant and actual to specific historical period. The meaning of «Modern IT» term is necessary to understand the place and sense of such technical tools as: electronics, microelectronics, GPS systems, computers, computers and telecommunications network, link protocols and internal enterprise networks of establishments and organizations in the modern law enforcement activity. The result of the research is the list of organizational and technical issues, which are necessary to be taken into account while secret investigative (search) actions conduction. Issues about: modern IT facilities' possibilities, providing the Ministry of Internal Affairs employees with technical tools, development perspectives of the conception of modern informational technologies' usage in criminal procedure are stated. Special attention is paid to the methods of development and improvement of the whole practice of the modern informational technologies' usage while conducting secret investigative (search) actions in Ukraine are researched.

Keywords: secret investigative (search) actions, modern IT, investigative and search activity, legal acts, usage, to implement in practice, handling of information, hardware.

УДК 343.5

Т. М. Малиновська

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ ТА ПРОТИДІЇ ЙОМУ

Статтю присвячено теоретичним аспектам визначення сутності попередження насильства в сім'ї над дітьми. Розглянуто основні напрями роботи підрозділів органів внутрішніх справ щодо попередження насильства над дітьми та протидії йому. Запропоновано рекомендації щодо удосконалення роботи підрозділів органів внутрішніх справ у цій сфері.

Ключові слова: насильство, діти, сім'я, попередження, протидія.

Насильство щодо дітей не має географічних кордонів, воно існує серед усіх рас, класів, релігій і культур. Насильство трапляється вдома, у школах та на вулиці, на робочих місцях, у розважальних закладах, у центрах догляду та утримання дітей.

Порушниками можуть виступати батьки, інші члени родини, вчителі, піклувальники та інші діти. Деякі діти є особливо уразливими до насильства через статеві, расові та етнічні особливості, інвалідність і особливий соціальний статус. Насильство над дітьми – широке поняття, яке включає різні види поведінки батьків і опікунів, інших родичів, вчителів, вихователів, будь-яких осіб, які старші або сильніші [1, с. 287].

Особливим видом насильства є насильство в сім'ї. Такий вид насильства стосовно дітей значно деформує особистість дитини й формує озлоблення до оточуючих, стає причиною самогубств (суїцидів).

Проблемам попередження сімейного насильства приділяли увагу такі дослідники, як Н. К. Асанова, Т. Ф. Алексеєнко, І. Д. Зверєва, Т. П. Голованова, І. М. Грабовська, С. В. Ільїна, В. Н. Кудрявцев, І. С. Оржеховська, В. І. Ролінський, Н. В. Лавриненко, Г. М. Лактіонова, Л. І. Міщик, Н. Ф. Михайлова, Т. Я. Сафонова, О. Л. Хромова. Незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень і рекомендацій щодо профілактики насильства щодо дітей та протидії йому у працях названих вчених, на жаль, в Україні сьогодні насильство в сім'ї та кривдництво дітей не втрачає своєї актуальності. Зокрема, станом на листопад 2012 р. органами внутрішніх справ було зареєстровано понад 137 тис. заяв про загрозу або насильство в сім'ї, у майже 90 % випадків було відмовлено в порушенні кримінальної справи, у 837 – прийнято рішення про порушення кримінальної справи. На обліку кримінальної міліції у справах дітей перебувають майже 110 тис. осіб, схильних до вчинення насильства над дітьми. Минулого року було оштрафовано більше 53 тис. кривдників, до 187 застосовано стягнення у вигляді

виправних робіт, більше 2 тис. осіб було направлено до кризових центрів для проходження корекційної програми або до спеціальних установ для реабілітації [2].

Саме тому, метою нашого дослідження є визначення сутності попередження насильства в сім'ї над дітьми, та запропонувати рекомендації щодо удосконалення роботи підрозділів органів внутрішніх справ з попередження насильства над дітьми та протидії йому.

Конституція України є тим фундаментальним документом, юридичною базою, норми якої визначають і гарантують охорону й захист прав дітей у нашій державі. У ст. 52 Конституції вказано, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом [3].

Ніяке насильство стосовно дитини, в тому числі з боку батьків, не може бути виправдане. Держава здійснює захист дитини від усіх форм фізичного і психічного насильства, образ, недбалою і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 10 ЗУ «Про охорону дитинства») [4].

Белике значення у боротьбі з насильством має профілактична діяльність. Вона перш за все повинна бути спрямована на попередження аморальної, протиправної поведінки, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та запобігання такому впливу.

Центральне місце у системі суб'єктів попередження та протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею дітьми, займають органи внутрішніх справ України. Працівники ОВС здебільшого є першими людьми, які стають на шлях практичної допомоги дитині у припиненні проявів насильства та жорстокого поводження з нею. Саме на них покладається одна з найголовніших функцій держави – захист прав і свобод громадян.

ОВС не тільки самі виявляють і ліквідують причини і умови правопорушень, але й в установлених законом випадках і порядку висувають іншим суб'єктам вимоги щодо виконання покладених на них функцій у сфері укріплення правопорядку. Органи внутрішніх справ здійснюють попереджувальну діяльність на всіх рівнях, у всіх видах і формах, використовуючи при цьому широкий арсенал найрізноманітніших методів і засобів, як гласних, так і оперативних. У структуру органів внутрішніх справ входять служби і підрозділи, головне призначення яких полягає у реалізації профілактичних функцій.

До таких служб і підрозділів у системі органів внутрішніх справ можна віднести службу дільничних інспекторів міліції та кримінальну міліцію у справах дітей.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція у справах дітей:

- виявляють причини і умови, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вживають у межах своїх повноважень заходи щодо їх усунення;

- беруть на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення насильства в сім'ї, та проводять виховно-попереджувальну роботу з ними;

- відвідують сім'ї, члени яких перебувають на профілактичному обліку, за місцем їх проживання і проводять з ними профілактичну роботу;

- виносять офіційні попередження членам сім'ї про неприпустимість вчинення насильства в сім'ї та неприпустимість віктимної поведінки;

- приймають і розглядають у межах своїх повноважень, визначених законом, заяви і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення;

- вживають відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що направлені на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї;

- повідомляють членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися;

- направляють жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї;

- виносять захисні приписи у випадках, передбачених вказаним Законом;

- контролюють виконання вимог захисних приписів;

- взаємодіють зі спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї, з органами опіки і піклування та спеціалізованими установами для жертв насильства в сім'ї у питаннях попередження насильства в сім'ї;

- надають інформацію з питань попередження насильства в сім'ї на запит уповноважених органів;

- здійснюють інші повноваження щодо попередження насильства в сім'ї, передбачені законом [5].

Діти, які зазнали сімейного насильства від своїх батьків, є досить складною категорією потерпілих. Врахування їх психологічних особливостей, знань і вмінь є необхідними умовами ефективної діяльності працівників ОВС щодо втручання в ситуації сімейного насильства. Одержання цих знань і розвиток зазначених умінь має здійснюватися у процесі психологічної підготовки правоохоронців.

Заходи щодо профілактики насильства спрямовані на попередження випадків різних видів насильства до дітей і зменшення

впливу негативних факторів та обставин, які можуть спричинити насильство.

Сьогодні все більш очевидним стає той факт, що проблема сімейного неблагополуччя в цілому і насильства зокрема вимагає вирішення комплексу завдань психологічного, педагогічного, юридичного, соціального характеру, спрямованих на розвиток практичних заходів щодо запобігання сімейного насильства та реабілітації постраждалих від нього.

Для попередження та профілактики насильства над дітьми пропонується: а) створення повномасштабної інформаційної бази віктимологічної профілактики, а саме – створення системи обліку і статистики неповнолітніх жертв злочинів у державній звітності всіх правоохоронних органів; необхідність запровадження у звітності МВС диференційованих відомостей про потерпілих (неповнолітніх у тому числі) і створення єдиної системи статистичного обліку та звітності правоохоронних відомств; підвищення рівня достовірності інформації про масштаби та форми віктимізації в суспільстві, а також про тяжкість її наслідків; б) удосконалення та психологічна перебудова правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей, де першочергового значення набуває організація спеціалізованої підготовки в рамках усього спектра відносин між правоохоронними органами і неповнолітніми потерпілими, а саме – конструктивна роз'яснювальна й виховна робота з потенційними та реальними жертвами злочинних посягань, політика «відкритих дверей», взаємоповаги, толерантності, співчуття і підтримки неповнолітніх потерпілих, їх родичів і близьких [6, с. 11].

Ефективне вирішення проблеми насильства в сім'ї – завдання як державних органів влади, так і неурядових організацій. Дійсне попередження насильства в сім'ї можливе лише на основі соціального партнерства державних органів і громадських об'єднань за допомогою організації широкої просвітницької роботи, спрямованої на формування усвідомленого недопущення випадків насильства в сім'ї та їх категоричне засудження, розширення і розвиток спеціалізованих установ допомоги жертвам такого насильства.

Список використаних джерел: 1. Доповідь про насильство щодо дітей у світі : Дослідження Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей : [Женева, осінь 2006 р.] [Електронний ресурс] / Паулу Сержіу Пінейру ; ООН. – К. : Перфект Стайл, [б. р.]. – [XIX, 364 с.]. – Режим доступу: http://childfund.org.ua/Uploads/Files/CCF/world-report_Ukr.indd.pdf. **2.** Ніяке насильство по відношенню до дитини не може бути виправданим – Юрій Павленко / Прес-служба Президента України Віктора Януковича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/26777.html>. – 06.02.2013. **3.** Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. **4.** Про охорону дитинства : закон України від 26 квіт. 2001 р. № 2402-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142. **5.** Про попередження насильства у сім'ї : закон України від 15 листоп. 2001 р. № 2789-III //

Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70. 6. Левицька Л. В. Запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх в Україні : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Левицька Людмила Василівна – К., 2003. – 21 с.

Надійшла до редколегії 17.07.2013

Малиновская Т. Н. Полномочия органов внутренних дел относительно профилактики насилия над детьми и противодействия ему

Статья посвящена теоретическим аспектам определения сущности предупреждения насилия в семье над детьми. Рассмотрены основные направления работы подразделений органов внутренних дел относительно предупреждения насилия над детьми и противодействия ему. Предложены рекомендации по совершенствованию работы подразделений органов внутренних дел в этой сфере.

Ключевые слова: насилие, дети, семья, предупреждение, противодействие.

Malynovska T. M. Powers of Internal Affairs Agencies on Prevention and Counteraction of Violence against Children

This article is devoted to theoretical aspects of defining the essence of domestic violence prevention against children. The main directions of Ukrainian police departments' work on prevention and counteraction of violence against children are discussed in the article. Recommendations to improve police departments' work on prevention and counteraction of violence against children are presented.

Police departments not only reveal and eliminate the causes and conditions of offences, but they also impose requirements to other subjects to carry out their functions in strengthening the rule of law in cases set by law. Police departments carry out preventive activities at all levels in all forms, using a wide range of methods and tools both public and operational. The structure of internal affairs agencies includes departments and units. Their main purpose is to realize preventive functions.

Measures to prevent violence are aimed at prevention of various types of violence against children and at reduction of negative factors and circumstances causing violence.

Children who have experienced domestic violence from their parents are quite a complex category of victims. Considering their psychological characteristics, knowledge and skills are necessary conditions of effective police officers' work to intervene in situations of domestic violence. Obtaining of this knowledge and the development of stated skills should be realized in the process of psychological training of law enforcement officers. Different specialists say that family security can be provided by emergency and long-term assistance to victims and their families; by education, counseling and psychological adjustment of the guilty party, victim and other

family members; by prevention of family violence. To reach this aim we conduct coordination work between law enforcement agencies, social services, medical and educational institutions, non-governmental organizations within a single strategy for liquidation and prevention of domestic violence. The problem of child abuse in the family has a multidimensional nature. This stipulates the need of a multidimensional, integrated approach to the problem solving. The effectiveness of such an integrated assistance is its coordination, which should be entrusted to social services.

Keywords: violence, children, family, prevention, counteraction.

УДК [004:343.3/.7](477)

В. В. Марков

ХАКЕРСЬКІ АТАКИ НА ІМПЛАНТАТИ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ПРОТИПРАВНОГО ВИКОРИСТАННЯ КІБЕРПРОСТОРУ: СУТНІСТЬ ТА ВИДИ

З правових позицій проаналізовано сутність кіберпростору як середовища здійснення хакерських атак, визначено об'єкти атак, сутність і види хакерських атак на імпланти. Актуальність зумовлена відсутністю будь-яких правових досліджень в Україні щодо розгляду вразливостей імплантованих медичних пристроїв та їх захисту від хакерських атак. Проблеми попередження хакерських атак потребують розробок як з боку фахівців у юриспруденції, так і з боку спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій та захисту інформації.

Ключові слова: імплантація, імплантований медичний пристрій, хакерська атака, кіберпростір, захист інформації.

Технології застосування сучасних засобів комп'ютерної техніки у різних сферах суспільної діяльності на сьогоднішній день здатні не лише автоматизувати працю людини, збільшивши при цьому її продуктивність, але й врятувати їй життя. Так, у світі вже набуло поширення використання діагностично-консультативних систем, комп'ютерної томографії, апаратів для радіохірургії тощо. Відомо, що різноманітні медичні пристрої (далі – МП) розробляються та використовуються з метою моніторингу змін у здоров'ї пацієнта та можуть бути як «зовнішніми», так і імплантованими. Актуальним і затребуваним на даний час, але малозастосовним в Україні через велику вартість як матеріалу, так і операції, є власне імплантація МП в тіло людини.

Слід звернути увагу на те, що впровадження безпроводових технологій у мережі медичних закладів та безпроводове використання МП відкриває як нові можливості, так водночас і продукуює нові виклики для медичних закладів і для пацієнтів. Не вдаючись до дискусії щодо технічних деталей процесів зберігання та передачі

інформації в галузі охорони здоров'я, зазначимо, що раціональне вирішення питання доступу до інформації полягає у використанні саме безпроводових технологій, зокрема доступ до баз даних, які містять інформацію про пацієнта, про стан його здоров'я, про ліки, які йому призначаються тощо, можна вже отримати через МП. Якщо розглядати негативні явища, які породжує такого роду нововведення, то виділимо наступні загрози: з одного боку, крадіжка медичної інформації, з іншого – можливість віддаленого підключення до МП та управління ним з метою заподіяння шкоди життю та/або здоров'ю людини.

Враховуючи наведене, мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі дослідження теоретичних і практичних здобутків вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі інформаційної безпеки та захисту інформації проаналізувати сутність кіберпростору як середовища здійснення віртуальних атак, визначити об'єкти злочинного посягання, сутність та види одного з нових способів здійснення правопорушень з використанням кіберпростору – хакерських атак на імплантати.

Зазначимо, що будь-які теоретичні дослідження питань попередження, розкриття та відповідальності щодо протиправного використання кіберпростору з метою здійснення хакерських атак на імплантати в Україні відсутні. Тому вважаємо за необхідне використовувати здобутки зарубіжних вчених у цій сфері. Серед науковців, які у своїх роботах торкалися окремих аспектів нашої проблематики, слід згадати Марка Гордона, Джерома Редкліфа, Катерину Базаку, Мохана Якоба, Вілліама Масела, Тадайоши Коно, Джансі Слоба та ін.

На нашу думку, дослідження цього проблемного питання доцільно умовно розділити на дві частини – перша частина буде присвячена аналізу так званої «медичної» складової проблеми задля кращого розуміння об'єкта посягання, а друга – характеристикі «середовища» для хакерських дій і самих атак. Отже, визначимо логічну послідовність аналізу кожної з названих частин: спочатку схарактеризуємо поняття та мету імплантації МП, які можуть зазнати протиправних хакерських зломів, та загрози, пов'язані з використанням імплантатів; після цього розглянемо поняття та ознаки кіберпростору як підґрунтя для появи нового виду протиправної дії у вигляді хакерських атак на імплантати, і на завершення визначимо сутність хакерських атак на імплантати з метою усунення неоднозначності в розумінні цього явища та узагальнимо їх різновиди у кіберпросторі стосовно імплантованих МП.

Аналіз чинних нормативно-правових актів за обраним напрямком дослідження дозволяє стверджувати, що вітчизняне законодавство не дає визначення поняття «імплантат», однак згадка про нього є, наприклад, в Інструкції про порядок медичного забезпечення у Службі безпеки України [1], Законі України «Основи законодавства

України про охорону здоров'я» [2], Постанові Кабінету Міністрів України від 09.11.2004 № 1497 «Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення» [3] тощо. Слід зазначити, що у березні 2013 р. уряд Киргизької Республіки вже затвердив Технічний регламент «Про безпеку медичних імплантатів» [4], в якому надано змістовне та поділене за видами імплантації визначення поняття «імплантат».

Відповідно до названого регламенту [4]:

– імплантація – це введення в організм людини імплантату для заміщення або корекції функції органів чи систем організму на тривалий період часу або довічно (ч. 10 п. 6);

– медичні імплантати – вироби медичного призначення, що контактують з наступними тканинами внутрішнього середовища організму: з кісткою; з м'якими тканинами і міжклітинною рідиною; з кров'ю (ч. 11 п. 10);

– вироби медичного призначення – прилади, апарати, інструменти, пристрої, комплекси, системи з програмними засобами, обладнання, запасні частини та приладдя до них, пристосування, перев'язувальні й шовні засоби, стоматологічні матеріали, набори реагентів, контрольні матеріали і стандартні зразки, калібратори, витратні матеріали, вироби з полімерних, гумових та інших матеріалів, програмне забезпечення, які застосовують у медичних цілях окремо або в поєднанні між собою і які призначені для:

– профілактики, діагностики, у тому числі *in vitro*, лікування захворювань, реабілітації, проведення медичних процедур, досліджень медичного характеру, заміни та модифікації частин тканин, органів людини, відновлення або компенсації порушених або втрачених фізіологічних функцій, контролю над зачаттям;

– впливу на організм людини таким чином, що їх функціональне призначення не реалізується шляхом хімічної, фармакологічної, імунологічної або метаболічної взаємодії з організмом людини, спосіб дії яких може підтримуватися такими засобами (ч. 9 п. 10).

Слід зауважити, що найбільш докладну класифікацію видів МП, які імплантуються у тіло людини, подано в роботі німецьких дослідників, присвяченій інфекціям, пов'язаним з МП [5].

Отже, аналізуючи відповідну літературу [6–12], можна дійти висновків, що мета імплантації МП у тіло людини полягає у наступному:

- визначення місця розташування особи;
- контроль за загальним станом здоров'я особи;
- стимулювання серцевої функції в критичній ситуації;
- самозахист;
- ідентифікація особи;
- автоматизована доставка необхідної дози інсуліну до організму тощо.

Доречно зауважити, що до об'єктів, які можуть зазнати злому з боку хакерів, можна віднести наступні:

- інсулінові помпи;
- дефібрилятори;
- кохлеарні імплантати;
- серцево-судинні монітори;
- штучні бета-клітини тощо [5].

Визначивши поняття та мету вживлення імплантату, а також короткий перелік імплантованих у тіло людини об'єктів, вразливих до хакерських атак, вважаємо за доцільне коротко зупинитися на загрозах різного походження, пов'язаних із використанням імплантатів, у тому числі пов'язаних з кіберпростором:

- перебіг у роботі чипа імплантату;
- комп'ютерний вірус;
- атака кібертерористів (наприклад, перехват радіосигналу імплантату з наступним його протиправним використанням);
- втрата частина тіла, в яку було вшито імплантат;
- перебіг у роботі програмного забезпечення, під управлінням якого працює чип імплантату;

– атака хакерів на базу даних про стан здоров'я людини через імплантований МП, оскільки імплантат не підтримує шифрування даних через необхідність економії заряду акумулятора тощо [6–12].

Таким чином, підбиваючи підсумки першої, «медичної» частини нашого дослідження, зазначимо, що на сьогоднішній день, поперше, в Україні відсутнє правове регулювання порядку імплантації МП в тіло людини та їх захисту від кібернетичних та будь-яких інших загроз (для порівняння, у США регулювання питань, пов'язаних з імплантованими МП, покладено на Управління санітарного нагляду за якістю харчової продукції та медикаментів і Центр радіологічної безпеки); по-друге, враховуючи розповсюдження безпроводових технологій передачі даних, множинність МП, які можуть бути імплантовані в тіло людини, та зростаючий інтерес з боку хакерів до протиправного використання кіберпростору, все більшої актуальності набувають питання дослідження вразливостей імплантованих МП з метою попередження атак на них.

Переводячи наші дослідження у площину визначення поняття кіберпростору як основного фактора, який став джерелом розвитку не тільки окремих хакерських атак на імплантовані МП, але й для кібертероризму, вважаємо за доцільне назвати тих українських і російських вчених, роботи яких присвячені саме цій тематиці. Серед них С. В. Бондаренко, В. Д. Гавловський, В. О. Голубев, Й. М. Дзялошинський, О. В. Манжай, М. А. Погорецький, В. П. Шеломенцев, М. Ю. Яцишин та ін.

Як слушно зауважує М. Ю. Яцишин, «поява кіберпростору як особливого середовища існування людини уже призвела до зміни у соціумі архетипів, ритмів функціонування, естетичних образів,

моделей економічної діяльності та форм соціальних взаємодій... Таким чином, з виникненням кіберпростору виникли й нові виміри у проблематиці прав людини» [13].

Здійснивши аналіз поняття «кіберпростір», М. Ю. Яцишин підкреслює, що «...цей термін можна зустріти в деяких міжнародно-правових актах, національних джерелах права (переважно англо-американської правової сім'ї), а також в доктринальних працях зарубіжних та вітчизняних науковців. Водночас, його застосування є достатньо умовним і суперечливим, немає чітких загальноприйнятих рамок, а також часто пов'язується чи отожднюється з поняттями: «інформаційний простір», «віртуальний простір», «комп'ютерна сфера», «Інтернет», «інформаційно-комунікаційні системи і мережі». Усі зазначені поняття є достатньо складними та багатоаспектними і складають предмет самостійного наукового дослідження...» [13]. На таке ж розмаїття підходів до визначення поняття «кіберпростір» звертає увагу і вітчизняний вчений О. В. Манжай, досліджуючи можливості використання кіберпростору для здійснення оперативно-розшукових заходів [14].

Підкреслюючи основні ознаки кіберпростору, О. В. Манжай виділяє серед них наступні: це, по-перше, інформаційний простір, по-друге, комунікативне середовище, по-третє, утворюється за допомогою технічних систем [14]. Таким чином, він визначає кіберпростір з урахуванням інформаційної складової як «...інформаційне середовище (простір), яке виникає (існує) за допомогою технічних (комп'ютерних) систем при взаємодії людей між собою, взаємодії технічних (комп'ютерних) систем та управлінні людьми цими технічними (комп'ютерними) системами» [14]. У свою чергу, М. Ю. Яцишин пропонує зовсім інший підхід, акцентуючи увагу на правовій складовій, зазначаючи, що «...це поле чи середовище, пов'язане із комп'ютерною технікою, системами та мережами, в рамках якого виникають, змінюються або припиняються правовідносини» [13].

Узагальнюючи існуючі підходи до визначення поняття «кіберпростір», відстоюємо позицію, що обидва наведені визначення є справедливими і доповнюють одне одного.

Отже, визначивши, що собою представляє кіберпростір як середовище для здійснення протиправних дій щодо імплантованих МП, перейдемо безпосередньо до розгляду суті хакерської атаки на імплантати, тобто проаналізуємо, в чому проявляється така дія і через які умови можливе її існування.

За останні роки розповсюдженість імплантованих МП пояснюється їх широким використанням для лікування аритмії, діабету та хвороби Паркінсона [6]. При цьому слід зазначити, що кількість різновидів атак на імплантовані МП не може бути розрахована через велику кількість як самих різновидів МП, які імплантуються, так і через різноманітність підходів, які можуть застосувати хакери,

атакуючи один і той же МП. Тому вважаємо за доцільне розглянути декілька прикладів для розкриття сутності хакерських атак на імплантовані МП та усвідомлення їх небезпеки для життя та/або здоров'я людини.

Так, наприклад, електричний дефібрилятор серця містить у собі магнітний перемикач (або сенсор), який активується достатньо потужним магнітним полем. Такого типу доступ не вимагає будь-якої ідентифікації, тому є небезпечним. Вразливості в комунікаційному інтерфейсі безпроводового імплантованого МП, яке може бути перепрограмоване, дозволяють хакерам управляти функціями МП, не перебуваючи поблизу від нього [6]. Як інший приклад можна назвати те, що сьогодні ряд мобільних телефонів мають функцію зчитування даних з імплантованого МП (так звані Implantable Medical Devices Readers – IMD-readers). За таких умов хакери можуть дуже легко здійснити несанкціоноване пасивне перехоплення інформації без її зміни [6]. Слід звернути увагу на те, що в ролі хакерів можуть виступати і страхові компанії. Встановлюючи IMD-readers на вході у будівлю, вони отримують усю приватну інформацію з імплантованих МП людини, коли вона проходить біля зчитувача даних [6]. Також слід назвати ще один з видів хакерських атак на імплантовані МП – «виснаження ресурсів» [6]. Суть цієї атаки полягає в тому, що вичерпуються ресурси батареї імплантованого МП, і якщо працездатність МП розрахована на кілька років, то після такої атаки заряду батареї вистачає на кілька місяців. Слід зауважити, що метою хакерських атак може бути також впровадження комп'ютерного віруса у програмне забезпечення імплантованого МП.

Наведені приклади свідчать про те, що потенційна загроза хакерських атак на імплантовані МП може бути більшою за вигоду, яку отримали люди з їх винаходом. Через наведені приклади простежується мета хакерських атак – заподіяння шкоди здоров'ю або навіть життю особи та несанкціонований доступ до особистих даних з подальшим їх використанням у своїх злочинних намірах (наприклад, вимагання, шантаж тощо). Слід підкреслити, що в Масачусетському технологічному інституті дослідники вже почали розробляти технічні пристрої для захисту імплантованих МП від атак, і першим рішенням цієї проблеми стало впровадження генератора перешкод, який людина має носити із собою задля блокування сигналів хакерів [15]. На жаль, в Україні до теперішнього часу не проведено жодного правового дослідження вразливостей імплантованих МП з метою попередження атак на них, як і питання технічного захисту імплантованих МП від хакерських атак залишилося поза увагою фахівців у галузі інформаційної безпеки та захисту інформації.

Таким чином, проблема попередження здійснення хакерських атак на імплантовані МП як один із способів протиправного використання кіберпростору потребує подальших досліджень як з боку фахівців у галузі юриспруденції, так і з боку спеціалістів у сфері комп'ютерних технологій та захисту інформації.

Список використаних джерел: 1. Про затвердження Інструкції про порядок медичного забезпечення в Службі безпеки України : наказ Служби безпеки України від 8 жовт. 2007 р. № 718 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1238-07>. 2. Основи законодавства України про охорону здоров'я : закон України від 19 листопа. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19. 3. Про затвердження Порядку державної реєстрації медичної техніки та виробів медичного призначення [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 9 листопа. 2004 р. № 1497. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1497-2004-p/paran9#n9>. 4. Об утверждении Технического регламента «О безопасности медицинских имплантатов» [Електронний ресурс] : постановление Правительства Кыргызской Республики от 05 мар. 2013 г. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=58531. 5. Infections Associated with Medical Devices Pathogenesis, Management and Prophylaxis [Електронний ресурс] / Christof von Eiff, Bernd Jansen, Wolfgang Kohnen, Karsten Becker. – Режим доступу: http://www.iqg.com.br/pbsp/img_up/01318871858.pdf. 6. Defending Resource Depletion Attacks on Implantable Medical Devices [Електронний ресурс] / Xiali Hei, Xiaojiang Du, Jie Wu, Fei Hu. – Режим доступу: http://www.cis.temple.edu/~wu/research/publications/Publication_files/Defending%20Resource%20Depletion%20Attacks%20on.pdf. 7. Hacking Medical Devices for Fun and Insulin: Breaking the Human SCADA System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cs.uno.edu/~dbilar/BH-US-2011/materials/Radcliffe/BH_US_11_Radcliffe_Hacking_Medical_Devices_WP.pdf. 8. IMDGuard: Securing Implantable Medical Devices with the External Wearable Guardian [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cs.wm.edu/~fxu/data/imd-infocom.pdf>. 9. Maisel W. H. Improving the Security and Privacy of Implantable Medical Devices [Електронний ресурс] / William H. Maisel, Tadayoshi Kohno – Режим доступу: <http://homes.cs.washington.edu/~yoshi/papers/IMD/NEJM-Maisel-Kohno.pdf>. 10. Slobbe J. On Security of Implantable Medical Devices : master thesis for obtaining the master of science degree at the TU/e [Електронний ресурс] / J. Slobbe. – Режим доступу: <http://alexandria.tue.nl/extra1/afstversl/wsk-i/slobbe2013.pdf>. 11. Pacemakers and Implantable Cardiac Defibrillators: Software Radio Attacks and Zero-Power Defenses [Електронний ресурс] / Daniel Halperin, Thomas S. Heydt-Benjamin and oth. – Режим доступу: <http://www.secure-medicine.org/public/publications/icd-study.pdf>. 12. Goodman M. Who Does the Autopsy? Criminal Implications of Implantable Medical Devices [Електронний ресурс] / Marc Goodman. – Режим доступу: https://www.usenix.org/legacy/event/healthsec11/tech/final_files/goodman-healthsec11.pdf. 13. Яцишин М. Ю. Актуальні проблеми захисту прав людини у кіберпросторі [Електронний ресурс] / Яцишин М. Ю. – Режим доступу: http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/2030/1/Тези_Яцишин%20М._Ужгород.pdf. 14. Манжай О. В. Використання кіберпростору в оперативно-розшуковій діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Манжай // Право і безпека. – 2009. – № 4. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pib/2009_4/PB-4/PB-4_48.pdf. 15. Взлом человека: имплантаты как цель атаки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chip.ua/novosti/2012/07/vzлом-cheloveka-implantaty-kak-cel-ataki/>.

Надійшла до редколегії 12.07.2013

Марков В. В. Хакерские атаки на имплантаты как один из способов противоправного использования киберпространства: сущность и виды

С правовых позиций проанализирована сущность киберпространства как среды осуществления хакерских атак, определены объекты атак, сущность и виды хакерских атак на имплантаты. Актуальность определяется отсутствием каких-либо правовых исследований в Украине по изучению уязвимостей имплантированных медицинских устройств и их защиты от хакерских атак. Проблемы предупреждения хакерских атак требуют разработки как со стороны специалистов в юриспруденции, так и со стороны специалистов в области компьютерных технологий и защиты информации.

Ключевые слова: имплантация, имплантированное медицинское устройство, хакерская атака, киберпространство, защита информации.

Markov V. V. Hacker Attacks on Implants as One of the Ways of Illegal Use of Cyberspace: the Essence and Types

This paper is devoted to the analysis of cyberspace's essence as surroundings of hacker attacks, to identification of hacker attacks' objects, to the essence and types of hacker attacks on implants. The urgency is determined by the absence of any research in Ukraine studying the vulnerability of implanted medical devices, and their protection from hacker attacks. Legislative definition of the notion of implantation and implant is examined. The purposes of medical devices' implantation, hacker attacks' objects in the form of implanted medical devices, threats of various origins associated with implantation, including cyber threats are also examined.

It is stressed that Ukraine hasn't got legal regulation of the implantation order of medical devices in the human body and their protection from cyber and any other threats.

The characteristic of cyberspace stating its properties as surroundings for the development of either hacker attacks on the implants or formation of cyber-terrorism is presented. The author's position on the definition of cyberspace as an information and communication surroundings created by the assistance of computer tools is expressed. Legal relations may appear, vary or be terminated there.

Some types of hacker attacks on implanted medical devices, which provide an idea about the essence, methods, and purposes of these actions – doing harm to person's life and/or health, unauthorized access and receipt of personal data, which are used later in a criminal purposes, are presented in the article basing on the analysis of foreign literature sources.

The author has made a proposition that prevention of hacker attacks requires the development of both experts in the field of law, and experts in the field of computer technology and information security.

Keywords: implantation, implanted medical device, hacker attack, cyberspace, information protection.

УДК [343.97:343.988-053.9](477)

І. С. Мірошніченко

Вплив віктимогенної ситуації на злочинні прояви щодо осіб похилого віку

Проаналізовано наукові підходи до класифікації віктимогенних ситуацій, визначення їх поняття, досліджено обставини, які впливають на вчинення злочинних посягань щодо осіб похилого віку, кримінологічні чинники, вказано на взаємозв'язок поведінки злочинця та потерпілого.

Ключові слова: віктимогенна ситуація, похилий вік, літня людина, жертва.

Аналіз судової статистики і практики правозастосування дозволяє дійти висновку, що багатьох злочинців можна було б уникнути, якби потерпілі поводити себе більш обачливо, завчасно прогнозували можливі негативні наслідки своєї поведінки та намагалися упередити (знівелювати) конфліктні чинники.

Загальновизнаним серед науковців (не лише правників, а й психологів, соціологів) є те, що сутність конкретної життєвої ситуації полягає у поєднанні об'єктивних обставин, які безпосередньо впливають на поведінку людини у певний момент її життя. У кримінологічному розумінні – це подія або стан, що викликає у людини намір діяти неправомірно, в тому числі й злочинно протиправно.

Кожна життєва ситуація має взаємопоєднано розглядатися в її об'єктивному вимірі (у контексті подій, які насправді відбуваються) та у суб'єктивному (залежно від уявлень щодо неї конкретної особи), які нерідко суттєво різняться. Зазвичай кожен індивідум поводить себе не згідно з об'єктивною ситуацією, а згідно зі своїми уявленнями про неї.

Для визначення причин вчинення злочину та формування криміногенної ситуації недостатньо досліджувати лише поведінку злочинця: ситуація, за якої вчиняється суспільно небезпечне діяння, як правило, не буває нейтральною, оскільки не меншою мірою на неї впливає і поведінка його жертви.

Як слушно зазначає В. М. Кудрявцев, поведінка потерпілого, як і злочинця, є лише наслідком його взаємодії з навколишнім соціальним середовищем та обумовлена сукупністю індивідуальних особистісних властивостей людини, яка реагує на відповідну ситуацію [1, с. 15]. Така поведінка людини тісно пов'язана з її статтю, віком, професією, соціальним, сімейним становищем тощо. З огляду на це, без розуміння всіх вищезазначених обставин неможливо ефективно здійснювати профілактику злочинів, оскільки злочинець у багатьох життєвих ситуаціях виступає у своєрідній взаємодії з жертвою, і така «взаємодія» нерідко обумовлюється саме конкретними обставинами, що збіглися в часі й просторі. Навколишнє середовище

поєднує у собі об'єктивні умови вчинення злочинів, однак виникнення криміногенної ситуації більшою мірою залежить від реакції її учасників.

Вважається, що механізмом злочинної поведінки у кримінології є взаємозв'язок і взаємодія зовнішніх факторів об'єктивної дійсності, внутрішніх психологічних процесів і психічного стану особи, які детермінують готовність вчинити злочин, спрямовують і контролюють його виконання [2, с. 30]. Механізм вчинення конкретного злочину щільно пов'язаний з особистістю жертви та її поведінкою. Однак, враховуючи, що кожен індивід постійно взаємодіє з іншими людьми, предметами та явищами оточуючого світу, досить складно визначити чинники, які безпосередньо зумовили вчинення відносно неї злочину.

Безперечно, поведінка особи обумовлена її особистісними характерними ознаками та якостями, вивчення яких дозволяє проаналізувати реакцію різних осіб на одну й ту ж ситуацію. У той же час дослідження ситуаційних обставин обумовлює вивчення поведінки конкретної особи жертви у різних ситуаціях.

Досліджуючи поняття «ситуації» у кримінологічному контексті, Д. В. Рівман та В. Я. Рибальська до його змісту відносять абсолютно всі обставини життєдіяльності особи до найвіддаленіших етапів формування особистості, які й обумовили факт виникнення криміногенного діяння включно [3, с. 37; 4, с. 20].

У науковій літературі обстоюються (інколи, слабо аргументовано) також пропозиції щодо включення до структури ситуації наступних трьох елементів: тиску зовнішніх обставин, можливості та самовиправдання [5, с. 207].

На наш погляд, ознаки поняття конкретної життєвої ситуації під час дослідження ролі віктимної поведінки потерпілих у злочинах ґрунтовно проаналізовано О. Ю. Юрченко, до яких віднесено:

- а) сукупність якихось обставин, що мають місце перед вчиненням злочину;
- б) причинно-наслідковий зв'язок між цими обставинами і виникненням у винної особи рішучості вчинити злочин;
- в) реалізація особою злочинних намірів як реакція на попередні криміногенні чинники [6].

Враховуючи це, є підстави для визначення узагальненого поняття віктимогенної ситуації як різновиду криміногенної, що характеризується сприятливими умовами для вчинення злочинцем посягань на жертву, які склалися за її волею або всупереч їй.

Слід вказати на відносну непоширеність поняття «віктимогенної ситуації» у науковій літературі чи його визначення як «виникнення обставин, умов, що створюють небезпеку спричинення особі моральної, фізичної чи матеріальної шкоди» [7, с. 100]. Однак, враховуючи етимологічне походження терміну «віктимогенний» (від латинського «victima» – жертва і грецького «genos» – рід, походження),

слід погодитися з позицією О. Ю. Юрченко, яка наголошує на безпосередній його пов'язаності із поведінкою жертви та зі створенням ситуації, здатної викликати застосування насильства до жертви [6, с. 64–74].

Віктимогенні ситуації виникають залежно від тієї чи іншої поведінки жертв. Існуючі в науковій літературі класифікації жертв у контексті притаманних їм реакцій до та під час вчинення злочинів, їх взаємозв'язку зі злочинцем різняться (деякі з них – докорінно) за своєю сутністю і структурою.

Зокрема, Л. В. Франк, якого вважають родоначальником радянської віктимологічної школи, класифікував потерпілих залежно від ознак злочину, їх відносин із злочинцем, за демографічними ознаками, морально-психологічними особливостями та «атиповістю» [8, с. 181–182].

В. О. Туляков у своєму дисертаційному дослідженні поділяє жертв злочинів на імпульсивних жертв (відчувають несвідоме почуття страху, пригніченість реакцій і раціонального мислення при нападі правопорушника); жертв з утилітарно-ситуативною активністю (у силу своєї діяльності, статусу, необачливості потрапляють у кримінальні ситуації); настановних жертв (агресивних потерпілих, провокуючих злочинця на відповідні дії); раціональних жертв (жертв-провокаторів, що самі готують ситуацію здійснення злочину і самі потрапляють у цю пастку); жертв із ретретистської активності (пасивних провокаторів, які своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю чи доступністю підштовхують злочинців до вчинення правопорушень) [9, с. 27].

Д. В. Рівман поділяв потерпілих на агресивних, активних, ініціативних, пасивних, некритичних, нейтральних [3, с. 97].

Підсумовуючи наукові погляди та наведені у спеціальній літературі результати досліджень криміногенних ситуацій, ролі у них потерпілих похилого віку, вбачаємо підстави для їх наступної узагальненої (з урахуванням притаманних моделей поведінки) класифікації:

1) потерпілі, які своєю поведінкою до та під час вчинення злочинних дій не давали підстав для виникнення злочинного наміру або його продовження (нейтральні потерпілі);

2) потерпілі, які своєю поведінкою до та під час них дали злочинцю підстави для виникнення у нього наміру на вчинення злочину (його продовження), тобто так звана криміногенна поведінка потерпілих.

Особливий інтерес становить собою друга група потерпілих, до яких слід віднести:

– активних (провокуючих) потерпілих, які своїми безпосередніми діями сприяли вчиненню щодо них злочину (встановлення контакту з незнайомими людьми, ініціювання суперечок і конфліктних ситуацій з потенційними злочинцями тощо);

– пасивних потерпілих, які створюють сприятливі умови для вчинення щодо них злочину (залишення коштів чи цінних речей без догляду, залишення відчиненими дверей до житлових чи інших приміщень).

Відмінність пасивних потерпілих від «нейтральних», на нашу думку, полягає в тому, що останні поводять себе адекватно до реальній житті, штучно не створюючи для потенційних злочинців додаткових можливостей вчинити протиправні посягання, для них характерне в тому числі й легковажне сподівання жертв уникнути криміногенної ситуації.

Таким чином, жертва своєю поведінкою здатна перетворити будь-яку ситуацію на криміногенну, оскільки може вплинути (нерідко – істотно) на зародження злочинного умислу чи активацію мотивів. Поведінка потерпілого може дати поштовх до вчинення злочину. До ситуацій, у яких поведінка жертви породжує об'єктивну можливість вчинення злочину, слід віднести також відсутність необхідної реакції на ті чи інші початкові дії, які у подальшому можуть перерости у злочинні. Тобто, кримінологічне значення має як позитивна, так і негативна поведінка потерпілого, яка також може призвести до заподіяння шкоди [10, с. 80].

При цьому слід зазначити, що з позицій кримінології для дослідження впливу поведінки потерпілих на злочинну ситуацію важливе значення має саме негативна (аморальна) поведінка потерпілого. Негативною слід вважати також поведінку особи, яка хоч і правомірна з точки зору закону, але при цьому є негативною у моральному розумінні [11, с. 127]. До такої поведінки, зокрема, слід віднести стан алкогольного або наркотичного сп'яніння потерпілого, який дає можливість злочинцю без докладання особливих зусиль вчинити щодо нього злочин, або ж призводить до агресивної (провокуючої) поведінки жертви.

Специфічні ознаки потенційної жертви, спосіб її життя, характер взаємовідносин із можливим злочинцем можуть сприяти зародженню злочинного наміру на вчинення суспільно небезпечного діяння. Так само вказані фактори можуть перешкодити реалізації злочинного наміру або зупинити вчинення злочину, якщо його було розпочато.

Необхідно зазначити, що для жертв похилого віку характерна надмірна довірливість до осіб, що їх оточують. Досить часто виникають ситуації, коли літні особи ведуть відверті приватно-побутові розмови із малознайомими особами; допомагають у «скрутній ситуації», у якій вони нібито опинилися, добровільно віддаючи майнові цінності та грошові кошти у розрахунку, що при нагоді їх буде повернуто; з метою нагодувати (дати притулок) запрошують до власних домівок. Справжні наміри злочинцями, зазвичай, ретельно приховуються з тим, щоб залишившись з літньою людиною наодинці, без зайвих перешкод вчинити злочинні діяння.

Нерідко застосовуються достатньо поширені психологічні прийоми, що допомагають маніпулювати характерними для літніх людей якостями, насамперед такими, як жалість, наївність, правова неосвіченість, фізична слабкість (нерідко через фізичні або психічні вади).

Ряд поширених ситуацій, у яких вчиняються злочинні посягання щодо осіб похилого віку, досліджувалися Ю. О. Репецькою, яка серед інших виокремила злочини, які вчиняються незнайомими жертві особами у під'їзді житлового будинку, та злочини, які вчиняються у нічний час рідними або сусідами жертви, зазвичай, у стані алкогольного сп'яніння (поведінка жертви за таких обставин є нейтральною або необережною) [12]. Автор, зокрема, зазначає, що віктимізація потерпілого похилого віку також залежить від стану злочинця, який сприяє вчиненню злочинних посягань.

Класифікація віктимогенних ситуацій дозволяє визначити найбільш типові обставини, за яких вчинюються злочини, стандартні моделі поведінки злочинця і жертви, а також мотиви злочинної поведінки.

Так, зокрема, А. В. Кондратюк пропонує наступні різновиди життєвих ситуацій, що виникають під час вчинення злочинів: а) ситуації, у яких розпочинається і завершується процес формування кримінального мотиву, однак для його втілення у злочин необхідна інша ситуація, що включає додаткові елементи (можливості); б) ситуації, у яких актуалізується вже сформований кримінальний мотив, оскільки вони містять і ті елементи (можливості), яких бракувало та які відіграють роль «каналів» під час трансформації мотиву в дію; в) ситуації, у яких поєднані «складові» перших двох видів: у них кримінальний мотив не лише зароджується і формується, але й актуалізується, тобто сам злочин вчиняється як розвиток ситуації [5, с. 210].

У науковій літературі наводяться і такі види криміногенних ситуацій, як:

- послідовні (коли сутичка має місце до або від самого моменту виникнення ситуації);
- непослідовні (коли першочергово відносини злочинця та жертви не мають конфліктного характеру, але у подальшому його набувають).

При цьому зазначається, що найчастіше вчиненню злочинів, у тому числі, щодо осіб похилого віку, передують тривалі або відносно тривалі конфліктні ситуації в оточуючому соціальному середовищі. Вказане має бути враховано під час проведення віктимологічної профілактики злочинів щодо літніх осіб.

За тривалістю і динамікою розвитку взаємовідносин злочинця та жертви віктимогенні ситуації можуть бути швидкоплинними та сповільненими.

Обстоюється й інша класифікація віктимогенних ситуацій:

- такі, що об'єктивно провокують злочинця на вчинення злочину (можуть виступати у вигляді приводу для вчинення злочину);
- у яких поведінка потерпілого є правомірною, однак взаємопов'язана із вчиненням стосовно нього насильницьких дій;
- у яких поведінка злочинця створює об'єктивну можливість вчинення злочину;
- замкнуті ситуації, кили дії потерпілого спрямовані на спричинення шкоди самому собі;
- нейтральні ситуації [13, с. 63–64].

Іншу класифікацію віктимологічних ситуацій наводить О. Ю. Юрченко [7, с. 70]:

1) одноразову ситуацію, коли має місце одиначне зіткнення суб'єктів конфлікту (найчастіше виникають між незнайомими особами);

2) відносно тривалу ситуацію, яка характеризується періодичним виникненням напружених стосунків між членами сім'ї, сусідами, товаришами по службі тощо.

3) тривалу ситуацію, тобто тривалі напружені стосунки всередині мікрогрупи, що мають систематичний характер.

4) несподівану ситуацію, що виникла спонтанно як для злочинця, так і потерпілого, або ж для одного з них.

Не заперечуючи, в цілому, проти прийнятності такої класифікації, разом з тим, вважаємо за можливе вказати на деяку її штучність. Зокрема, непереконливою вбачається аргументація доцільності поділу ситуацій на одноразову і несподівану з огляду на відсутність між ними корінних відмінностей. Так само це ж стосується і поділу ситуацій на відносно тривалі та тривалі.

На наш погляд, за подібною класифікації заходи запобігання і протидії такій категорії злочинів, як злочини стосовно осіб похилого віку (з кримінологічної точки зору), не потребуватимуть якихось особливостей чи їх індивідуалізації. Разом з тим, висловлений науковий погляд формує достатнє підґрунтя для подальших наукових пошуків.

Незважаючи на відносно глибокі розбіжності у наукових поглядах щодо класифікації віктимогенних ситуацій, розуміння їх сутності має далеко не другорядне значення у боротьбі зі злочинністю. Маємо переконання, що для контрольованого стримування подальшої віктимізації осіб похилого віку як жертв злочинних посягань, створення і реалізації ефективної системи запобігання та протидії таким злочинам необхідне безумовне врахування віктимогенних і криміногенних факторів як складових віктимогенної ситуації.

Список використаних джерел: 1. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1982. – 287 с. 2. Механизм преступного поведения / Антонян Ю. М., Дагель П. С., Дубовик О. Л. и др. – М. : Наука, 1981. – 248 с. 3. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений : учеб. пособие / Д. В. Ривман. – Л. : Изд-во Высшего политического училища МВД СССР, 1975. – 153 с. 4. Рыбальская В. Я. Методика

изучения личности потерпевшего по делам о преступлениях несовершеннолетних / В. Я. Рыбальская. – Иркутск : Изд-во Иркутск. ун-та, 1975. – 76 с.

5. Кондратюк Л. В. Антропология преступности (микрোকримнология) / Л. В. Кондратюк. – М. : Норма, 2001. – 344 с.

6. Юрченко О. Ю. Роль вictimной поведінки потерпілих при вчиненні тяжких насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Юрченко Ольга Юріївна. – Х., 2004. – 188 с.

7. Твердая И. Н. Поведение потерпевшего и предупреждение преступлений / И. Н. Твердая // Потерпевший от преступления : темат. сб. / Дальневосточ. гос. ун-т ; отв. ред. П. С. Дагель. – Владивосток, 1974. – С. 97–108.

8. Франк Л. В. Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии / Л. В. Франк. – Душанбе, 1977. – 240 с.

9. Туляков В. О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Туляков В'ячеслав Олексійович. – О., 2001. – 36 с.

10. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Косенко Світлана Сергіївна. – К., 2004. – 218 с.

11. Лейкина Н. С. Причины конкретного преступления и личности преступника в аспектах индивидуализации наказания / Н. С. Лейкина // Преступность и её предупреждение : сб. / под ред. Н. П. Кана, М. Д. Шаргородского. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1971. – С. 127–139.

12. Репецкая Ю. О. Виктимогенные факторы, детерминирующие совершение преступлений в отношении лиц пожилого возраста / Ю. О. Репецкая // Криминологический журнал БГУЭП. – 2010. – № 3 (13). – С. 77–79.

13. Ривман Д. В. Виктимология / Д. В. Ривман, В. С. Устинов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 332 с.

Надійшла до редколегії 07.06.2013

Мирошниченко И. С. Влияние вictimогенной ситуации на преступные проявления в отношении лиц пожилого возраста

Приведены научные подходы к построению классификации вictimогенной ситуации, определено её понятие, исследованы обстоятельства, влияющие на совершение преступных посягательств в отношении пожилых людей, криминологические факторы, указано на взаимосвязь поведения преступника и потерпевшего.

Ключевые слова: вictimогенная ситуация, пожилой возраст, пожилой человек, жертва.

Miroshnychenko I. S. The Influence of the Situation on the Victimogenic Criminal Acts against the Elderly

The scientific approach to the construction of the classification victimogenic situation are presented, its concept is determined, the circumstances affecting the commission of criminal offenses for the elderly, criminological characteristics are investigated, the relationship of the victim and offender behavior is shown.

Keywords: victimogenic situation, old age, an old man, the victim.

УДК 343.98

Р. Л. Степанюк

ТИПОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИКРАДЕНЬ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ

Здійснено аналіз наукових підходів щодо визначення поняття технології злочинної діяльності. Запропоновано авторське бачення сутності злочинних технологій. Наведено типові технології викрадень бюджетних коштів, характерних для сучасної злочинності в бюджетній сфері України.

Ключові слова: бюджетна сфера, бюджетні кошти, викрадення, технології злочинної діяльності, криміналістична методика.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 Конституції України, «бюджетна система нашої держави будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами» [1]. Водночас, державне майно є одним із найбільш привабливих об'єктів злочинних посягань, а протидію злочинності у бюджетній сфері віднесено до пріоритетів діяльності правоохоронних органів. Зважаючи на це, вказаний напрям не може залишатись без уваги криміналістичної науки в аспекті розроблення сучасних засобів і методів для органів досудового розслідування. Проте, на сьогодні комплексна методика розслідування викрадень, вчинених у бюджетній сфері, залишається не розробленою. Окремі спроби формування відповідних рекомендацій фактично являють собою підвидові методики розслідування стосовно окремого предмета – бюджетних коштів [2; 3]. Разом із тим, без належної уваги залишаються питання розслідування найбільш небезпечних і складних для розслідування комплексів корисливих злочинів, спрямованих на заволодіння як бюджетними коштами, так і іншим державним і комунальним майном.

Суттєвою особливістю всіх економічних злочинів, що впливає на формування методик їх розслідування, є те, що в багатьох випадках діяння винних осіб утворюють склади не одного, а відразу кількох злочинів, вчинених у межах єдиного задуму. Тому у процесі формування криміналістичних методик різних видів і груп злочинів вченими неодноразово підкреслювались зв'язки між різними злочинами.

У сучасній науковій літературі досить часто використовується термін «технологія» для позначення складної злочинної діяльності, що включає способи, прийоми та операції, які застосовують злочинці під час підготовки, вчинення і приховування злочинів, за безпечення функціонування організованих груп, злочинних організацій, зокрема тих, що діють у сфері економіки. Разом із цим існують суперечливі думки про сутність і зміст таких технологій. Це викликає труднощі не тільки в аспекті криміналістичного дослідження

певних різновидів злочинів, але й щодо формування міжвидових і комплексних криміналістичних методик.

Так, О. Ф. Лубін відзначає, що сучасні західні дослідники розуміють потребу у переосмисленні методологічних підходів до вивчення не тільки «поліцейської технології», а й «технології» злочинної діяльності [4]. Таким чином, автор трактує останнє поняття як сукупність усіх процесів, що складають злочинну діяльність. Як зміст і динаміку процесів, які складають механізм і спосіб вчинення злочину, визначає технологію злочинної діяльності також І. О. Возгрін [5, с. 34].

А. В. Шмонін пропонує вживати в криміналістиці термін «технологія злочинів» як альтернативу їх криміналістичній характеристиці [6, с. 164–165]. На нашу думку, реалізація цієї пропозиції може призвести до збіднення наукового інструментарію. Адже криміналістична характеристика передбачає різнобічне описання взаємопов'язаних ознак певних злочинів. У свою чергу, технологія як сукупність складових елементів процесу досягнення злочинного результату є характеристикою безпосередньо діяльності, яка може об'єднувати і кілька взаємопов'язаних злочинів.

В. В. Тищенко цілком справедливо відзначає, що з криміналістичної точки зору злочинна діяльність є більш широким поняттям, ніж злочин. Вона може складатись як із низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і з сукупності діянь, що кваліфікуються по-різному, але об'єднані загальними мотивами і метою [7, с. 104].

Враховуючи вищевказане, вважаємо найбільш прийнятною точку зору вчених, котрі розглядають технологію злочинної діяльності як певну систему (комплекс) злочинів, спрямованих на досягнення однієї мети [8, с. 33; 9, с. 7]. Наведений підхід успішно застосовується для розробки окремих методик розслідування різних видів економічних злочинів, у тому числі й характерних для податкової та бюджетної сфер.

Л. І. Аркуша відзначає, що поняття технології вчинення легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, поєднує у собі комплекси взаємопов'язаних господарських, посадових, «комп'ютерних» злочинів і злочинів, спрямованих проти власності, та набуває ознак системної діяльності [10, с. 30]. У визначенні автора заслуговує на особливу увагу ознака системності злочинних технологій. Саме взаємозв'язок між окремими компонентами (злочинами) відрізняє систему (технологію) від простої множини (сукупності).

Окреслюючи поняття технології злочинної діяльності, важливо уточнити, що обмежувати її виключно злочинами не зовсім вірно. Як відомо, до її структури входять не тільки прийоми та операції, що безпосередньо утворюють об'єктивну сторону того чи іншого

злочину. Вона включає й інші пов'язані з ними акти поведінки [11, с. 11–13]. Таким чином, під технологією злочинної діяльності вбачається можливим розуміти систему взаємопов'язаних актів поведінки, що здійснюються в межах однотипного задуму і дають можливість досягти певного результату шляхом учинення різних за кримінально-правовою кваліфікацією злочинів.

Слідчій практиці відомо багато способів викрадень, які мають свою специфіку залежно від галузі господарської діяльності. Найбільш складні способи обирають злочинці, котрі вчиняють суттєві за розміром заподіяної шкоди кримінальні правопорушення. Для таких діянь характерний груповий характер, у тому числі й вчинення організованими групами, злочинними організаціями. Чим більше осіб беруть участь у вчиненні злочинів, тим більш складними є способи їх вчинення. Зокрема, на сьогодні найбільш розповсюдженими є наступні технології злочинної діяльності, пов'язані з викраденнями у бюджетній сфері.

1. Технологія викрадення бюджетних коштів службовими особами підприємницьких структур (організованими групами, злочинними організаціями) шляхом обманного одержання бюджетно-го фінансування за підробленими документами.

До цієї технології входить система злочинних діянь, що полягає у складанні та поданні до уповноважених державних структур (органів влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ) неправдивої інформації про суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності, його фінансове становище, намір і можливості виконати певні угоди за бюджетні кошти, раніше проведені господарські операції, за які передбачено бюджетні компенсації. У подальшому одержані кошти привласнюються співучасниками злочину.

Головним у структурі зазначеної технології залежно від обставин події є злочин, передбачений ст. 190 КК України «Шахрайство» або ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем». Допоміжними в цьому випадку можуть виступати зловживання службовим становищем, службове підроблення, підроблення і використання підроблених документів, фіктивне підприємництво, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Ці злочини також нерідко супроводжуються підкупом службових осіб, котрі вирішують питання щодо виділення, перерахування коштів, контролю за їх використанням і виконанням умов укладених угод.

Шахрайські дії у більшості випадків здійснюються шляхом подання суб'єктом господарської діяльності до державного органу або бюджетної установи фіктивних документів, на підставі яких виграються конкурсні торги (тендери) на поставку певних товарів, робіт, послуг. Після цього останні постачаються за завищеними цінами, в результаті чого різниця у вартості привласнюється винними особами.

2. Технологія викрадення бюджетних коштів службовими особами підприємницьких структур (організованими групами, злочинними організаціями) шляхом завищення ціни на поставлений товар, обсягів виконаних робіт, профінансованих із державного або місцевого бюджету.

Заволодіння підприємцями державними коштами та іншим майном шляхом зловживання службовим становищем частіше за все полягає в одержанні комерційною структурою бюджетного фінансування на виконання певної цільової програми, фактичному невиконанні відповідних господарських операцій із наданням видимості їх здійснення за допомогою підроблених документів, нерідко складених від імені фіктивних фірм-контрагентів.

Таким чином, цей різновид посягань полягає у фальсифікації службовими особами підприємницьких структур документів із метою завищення обсягів виконаних за бюджетні кошти робіт, пересортиці товарів, поставлених за рахунок бюджетних коштів, завищення витрат на певні господарські операції, підроблення документів про такі, що нібито мали місце, господарські операції, які фінансуються (компенсуються) з бюджету.

У діяннях винних осіб у такому випадку частіше за все містяться ознаки різних злочинів, об'єднаних у єдиний ланцюг. Зокрема, підприємці вчиняють основний злочин – привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), допоміжними злочинами можуть виступати пропозиція або надання неправомірної вигоди, службове підроблення, підроблення чи використання завідомо підроблених документів, фіктивне підприємництво, грубе порушення законодавства про працю, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо. У свою чергу, діяння службових осіб органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ нерідко кваліфікуються як одержання неправомірної вигоди або незаконне збагачення, зловживання службовим становищем, службове підроблення, службова недбалість.

3. Технологія викрадення бюджетних коштів із використанням механізмів відшкодування податку на додану вартість.

Ця технологія об'єднує різні за кримінально-правовою кваліфікацією основні та підпорядковані злочини, спрямовані на незаконне одержання і використання на власні потреби бюджетного відшкодування ПДВ. Типові злочинні схеми таких посягань і питання щодо їх виявлення й розслідування знайшли досить ґрунтовне висвітлення у працях А. П. Скалозуба, Р. С. Довбаша, С. С. Чернявського та деяких інших вчених, котрі визначили, що в узагальненому вигляді зазначена технологія викрадень включає способи одержання незаконного відшкодування ПДВ під час проведення експортно-імпорتنних операцій і проведення операцій на внутрішньому ринку [12; 13, с. 212–213].

Найбільш складними варіантами цієї технології злочинної діяльності є посягання організованих злочинних груп, злочинних організацій, до складу яких, крім підприємців, входять службові особи податкових і митних органів, завдяки чому стають можливими багатоепізодні злочини, що полягають у махінаціях з метою одержання незаконного відшкодування значних сум ПДВ у сфері експортно-імпортних операцій. Крім злочину, передбаченого ст. 190 або ст. 191 КК України, дії винних осіб частіше за все містять також склади службового підроблення (ст. 366 КК України), підроблення або використання підроблених документів (ст. 258 КК України), фіктивного підприємництва (ст. 205 КК України), легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України).

4. Технологія привласнення службовими особами бюджетних установ бюджетних коштів шляхом їх перерахування на рахунки фіктивних (підставних) адресатів.

Різновидами злочинних посягань у цьому випадку є перерахування бюджетних коштів підставним фізичним особам-підприємцям, фіктивним підприємствам, що використовуються як псевдоконтрагенти, або на рахунки справжніх підприємств, що належать співучасникам злочину, із значним перевищенням витрат на певні господарські потреби (придбання товарів і послуг за завищеними цінами).

С. С. Чернявський наводить найбільш загальну схему такої технології, як розкрадання частини коштів за рахунок завищення ціни на придбані товари або послуги, а також «прокручування» цільових бюджетних коштів на банківських рахунках в особистих потребах чиновників або як кредитування підприємницьких структур із наступним поверненням коштів [13, с. 213–214]. До цього слід додати досить численні випадки викрадень службовими особами бюджетних коштів шляхом їх перерахування на рахунки фіктивних підприємств або окремих громадян за товари або послуги, які взагалі не надавались. Невиконання договірних зобов'язань у такому разі маскується підробленими документами.

5. Технологія викрадення бюджетних коштів службовими особами шляхом здійснення незаконних виплат за рахунок цих коштів полягає у встановленні з використанням свого посадового становища службовими особами органів державної влади, місцевого самоврядування, бюджетних установ безпідставних виплат собі або підпорядкованим працівникам. У результаті значні суми коштів незаконно виплачуються у вигляді премій, надбавок до заробітної плати, матеріальної допомоги та інших виплат. Частіше за все такі діяння, крім злочину, передбаченого ст. 191 КК України, супроводжуються службовим підробленням. Наприклад, слідчій практиці відомі численні випадки фальсифікації рішень колегіальних органів (місцевих рад, виконкомів) щодо встановлення відповідних доплат певним чиновникам.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що технологію злочинної діяльності доцільно визначити як систему взаємопов'язаних актів поведінки, що здійснюються в межах однотипного задуму і дають можливість досягти певного результату шляхом вчинення різних за кримінально-правовою кваліфікацією злочинів.

Типовими технологіями викрадень бюджетних коштів є: а) викрадення бюджетних коштів службовими особами підприємницьких структур (організованими групами, злочинними організаціями) шляхом обманного одержання бюджетного фінансування за підробленими документами; б) викрадення бюджетних коштів службовими особами підприємницьких структур (організованими групами, злочинними організаціями) шляхом завищення ціни на поставлений товар, обсягів виконаних робіт, профінансованих із державного або місцевого бюджету; в) викрадення бюджетних коштів із використанням механізмів відшкодування податку на додану вартість; г) привласнення службовими особами бюджетних установ бюджетних коштів шляхом їх перерахування на рахунки фіктивних (підставних) адресатів; ґ) викрадення бюджетних коштів службовими особами шляхом здійснення незаконних виплат за рахунок цих коштів.

Диференціація технологій викрадень бюджетних коштів має суттєве значення як для чіткого наукового осмислення змісту їх криміналістичної характеристики, так і для формування відповідної комплексної методики розслідування, що є перспективним напрямом подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел: 1. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Баранова З. Т. Расследование хищений денежных средств в учреждениях и организациях, состоящих на государственном бюджете : [пособие для прокурор.-след. работников] / З. Т. Баранова, В. В. Братковская, В. Г. Танасевич ; Прокуратура СССР, Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупр-я прест-ти. – М. : Юрид. лит., 1964. – 158 с. 3. Мудрецька Г. В. Методика розслідування викрадень бюджетних коштів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мудрецька Ганна Володимирівна. – Ірпінь, 2011. – 17 с. 4. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Лубин Александр Федорович. – Н. Новгород, 1997. – 337 с. 5. Возгрин И. А. Введение в криминалистику. История, основы теории, библиография / И. А. Возгрин. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. – 475 с. 6. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. – М. : Юрлитинформ, 2010. – 416 с. 7. Тищенко В. В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности / В. В. Тищенко // Проблемы государства и права Украины : сб. науч. тр. – Киев : УМК ВО, 1992. – С. 103–109. 8. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с. 9. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.09 / Смельік Володимир Борисович. – Х., 2006. – 20 с. **10.** Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Аркуша Лариса Ігорівна. – О., 2011. – 40 с. **11.** Караев Т. Э. Повторность преступлений / Т. Э. Караев. – М. : Юрид. лит, 1983. – 104 с. **12.** Довбаш Р. С. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з незаконним відшкодуванням ПДВ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Довбаш Роман Сергійович. – К., 2009. – 20 с. **13.** Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Чернявський Сергій Сергійович. – К., 2010. – 610 с.

Надійшла до редакції 16.07.2013

Степанюк Р. Л. Типичные технологии хищений бюджетных средств как элемент криминалистической характеристики преступлений

Проведен анализ научных подходов к определению понятия технологии преступной деятельности. Предложено авторское видение сущности преступных технологий. Охарактеризованы типичные технологии хищений бюджетных средств, характерные для современной преступности в бюджетной сфере Украины.

Ключевые слова: бюджетная сфера, бюджетные средства, хищения, технологии преступной деятельности, криминалистическая методика.

Stepaniuk R. L. Typical Technologies of Embezzlement of Budget Funds as a Part of Criminalistic Characteristics of Crimes

The author analyzed scientific approaches to the definition of technology of criminal activity. In particular, it is noted that an important feature of modern economic crime that is relevant to the formation of methodical and forensic recommendations, is committing by defendant a series of related offenses. In this regard, the literature presents different points of view on the concept of technology of criminal activities. Among them the opinions of those scientists who consider technology to be a system (complex) of criminal activity aimed at achieving the same goal look the most well-founded. In the development of this approach there was suggested the author's vision of the essence of technology of criminal activity as a system of related behavioral acts performed within the same type of plan and making it possible to achieve a specific result by performing different crimes.

Based on the analysis of the investigative and judicial practices there were characterized the typical modern technologies of embezzlement of budget funds in the public sector of Ukraine, such as: embezzlement of budget funds by officials of business structures (organized groups, criminal organizations) by fraudulent receipt of budget financing on forged documents; embezzlement of budget funds by officials of business structures (organized groups, criminal organizations) by overpricing of the goods supplied, the amount of performed work, that was financed from the state or local budget; embezzlement of budget funds using mechanisms of refund of value

added tax; assignment of public institutions of budgetary funds by officials by transferring the accounts of fictitious (dummy) recipients; embezzlement of budget funds by officials by fixing and making of illegal payments.

Differentiation of technology of embezzlement of budget funds is essential both for the scientific understanding of criminalistical characteristics of this type of crime, and for the formation of the corresponding complex methods of investigation that is promising direction for further researches.

Keywords: public sector, budget funds, embezzlement, technology of criminal activity, criminalistical methods.

УДК 351.743(477)

О. В. Федосова

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УЧАСТІ ГРОМАДЯН В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ

Розглянуто правові засади участі громадян в оперативно-розшуковій діяльності, а також проблеми реалізації механізму правового регулювання цієї оперативно-розшукової функції в умовах реформування оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства. Проаналізовано погляди науковців та чинне законодавство щодо правового регулювання участі громадян в оперативно-розшуковій та кримінально-процесуальній діяльності правоохоронних органів України, соціального захисту та забезпечення їх безпеки як суб'єктів кримінального процесу на стадії досудового слідства, а також визначено стан процесуального статусу інституту конфіденційного співробітництва громадян в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. Показано, що з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України отримав процесуальний статус і легітимність агентурний метод отримання інформації та її використання у процесі виявлення і розслідування кримінальних правопорушень.

Ключові слова: участь громадян в оперативно-розшуковій діяльності, реформування оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства.

Аналіз наукових досліджень та чинного законодавства свідчить, що за часи незалежності України було зроблено значний внесок у розробку правових і організаційних засад участі громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів України. Але реалізація самого механізму участі громадськості в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів у зв'язку з реформуванням оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства потребує вдосконалення і подальшої комплексної наукової розробки. З прийняттям законів України «Про

оперативно-розшукову діяльність» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а також нового Кримінального процесуального кодексу України [1–3] діяльність оперативних підрозділів ОВС щодо використання конфіденційного співробітництва громадян у боротьбі зі злочинністю знайшла своє вираження і закріплення в нормах права. Аналіз змісту цих законодавчих актів свідчить, що в них сконцентровано основні уніфіковані правила, які визначають реалізацію розвідувально-пошукової функції всіх державних служб, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності. У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» подано законодавче визначення поняття оперативно-розшукової діяльності; її завдання та принципи; правову основу; підстави та умови її проведення; перелік обов'язків і прав працівників оперативно-розшукових підрозділів; гарантії дотримання прав і свобод особи в оперативно-розшуковій діяльності; підстави і порядок ведення оперативно-розшукових справ, а також використання результатів оперативно-розшукової діяльності у процесі виявлення та розслідування злочинів.

Правові засади участі громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів України досліджувались у наукових працях О. М. Бандурки, І. П. Козаченка, В. А. Некрасова, В. Д. Пчолкіна, Ю. Е. Черкасова, В. В. Шувалова, Ю. П. Яновича та ін.

Мета публікації полягає у проведенні аналізу поглядів науковців та чинного законодавства щодо правового регулювання участі громадян в оперативно-розшуковій та кримінально-процесуальній діяльності правоохоронних органів України, соціального захисту та забезпечення їх безпеки як суб'єктів кримінального процесу на стадії досудового слідства, а також визначенні стану процесуального статусу інституту конфіденційного співробітництва громадян в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства.

Відповідно до п. 12 та 13 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності надано право: мати гласних і негласних штатних працівників; установлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності. Конфіденційне співробітництво є одним з найбільш ефективних і дієвих методів оперативно-розшукової діяльності і широко використовується оперативними підрозділами у випадках, коли необхідно вирішувати складні завдання з розкриття тяжких злочинів, розшуку небезпечних злочинців, припинення діяльності організованих злочинних угруповань.

На думку О. М. Бандурки, виявити таємну замасковану протиправну діяльність злочинного угруповання і забезпечити кримінальне переслідування винуватих без участі негласного працівника чи конфідента часом неможливо або вкрай ускладнено. Тому

негласне співробітництво окремих громадян з оперативними підрозділами обумовлюється:

- складністю завдань, які виконують оперативні підрозділи і неможливістю виконати їх без участі негласних штатних працівників;
- таємним характером підготовки і вчинення тяжких злочинів та приховуванням їх слідів;
- наявністю реальних загроз державній, економічній, військовій безпеці України;
- правом громадян обирати форму співробітництва з оперативним підрозділом;
- допустимістю використання на законних підставах інформації, отриманої негласними методами [4, с. 191].

Принциповим є положення ст. 11 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», де законодавець передбачив як організаційну форму роботи спецслужб і правоохоронних органів «сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності». Вперше у відкритому законодавчому акті регламентуються загальні напрямки та окремі елементи агентурного методу в діяльності спецслужб і правоохоронних органів. У Законі наголошено, що органи державної влади, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності зобов'язані сприяти оперативним підрозділам у вирішенні завдань оперативно-розшукової діяльності. Згідно зі ст. 11 Закону, за бажанням громадян їх співробітництво з оперативним підрозділом може бути оформлене письмовою угодою з гарантуванням конфіденційності співробітництва. Угода про сприяння оперативним підрозділам в оперативно-розшуковій діяльності може бути укладена з дієздатною особою. Порядок укладання угоди визначається Кабінетом Міністрів України та відомчими нормативними актами [1]. Таке співробітництво громадян з оперативними підрозділами спецслужб і правоохоронних органів має бути конфіденційним. Громадяни, які залучаються до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, зобов'язані зберігати таємницю, що стала їм відомою. Розголошення цієї таємниці спричиняє відповідальність за чинним законодавством, крім випадків розголошення інформації про незаконні дії, що порушують права людини.

Акцент законодавця на конфіденційності відносин громадян з оперативними підрозділами має не тільки позитивні правові, але й психологічні наслідки. Держава, яка відкрито визнала і заохочує негласне співробітництво громадян, виступає гарантом його здійснення, дотримання законних прав та інтересів його суб'єктів. Вона декларує і контролює процедуру взаємовідносин співробітників з громадянами, віддаючи пріоритет останнім. Конфіденти можуть використовуватися тільки в правовому полі компетентних державних органів для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності, визначених тим же законом (ст. 1). Законодавець висуває

певні (досить високі) вимоги, у тому числі й до морально-психологічних характеристик цих осіб. Тут також відзначається важливість індивідуального підходу до виявлення, підбору і попереднього вивчення кандидатів на залучення до негласного співробітництва [5]. На це звертає увагу і відомий український фахівець у галузі оперативно-розшукової діяльності І. П. Козаченко. На його думку, нерозривний зв'язок оперативно-розшукової діяльності з психологією обумовлений тим, що психологічні прийоми спілкування між людьми широко застосовуються під час проведення розвідувального опитування, оперативної установки, залучення громадян до негласного співробітництва, керівництва негласними співробітниками, інтелектуальної боротьби з протидіючою стороною тощо [6, с. 113].

Принциповим моментом забезпечення ефективності негласних відносин, тривалості та їх системності стало закріплення законодавцем у ст. 13 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» можливості конфіденційного співробітництва за трудовою угодою. Якщо у зв'язку з виконанням такою особою завдань оперативно-розшукової діяльності настала її інвалідність або смерть, на неї поширюються пільги, передбачені у таких випадках для працівників оперативних підрозділів. У разі виникнення загрози життю, здоров'ю або майну особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, її захист забезпечується в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 12 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність», а також положеннями законів «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [1; 7; 8] та інших нормативно-правових актів.

Подібний підхід до правового регулювання суб'єктивних відносин в оперативній роботі є досить сучасним і перспективним, тому що значно розширює можливості оперативних підрозділів у підборі та залученні конфідентів.

Важливою умовою залучення громадян до негласного співробітництва із суб'єктами оперативно-розшукової діяльності є їхня згода. Законодавець тим самим робить особливий акцент на добровільному характері конфіденційного співробітництва, поважає і гарантує громадянам свободу вибору. Частина 4 ст. 11 Закону містить також заборонну норму, яка чітко визначає, що забороняється залучати до виконання оперативно-розшукових завдань медичних працівників, священнослужителів, адвокатів, якщо особа, щодо якої вони мають здійснювати оперативно-розшукові заходи, є їх пацієнтом чи клієнтом.

Безумовною заслугою законодавця стало закріплення у ст. 13 Закону механізму соціального і правового захисту особи, яка залучається до виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Уперше відкрито держава заявила, що під її захистом перебувають

особи, які співпрацюють з органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність [1]. Подібний підхід украй важливий не тільки для організації агентурної роботи, але й для ефективного функціонування відповідних психологічних механізмів. Наприклад, закріплена, реалізована і контрольована система гарантій громадянам, які співпрацюють з оперативними підрозділами ОВС, про недоторканність їх життя, здоров'я, житла, майна, інших соціальних цінностей, неухильне дотримання принципу конспірації, захисту їх і членів сімей від погроз застосування насильства, інших протиправних дій позитивно впливають на психічні властивості і стан громадян, мотивацію негласної розвідувально-пошукової діяльності. Це дозволить знизити в мотиваційній сфері актуальність мотивів безпеки, збільшити частку соціальних, пізнавальних мотивів і т. ін. Положення закону детермінують також розвиток у громадян мотивів матеріальної зацікавленості, оскільки передбачають їх співробітництво із суб'єктами оперативно-розшукової діяльності за щомісячною і разовою винагородою, а також за трудовою угодою. Ця діяльність може бути основним видом трудової зайнятості, що передбачає відповідну оплату з коштів, які виділяє уряд України.

Крім того, законодавець врахував специфіку негласної розвідувальної діяльності з властивим їй професійним ризиком, якого зазнають громадяни, які конфіденційно співпрацюють із суб'єктами оперативно-розшукової діяльності, і передбачив систему матеріальної компенсації особам, які загинули або одержали травму, що стала наслідком поранення, контузії або каліцтва у зв'язку з їх участю в проведенні оперативно-розшукових заходів. Подібний позитивний вплив на мотивацію конфідентів, у свою чергу, може справити зменшення питомої ваги негативних емоційних процесів, яких вони часто зазнають (стреси, депресії, занепокоєння, невпевненість і т. ін.). Загальне позитивне емоційне поле, що виникає під час негласного співробітництва, сприятливо позначається на реалізації психічних пізнавальних процесів (сприйняття, пам'ять, мислення, уява), емоційно-вольових властивостей і якостей конфідентів [9].

З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України отримав процесуальний статус і легітимність агентурний метод отримання інформації та її використання у процесі розслідування. Стаття 272 нового КПК України «*Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації*» передбачає, що під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або учасником вказаної групи чи організації, яка на

конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування. Виконання вказаними особами такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу.

Винесенню постанови про виконання спеціального завдання особами, які не є працівниками правоохоронного органу, має передувати укладення угоди між такою особою і правоохоронним органом про співпрацю й відповідне нерозголошення даних. У цій угоді мають бути перелічені права та обов'язки цієї особи і, зокрема, роз'яснення того, у якому випадку і за вчинення яких діянь ця особа підлягає кримінальній відповідальності. Спеціальне завдання буде вважатися виконаним, якщо його результати: стали приводом чи підставою для порушення кримінального провадження; можуть бути використані для підготовки та здійснення слідчих і судових дій; а також у доказуванні згідно із вимогами кримінально-процесуального законодавства, які регламентують збирання, перевірку та оцінку доказів.

Крім того, ст. 273 КПК України «Використання конфіденційного співробітництва» надає право слідчому при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених цим Кодексом. Наприклад, у ході контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК) передбачено здійснення за участю громадськості вже опробованих практикою оперативно-розшукових заходів, таких як: контрольоване постачання; контрольна та оперативна закупка; спеціальний слідчий експеримент та імітування обстановки злочину. Ці новели відображають нові підходи у вирішенні наболілих проблем залучення громадськості до проведення оперативно-розшукової діяльності [10].

Підсумовуючи, підкреслимо, що реформування оперативно-розшукового та кримінально-процесуального законодавства України має історичне значення для теорії та практики оперативних підрозділів правоохоронних органів, оскільки воно легітимно регулює основні її напрямки. Законодавча регламентація застосування агентурного методу створює об'єктивні передумови розвитку оперативно-розшукового права і оперативно-розшукового процесу, психології оперативно-розшукової діяльності. У світлі останніх подій потужним імпульсом для подальшого розвитку законодавчої та нормативно-правової бази у сфері правового регулювання оперативно-розшукової діяльності, наукових висновків щодо залучення громадськості до боротьби зі злочинністю, послужило також прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України.

Список використаних джерел: 1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. 2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийн. Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» № 4652-VI від 13.04.2012. – Х. : Право, 2012. – 392 с. 4. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : підручник / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – Ч. I. – 336 с. 5. Шувалов В. В. Нравственное содержание межличностных отношений в агентурной работе органов внутренних дел (по материалам оперативной службы милиции) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шувалов В. В. – М., 1991. – 19 с. 6. Козаченко И. П. Агентурный метод в теории и практике оперативно-розыскной деятельности / И. П. Козаченко, В. В. Голубец // Вопросы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : сб. науч. тр. – Киев : НАВСУ, 1992. – С. 113–117. 7. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50. 8. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51. 9. Федосова О. В. Законодавча регламентація конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами ОВС / О. В. Федосова // Методологічні проблеми теорії та практики ОРД в сучасних умовах : Додаток № 1 до Вісника ДДУВС ім. Е. О. Дідоренка : у 2 ч. – Ч. 1. – 2011. – С. 125–130. 10. Пчолкін В. Д. Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства / В. Д. Пчолкін, Ю. П. Янович // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 611–616 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pvdovu.pdf>.

Надійшла до редколегії 24.07.2013

Федосова Е. В. Правовые основы участия граждан в оперативно-розыскной деятельности правоохранительных органов Украины

Рассмотрены правовые основы участия граждан в оперативно-розыскной деятельности, а также проблемы реализации механизма правового регулирования этой оперативно-розыскной функции в условиях реформирования оперативно-розыскного и уголовно-процессуального законодательства. Проведён анализ точек зрения ученых и действующего законодательства относительно правового регулирования участия граждан в оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельности правоохранительных органов Украины, социальной защиты и обеспечения их безопасности как субъектов уголовного процесса на стадии досудебного следствия, а также определено состояние процессуального статуса института конфиденциального сотрудничества

громадян в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. Показано, що з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України отримав процесуальний статус і легітимність агентурний метод отримання інформації і її використання в процесі виявлення і розслідування кримінальних правонарушень.

Ключевые слова: участие граждан в оперативно-розыскной деятельности, реформирование оперативно-розыскного и уголовно-процессуального законодательства.

Fedosova O.V. Legal Grounds of Citizens' Participation in Investigative and Search Activity of Law Enforcement Agencies of Ukraine

Legal grounds of citizens' participation in investigative and search activity and problems of realizing the mechanism of legal regulation of this investigative and search function in reforming investigative and search and criminal procedural legislation is considered. It is showed that in the period of independence of Ukraine significant contribution has been made to the development of legal and organizational grounds of citizens' participation in the investigative and search activity of law enforcement agencies of Ukraine. With the adoption of the Laws of Ukraine «About Investigative and Search Activity», «About the Organizational and Legal Grounds of Combating Organized Crime» and the new Criminal and Procedural Code of Ukraine, activity of operative subdivisions concerning using of confidential cooperation of citizens in combating criminality has found its representation and consolidation in the norms of law. Basic unified rules defining realization of intelligence and search function of all state services having the right to fulfil investigative and search activity are concentrated in these legislative acts. Analysis of scientists' point of views and current legislation on legal regulation of citizens' participation in investigative and search and criminal procedural activity of law enforcement agencies of Ukraine, social protection and guaranteeing of its safety as subjects of criminal proceedings under pre-trial investigation stage is conducted. The state of the procedural status of the confidential cooperation of citizens in reforming the criminal procedural legislation is determined. It is shown that the adoption of the new Criminal and Procedural Code of Ukraine made it possible for agentural method to get procedural status and legitimacy for obtaining information and its use in the detection and investigation of criminal offences. Article 272 of the new Criminal and Procedural Code of Ukraine «Accomplishment of a special task on disclosure of criminal activity of an organized group or criminal organization» implies that while pre-trial investigation of felonies or especially grave crimes some information, things and documents relevant to pre-trial investigation can be obtained by a person, who under the law performs special tasks, participating in organized group or criminal organization or is a member of the stated group or organization, which cooperates with the pre-trial agencies on a confidential basis. These innovations reflect new approaches in solving the most urgent problems of citizens' participation while realizing investigative and search activity.

Keywords: citizens' participation in investigative and search activity, reforming of investigative and search and criminal procedural legislation.

УДК 343.132(477)

О. О. Юхно**ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАКОНОДАВСТВА ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Розглянуто нове кримінальне процесуальне законодавство у порівнянні з КПК України 1960 р. та особливості запровадження у правозастосовну діяльність правового інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукова діяльність, новели КПК, слідчий, взаємодія слідчого з оперативним працівником, співвідношення негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, доручення оперативному підрозділу.

У зв'язку з прийняттям і набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України [1–3] потребують певного переосмислення концептуальні межі вивчення окремих галузей права та їх наукового переорієнтування і удосконалення, зокрема теорії держави і права, кримінального процесу, криміналістики, судової медицини, оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) та ін. За визначенням О. М. Бандурки, важливим завданням є те, що викладення теорії ОРД має бути пов'язане з діяльністю оперативних підрозділів, з орієнтуванням на сучасне оперативно-розшукове законодавство та новий Кримінальний процесуальний кодекс України. Практичне застосування норм кримінального процесуального законодавства, безумовно, покаже «вузькі місця» окремих положень і покличе до впровадження змін і доповнень [4, с. 12], що ми підтримуємо.

Дослідження О. М. Бандурки [4], С. М. Гусарова [5], О. В. Говорова [6], О. М. Василенка [7], М. П. Водька [8; 9], С. О. Гриненка та І. І. Мусієнка [10], Є. Д. Скуліша [11], М. О. Шиліна [12] та інших свідчать, що однією із найбільш цікавих новел у чинному КПК України, як з наукового, так і з прикладного напрямку є введення у кримінальне процесуальне законодавство правового інституту негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), раніше невідомого кримінально-процесуальному законодавству колишнього СРСР, а також законодавству України до 13 квітня 2012 р. Питання впровадження цієї новели на етапі обговорення декількох проектів нового КПК, під час його прийняття і після набрання чинності спричинило широку дискусію серед науковців та практиків і має різновекторні відповіді. За визначенням С. М. Гусарова, слід підтримати пропозиції окремих вчених [5, с. 47] щодо проведення такої дискусії на загальнодержавному рівні, а результати висвітлювати в окремому науковому виданні, що ми також підтримуємо. У розрізі

названої дискусії слід зазначити, що у колишньому СРСР кримінально-процесуальне законодавство на той час не регламентувало здійснення ОРД, а щодо неї поверхово згадувалося лише у ст. 103 КПК України 1960 р. Тільки з 1993 р. ОРД отримала законодавчу й прикладну легітимність після прийняття Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [13].

У чинному КПК України вперше за історію кримінального процесуального законодавства, зокрема у ст. 41, подано поняття «оперативних підрозділів», яке раніше визначалось лише у вищезазначеному Законі про ОРД та інших законодавчих і нормативно-правових актах. Крім цього, 21 глава чинного КПК України присвячена новелі щодо введення і запровадження під час досудового розслідування НСРД. Другий напрям дискусії стосується поняття цього правового інституту. Зокрема, на нашу думку, слід підтримати позицію професора М. П. Водька, який зазначає, що згідно з положеннями ч. 1 ст. 246 КПК України вбачається, що НСРД є різновидом взагалі слідчих (розшукових) дій, відомості про умови, порядок і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, що передбачені чинним КПК України. Крім цього, на його думку, і з ним у цьому погоджуються окремі вчені, ототожнення традиційних гласних слідчих дій і НСРД означення розшукових з боку законодавчої техніки є недосконалим і некоректним, оскільки терміни «слідчий» і «розшуковий» з точки зору їх значення мають досить велику різницю.

У зв'язку із вказаним слід підтримати думку вченого щодо виключення у главі 21 КПК України означення «розшукові», залишивши тільки «негласні слідчі дії», тому що умови й порядок проведення обох видів дій – слідчих і розшукових – також має суттєві відмінності, у тому числі щодо їх фактичного застосування у правозастосовній діяльності [8, с. 146].

Незважаючи на внесені зміни до Закону про ОРД після прийняття чинного КПК України, на думку М. О. Шиліна, законодавчо залишилося не врегульованим питання розмежування кримінальної процесуальної та оперативно-розшукової діяльності. Крім цього, законодавчо не визначено, що таке «оперативно-розшукові заходи» [12, с. 60], і це питання дійсно потребує врегулювання. У свою чергу, О. В. Говоров застерігає, що досить широке застосування НСРД може негативно вплинути на об'єктивність збору доказів і розгляд кримінальних проваджень у суді [6, с. 193]. Але на думку С. М. Гусарова, це не зашкодить досудовому розслідуванню у зв'язку з наданням прокуророві повноважень керівництва кримінальним провадженням [5, с. 48], що ми підтримуємо.

У зв'язку з цим, станом на сьогодні, узагальнюючи положення чинного КПК України, слід зазначити, що оперативні працівники можуть здійснювати оперативно-розшукові заходи лише за дорученням слідчого, а самостійно заводити оперативно-розшукові

справи тільки категорії «Розшук» на осіб, що ухиляються від досудового розслідування та суду. У той же час нова відомча інструкція МВС України із зазначених питань має протиріччя з вимогами КПК України, так що її застосування у конкретних кримінальних провадженнях може призвести до винесення негативних рішень по них Європейським судом.

Досить широка дискусія ведеться навколо положень ст. 275 чинного КПК України щодо надання права слідчому використовувати конфіденційне співробітництво з іншими особами або залучати таких осіб для проведення НСРД. Більшість вказаних та інших авторів висловлюють думку про те, що такою діяльністю можуть займатись лише працівники оперативних підрозділів, але на нашу думку, слідчий все ж таки повинен мати передбачені положеннями КПК України й такі можливості, а використовувати їх у разі необхідності, що не буде мати масового характеру. У той же час, можна підтримати пропозицію М. П. Водька щодо уточнення визначення такої сфери діяльності з «конфіденційного співробітництва» на «конфіденційне сприяння», але воно потребує свого законодавчого закріплення [9, с. 60].

Автором спільно з іншими вченими неодноразово порушувалося питання змін психологічного ставлення до запровадження серед класичних юридичних наук оперативно-розшукової діяльності саме як самостійної галузі й поширення її запровадження у кримінальному процесі, криміналістиці та кримінальному судочинстві. За часів колишнього Союзу РСР перше сміливе й комплексне дослідження з питань особливостей і доцільності використання у кримінальному процесі результатів оперативно-розшукових заходів зробив Д. І. Бедняков, надрукувавши у 1991 р. працю «Непроцессуальная информация и расследование преступлений», що викликало серед науковців класичних юридичних наук цілу хвилю дискусій і заперечень [14, с. 156; 15, с. 66]. Довгий час останню позицію підтримували і науковці на той час Харківського юридичного інституту, які на певні рекомендації відмовлялись вводити у навчальному закладі навчальну дисципліну «оперативно-розшукова діяльність». Але як свідчить сьогодні, після введення в чинний КПК України новели щодо запровадження на досудовому розслідуванні НСРД, у вказаному навчальному закладі (який на сьогодні має іншу назву) були вимушені створити кафедру кримінального процесу та ОРД, що є позитивним, розумним і творчим прикладом комплексного підходу до впровадження у навчальний процес новел і положень чинного КПК України. На цьому позитивному прикладі, на нашу думку, слід було б провести створення аналогічних кафедр і в інших юридичних навчальних закладах, незалежно від їх відомчої чи іншої підпорядкованості.

Слід нагадати, що після статті Д. І. Беднякова наукові дискусії продовжувались, у тому числі щодо цього напрямку, але вони сприяли

й прийняттю нових законів і нормативних актів щодо регламентації ОРД, постійному зростанню наукових досліджень стосовно проблем і доцільності виділення ОРД як галузі науки.

Правозастосовна діяльність правоохоронних органів свідчить, що вказана юридична галузь ще до прийняття чинного КПК України удосконалювалась щодо розширення напрямів, подальшого розвитку та її співпраці насамперед з кримінальним процесом та іншими юридичними науками. На думку С. М. Гусарова, автора статті та інших вчених наявність вказаних проблем і нагальну доцільність їх вирішення підтвердило також одне з перших комплексних монографічних досліджень у незалежній Україні М. А. Погорецького «Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі», метою якого була розробка теоретичних і правових засад сучасної наукової концепції використання ОРД у кримінальному процесі та обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства відомчих нормативних актів і практики його застосування у цій сфері [16]. За вказаним дослідженням, протягом останніх років і сьогодні має місце стійка тенденція збільшення використання матеріалів ОРД у кримінальному судочинстві. Так, якщо у 1994 р. матеріали ОРД використовувалися лише у 52 %, то у 2000–2007 рр. – у понад 90 % кримінальних справ, розслідуваних органами СБУ, і у понад 85 % кримінальних справ, розслідуваних органами ОВС, прокуратури, Державної податкової адміністрації (на сьогодні Департамент податків і зборів України), а також у 100 % кримінальних справ (на сьогодні кримінальні провадження) про тяжкі латентні злочини та злочини, вчинені організованими угрупованнями, які розслідуються з використанням матеріалів ОРД [16, с. 6].

З точки зору генезису запровадження оперативно-розшукової діяльності у кримінальний процес, за визначенням М. П. Водька, одним із головних дискусійних питань до прийняття у 2012 р. чинного КПК було питання, з якого моменту слідчий мав право знайомитись із матеріалами оперативно-розшукової діяльності [8, с. 146], що ми підтримуємо. Продовжуючи цю дискусію, на другому місці, на думку автора та інших вчених, на той час стояло питання, чи можна було визнавати результати оперативно-розшукових заходів доказами у кримінальних справах. З вказаних питань існувало три точки зору. Перша полягала в тому, що слідчий взагалі не повинен був ознайомлюватися з матеріалами оперативно-розшукових справ (далі – ОРС) та приймати рішення на підставі матеріалів, добутих у процесі проведення оперативно-розшукових заходів. Друга – що слідчий мав на той час право знайомитись з матеріалами ОРС та приймати рішення у кримінальному провадженні, беручи до уваги лише ті матеріали, що були здобуті у процесі слідчих дій після порушення кримінальної справи, а також, що слідчий міг знайомитись з матеріалами ОРС лише після

початку досудового розслідування. Третя, передбачала, що слідчий міг знайомитися з матеріалами кримінальної справи навіть до початку кримінального провадження.

Процесуалісти колишнього СРСР до початку 1990 р. не мали єдиної точки зору щодо вказаних проблем у теорії оперативного розшукової діяльності та кримінального процесу. Однак перед розпадом СРСР було закріплено визнання того, що слідчий мав не тільки право, але й зобов'язаний був знайомитися з матеріалами ОРС, навіть до відкриття кримінального провадження. У той же час, з якого етапу оперативної розробки по ОРС слідчий мав право знайомитись із вказаними матеріалами, єдиної точки зору все ж таки на той час не було досягнуто. Згідно з нормативно-правовими актами МВС України та Російської Федерації, слідчому було надано право знайомитися з матеріалами ОРС не тільки до порушення кримінального провадження у процесі реалізації оперативних заходів, але й на стадії негласного оперативного розшукового документування, що було раніше виключно прерогативою лише оперативного підрозділу. У той же час, на думку деяких вчених, слідчий за попереднім кримінально-процесуальним законодавством 1960 р. брати участь у цьому не мав права. Він міг лише оцінювати матеріали оперативного розшукового документування перед відкриттям кримінального провадження та ставити питання щодо доопрацювання матеріалів за результатами оперативного розшукових заходів, встановлення достатності їх кількості та якості для визнання доказами чи використання і в якій саме частині, зокрема в межах на той час кримінальної справи [8, с. 147].

Таким чином, на сучасному етапі у процесі удосконалення КПК України гостро постало питання щодо узгодження кримінального процесуального та оперативного розшукового законодавства на законодавчому, організаційному та прикладному рівнях. Так, за визначенням С. М. Гусарова, на початку перебудови з'явилися перші паростки вказаного процесу. Згідно зі ст. 187 попереднього КПК України 1960 р. з'явився новий вид слідчої дії за аналогією оперативного розшукового заходу накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку. У Росії на той період з'явився оперативно-розшуковий захід щодо прослуховування телефонних переговорів на підставі ст. 6 Федерального закону про ОРД, який за своїм змістом був аналогічним слідчі дії щодо контролю та запису перемов (ст. 186 КПК РФ) [5, с. 49].

Про зближення протягом 90-х рр. КПК і нормативної бази ОРД зокрема свідчили нові положення КПК України 1960 р. щодо розшуку осіб, які ухилялися від слідства та суду, що регулювалися Законом про ОРД і відомчими нормативно-правовими актами. Слід наголосити, що на підставі уже нового КПК такі функції одночасно регулюються не тільки в оперативно-розшуковій діяльності, але й у

кримінально-процесуальній. Тому досить закономірно, що подальшим етапом гармонізації кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства нині стало закріплення у чинному КПК положень про НСРД. Після прийняття нового КПК України це знайшло своє закріплення у новій редакції ст. 8 Закону про ОРД як один з оперативно-розшукових заходів. Більш широке зближення вказаних видів законодавства та, відповідно, практики правозастосовної діяльності прослідковується у колишніх країнах СНД, зокрема у країнах Прибалтики, Молдові, Узбекистані та розвинених країнах Заходу.

До набрання чинності новим КПК України окреслилися різні наукові підходи до визначення поняття кримінального процесуального доказування, його змісту та структури, які обумовлювали розбіжності при визначенні ролі ОРД у кримінальному процесуальному доказуванні. Спільним для висловлення точок зору на поняття доказування у кримінальному процесі було те, що воно визначалося як пізнавальна діяльність, яка проходить у встановленій законом процесуальній формі, спрямована на виявлення обставин злочину, що мали місце в минулому, та встановлення істини у кримінальній справі чи оперативній розробці, хоча в теорії висловлюються різні погляди на співвідношення пізнання й доказування. Аналіз точок зору на поняття доказування у кримінальному судочинстві давало підстави для висновку, що воно в основному розглядалось як загальний процес отримання сукупності доказів і обґрунтування ними відповідних процесуальних рішень у кримінальній справі (на сьогодні кримінальне провадження), проте структурні елементи цього процесу вченими визначались по-різному.

Попереднє кримінальне процесуальне законодавство й законодавство про ОРД України не формулювало конкретних вимог до матеріалів ОРД відповідно до їх цільового призначення й не передбачало ефективних правових механізмів їх використання в інтересах кримінального судочинства, що не відповідало тогочасним потребам практики протидії злочинності, захисту прав людини у кримінальному процесі. Накази МВС України щодо організації оперативно-розшукової діяльності в ОВС та аналогічні накази інших відомств, які мали право на проведення ОРД, не мали розділів і затверджених інструкцій щодо конкретних форм і методів «легалізації», «реалізації» та переведення у докази матеріалів тих чи інших результатів оперативно-розшукових заходів, що знижувало кінцеві результати роботи. Відсутність таких нормативних актів особливо викликало труднощі у практичних працівників, і в першу чергу – у молодих оперативних працівників. Саме тут виникала гостра потреба щодо узгодження дій працівників оперативних підрозділів з вимогами кримінального процесу, щоб напрацьовані матеріали знайшли вихід як докази та з метою недопущення типових помилок, які зустрічалися у діяльності правоохоронних і судових органів при використанні матеріалів ОРД у кримінальному судочинстві.

На підставі аналізу генезису окреслених проблем автор ще у 2008 р. вніс пропозицію щодо нагальної доцільності створення ще однієї юридичної галузі – «оперативно-розшуковий процес». Одним із головних завдань цієї юридичної галузі, на нашу думку, має стати обґрунтування і супроводження нормативного закріплення та орієнтовна регламентація форм і методів проведення працівниками оперативних підрозділів ОРД за певними напрямками, прогнозування її кінцевих результатів і належної організації взаємодії зі слідчими (у тому числі з питань її підстав, умов, обсягів, термінів) у процесі здійснення направлення та оформлення матеріалів на той час дослідчої перевірки із матеріалів ОРС для легалізації у процесі проведення на той час досудового розслідування та визнання їх доказами. Іншим важливим завданням галузі має бути також удосконалення форм взаємодії з іншими як оперативними, так і неоперативними підрозділами й відомствами в рамках чинного законодавства та удосконалення відомчих нормативних актів з питань запобігання, розкриття і розслідування злочинів.

Обґрунтовуючи цю пропозицію, ми методологічно виходили з висновків відомого вченого І. І. Котюка, який, розробляючи теорію судового пізнання, зазначав, що до усіх матеріальних галузей права повинні бути розроблені й створені процесуальні норми. Однак тоді вказана пропозиція не була підтримана. Але історичний перебіг часу, прийняття і запровадження положень і новел чинного КПК щодо запровадження НСРД у правозастосовну діяльність правоохоронних органів підтверджує доцільність вказаної пропозиції автора цієї статті. Крім цього, існує певна проблема в тому, що в окремих навчальних закладах матеріали про НСРД викладаються кафедрами кримінального процесу, а оперативно-розшукова діяльність – відповідними кафедрами оперативно-розшукової діяльності. Тому наша пропозиція може усунути розбіжності у таємній і нетаємній частинах викладання обох навчальних дисциплін, що не буде суперечити положенням КПК України, якщо ввести нову навчальну дисципліну – «оперативно-розшуковий процес».

У зв'язку із вказаним, узагальнюючи результати дискусії з порушених у статті питань, враховуючи введення у чинний КПК правового інституту НСРД та незважаючи на протилежні думки, слід підтримати позицію О. М. Бандурки, С. М. Гусарова, М. П. Водька та інших вчених, що їх регламентація в чинному КПК значно підвищує ефективність правових засад ОРД правоохоронних органів, які мають право на її здійснення відповідно до положень глави 21 чинного КПК України. За результатами досліджень, при вирішенні вказаних питань простежується намагання законодавця щодо давно очікуваного практичного втілення зближення національного кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства. Як свідчить практика правозастосовної

діяльності, вказані новели призвели до скорочення термінів розкриття та розслідування злочинів, підвищення ролі й відповідальності слідчого, прокурора, оперативного працівника за виконання своїх повноважень, починаючи з початку проведення кримінального провадження [5, с. 52], що в цілому підвищить ефективність запобігання і протидії злочинності, сприятиме економії процесуальних витрат, довіри до правоохоронних органів з боку громадян та належної охорони їх прав і свобод. Втім, порушені питання вимагають подальших детальних і ретельних наукових досліджень.

Список використаних джерел: 1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Центр учбової л-ри, 2012. – 254 с. 2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4652-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1371. 3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Ю. Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с. 4. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності : монографія / О. М. Бандурка. – Х. : Золота миля, 2012. – 620 с. 5. Гусаров С. М. Теоретичні та прикладні проблеми запровадження негласних слідчих (розшукових) дій // С. М. Гусаров // Наше право. – 2013. – № 5. – С. 47–52. 6. Говоров О. В. Проблемні аспекти оперативно-розшукової діяльності в світлі положень нового КПК України / О. В. Говоров // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (Харків, 19 жовт. 2012 р.). Вип. 4 / СБУ, Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; редкол.: С. Є. Кучерина [та ін.]. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2012. – С. 192–194. 7. Василенко О. Питання взаємодії оперативного підрозділу, слідчого та координуюча роль прокурора як процесуального керівника у кримінальному провадженні / Олег Василенко // Вісник прокуратури. – 2013. – № 2. – С. 24–28. 8. Водько Н. П. Уголовное судопроизводство Украины вступает в новую эру / Водько Н. П. // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – Вип. 3. – 2012. – С. 141–147. 9. Водько Н. П. Гармонизація уголовно-процесуальних и оперативно-розыскных правовых норм в проекте нового УПК Украины / Н. П. Водько // Оперативник (сыщик). – 2012. – № 2 (31). – С. 59–64. 10. Мусієнко І. І. Особливості правової регламентації оперативно-розшукової діяльності та негласних слідчих (розшукових) дій у новому кримінально-процесуальному законодавстві / І. І. Мусієнко, С. О. Гриненко // Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали пост. діючого наук.-практ. семінару (Харків, 19 жовт. 2012 р.). Вип. 4 / СБУ, Ін-т підготовки юрид. кадрів для СБУ, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого ; редкол.: С. Є. Кучерина [та ін.]. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2012. – С. 223–230. 11. Скулиш Є. Д. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Д. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2 (26). – С. 15–23. 12. Шилін М. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у

світлі нового Кримінального процесуального кодексу України / Микола Шилін // Вісник національної академії прокуратури України. – 2013. – № 1. – С. 59–64. **13.** Про оперативно-розшукову діяльність : закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303. **14.** Бедняков Д. И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений / Д. И. Бедняков. – М. : Юрид. лит., 1991. – 208 с. **15.** Юхно О. О. Оперативно-розшуковий процес як один із проблемних чинників взаємодії працівників оперативних підрозділів та досудового слідства / О. О. Юхно // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми взаємодії оперативних та слідчих підрозділів у протидії організованій злочинній діяльності» (м. Одеса, 18 квіт. 2008 р.) / Одес. держ. ун-т внутр. справ. – О., 2008. – С. 65–68. **16.** Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, 2007. – 576 с.

Надійшла до редколегії 16.07.2013

Юхно А. А. Отдельные аспекты законодательства и практики применения негласных следственных (розыскных) действий в уголовном судопроизводстве

Рассмотрено новое уголовное процессуальное законодательство в сравнении с УПК 1960 года и особенности применения в правоприменительной деятельности правового института негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: негласные следственные (розыскные) действия, оперативно-розыскная деятельность, новеллы УПК, следователь, взаимодействие следователя с оперативным сотрудником, соотношение негласных следственных (розыскных) действий и оперативно-розыскных мероприятий, поручения оперативному подразделению.

Yukhno O. O. Some Aspects of Legislation and Practical Application of Secret Investigative (Search) Actions within Criminal Judiciary

Operational and search activity must be shifted according to provisions of new Criminal Procedure Code in connection with the use of undercover (investigation) actions. According to the scientists these provisions are interesting law rules of the new Criminal Procedure Code of Ukraine, which led to the emergence of debate among scholars and practitioners that should be supported at the national level, and the results should be highlighted at the separate scientific work. According to the previous the Criminal Procedure Code 1960 operational and research activities mentioned only in one article 103 Code of Ukraine. Only after the adoption in 1993 of the Law «About Operational and Research Activity» were expanded research and practical application of its rules in law enforcement activities. But the legitimacy of such activities was not directly recognized by the separate scientists. That is why despite

the use of these methods in practical work during combating and prevention of crimes, the legislation wasn't improved. Nowadays, scientific debates are directed into improvement of the terminology used in the new Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, the question is that the investigation and undercover (investigation) actions are different but in new procedural law they were formulated as the same. In this article is proposed to clarify terminology and amend the legislation. In the law the distinction between criminal procedural and operational and search activity is not defined. Some scientists think that there is a possibility of the widespread of use of undercover (investigation) actions and this may lead to methods of the totalitarian regime in the fight against crimes and to the violations of human rights and freedoms. The rule of the law that the investigator may use during the investigation of crimes operational methods of using undercover agents, brought the discussion. In the article analyzed the development of the using the results of operational and search activities as the evidence of criminal activity according to the provisions of previous law and current law that are used as in Ukraine and Russia, and the Independent Countries Union. In this regard, in the article analyzed some scientific researches and articles that differ in their approaches to these problems and their solutions. In order to eliminate errors, imperfections of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the differences between undercover (investigation) actions and operational and search activity the author offers to create a new branch of law «operational-investigative process» in order to optimize the learning process in the preparation of lawyers, as well as clarification and specification of actions practitioners and investigators preliminary investigation when performing common tasks in response to specific types of crimes. The author analyzed of opinions of scientists and made the general conclusion is that the new Criminal Procedure Code of Ukraine is more progressive, will let to conduct pre-trial investigation more effectively and to save public funds for such purposes. And also the new Code increases the responsibility of the investigator, operating officer, prosecutor for the rights and freedoms of citizens, interaction between them and will enhance public confidence in the police. But raised issues are requires further research and scientific studies.

Keywords: secret investigative (search) actions, operational and search activity, novels of Criminal Procedural Code, investigator, interaction between investigator and operative officer, correlation of secret investigative (search) actions and operational and search activities, assignment to operational unit.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК [342.922:65.012.8](477)

В. М. Абакумов

**ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА,
ЯКІ ФУНКЦІОНУЮТЬ НА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНІ**

Визначено систему суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємства. Проаналізовано особливості діяльності таких суб'єктів, які функціонують на локальному рівні. Акцентовано увагу на необхідності взаємодії цих суб'єктів з відповідними органами виконавчої влади.

Ключові слова: система, суб'єкти, забезпечення інформаційної безпеки, підприємство, локальний рівень, взаємодія, органи виконавчої влади.

Однією зі сфер, де має приділятися підвищена увага належному забезпеченню інформаційної безпеки, є діяльність суб'єктів підприємницької діяльності. Діяльність щодо забезпечення інформаційної безпеки підприємства складається із системи заходів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів підприємств, нейтралізацію та ліквідацію загроз ефективному функціонуванню інформаційної системи суб'єкта господарської діяльності зокрема і діяльності цього суб'єкта в цілому. Ефективне функціонування інформаційної безпеки підприємства неможливе без забезпечення її стабільності, яка досягається в результаті діяльності органів державної влади шляхом прийняття необхідних нормативно-правових актів та діяльності відповідних суб'єктів, на яких покладено безпосередній обов'язок щодо вироблення та реалізації заходів, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки на підприємстві.

У результаті вивчення наукових праць, присвячених дослідженню сутності інформаційної безпеки та проблем її належного забезпечення (зокрема О. Б. Антонова, М. І. Ветрова, І. С. Керницького, Б. А. Кормича, В. А. Ліпкана, В. А. Петрика, Є. В. Позднішева, О. А. Сороківської, В. І. Ярочкіна та ін.), можна зробити висновок, що в їх працях недостатню увагу приділено дослідженню ролі суб'єктів, на яких покладено безпосередній обов'язок щодо забезпечення інформаційної безпеки і які функціонують на локальному рівні. Необхідність визначення кола таких суб'єктів і особливостей їх діяльності обумовлена тим, що саме на них покладається обов'язок з вироблення державної стратегії забезпечення інформаційної безпеки підприємства, визначення кола проблем, які існують у сфері захисту інформації на підприємствах різних форм власності, і розробка дієвих шляхів їх усунення тощо. Таким чином, актуальність

дослідження особливостей діяльності суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, які функціонують на локальному рівні, не викликає сумнівів.

Отже, метою нашого дослідження є визначення переліку суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, аналіз повноважень суб'єктів, які функціонують на локальному рівні, і визначення пріоритетних напрямків удосконалення їх діяльності.

Система суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва складається з трьох рівнів, які розрізняються залежно від сфери впливу:

- міжнародний, який представлений різними міжнародними урядовими і неурядовими організаціями, що здійснюють співробітництво в інформаційній сфері. Такі організації на глобальному і регіональному рівні сприяють реалізації політики інформаційної безпеки, у тому числі у сфері підприємництва, та її вдосконаленню з урахуванням нових загроз, що виникають у цій сфері;

- державний, в рамках якого уповноважені на те органи виконавчої влади розробляють і впроваджують правові та організаційні механізми забезпечення інформаційної безпеки підприємництва;

- локальний, в рамках якого діяльність органів місцевого самоврядування, недержавних організацій, суб'єктів підприємницької діяльності та фізичних осіб спрямована на вироблення дієвого механізму забезпечення інформаційної безпеки окремих суб'єктів підприємницької діяльності та підприємництва в цілому.

Локальний рівень суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва охоплює діяльність численних недержавних інституцій та окремих представників громадськості. Основною метою такої діяльності є створення необхідних умов для безпечного здійснення підприємницької діяльності суб'єктами господарювання будь-якої форми власності шляхом захисту інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури суб'єктів підприємницької діяльності; запобігання незаконному витоку інформації; виключення можливості отримання незаконного доступу до інформації, що стосується діяльності конкретного суб'єкта господарської діяльності; недопущення незаконного перехоплення інформації; забезпечення безпеки інформаційної системи підприємства від комп'ютерних вірусів і т. ін.

До числа основних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, що функціонують на локальному рівні, належать органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, професійні спілки, окремі громадяни.

Відповідно до національного законодавства місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста –

самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [1]. Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного до відання місцевого самоврядування. З цього можна зробити висновок, що органи місцевого самоврядування в межах чинного законодавства уповноважені самостійно вживати заходів щодо вирішення проблемних питань місцевого значення.

Одним із питань, що можуть вирішуватись органами місцевого самоврядування, є затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць, цільових програм з інших питань місцевого самоврядування. Таким чином, вирішення актуальних питань, пов'язаних зі створенням умов для здійснення підприємницької діяльності на відповідній території, в тому числі щодо забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, також належить до компетенції органів місцевого самоврядування.

У системі суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємства, що функціонують на локальному рівні, особливе місце займають самі суб'єкти підприємницької діяльності, оскільки саме вони, в першу чергу, зацікавлені у забезпеченні і збереженні свого економічного потенціалу, якому може бути завдано шкоди шляхом втручання в його інформаційну безпеку. Безперечно, що одним із основних обов'язків керівництва будь-якого суб'єкта господарської діяльності є вироблення і вжиття необхідних заходів, спрямованих на забезпечення безпеки цього суб'єкта, як економічної, так і інформаційної.

Слід зазначити, що ефективність забезпечення інформаційної безпеки на конкретному підприємстві залежить не тільки від ретельного контролю за процесами, які відбуваються у зв'язку з розвитком інформаційного простору. Обов'язковою є також оперативна оцінка якості роботи, постійна перевірка достовірності вхідної інформації, надійності всіх елементів системи [2, с. 99]. Отже, особливу увагу необхідно приділяти аналізу самої системи безпеки та пошуку проблемних місць, своєчасне виявлення яких дозволить розробити та впровадити дієвий механізм забезпечення комп'ютерної, інтелектуальної та документальної безпеки на конкретному підприємстві, розробити систему заходів захисту джерел інформації щодо комерційної діяльності підприємства, запровадити дієву систему управління персоналом на підприємстві, забезпечити постійне здійснення контролю за станом дотримання інформаційної безпеки на підприємстві.

Для забезпечення інформаційної безпеки підприємства у складі системи безпеки організують підрозділи служби безпеки, конкурентної (ділової) розвідки, інформаційно-аналітичної служби, відділи

маркетингу, на які покладаються і інформаційно-аналітичні завдання, відділи комерційної розвідки [3, с. 70] тощо.

Кожна з цих служб виконує певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. До таких функцій належать:

- збирання всіх видів інформації, що стосується діяльності того чи іншого суб'єкта господарювання;

- аналіз одержуваної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів (систематизації, безперервності надходження, усебічного характеру аналітичних процесів) і методів (локальних із специфічних проблем, загальнокорпоративних організації робіт;

- прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів на підприємстві, в країні і в світі для конкретної сфери бізнесу, а також показників, яких необхідно досягти суб'єкту господарювання;

- оцінка рівня економічної безпеки за кожною складовою окремо і в комплексі, розробка рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному підприємстві;

- інші види діяльності з розробки інформаційної складової економічної безпеки (зв'язки із громадськістю, формування сприятливого іміджу фірми, захист конфіденційної інформації) [3, с. 70].

Таким чином, створення та належне функціонування в рамках окремих підрозділів підприємств, які мають відповідати за забезпечення інформаційної безпеки підприємства шляхом комплексної реалізації політики інформаційної та економічної безпеки, в результаті має привести до забезпечення належного стану захищеності інтересів підприємства (як інформаційних, так і економічних, кадрових, ресурсних тощо). У зв'язку з цим важливого значення набуває усвідомлення керівництвом необхідності розробки узгодженої стратегії розвитку підприємства, одним з ключових напрямків якої повинна бути інформаційна безпека. Завдяки розробці та своєчасній реалізації всіх заходів, передбачених зазначеною стратегією, стане можливо:

- своєчасно виявити реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці підприємства;

- оцінити ризики в інформаційній сфері, що виникають у діяльності цього підприємства;

- здійснити технічний захист інформації, що циркулює в рамках конкретного підприємства;

- досягти бажаних результатів від створення у структурі підприємств відповідних підрозділів безпеки.

Таким чином, для локального рівня забезпечення інформаційної безпеки підприємництва характерний високий рівень активності самих суб'єктів підприємницької діяльності.

Необхідно звернути увагу, що створенням спеціальних підрозділів, відповідальних за забезпечення безпеки суб'єкта господарської діяльності, особливо за забезпечення інформаційної безпеки, займаються переважно великі підприємства, які можуть собі це дозволити в матеріальному плані. В той же час існують невеликі підприємства і фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, для яких досить складно створити в штаті власну службу безпеки, основним призначенням якої має бути вирішення проблемних питань забезпечення економічної безпеки підприємства в цілому і захисту інформаційних ресурсів зокрема. Тому в організації захисту інформаційних ресурсів активну участь мають брати не тільки спеціалізовані підрозділи, створені у складі суб'єктів господарської діяльності, їх керівництво і співробітники, але й недержавні організації, які на локальному рівні повинні розробляти і впроваджувати спеціальні заходи, спрямовані на протидію загрозам інформаційній складовій діяльності суб'єктів господарювання.

Важлива роль у системі суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва відводиться Українському національному комітету Міжнародної торгової палати та Українському союзу промисловців і підприємців. Звичайно, діяльність щодо забезпечення інформаційної безпеки підприємництва не є пріоритетним напрямом функціонування зазначених суб'єктів. Їх діяльність переважно спрямована на поширення на території України правил, норм, стандартів та етики ведення сучасного бізнесу, забезпечення дієвого захисту інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, розроблення дієвих механізмів щодо вирішення проблем, пов'язаних із здійсненням підприємницької діяльності, захистом прав власності; удосконалення корпоративного законодавства тощо. Водночас діяльність зазначених суб'єктів спрямована також на захист інтересів власників, керівництва, працівників і клієнтів підприємств, матеріальних цінностей від внутрішніх і зовнішніх загроз і ризиків; розробку організаційно-правових засад розвитку сфери безпеки підприємництва; недопущення криміналізації економічних відносин; захист суб'єктів підприємницької діяльності від протиправних дій та недобросовісної конкуренції, в тому числі і від рейдерських атак [4, с. 67].

До числа основних загроз і ризиків для нормального функціонування сфери безпеки підприємництва належать загрози і ризики інформаційного характеру, пов'язані з неналежним забезпеченням безпеки інформаційної системи у сфері підприємницької діяльності. Таким чином, доцільність включення Українського національного комітету Міжнародної торгової палати та Українського союзу промисловців і підприємців до числа суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємства не викликає жодних сумнівів. Коротко розглянемо основні напрямки діяльності зазначених суб'єктів у аналізованій сфері.

Міжнародна торгова палата в Україні – це неприбуткова, некомерційна і неполітична організація, яка головним своїм завданням визначає поширення на території України правил, норм, стандартів та етики ведення сучасного міжнародного бізнесу, забезпечення дієвого захисту інтересів своїх учасників на зовнішніх ринках [5]. З метою реалізації завдань Міжнародної торгової палати на території нашої держави створено Український національний комітет Міжнародної торгової палати. Діяльність Комітету спрямована на сприяння розвитку вільного міжнародного обороту товарів, послуг, інтелектуальної власності та інвестиційного капіталу; розвиток національної економіки та її інтеграцію у світову господарську систему; формування сучасної промислової, фінансової, торгової інфраструктури; створення сприятливих умов для конкурентної підприємницької діяльності, розвитку усіх видів підприємництва і становлення високого рівня професіоналізму у внутрішньонаціональних та міжнародних ділових відносинах [4, с. 90].

Однією із загроз інформаційній безпеці підприємницької діяльності є порушення права інтелектуальної власності, яке останнім часом починає все активніше використовуватися з метою перешкоджання веденню підприємницької діяльності. У зв'язку з цим у складі Українського національного комітету Міжнародної торгової палати створена Комісія з питань інтелектуальної власності [6].

Загальновизнаною є позиція Комісії, що одним із ключових принципів ведення підприємницької діяльності є безпека (як фізична, так і інформаційна) і конфіденційність. Зміст інформаційної безпеки полягає в забезпеченні недоторканності архівів і виробничих процесів компанії, а також захисті інтелектуальної власності та конфіденційних відомостей [7].

За результатами роботи Комісії з питань інтелектуальної власності розроблені рекомендації для власників бізнесу з управління правами інтелектуальної власності та їх використання [7; 8, с. 12], запропоновані зміни і доповнення до чинного законодавства в частині встановлення відповідальності за порушення прав інтелектуальної власності та недобросовісну конкуренцію шляхом використання інформаційних технологій та зловживання отриманою інформацією про діяльність конкретного суб'єкта підприємницької діяльності.

На засіданнях Комісії значна увага також приділяється питанням активізації зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо забезпечення інформаційної безпеки підприємництва шляхом вироблення системних заходів, спрямованих на захист прав інтелектуальної власності, підвищення рівня інформованості суб'єктів підприємницької діяльності про можливі загрози у цій сфері та шляхи їх усунення або нейтралізації, нові можливості безпечного використання програмного забезпечення тощо.

Український союз промисловців і підприємців також є суб'єктом забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, основною метою створення якого є захист прав промисловців і підприємців, прав власників на ринку корпоративного контролю. Союз є неурядовою неприбутковою громадською організацією, яка об'єднує сьогодні 16 тис. членів: промислові, будівельні, транспортні, наукові, комерційні та інші підприємницькі структури, підприємства різних форм власності [9].

Одним із пріоритетних напрямків діяльності Союзу є формування недержавної системи безпеки підприємництва, або корпоративної безпеки [4, с. 92; 10], а саме:

- розробка єдиної концепції розвитку інформаційної сфери безпеки підприємництва;
- захист інтересів власників, керівництва, працівників і клієнтів підприємств від внутрішніх і зовнішніх загроз інформаційного характеру;
- захист суб'єктів підприємницької діяльності від протиправних дій, пов'язаних з використанням інформаційних технологій та зложиваннями інформацією про діяльність конкретного суб'єкта підприємницької діяльності.

До числа основних кроків Українського союзу промисловців і підприємців у напрямку сприяння підвищенню рівня захисту інформації на підприємствах різних форм власності належать такі:

- надання юридичної допомоги і консультацій з метою підвищення рівня інформованості суб'єктів підприємницької діяльності про можливі загрози у сфері забезпечення інформаційної безпеки та шляхи їх усунення або нейтралізації, здійснення представництва в суді;
- вжиття заходів з протидії промислового шпигунству, охорони об'єктів, контролю доступу до комп'ютерів і комп'ютерних мереж компаній.

Таким чином, можна зробити висновок, що діяльність суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки підприємництва, які функціонують на локальному рівні, спрямована на досягнення встановленого державними стандартами стану інформаційних відносин у сфері підприємницької діяльності, на захист джерел інформації про комерційну діяльність підприємств всіх форм власності, інформаційно-аналітичних систем збору та обробки фінансової, податкової інформації. Необхідною умовою ефективності діяльності цих суб'єктів є їх взаємодія з відповідними органами виконавчої влади, уповноваженими розробляти державну стратегію забезпечення інформаційної безпеки підприємництва.

Список використаних джерел: 1. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170. 2. Столбовський А. О. Нові інформаційні технології та економічна безпека України // Актуальні проблеми економіки. –

2004. – № 8. – С. 99–104. 3. Живко М. О. Основні чинники інформаційної безпеки підприємств / М. О Живко, Х. З. Босак // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 8. – С. 67–74. 4. Колеснік М. А. Адміністративно-правові засади діяльності органів державної влади України щодо протидії рейдерству : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Колеснік Микола Анатолійович. – Х., 2012. – 220 с. 5. Статут Асоціації «Український національний комітет Міжнародної торгової палати» (нова редакція). – К. : [б. в.], 2005. – 12 с. 6. Бізнес проти контрафакції та піратства (BASCAP) / Укр. нац. ком. Міжнар. торгової палати [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iccua.org/content/biznes-proti-kontrafaktsiyi-tariratstva-bascap>. 7. Інтелектуальна Власність: Рекомендації для бізнесу [Електронний ресурс] / BASCAP ; за сприяння Коміс. з інтелектуал. власності ІСС. – Режим доступу: http://bascap.com.ua/images/PDF/ip_guidelines_ukr.pdf. 8. Захист прав інтелектуальної власності: потреби та реалії // Бюлетень BASCAP (періодичне електронне видання). – 2011. – Вип. 1. – [19 с.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bascap.com.ua/images/PDF/bascap_bull_v2.pdf. 9. Український союз промисловців і підприємців – учасник колективних переговорів // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 2. – С. 26. 10. Концепція корпоративної безпеки членів Українського Союзу промисловців і підприємців : затв. рішенням правління Укр. союзу промисловців і підприємців від 22 верес. 2006 р. // Становлення та розвиток недержавної системи безпеки підприємництва. – К. : Фенікс, 2008. – С. 163–167.

Надійшла до редколегії 24.07.2013

Абакумов В. М. Особенности деятельности субъектов обеспечения информационной безопасности предпринимательства, функционирующих на локальном уровне

Определена система субъектов обеспечения информационной безопасности предпринимательства. Проанализированы особенности деятельности таких субъектов, функционирующих на локальном уровне. Акцентировано внимание на необходимости взаимодействия этих субъектов с соответствующими органами исполнительной власти.

Ключевые слова: система, субъекты, обеспечение информационной безопасности, предпринимательство, локальный уровень, взаимодействие, органы исполнительной власти.

Abakumov V. M. The Features of Subjects Activity Ensuring Information Security of Entrepreneurship, which Operate at the Local Level

The article defines a system of information security of entrepreneurship. Analyzed the features of subjects activity ensuring information security of entrepreneurship, which operate at the local level. Attention is given to the necessity of interaction of subjects with the relevant executive authorities.

Determined that activity concerning information security entrepreneurship consists of a measures system aimed at protecting information resources of enter

prises, neutralization and liquidation of threats of the effective functioning of the information system of subject of economic activity including the subjects' activity in general. The system of subjects of ensuring information security of entrepreneurship consists of three levels, which vary depending on spheres of influence: international, national, local.

Local level of subjects of ensuring information security of entrepreneurship covers activities of numerous non-governmental institutions and certain members of the public. To number main subjects of ensuring information security of entrepreneurship, operating at the local level, include local governments, community associations, trade unions and individual citizens.

It is noted that one of the issues, which can be solved by local governments, is the approval of socio-economic and cultural development of the administrative-territorial units, targeted programs on other issues of local government.

Solving current problems, associated with creating conditions for entrepreneurial activity on the relevant territory, including those related to ensuring information security of entrepreneurship also within the competence of local governments.

In system of information security of entrepreneurship functioning at the local level, a special place is given to these subjects, as they are primarily interested in ensuring and maintaining its economic potential, which may be damaged by interference in its information security.

An important role in system of information security of entrepreneurship is given to the Ukrainian national Committee of International Chamber of Commerce and the Ukrainian Union of Industrialists and entrepreneurs.

It is concluded that the activities of subjects of ensuring information security of entrepreneurship that operate at the local level, aimed at achieving the established state standards of information relations in entrepreneurial activity, protection of information sources about the enterprises commercial activity of all patterns of ownership, information-analytical systems of collecting and processing financial, tax information. A necessary condition for the effectiveness of subjects' activity is their cooperation with relevant executive authorities, which are authorized to develop a national strategy of ensuring information security of entrepreneurship.

Keywords: system, entities, information security maintenance, entrepreneurship, local level, cooperation, executive bodies.

УДК 342.72(477)

А. П. Даниленко

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено норми чинного законодавства з питань нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні. Встановлено, що сучасне нормативно-правове забезпечення діяльності органів

© Даниленко А. П., 2013

місцевого самоврядування складається з двох рівнів: міжнародного та національного. Особливу увагу приділено дослідженню питань, пов'язаних із удосконаленням чинного законодавства, зокрема Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні».

Ключові слова: діяльність, органи місцевого самоврядування, нормативно-правове забезпечення, удосконалення.

Сучасний стан розвитку держави характеризується появою нових актуальних теоретичних і практичних проблем, які широко обговорюються й стають предметом наукових дискусій. Одним із таких питань є удосконалення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

Зазначимо, що активізація процесу реалізації адміністративної реформи в Україні передбачає підвищення ролі органів місцевого самоврядування в державі, адже саме ці утворення спроможні самостійно вирішувати нагальні проблемні питання місцевого значення, а відтак у повному обсязі ефективно забезпечити реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, покращити якість життя людей, сприяти стабільності в суспільстві [1, с. 12].

Питання формування в Україні розвиненої системи місцевого самоврядування актуалізувалося в перші роки її незалежності, що було обумовлене потребою формування правової держави та громадянського суспільства, початком інтеграції України у європейське співтовариство.

Світовий досвід організації діяльності органів місцевого самоврядування свідчить, що державна політика у зазначеній сфері перш за все повинна бути спрямована на нормативне врегулювання порядку діяльності цих органів публічної адміністрації, чіткого визначення напрямів їх діяльності та повноважень. Зазначене забезпечить ефективність їх функціонування.

Для України питання удосконалення нормативної бази щодо діяльності органів публічної адміністрації, зокрема щодо діяльності органів місцевого самоврядування, є вкрай актуальними, адже інтеграція України до світового співтовариства вимагає приведення вітчизняної нормативно-правової бази до міжнародних стандартів.

Крім того, про теоретичну та практичну важливість цього питання, необхідність вирішення наукових проблем у цій сфері свідчить увага Національної академії наук України, Президією якої було прийнято постанову «Про концепцію регіональної політики України» (1994) [2, с. 32].

Актуальність не лише теоретичного, а й практичного «підкріплення» діяльності органів місцевого самоврядування зумовлена тенденціями зростання «масштабності» їх функціонування. Це підтверджується тим, що останнім часом органи публічної адміністрації забезпечують реалізацію важливих заходів, зокрема: надають

значну кількість адміністративних послуг; сприяють охороні громадського порядку та забезпеченню громадської безпеки; сприяють створенню сприятливого інвестиційного клімату; забезпечують соціальний захист населення тощо. Наведене і обумовлює актуальність вивчення діяльності органів місцевого самоврядування та розроблення шляхів її удосконалення.

Останнім часом проблематика, присвячена питанням організації діяльності органів місцевого самоврядування в Україні, займає помітне місце у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних авторів, окремі аспекти якої досліджено в роботах сучасних представників вітчизняної юридичної науки, зокрема в роботах В. Б. Авер'янова, Г. В. Агаманчука, М. О. Баймуратова, О. М. Бандурки, О. В. Баганова, Ю. П. Битяка, В. К. Колпакова, В. О. Серьогіна, О. Н. Ярмиша та ін.

Метою цієї статті є аналіз змісту нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні та визначення окремих шляхів його оптимізації. Наукова новизна статті полягає у формулюванні нових шляхів удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні.

Розпочинаючи дослідження питань щодо нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування, слід зазначити, що воно складається з різних нормативно-правових актів, які доцільно певним чином згрупувати. Однак зазначимо, що нині в наукових дослідженнях немає єдиної думки щодо їх групування.

Не вдаючись у детальний аналіз цих поглядів, зазначимо, що ми підтримуємо думку тих вчених, які вважають, що нормативно-правові акти слід поділяти за функціональним призначенням, а саме:

- головні нормативно-правові акти, які виконують основну функцію носія певної сукупності нормативно-правових приписів – Конституція, закони, кодекси;
- допоміжні нормативно-правові акти, тобто такі, які вносять часткові зміни в чинні (головні) нормативно-правові акти;
- нормативно-правові акти, які виконують функцію припинення юридичної сили окремих нормативних положень або їх первісних структурних частин – статей, приписів, підпунктів, абзаців тощо [3, с. 276–280].

Переходячи до безпосереднього аналізу змісту головних нормативно-правових актів, норми яких регулюють діяльність органів місцевого самоврядування в Україні, слід зазначити, що провідне місце у цій групі посідає Конституція України, яка затверджує первинне унормування діяльності органів місцевого самоврядування. Зокрема, в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування (ст. 7). Крім того, Конституція України визначає такі аспекти діяльності органів місцевого самоврядування:

– по-перше, права громадян у цій сфері: ст. 38 – громадяни мають право вільно обирати і бути обраними до органів місцевого самоврядування; громадяни користуються рівним правом доступу до служби в органах місцевого самоврядування; ч. 2 ст. 42 – підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів місцевого самоврядування обмежується законом;

– по-друге, порядок формування органів місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 71 – вибори до органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування; п. 30 ч. 1 ст. 85 – призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування здійснюється Верховною Радою України);

– по-третє, загальні засади діяльності органів місцевого самоврядування ст. 140 – місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ч. 1); ст. 141 – положення про склад сільської, селищної, міської, районної, обласної ради; ст. 142 – положення про матеріальну і фінансову основа місцевого самоврядування; ст. 144 – положення про порядок прийняття рішень органами місцевого самоврядування;

– по-четверте, правові гарантії місцевого самоврядування ст. 145 – права місцевого самоврядування захищаються в судовому порядку [4].

Значну частину законодавства України щодо діяльності органів місцевого самоврядування становлять міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна, зокрема Європейська хартія місцевого самоврядування. Цей акт був ратифікований Верховною Радою України 15 липня 1997 р. [5].

Хартія зобов'язує держави, які її підписали, застосовувати основні правові норми, що гарантують правову, адміністративну і фінансову автономність органів самоврядування. У першій її частині викладено загальні положення, які вказують на необхідність конституційних і правових основ місцевого самоврядування, в них формулюються принципи, що визначають характер і обсяг компетенції органів місцевого самоврядування, захист кордонів самоврядних територій, забезпечення організаційної автономії місцевої влади [6, с. 85].

Продовжуючи дослідження, слід зазначити, що слід погодитися з думкою Я. В. Журавля, який у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування» поділяє нормативно-правові акти, норми яких регулюють діяльність органів місцевого самоврядування, на три групи:

1) нормативні акти, що визначають загальні засади адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування. До

них належать такі: закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]; «Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 р., «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 р., «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15 січня 1999 р., «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» від 23 вересня 1997 р., а також такі підзаконні акти, як укази Президента «Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні» від 30 серпня 2001 р. № 749/2001 та затверджена ним Програма державної підтримки розвитку місцевого самоврядування в Україні, «Про додаткові заходи щодо забезпечення відкритості у діяльності органів державної влади» від 1 серпня 2002 р. № 683/2002 та Концепція Програми законодавчого забезпечення розвитку місцевого самоврядування, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 липня 2002 р. № 416-р;

2) нормативні акти, які деталізують порядок здійснення координації та контролю діяльності органів місцевого самоврядування. До них належать такі: Указ президента України від 24 червня 2010 р. № 723/2010 «Про Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2009 р. № 309 «Про утворення Ради з питань регіонального розвитку та місцевого самоврядування» та ін.;

3) нормативні акти, що закріплюють особливості правовідносин між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, управління, господарювання, а також визначають місце представницьких органів та їх виконавчих органів у системі влади і управління [6, с. 84]. До них слід віднести такі: закони України «Про статус народного депутата України» від 17 листопада 1992 р., «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 16 жовтня 1996 р., «Про оборону України» від 6 грудня 1991 р., «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р., «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р., «Про правовий режим воєнного стану» від 6 квітня 2000 р., «Про правовий режим надзвичайного стану» від 6 квітня 2000 р. та ін.

У межах цього дослідження вважаємо за необхідне зупинити увагу на змісті окремих положень Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», адже саме цей Закон є базовим стосовно усіх питань функціонування місцевого самоврядування і визначає систему та гарантії діяльності місцевого самоврядування в Україні, засади його організації, правовий статус і відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Розділ перший закону присвячений загальним положенням і визначає поняття основних термінів, поняття місцевого самоврядування; деякі аспекти проведення місцевого референдуму, діяльності виконавчих органів рад, проведення громадських слухань;

організаційно-правову, матеріальну та фінансову основи діяльності органів місцевого самоврядування; особливості адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування у взаємовідносинах з органами державної влади та їх посадовими особами. Крім того, Законом передбачаються різні форми взаємовідносин між самими органами місцевого самоврядування, в яких вони виступають рівноправними суб'єктами. Детальне регулювання власних і делегованих повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування здійснюється у главах 1–4 розділу II Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Розділ III Закону цього Закону закріплює матеріальну та фінансову основи діяльності органів місцевого самоврядування, розкриваючи зміст права комунальної власності, надаючи перелік об'єктів комунальної власності та визначаючи порядок набуття, володіння, користування і розпорядження цими об'єктами. Особлива увага Закону зосереджена на місцевих бюджетах, доходи яких виступають одним з основних об'єктів комунальної власності. У розділі IV Закону передбачаються гарантії управлінської діяльності й відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування [7].

Проте, слід зазначити, що як і будь-який нормативно-правовий акт, вказаний Закон не позбавлений певних недоліків, які на нашу думку мають принциповий характер. У рамках наукової дискусії вважаємо за доцільне визначити певні напрями удосконалення положень вказаного Закону.

По-перше, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає певні повноваження у сфері залучення іноземних інвестицій. Однак, усі вони мають несистемний характер і містяться в різних статтях Закону, зокрема, ст. 35 «Повноваження в галузі зовнішньоекономічної діяльності»; ст. 26 «Виключна компетенція сільських, селищних, міських рад»; ст. 28 «Повноваження в галузі бюджету, фінансів і цін» тощо. Крім того, переважна частина повноважень мають «допоміжну» спрямованість, а саме: органи місцевого самоврядування сприяють інвестуванню, зокрема інвестиційному. Вважаємо, що така позиція законодавця значно звужує можливості органів місцевого самоврядування у цій сфері. У зв'язку з наведеним вважаємо за доцільне: по-перше, систематизувати повноваження у сфері інвестування та закріпити їх у ст. 35 вказаного Закону, а по-друге, надати додаткові повноваження у цій сфері, зокрема, створення сприятливого інвестиційного клімату, вжиття необхідних заходів щодо залучення інвестицій; вжиття заходів щодо реалізації державної політики у цій сфері тощо.

По-друге, ст. 27 «Повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку» передбачає наявність делегованих повноважень щодо організаційного забезпечення надання адміністративних послуг органів виконавчої влади через центри надання адміністративних послуг. Проте, на нашу думку, в

цьому Законі було б доцільно навести перелік адміністративних послуг, надання яких забезпечують органи місцевого самоврядування.

По-третє, необхідно провести відповідну роботу, що стосується розробки змін і доповнень до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» у частині скасування формально діючих повноважень органів місцевого самоврядування у сфері попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а також повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян. Наприклад, п. 6–10 ч. 1 ст. 38 Закону передбачають організаційно-правові та матеріально-технічні засади діяльності комунальних аварійно-рятувальних служб. Проте, нині ці положення втратили свою актуальність у зв'язку з наявністю спеціально діючих підрозділів Державної служби України із надзвичайних ситуацій.

По-четверте, необхідно визначити та закріпити порядок реалізації контрольних повноважень, адже чинний Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» майже не визначає зміст контрольних повноважень органів місцевого самоврядування в різних галузях публічного адміністрування, зокрема у галузі житлово-комунального господарства, оборони, зовнішньоекономічної діяльності, соціального захисту населення тощо.

По-п'яте, у чинному Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» взагалі не визначено питання щодо особливостей та порядку організації взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими суб'єктами (органами державної влади) в певних сферах публічного адміністрування, зокрема: житлово-комунального господарства, оборони, зовнішньоекономічної діяльності, соціального захисту населення, з питань попередження та ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій тощо.

Отже, роблячи висновок, зазначимо, що удосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування на сучасному етапі має дуже важливе значення і потребує додаткових наукових досліджень.

Встановлено, що сучасне нормативно-правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування складається з двох рівнів: міжнародного та національного. У свою чергу, національний рівень включає в себе такі групи нормативно-правових актів, які: по-перше, визначають загальні засади адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування; по-друге, деталізують порядок здійснення координації та контролю діяльності органів місцевого самоврядування; по-третє, закріплюють особливості правовідносин між органами місцевого самоврядування та органами державної влади, управління, господарювання, а також визначають місце представницьких органів та їх виконавчих органів у системі влади і управління.

Сформульовані у дослідженні рекомендації, які не претендують на беззаперечність, мають стати ще одним аргументом на користь необхідності детального аналізу та удосконалення нормативної бази сфери публічного адміністрування.

Список використаних джерел: 1. Русанова С. Ю. Гарантії прав територіальної громади: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Русанова Світлана Юріївна. – Х., 2011. – 222 с. 2. Романюк С. А. Політика регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і нові можливості. Регіональні дослідження : [монографія] / С. А. Романюк. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 112 с. 3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с. 4. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 5. Європейська хартія місцевого самоврядування : [Страсбург, 15 жовт. 1985 р.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036. 6. Журавель Я. В. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Журавель Ярослав Володимирович. – К., 2007. – 227 с. 7. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

Надійшла до редколегії 24.07.2013

Даниленко А. П. Нормативно-правовое обеспечение деятельности органов местного самоуправления в Украине

Исследованы нормы действующего законодательства по вопросам нормативно-правового обеспечения деятельности органов местного самоуправления в Украине. Установлено, что современное нормативно-правовое обеспечение деятельности органов местного самоуправления состоит из двух блоков: международного и национального. Особое внимание уделено исследованию вопросов, связанных с усовершенствованием действующего законодательства, в частности Закона Украины «О местном самоуправлении в Украине».

Ключевые слова: деятельность, органы местного самоуправления, нормативно-правовое обеспечение, совершенствование.

Danylenko A. P. Regulatory and Legal Ensuring of Activity of Local Authority in Ukraine

Norms of the current legislation on normative and legal guaranteeing of local authorities activity in Ukraine are researched in article. It is determined that modern normative and legal guaranteeing of local authorities activity consists of two levels: international and national. The national level includes such groups of normative and legal acts, which, at first, determine the general principles of administrative and legal status of local authority; secondly, detail the procedure of coordination and control of local authorities; thirdly, consolidate features of legal relationships between local authorities and state authorities, governance, management, and also determine the

place of the representative bodies and their executive bodies in the system of authorities and management.

Special attention is paid to the research of issues connected with improvement of current legislation, especially the Law of Ukraine on Local Self-Government of Ukraine. The author proposed to move amendments to the mentioned law in part: firstly, concretization and systematization of power of local authorities in the sphere of foreign investment, and also the creation of a favorable investment climate; secondly, clearly define the list of administrative services, which provided by local authorities; thirdly, cancellation of the formal existing powers of local authorities, particularly in the field of prevention and liquidation of emergency situations of technological and natural character and powers concerning ensuring legality, law and order, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens; fourthly, determination of the content of the control powers of local authorities in various branch of public administration, particularly in housing and communal services, protection, foreign trade activity, social protection of citizens and so on.

Keywords: activity, improvement of activity, local authorities, normative and legal guaranteeing.

УДК 343.163

А. М. Ключко

ПОЧАТКОВА ПІДГОТОВКА В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Звернуто увагу на професійний розвиток персоналу органів внутрішніх справ України. Обґрунтовано позицію щодо необхідності початкової підготовки як окремого виду професійної підготовки в ОВС. Проаналізовано порядок проходження початкової підготовки. Початкову підготовку визначено як потапанне навчання працівника, прийнятого уперше на службу в органи внутрішніх справ.

Ключові слова: професійна підготовка працівників ОВС, посадові обов'язки, спеціальні уміння і навички, початкова підготовка, етапи початкової підготовки.

Реформування державного управління, становлення демократичних форм суспільних відносин, поступова децентралізація державних функцій за умов політичної і соціально-економічної нестабільності, наростання кримінальної активності в країні та прояву у злочинності таких рис і особливостей, як організованість, агресивність, жорстокість і масовість, особливо гостро ставлять на порядок денний питання про високоякісну професійну підготовку персоналу органів внутрішніх справ. Професійно-посадовий розвиток персоналу органів внутрішніх справ України обумовлений тимчасовими обмеженнями циклу активного професійного життя людини

і постійною потребою органів, структур та підрозділів забезпечувати свій розвиток. Адже інтенсивність, ритмічність, темпи розвитку будь-якої організації і суспільства у цілому залежать не лише від постійного притоку людей, здатних заміщати посади в організаційній структурі, але й від можливості зробити роботу краще, ніж виконували її попередники, збільшити особистий професійний досвід, а відтак і досвід організації.

Особливу увагу слід звернути на те, що високий рівень професійної підготовки дозволяє ефективніше справлятися з поставленими перед працівниками органів внутрішніх справ завданнями. Як справедливо зазначає К. Ю. Мельник, основними факторами, що впливають на ефективність виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх посадових обов'язків, є: 1) рівень професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ; 2) рівень організації праці в службах і підрозділах органів внутрішніх справ та управління ними; 3) рівень соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ та їх близьких [1]. Вчений правильно зрозумів, що на перше місце у цьому переліку поставив саме рівень професійної підготовки, оскільки саме від того, наскільки високим є цей показник, передусім залежить ефективність виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх посадових обов'язків. Навіть якщо передбачити найвищий рівень соціально-правового захисту та організації праці в службах і підрозділах органів внутрішніх справ, а рівень професійної підготовки особового складу буде низьким, ні про яку ефективність виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх посадових обов'язків не може вестися мова.

Слід відзначити, що за часів незалежності порядок, зміст та види професійної підготовки неодноразово змінювалися. Так, у початковій редакції Настанови з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України 2003 року професійну підготовку рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України визначено як організований, безперервний і цілеспрямований процес з оволодіння знаннями, спеціальними уміннями і навичками, необхідними для успішного виконання оперативно-службових завдань. До системи професійної підготовки при цьому було віднесено: початкову підготовку, підвищення кваліфікації, перепідготовку, стажування, службу підготовку, навчання в аспірантурі, ад'юнктурі та докторантурі та самостійну підготовку. Таке ж визначення професійної підготовки було повторене і у новій редакції Настанови затвердженій наказом МВС України від 11.07.2006 № 693, і у чинному сьогодні Положенні з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 13.04.2012 № 318 [2]. Проте ці документи закріплювали вже дещо інші види професійної підготовки, які створюють її систему і забезпечують її безперервність: у першому випадку – це початкова підготовка, післядипломна

освіта, службова підготовка, самостійна підготовка; у другому випадку – це початкова підготовка вперше прийнятих на службу в ОВС працівників, підготовка у вищих навчальних закладах МВС України, післядипломна освіта, службова підготовка.

Як можна побачити, в усіх випадках як окремий вид професійної підготовки передбачено початкову підготовку, порядок проходження якої протягом останнього десятиріччя було неодноразово змінено. Зокрема, в Настанові з організації початкової підготовки працівників органів внутрішніх справ України 2003 року було передбачено, що початкову підготовку проходять зараховані на курси початкової підготовки курсанти з числа відібраних кандидатів на службу в органах внутрішніх справ на відповідні посади. Одночасно із зарахуванням на курси кандидати призначалися на посади курсантів, їм присвоювалося спеціальне звання «рядовий міліції» та видавалося службове посвідчення встановленого зразка. Метою такого навчання було набуття курсантами знань, умінь і навичок, необхідних для виконання службових обов'язків за майбутньою посадою. Сьогодні цей порядок зовсім інший, про що піде мова далі.

Настанова з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України та Положення про організацію початкової підготовки працівників органів внутрішніх справ України, затверджені наказом МВС України від 25.11.2003 № 1444, зі змінами до них, не закріплювали поняття «початкова підготовка». Також цього поняття немає і у діючому сьогодні Положенні про організацію початкової підготовки (спеціалізації) працівників органів внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 24.04.2009 № 177.

Уперше поняття початкової підготовки було нормативно врегульована наказом МВС України від 13.04.2012 № 318, у п. 3.1 затвердженого ним Положення визначено: «Початкова підготовка (спеціалізація) – це процес формування в працівників ОВС спеціальних знань, умінь та навичок, необхідних для виконання службових обов'язків за конкретною посадою» [2]. Втім, маємо власну думку з цього питання.

У юридичній літературі можна зустріти таке визначення цього терміну: «початкова підготовка – це така підготовка, яка організується кандидатам на службу в органи внутрішніх справ і має забезпечити здобуття останніми професійних знань, вмінь та навичок, необхідних для самостійного виконання службово-посадових обов'язків щодо захисту й охорони прав, свобод та законних інтересів учасників суспільних відносин» [3].

З метою визначення власного бачення поняття «початкова підготовка» доцільно проаналізувати порядок її проходження. Так, відповідно до Положення про організацію початкової підготовки (спеціалізації) працівників органи внутрішніх справ України, навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) підлягають

усі працівники, яких уперше прийнято на службу в органах внутрішніх справ. Рішення про прийняття кандидата на службу в органах внутрішніх справ приймає в установленому порядку за поданням керівник органу чи підрозділу, яким здійснювався його відбір, та відповідно рекомендації кадрової комісії головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на залізничному транспорті, вищих навчальних закладів. Наказом уповноваженого на те начальника такий кандидат призначається на визначену посаду відповідно до фахового рівня. Йому присвоюється, згідно з визначеним порядком, перше спеціальне звання і встановлюється іспитовий строк до одного року.

Тож існує необхідність Положення про організацію початкової підготовки (спеціалізації) працівників органів внутрішніх справ України, затверджене наказом МВС України від 24.04.2009 № 177 [4], доповнити визначенням «початкова підготовка». Пропонується такий варіант: «Початкова підготовка – це поетапне навчання працівника, прийнятого уперше на службу в органи внутрішніх справ, яке включає навчання за місцем служби під керівництвом безпосередніх керівників і наставників, навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) в навчальних закладах МВС та стажування на посаді за місцем служби з метою набуття ними базових знань, умінь і навичок, необхідних для виконання службових обов'язків за посадою».

Тривалість іспитового строку визначається з урахуванням терміну, необхідного для проходження працівником початкової підготовки та стажування. У наказах після тексту про призначення таких осіб на посади і присвоєння відповідного спеціального звання указується «... з іспитовим строком до ...». Іспитовий строк вважається завершеним, якщо закінчився термін, на який його було встановлено. Якщо працівник у період іспитового строку був відсутній на службі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю або з інших поважних причин, то цей строк може бути продовжений на відповідну кількість днів, упродовж яких працівник був відсутній.

Іспитовий строк може бути завершений раніше встановленого наказом терміну, якщо працівник засвоїв та уміло виконує свої посадові обов'язки, але за умови успішного завершення стажування в посаді та наставництва. Дострокове закінчення іспитового строку оголошується відповідним наказом керівника, який його встановлював.

Іспитовий строк не встановлюється особам, які: є курсантами вищих навчальних закладів МВС; повторно прийняті або поновлені на службі в органах внутрішніх справ у разі незаконного їх звільнення; переведені в установленому чинним законодавством порядку для проходження служби в органах внутрішніх справ з

інших правоохоронних органів, якщо вони проходили початкову підготовку за попереднім місцем служби.

Слід відзначити, що у літературі неодноразово зверталась увага на певне погіршення становища осіб, які бажають працювати у органах внутрішніх справ, порівняно з тими, хто наймається на роботу на підприємства, в установи, організації, саме шляхом встановлення однорічного іспитового строку для перших. Так, К. Ю. Мельник відзначає, що, порівнюючи норми ст. 27 КЗпП України з нормами ст. 17 Закону України «Про міліцію» та п. 3 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, можна переконатися, що в останньому випадку встановлюється значно триваліший термін випробування. Уявляється, що така диференціація не є виправданою, оскільки мета та наслідки встановлення випробування у всіх випадках є аналогічними. З огляду на зазначене вчений пропонує встановити граничний шестимісячний випробувальний термін для осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ [5].

Цілком виправданою є пропозиція К. Ю. Мельника, що це потрібно зробити і з нормами Положення про організацію початкової підготовки (спеціалізації) працівників органів внутрішніх справ України.

Продовжуючи аналіз Положення, бачимо, що у період іспитового строку початкова підготовка проводиться послідовно в три етапи: 1-й – навчання за місцем служби під керівництвом безпосередніх керівників і наставників; 2-й – навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) в навчальних закладах МВС; 3-й – стажування на посаді за місцем служби.

Навчання за місцем служби здійснюється впродовж одного місяця з дня призначення працівника на посаду до його направлення на курси початкової підготовки (спеціалізації). Навчання проводиться за індивідуальним планом під керівництвом прямого начальника, який зобов'язаний: відрекомендувати новоприйнятого працівника особовому складу та оголосити наказ про призначення наставника; затвердити індивідуальний тематичний план навчання, який розробляється з урахуванням рівня освіти і посадової інструкції працівника; провести інструктаж наставника та забезпечити йому можливість виконання обов'язків згідно з Положенням про наставництво в органах внутрішніх справ затвердженим наказом МВС України від 25.11.2003 № 1458; роз'яснити працівникові умови і порядок навчання, його права і обов'язки на цей період; створити працівникові необхідні умови для навчання; забезпечити його нормативними актами та навчальною літературою, які необхідні для вивчення питань, передбачених індивідуальним планом навчання; вивчати ділові і моральні якості працівника, проводити з ним співбесіди з вивчених тем; здійснювати систематичний контроль за процесом навчання і роботою наставника.

Під час другого етапу початкової підготовки працівники проходять навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) у навчальних закладах МВС. Так, після призначення кандидата на посаду та присвоєння йому першого спеціального звання керівник комплектуючого підрозділу в місячний строк зобов'язаний направити новоприйнятого працівника до навчального закладу на курси початкової підготовки (спеціалізації), визначеного планом-розрядкою МВС.

Органи і підрозділи внутрішніх справ забезпечують формування навчальної справи курсанта та її надходження до визначеного навчального закладу не пізніше, як за 10 днів до початку навчання на курсах.

Працівники, які прибули до навчального закладу у визначені терміни, наказом ректора (начальника) зараховуються курсантами. Тривалість і зміст навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) визначаються навчальними планами та навчальними програмами. Навчальний план та навчальна програма розробляються навчальними закладами за дорученням ДКЗ МВС на основі професійно-кваліфікаційних характеристик посад працівників органів внутрішніх справ та затверджуються керівництвом МВС. Працівники, які успішно закінчили курси, отримують свідоцтво про закінчення курсів початкової підготовки, що долучається до їх особової справи. Завершення навчання на курсах оформлюється наказом ректора (начальника) навчального закладу.

У виключних випадках (у зв'язку із сімейними або іншими поважними обставинами, які не дозволяють працівникові на тривалий час виїхати за межі місця постійного проживання) новоприйнятому на службу в органи внутрішніх справ працівникові може бути дозволено проходити початкову підготовку без відриву від служби. Таке рішення може бути прийняте Департаментом кадрового забезпечення МВС за вмотивованим письмовим клопотанням керівництва ГУМВС, УМВС, УМВСЗТ та ВНЗ. Про прийняте рішення завчасно повідомляється навчальний заклад, у якому працівникові буде організовано навчання без відриву від служби, але не пізніше, ніж за 2 доби до дня початку навчання на курсах.

Працівник, який отримав дозвіл на проходження початкової підготовки без відриву від служби, зобов'язаний прибути до навчального закладу в термін, який визначений планом-розрядкою МВС. Наказом керівника навчального закладу такий працівник зараховується курсантом (слухачем) курсів початкової підготовки з умовами навчання без відриву від служби. Навчальний заклад дає працівникові індивідуальні завдання для виконання навчальної програми, установлює строки їх виконання та прибуття для складання заліків й іспитів, а також отримання наступних індивідуальних завдань.

Час і строки кожного наступного прибуття працівника до навчального закладу визначаються навчальним закладом з урахуванням графіка виконання робочого навчального плану на курсах, про що письмово повідомляється керівництву органу внутрішніх справ, у якому працівник проходить службу.

Працівникові, який отримав дозвіл на проходження початкової підготовки без відриву від служби, керівництво органу внутрішніх справ забезпечує умови для самостійного опанування навчального матеріалу за програмою початкової підготовки (спеціалізації), його своєчасне прибуття до навчального закладу для отримання індивідуальних завдань, виконання контрольних робіт, складання заліків та іспитів.

За таким працівником також закріплюється наставник з числа осіб керівного складу органу внутрішніх справ, який здійснює контроль за виконанням слухачем навчальної програми початкової підготовки, організовує для нього індивідуальні заняття з вогневої і фізичної підготовки, а також інших дисциплін з метою набуття слухачем практичних навичок та умінь. Їх перелік і зміст визначається навчальним закладом в індивідуальному завданні.

Завершення курсу навчання без відриву працівника від служби здійснюється шляхом складання ним підсумкових заліків та випускних іспитів у навчальному закладі. Працівники, які успішно склали заліки та випускні іспити, отримують свідоцтво встановленого зразка.

Працівник, якого відраховано з навчального закладу через систематичну неуспішність або який не склав випускних заліків та іспитів, повертається до органу внутрішніх справ, де проходив службу, для прийняття рішення щодо подальшого перебування його на службі в порядку, визначеному чинним законодавством та нормативно-правовими актами МВС. За фактом неякісного відбору новоприйнятого працівника орган внутрішніх справ проводить службу перевірку, про результати якої інформує ДКЗ МВС.

Працівники, яких відраховано з курсів через тривалу хворобу, можуть бути повторно направлені на курси після одужання.

Після завершення навчання на курсах початкової підготовки новоприйнятий працівник повинен пройти двомісячне стажування на посаді. За результатами стажування керівник органу (підрозділу) внутрішніх справ приймає рішення про допуск працівника до самостійного виконання службових обов'язків. Такий допуск супроводжується виданням відповідного наказу.

Таким чином, початкову підготовку слід визначити як поетапне навчання працівника, прийнятого уперше на службу в органи внутрішніх справ, яке включає навчання за місцем служби під керівництвом безпосередніх керівників і наставників, навчання на курсах початкової підготовки (спеціалізації) в навчальних закладах МВС та стажування на посаді за місцем служби з метою набуття

ними базових знань, умінь і навичок, необхідних для виконання службових обов'язків за посадою.

Список використаних джерел: 1. Мельник К. Ю. Основні фактори, що впливають на ефективність виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх посадових обов'язків / К. Ю. Мельник // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 29. – 2005. – С. 275–281. 2. Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 13.04.2012 № 318 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12>. 3. Посметний В. В. Організаційно-правові аспекти початкової професійної підготовки персоналу ОВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право» / Посметний Валерій Володимирович. – Х., 2003. – 19 с. 4. Про організацію початкової підготовки працівників органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 24.04.2009 № 177 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.licasoft.com.ua/index.php/component/lica/?href=0&view=text&base=1&id=892560&menu=1>. 5. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с.

Надійшла до редколегії 23.07.2013

Клочко А. Н. Начальная подготовка в системе профессиональной подготовки работников органов внутренних дел Украины

Обращено внимание на профессиональное развитие персонала органов внутренних дел Украины. Обосновано позицию относительно необходимости начальной подготовки как отдельного вида профессиональной подготовки в ОВД. Проанализирован порядок прохождения начальной подготовки. Начальную подготовку определено как поэтапное обучение работника, впервые принятого на службу в органы внутренних дел.

Ключевые слова: профессиональная подготовка работников ОВД, должностные обязанности, специальные умения и навыки, начальная подготовка, этапы начальной подготовки.

Klochko A. M. Initial Training of Professional Employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Today the issue of training personnel with modern approach is becoming vital for the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The employees should possess new ideology, apply modern techniques to fight against organized crime.

Professional growth of the employees can be limited by the functional duties within the departments of the Ministry. However, the skill-up of the personnel of the internal affairs is affected by the qualitative and quantitative changes in work process and is determined by emergence of new specialties, manuals, communities etc. Also, professional growth of the personnel highly depends on the motivation of the officers.

We suggest the following definition of the term «initial training»: the step by step training of a newbie, including studying at the workplace under the guidance of the head straight, studying at the preparatory courses of the initial training at the Ministry's educational centers in order to obtain basic knowledge and skills required.

Duration of the probation period includes the time needed for studying and traineeship, is split into three steps: 1st – studying at the workplace under a head straight, 2nd – studying at the preparatory courses of the initial training at the Ministry's educational institutions, and the 3rd – traineeship at the work place. It's acceptable for probation period to be up 6 month.

Keywords: professional training, officers liabilities, special skills and knowledge, initial training, steps of initial training.

УДК 342.951

В. Т. Комзюк

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ МИТНИХ ОРГАНІВ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Розглянуто правові засади взаємодії митних органів з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, визначено основні форми такої взаємодії, запропоновано шляхи її удосконалення.

Ключові слова: взаємодія, митні органи, державні органи, органи місцевого самоврядування.

Рух держави у напрямку демократизації суспільного життя потребує від роботи державних органів реального дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян, дотримання норм чинного законодавства, що у свою чергу забезпечує ефективність, системність і прозорість усієї системи державного управління. Проте, важливо зазначити, що якою б правильною і справедливою не була діяльність державного органу, вона не здатна у повній мірі охопити всі ті суспільні відносини, які виникають у державі. А тому важливою й необхідною є співпраця між різними державними органами, що значно підвищить ефективність діяльності кожного окремого органу та підвищить рівень боротьби з різного роду правопорушеннями.

Питанням правового забезпечення взаємодії митних органів з іншими органами, органами місцевого самоврядування та громадянами досліджувати такі вчені, як В. Горбонос, С. Перепьолкін, І. Письменний, К. Сандровський, А. Федьків, Л. Фещенко, С. Христенко, Г. Цимбал та ін. Проте, враховуючи постійні зміни законодавства України у цій сфері, питання взаємодії потребують свого подальшого вивчення.

© Комзюк В. Т., 2013

Мета цієї статті полягає у розкритті правових засад взаємодії митних органів з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування. Розгляд взаємодії митних органів з іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування вважаємо за доцільне здійснювати шляхом аналізу нормативно-правових актів у цій сфері. Звичайно, що у межах статті автор не зможе охопити всю сукупність нормативно-правових актів, які регулюють взаємодію митних органів з іншими органами влади, що обумовлено їх великою кількістю, а тому пропонує здійснити розгляд окремих, найбільш важливих з них.

Перш за все, слід зазначити, що з реформуванням митних і податкових органів досить активно заявило про себе питання їх взаємодії. Положенням про Міністерство доходів та зборів України передбачено, що Міндоходів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань: забезпечення формування єдиної державної податкової, державної митної політики в частині адміністрування податків і зборів, митних платежів і реалізації єдиної державної податкової, державної митної політики.

Важливим напрямком співпраці митних і податкових органів у процесі контролю за повнотою нарахування і сплати акцизного збору є проведення підрозділами оперативного реагування митних і податкових органів (податкова міліція і митна варта) спільних операцій щодо виявлення і припинення контрабанди і розповсюдження на митній території України підакцизних товарів, які були ввезені поза митним контролем [1, с. 102].

Взаємодія митних і податкових органів закріплюється і на підзаконному рівні, наприклад, спільним наказом Державної митної служби України та Державної податкової адміністрації України від 12.07.2004 № 512/387 затверджено Порядок взаємодії митних і податкових органів при здійсненні державного контролю за експортом окремих видів товарів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності [2]. Цей Порядок регламентує окремі аспекти взаємодії митних і податкових органів у процесі здійснення митного контролю та митного оформлення окремих видів товарів, що експортуються з митної території України окремими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) згідно із зовнішньоекономічними угодами (контрактами), що мають ознаки сумнівності.

Іншим нормативно-правовим актом, який регулює взаємодію митних і податкових органів, є Порядок взаємодії митних і податкових органів при організації та проведенні планових і позапланових виїзних перевірок суб'єктів ЗЕД. Відповідно до цього порядку, формами взаємодії митних і податкових органів є: обмін інформацією, яка становить взаємний інтерес, про обсяги експортно-імпорتنних операцій, джерела придбання товарів, іншою інформацією щодо діяльності суб'єктів ЗЕД; створення спільних груп для

відпрацювання конкретних фактів, пов'язаних з незаконним обігом товарів, завищенням (заниженням) вартості товарів при їх ввезенні (вивезенні) на митну територію України, безпідставним застосуванням пільг із сплати податків при імпорті та експорті товарів; проведення одночасних планових та позапланових виїзних перевірок суб'єктів ЗЕД, обмін інформативними листами щодо стану взаємодії між податковими і митними органами, а також проблемних питань, що виникають при здійсненні одночасних планових та позапланових виїзних перевірок суб'єктів ЗЕД тощо [3].

Досить важливою формулою зовнішньої взаємодії митних органів є їх взаємодія з Адміністрацією Державної прикордонної служби України. Взаємодія між цими органами є досить важливою, адже їх діяльність пов'язана між собою і передбачає захист державного кордону, захист від незаконного перетинання державного кордону, потрапляння на територію України товарів і речовин, які є забороненими чи не відповідають вимогам якості тощо. Взаємодія митних і прикордонних органів закріплена у Законі України «Про державну прикордонну службу України». Так, ст. 19 Закону визначає основні обов'язки Державної прикордонної служби України. На Державну прикордонну службу України серед іншого покладаються такі обов'язки: встановлення за погодженням з митними органами та керівниками відповідних підприємств, на території яких розміщено пункти пропуску через державний кордон, режиму у пунктах пропуску через державний кордон України, контролю за його додержанням (п. 13); участь у межах своєї компетенції у взаємодії з органами Служби безпеки України, органами внутрішніх справ та іншими правоохоронними органами у боротьбі з тероризмом і виконанні інших покладених на них завдань (п. 20) тощо. Статтею 20 передбачені відповідні права Державної прикордонної служби України та її посадових осіб, зокрема, у взаємодії з митними органами: надавати за згодою митних органів України та компетентних органів суміжних держав дозвіл на перетинання особами державного кордону України осіб, переміщення транспортних засобів, вантажів поза пунктами пропуску через державний кордон України за наявності невідкладних обставин, пов'язаних з ліквідацією надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і їх наслідків, загрози людському життю та за відсутності загрози національній безпеці України (п. 8); самостійно, а в разі перебування транспортних засобів, товарів та інших предметів, що переміщуються через державний кордон України, під митним контролем – разом з митними органами проводити відповідно до законодавства огляд, у разі потреби – і супроводження зазначених транспортних засобів, товарів та предметів (п. 6); у взаємодії з митними та іншими державними органами здійснювати заходи щодо недопущення незаконного переміщення через державний кордон

України вантажів, стосовно яких законодавством встановлено заборони і обмеження, вилучати такі вантажі в разі здійснення спроби переміщення їх через державний кордон України або самостійно в ході проведення оперативно-розшукових заходів та передавати їх за призначенням у встановленому порядку (п. 33) [4]. Таким чином, взаємодія митних органів із прикордонними органами спрямована на захист державного кордону України, захист від незаконного потрапляння на територію України заборонених товарів, транспортних засобів та інших предметів, розкриття та профілактику порушень при перетинанні ними митного кордону України, виявлення, розкриття та профілактику порушень порядку перетинання державного кордону України.

Іншим нормативно-правовим актом, який передбачає взаємодію між митними та прикордонними органами, є Порядок обміну відкритою статистичною та аналітичною інформацією між Державною митною службою України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України з питань протидії незаконному переміщенню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, зброї, боєприпасів та вибухових речовин через державний кордон України, затверджений спільним наказом Державної митної служби України, Адміністрації Державної прикордонної служби України від 13.12.2010 № 1466/958. Відповідно до цього Порядку, обмін інформацією здійснюється на міжвідомчому рівні через віртуальний контактний аналітичний центр (аналітичний центр). Основними формами діяльності аналітичного центру є: щомісячний обмін відкритою статистичною інформацією; проведення спільних аналітичних досліджень. Сторони здійснюють обмін статистичною та аналітичною інформацією, збирання якої належить до компетенції сторін, а саме: про кількість виявлених під час незаконного переміщення через державний кордон наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, зброї, боєприпасів та вибухових речовин; іншою інформацією, якщо це становитиме спільний інтерес сторін та сприятиме підвищенню ефективності протидії незаконному переміщенню через державний кордон наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, зброї, боєприпасів та вибухових речовин [5].

Важливим нормативно-правовим актом є Порядок дій з виявлення органами (підрозділами) Державної прикордонної служби України порушень законодавства й порушення справ, провадження в яких віднесено до компетенції митних органів, затверджений наказом Державної митної служби України, Адміністрації Державної прикордонної служби України від 01.06.2005 № 461/439. Цим Порядком встановлюються дії посадових осіб прикордонного наряду в разі виявлення ознак правопорушень, провадження у справах про які віднесено до компетенції митних органів [6].

Характеризуючи взаємодію митних органів з Адміністрацією Державної прикордонної служби, слід згадати Інструкцію про порядок взаємодії підрозділів митної варті Державної митної служби України та підрозділів Державної прикордонної служби України, затверджену наказом Адміністрації Державної митної служби України та Державної прикордонної служби України від 08.09.2003 № 597/65. Ця Інструкція визначає порядок взаємодії підрозділів митної варті Державної митної служби України та підрозділів Державної прикордонної служби України під час виконання спільних завдань, покладених на них законодавством України, поза місцем розташування митниць та в межах прикордонної смуги й контрольованого прикордонного району. Відповідно до цього визначаються основні функції взаємодії. Так, підрозділи Державної прикордонної служби України здійснюють допомогу при спільних заходах з підрозділами митної варті у виявленні, попередженні та припиненні порушень чинного законодавства України з митних питань поза місцем розташування митниць, у межах прикордонної смуги й контрольованого прикордонного району. Для виконання завдань призначають військовослужбовців Державної прикордонної служби України з числа офіцерів, прапорщиків, найбільш підготовлених сержантів і солдат, які проходять службу за контрактом. Іншим видом взаємодії є інформування підрозділами митної варті Державної митної служби України про виявлені ознаки підготовки до порушення державного кордону України, зокрема до переміщення предметів контрабанди, а також про здійснення таких порушень поза місцем розташування митниці.

Наступним видом взаємодії, який можна виділити у цьому правовому акті, є проведення спільних нарядів та заходів на державному кордоні, у межах прикордонної смуги й контрольованого прикордонного району та в разі затримання предметів контрабанди чи виявлення порушень Прикордонного і митного законодавства здійснення документування протиправної діяльності затриманих осіб з прикордонних питань і надання посадовим особам підрозділів митної варті необхідних документів та вилучених предметів [7].

Митні органи взаємодіють також з Національним банком України та Рахунковою палатою – центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фінансів, органами виконавчої влади із забезпечення державної політики у сфері фінансового контролю.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, подає центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері фінансів, звіт про надходження митних платежів до державного бюджету.

Митні органи у процесі здійснення ними своєї діяльності активно взаємодіють і з органами Державного казначейства України. Як

приклад, взаємодія між цими органами встановлюється у Порядку взаємодії митних органів з органами Державного казначейства України у процесі повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи. Цей Порядок регламентує взаємовідносини митних органів та органів Державного казначейства України в процесі повернення помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи. Під дію цього Порядку підпадають операції з коштами, перерахованими митними органами на рахунки з обліку доходів, відкриті в Державному казначействі України та Головних управліннях Державного казначейства в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі в розрізі митниць та кодів класифікації доходів бюджету [8].

Як нами вже зазначалось, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, здійснює свої повноваження на всій митній території України. Йому підпорядковані митниці, митні пости, спеціалізовані митні органи та митні організації, спеціалізовані навчальні заклади та науково-дослідна установа митної служби України (ч. 2 ст. 545 Митного кодексу України). Таким чином, територіальні митні органи повинні у своїй діяльності підпорядковуватись центральному органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, забезпечує реалізацію митної політики на місцях тощо. Водночас, у здійсненні та реалізації митної політики на місцях не можна недооцінювати й роль місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Відповідно до ст. 560 Митного кодексу України місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності митних органів та взаємодіють з ними в межах повноважень, установлених законом [9]. Статтею 35 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачені делеговані повноваження, відповідно до яких на органи місцевого самоврядування покладаються: створення умов для належного функціонування митних органів і сприяння їх діяльності; забезпечення на відповідній території в межах наданих повноважень реалізації міжнародних зобов'язань України [10]. Перше з цих положень закріплено і у ч. 7 ст. 26 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [11].

Закон України «Про місцеві державні адміністрації», а саме стаття 31 визначає, що голови місцевих державних адміністрацій координують діяльність територіальних органів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, сприяють їм у реалізації покладених на ці органи завдань. Передбачено також, що голова місцевої державної адміністрації має право порушувати перед міністерствами, іншими центральними органами виконавчої

влади вмотивовані питання про відповідність займаній посаді керівників їх територіальних органів, на підставі чого міністерство, інший центральний орган виконавчої влади повинен у місячний термін прийняти рішення та дати обґрунтовану відповідь.

Досить важливою є роль місцевих органів влади при здійсненні та налагодженні взаємодії митних органів на місцях із правоохоронними органами, зокрема органами внутрішніх справ на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Відповідно до ст. 558 Митного кодексу України митні органи при виконанні завдань, покладених на митну службу України, взаємодіють з правоохоронними органами в порядку, встановленому законодавством. У разі виявлення під час здійснення митного контролю та інших заходів, що здійснюються митними органами, ознак правопорушень, розслідування яких не належить до повноважень митних органів, митні органи повідомляють про це відповідні правоохоронні органи [9].

Взаємодія митних органів із органами внутрішніх справ випливає із завдань, які стоять перед цими органами, обумовлюється їх спільною метою – досягнення порядку та злагоди у суспільстві, профілактика вчинення злочинів, їх своєчасне виявлення та припинення. Як зазначає С. В. Блудова, Міністерство внутрішніх справ України та його структурні підрозділи самостійно або у складі оперативного-військових груп взаємодіючих органів припиняють незаконне вивезення товарів та інших предметів за межі держави поза пунктами пропуску, а у разі виявлення осіб і транспортних засобів із контрабандою, предметами і товарами, забороненими до ввезення (вивезення) в Україну (з України), передають їх до найближчого митного органу [12, с. 133].

А. С. Вовчанська зазначає, що взаємодія органів внутрішніх справ і митних органів відбувається через діалог. Діалог науковець розуміє як взаємообмін інформацією з метою встановлення істини. Діалог є різновидом професійної, у даному випадку, правової комунікації, функції яких (як діалогу, так і комунікації) єдині. Відтак, у діалозі, як і в правовій комунікації, основними функціями комунікативного правового акту виступають: 1) репродуктивно-аналітична, суть якої полягає у побудові правовідносин для відтворення правових/неправових фактів, явищ у результаті встановлення між ними логічних зв'язків; 2) регулятивна діяльність, спрямована на узгодження позицій комунікантів, які перебувають у процесі правової взаємодії, результатом якої передбачається дія верховенства права; 3) консенсусно-комунікативна, зміст якої спрямований на створення безпечних умов життєдіяльності, правопорядку, профілактики захисту прав і свобод громадян; соціальної рівноваги особистих, громадських і державних інтересів у комунікативних діях; 4) інформаційна, суть якої становить правовий інтерес для правоохоронної діяльності; втілена у масовій правовій

комунікації [13, с. 43]. Тобто, характеризуючи взаємодію митних органів з органами внутрішніх справ, цей автор звертає увагу не тільки на процесуальну діяльність органів, а й взаємодію у сфері забезпечення прав і свобод людини. Основні форми взаємодії митних органів та органів внутрішніх справ С. В. Блудова вбачає у проведенні спільних засідань колегій міністерств і відомств, оперативних нарадах їх керівного складу; проведенні спільних операцій за єдиним планом та задумом із комплексним використанням сил і засобів; створенні спільних оперативних штабів (робочих груп) для координації дій (за необхідності); оперативному обміні інформацією, що стосується спільної діяльності на кордоні (як правило, у письмовій формі), з дотриманням вимог конспірації та захисту відомостей, що передаються [12, с. 132].

Незважаючи на зазначене, на сьогодні, на жаль, на належному рівні не здійснюється взаємна активна робота територіальних митних органів та органів влади на місцях. Вважаємо, що законодавцю потрібно підійти до цього питання більш зважено та відповідально. На сьогодні в жодному нормативно-правовому акті, що регулює діяльність органів влади на місцях та митних органів, не визначено конкретні засади та порядок їх взаємодії. Тому вважаємо, що потрібно деталізувати ст. 560 Митного кодексу України шляхом прийняття відповідного Порядку взаємодії митних органів з територіальними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадянами. У цьому Порядку необхідно визначити, яким чином місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування реалізують державну митну політику на місцях, сприяють реалізації діяльності митних органів, визначити конкретні форми взаємодії з митними органами, які вбачаємо у постійному взаємному інформуванні про митну політику держави у відповідній адміністративно-територіальній одиниці, створенні необхідних соціально-економічних умов для здійснення митними органами своєї професійної діяльності, проведенні спільних засідань органів місцевої влади з територіальними митними органами, покладенні на місцеві органи влади надання митним органам необхідної матеріально-технічної, інформаційної та іншої допомоги у межах своєї компетенції тощо. Основними формами взаємодії необхідно визнати: 1) взаємне інформування митних органів та органів місцевого самоврядування про здійснювані вищенаведеними органами заходи; 2) проведення спільних колегій, семінарів, засідань, на яких обговорювати найбільш актуальні питання взаємної діяльності цих органів; 3) періодично здійснювати взаємні спільні виїзди з питань, що стосуються спільної діяльності на кордоні; 4) спільне інформування щодо дотримання безпечних умов життєдіяльності, правопорядку, профілактики захисту прав і свобод громадян; соціальної рівноваги особистих, громадських та державних інтересів у комунікативних діях. Такий нормативно-правовий акт

поставив би крапку у визначенні прав та обов'язків як митних органів, так і місцевих органів влади у митній сфері, визначив сферу участі місцевих органів у митній діяльності.

Список використаних джерел: 1. Взаємодія державної податкової служби з іншими державними відомствами : наук.-метод. матеріали / ДП «Центр проф. навчання ДПА України». – Козин : ЦПН ДПАУ України, 2008. – 139 с. 2. Порядок взаємодії митних і податкових органів при здійсненні державного контролю за експортом окремих видів товарів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності : затв. наказом Держмитслужби України, ДПА України від 12.07.2004 № 512/387 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Т. 2. – Ст. 2035. 3. Порядок взаємодії митних і податкових органів при організації та проведенні планових і позапланових виїзних перевірок суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності : затв. наказом Держ. подат. адміністрації України, Держ. мит. служби України від 29.07.2004 № 439/551 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 32. – Ст. 2176. 4. Про Державну прикордонну службу України : закон України від 03.04.2003 № 661-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>. 5. Порядок обміну відкритою статистичною та аналітичною інформацією між Державною митною службою України і Адміністрацією Державної прикордонної служби України з питань протидії незаконному переміщенню наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, зброї, боеприпасів та вибухових речовин через державний кордон України : затв. наказом Держмитслужби України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України від 13.12.2010 № 1466/958 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 2. – Ст. 122. 6. Порядок дій у разі виявлення органами (підрозділами) Державної прикордонної служби України порушень законодавства й порушення справ, провадження в яких віднесено до компетенції митних органів : затв. наказом Держмитслужби України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України від 01.06.2005 № 461/439 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 26. – Ст. 1504. 7. Порядок взаємодії підрозділів митної варті Державної митної служби України та підрозділів Державної прикордонної служби України : затв. наказом Адміністрації Держмитслужби України та Держ. прикордон. служби України від 08.09.2003 № 597/65 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 38. – Ст. 2054. 8. Порядок взаємодії митних органів з органами Державного казначейства України в процесі повернення з Державного бюджету України помилково та/або надмірно зарахованих до бюджету митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладається на митні органи : затв. наказом Держмитслужби України, Держказначейства України від 20.07.2007 № 611/147 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 74. – Ст. 2761. 9. Митний кодекс України від 13.03.2012 // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–45, 46–47, 48. – Ст. 552. 10. Про місцеве самоврядування в Україні : закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170. 11. Про місцеві державні адміністрації : закон України від 09.04.1999 № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190. 12. Блудова С. В. Взаємодія міліції з іншими державними правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю щодо забезпечення екологічної безпеки / С. В. Блудова // Право і Безпека. – 2012. –

№ 4 (46). – С. 130–135. **13.** Вовчанська Л. С. Міжкорпоративні взаємини ОВС та митних органів: діалогічно-правова інтерпретація / Л. С. Вовчанська // Митна справа. – 2011. – № 6 (78). – С. 41–47. **14.** Дзоз В. О. Організація взаємодії органів влади і громадськості як основа політичної і господарської стабільності регіону / В. О. Дзоз // PR в органах державної влади та місцевого самоврядування : монографія / за заг. ред. В. М. Бебика, С. В. Куніцина ; Рада Міністрів АРК ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом. – К. ; Сімф. : МАУП, 2003. – С. 90–93.

Надійшла до редколегії 22.07.2013

Комзюк В. Т. Правовое обеспечение взаимодействия таможенных органов с другими органами и органами местного самоуправления

Рассмотрены правовые основы взаимодействия таможенных органов с другими государственными органами и органами местного самоуправления, определены основные формы такого взаимодействия, предложены пути его совершенствования.

Ключевые слова: взаимодействие, таможенные органы, государственные органы, органы местного самоуправления.

Komziuk V. T. Legal Providing of Interaction of Customs Authorities with Other Government Agencies and Local Self-Government

The article is devoted to legal bases of interaction of customs authorities with other government agencies and local self-government, the basic forms of such interaction and ways of its improvement are defined.

It is noted that with the reform of customs and tax authorities the question of their interaction raised quite active. Regulations about the Ukraine Ministry of revenues and duties provided that it is the main authority in the system of central authorities of Executive power on: ensuring the formation of a unified state tax, state customs policy of administration of taxes and fees, customs duties and implementation of a unified state tax, state customs policy.

An important direction of cooperation between customs and tax authorities in the process of control over the completeness of excise duty calculation and payment is carrying out joint operations between operative response divisions of customs and tax authorities (tax police and customs guards) to identify and cessation the smuggling and dissemination of excisable goods in the customs territory of Ukraine, which were out of the customs control.

Quite important is cooperation between customs authorities and the Administration of State border guard service of Ukraine, focused on Ukraine state border protection, protection against illegal entry prohibited goods to the territory of Ukraine, vehicles and other items, disclosure and prevention of violations when they cross the customs border of Ukraine, revealing, disclosing and prevention of violations of the procedure for crossing the state border of Ukraine.

It is noted that the customs authorities cooperate with the National Bank of Ukraine, the accounting chamber, and the Central executive authorities responsible for developing and implements the state policy in the sphere of Finance, local Executive authorities on providing the state policy in the sphere of financial control, in particular with the bodies of the State Treasury of Ukraine.

It is marked that the territorial customs authorities in their activities are subject to Central Executive authority, what provides realization of state policy in the sphere of customs, provides realization of customs policy. At the same time the role of local authorities and local governments cannot be underestimating in the implementation and realization of customs policy.

It was underlined, that for today none of legal acts, that regulate the activities of local authorities and customs authorities, do not define specific principles and order of their cooperation. Therefore the author offers to circumstance the article 560 of the Ukraine Customs code by adopting the relative order of interaction of customs authorities with territorial public authorities and local governments and citizens. In this Order it is necessary to determine in which way local state administrations and local governments realize a state custom policy on places, assist realization of activity customs authorities and to determine the concrete forms of cooperation with the customs authorities.

Quite important is the role of local authorities in carrying out and established cooperation between the customs authorities on places and law enforcement agencies, particular with the internal affairs on the territory of the respective administrative-territorial unit.

Keywords: interaction, customs authorities, government bodies, local self-government.

УДК 342.9

С. Ю. Любімова

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЕСТРАЦІЙНИХ ТА ДОЗВІЛЬНО-ЛІЦЕНЗІЙНИХ ПРОВАДЖЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІСЦЕ В НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Досліджено викладені в юридичній літературі погляди на сутність понять «правовий вплив», «правове регулювання» та «адміністративно-правове регулювання», проаналізовано систему нормативно-правових актів, що регламентують реєстраційні та дозвільно-ліцензійні провадження.

Ключові слова: правовий вплив, правове регулювання, адміністративно-правове регулювання, реєстраційні та дозвільно-ліцензійні провадження, нормативно-правовий акт.

Для держави, яка позиціонує себе як правову, а саме такою є Україна відповідно до ст. 1 Конституції, правова регламентація

© Любімова С. Ю., 2013

найбільш принципових аспектів суспільного життя є одним із першочергових завдань. Особливого значення правове регулювання набуває у сфері управлінських відносин, оскільки саме право стримує носіїв влади від зловживання нею і скеровує їх поведінку у русло законності.

Реєстраційні та дозвільно-ліцензійні провадження відбуваються за безпосередньої участі суб'єктів-носіїв владних повноважень, тож правове забезпечення здійснення цих проваджень має дуже важливе, навіть у певному сенсі вирішальне, значення для ефективного здійснення господарської діяльності. Адже таким чином законодавець встановлює найбільш доцільний (оптимальний) порядок здійснення реєстрації та ліцензування у сфері господарської діяльності, так що при цьому дотримуються принципи верховенства права і законності.

Проблематику правового регулювання, в тому числі адміністративно-правового регулювання різних сфер суспільних відносин у своїх працях вивчали О. Ф. Скакун, В. В. Копейчиков, В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, В. К. Колаков, Д. М. Бахрах, Р. Я. Демків та інші дослідники. Втім, на нашу думку, враховуючи стрімкий розвиток господарювання в Україні, такі важливі питання, як здійснення реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у цій сфері, потребують більш змістовного та глибокого опрацювання з метою їх ефективнішого правового регулювання.

У зв'язку з цим метою цієї статті є з'ясування правових засад і особливостей реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності та місце у ньому адміністративно-правового регулювання. Для цього планується розглянути викладені у юридичній літературі погляди на сутність понять «правовий вплив», «правове регулювання» та адміністративно-правове регулювання», проаналізувати систему нормативно-правових актів, що регламентують реєстраційні та дозвільно-ліцензійні провадження.

О. Г. Стрельченко відзначає, що під правовими засадами будь-якої діяльності треба розуміти систему правових настанов (юридичних норм), що містяться в актах різної юридичної сили і визначають параметри належної поведінки суб'єктів цієї діяльності [0, с. 60]. Фактично мова йде про сукупність правових норм, за допомогою яких здійснюється регулювання реєстраційних і дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності. При цьому у переважній більшості регулювання зазначених суспільних відносин у цій сфері відбувається за допомогою засобів адміністративно-правового регулювання.

Аналізуючи місце адміністративно-правового регулювання реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності, необхідно з'ясувати, що являє собою поняття «адміністративно-правове регулювання» взагалі. Не викликає сумніву, що вищенаведене поняття походить від більш широкого за

змістом поняття – «правове регулювання». У юридичній енциклопедичній літературі зазначають, що під правовим регулюванням (від лат. *regulare* – спрямовувати, впорядковувати) слід розуміти один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства й держави. При цьому правове регулювання є різновидом соціального регулювання. Предмет правового регулювання – це правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без використання норм права [2, с. 40]. Не викликає сумніву, що цінність правового регулювання – це його реальна позитивна (корисна) значущість для існування та розвитку особи, соціальних спільнот, груп, об'єднань, для всього суспільства загалом [3, с. 158].

Слід звернути увагу на той факт, що в наукових працях зустрічаються випадки ототожнення понять «правове регулювання» та «правовий вплив», що, на нашу думку, є не зовсім вірним. У цьому випадку слід підтримати О. Ф. Скакун, яка під час аналізу сутності механізмів правового регулювання наголошує на тому, що не слід змішувати два явища: правове регулювання та правовий вплив. Термін «регулювання» (походить від латин. *regula* – це правило) позначає упорядкування, налагодження, приведення чого-небудь у відповідність із чим-небудь. Термін «вплив» означає вплив на щось за допомогою системи дій. Значення навантаження в цих двох категоріях є близьким, частково збігається, але не є тотожним. До того ж правовий вплив – це взятий у єдності та різноманітності весь процес впливу права на громадське життя, свідомість і поведінку людей за допомогою як суто правових, так і формально неправових засобів [4, с. 277].

Окрім цього, слід погодитись із Р. Я. Демківим, який стверджує, що основним критерієм розмежування правового впливу та правового регулювання є засоби реалізації права. При цьому в правовому регулюванні право реалізується через його механізм – систему юридичних, засобів і форм, а правовий вплив здійснюється за допомогою системи як юридичних так і неюридичних засобів – ідеологічних, психологічних, інформаційних та інших механізмів. Правовий вплив – це об'ємна, цілеспрямована дія на суспільні відносини за допомогою системи як юридичних засобів та чинників (норм права, правовідносин, актів правореалізації та ін.) так і неправових (неюридичних) механізмів (соціальних, ідеологічних, психологічних тощо) [5, с. 23–24].

Якщо вести мову про адміністративно-правове регулювання, слід зазначити, що в цьому випадку мова йде про правове регулювання, яке здійснюється не будь-якими нормами права, а саме нормами адміністративного права. Адміністративно-правове регулювання – це особливий вид правового регулювання, специфічність якого визначається об'єктом впливу, тобто відносинами, що

регулюються адміністративним правом, обумовлені особливостями його норм. Особливістю адміністративного права, на відміну від інших галузей права, є те, що воно часто регулює порядок застосування норм інших галузей права [0, с. 92; 7, с. 146].

Основним законом, що визначає правові засади реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності, безумовно, виступає Конституція України [0]. Зрозуміло, що Конституція України безпосередньо не регулює правовідносини, що виникають у вищезазначених сферах. Разом із тим, у цьому нормативно-правовому акті визначено основні права громадян, у тому числі у сфері господарської діяльності, регламентовано повноваження державних органів та органів місцевого самоврядування. Як справедливо було наголошено з цього приводу, у Конституції України і конституційних законах містяться найважливіші норми. Жодна правова норма не повинна суперечити нормам Конституції України. На основі Конституції, законів України в державі видаються інші правові акти: постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, акти органів місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування [0, с. 72].

Окрім Конституції України, основоположним нормативно-правовим актом, що визначає правові засади реєстраційних і дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності, виступає ГК України. Як зазначено у преамбулі цього нормативно-правового акта, Господарський кодекс України встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності [0]. Регулювання особистих немайнових і майнових відносин (цивільних відносин), заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників відбувається за допомогою цивільного законодавства. При цьому основним актом цивільного законодавства є ЦК України. Зокрема, у цьому нормативно-правовому акті визначено: поняття фізичної особи, її права та дієздатність, поняття фізичної особи – підприємця, її права та обов'язки; поняття та види юридичних осіб, їх організаційно-правові форми тощо [0].

Окремо необхідно звернути увагу на нормативно-правові акти, що визначають правові підстави юридичної відповідальності під час реєстраційних і дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності. Зокрема, кримінальну відповідальність за вчинення неправомірних дій у вищезазначених сферах встановлює Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. встановлює адміністративну відповідальність за вчинення неправомірних діянь під час реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності.

Аналізуючи правові засади реєстраційних проваджень у сфері господарської діяльності, слід зазначити, що основним нормативно-правовим актом, що регулює відносини, які виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців є Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 р. Зокрема, у ст. 3 цього нормативно-правового акта зазначено, що дія цього Закону поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб – підприємців. Окрім того, у цьому Законі висвітлюються такі важливі питання реєстраційного провадження у сфері господарської діяльності, як визначення основних термінів, що використовуються; поняття державної реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб – підприємців; місце та порядок проведення державної реєстрації; порядок та розміри сплати реєстраційного збору; порядок ведення реєстраційної справи; поняття й порядок ведення Єдиного державного реєстру; повноваження органів і посадових осіб, які здійснюють державну реєстрацію; відповідальність у сфері державної реєстрації тощо [0].

З метою подолання правових, адміністративних та організаційних перешкод, що стримують розвиток підприємництва, подальшого послідовного впровадження дерегуляції підприємницької діяльності, 20 травня 1999 р. Президентом України було прийнято Указ «Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності» [0]. Однак нормативно-правовим актом, що визначив правові та організаційні засади функціонування дозвільної системи у сфері господарської діяльності та встановив порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру, та державних адміністраторів став Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» від 6 вересня 2005 р. [0]. Зокрема, у цьому нормативно-правовому акті визначено спільну термінологію; основні принципи державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності; основні вимоги до дозвільної системи, повноваження органів та посадових осіб, а також суб'єктів господарювання під час дозвільних проваджень; порядок одержання дозволів на здійснення певних видів господарської діяльності тощо [0].

Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2006 р. визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб'єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у сфері ліцензування. Окрім того, у вищевказаному нормативно-правовому акті наводиться визначення

термінів, що використовуються (господарська діяльність, анулювання ліцензії, ліцензія, ліцензування, орган ліцензування, ліцензійні умови тощо), основні принципи державної політики у сфері ліцензування (забезпечення рівності й захисту прав суб'єктів господарювання, встановлення єдиного порядку ліцензування, встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню тощо), повноваження органів державної влади у сфері ліцензування, відшкодування шкоди у зв'язку з порушенням законодавства у сфері ліцензування тощо [0].

Отже, чітка регламентація правових підстав реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності дозволить більш ефективно функціонувати цим правовим інститутом і сприятиме зменшенню кількості неправомірних дій під час здійснення таких процедур. Серед основних нормативно-правових актів, що визначають правові засади реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності, слід виділити: Конституцію України, Господарський кодекс України, Цивільний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» і ряд інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів. При цьому регулювання суспільних відносин у реєстраційних та дозвільно-ліцензійних провадженнях у сфері господарської діяльності переважно відбувається за допомогою адміністративно-правих засобів. Адміністративно-правове регулювання реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності – це заснована на адміністративно-правових нормах діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на врегулювання суспільних відносин, що виникають, розвиваються, змінюються та припиняються під час реєстраційних та дозвільно-ліцензійних проваджень у сфері господарської діяльності.

Список використаних джерел: 1. Стрельченко О. Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Стрельченко Оксана Григорівна. – К., 2008. – 244 с. 2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5. – 736 с. 3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2001. – 176 с. 4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Вид. 2-ге, переробл. і доповн. – Х. : Еспада, 2009. – 752 с. 5. Демків Р. Я. Закон в системі нормативно-правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Демків Роман Ярославович. – К., 2007. – 217 с. 6. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини і громадянина / [за ред.: І. О. Іерусалімова, І. О. Іерусалімової, П. М. Павлика, Ж. В. Удовенко]. – К. : Знання, 2007. – 223 с. 7. Павлович-Сенета Я. П. Адміністративно-правове регулювання територіального

устрою в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Павлович-Сенета Ярина Павлівна. – Л., 2010. – 241 с. **8.** Конституція України : від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. **9.** Юшкевич О. Г. Провадження в справах про державну реєстрацію фізичних осіб – підприємців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Юшкевич Олена Геннадівна. – Х., 2007. – 230 с. **10.** Господарський кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19–20, 21–22. – Ст. 144. **11.** Цивільний кодекс України : закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356. **12.** Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців : закон України від 15 трав. 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263. **13.** Про запровадження дозвільної системи у сфері підприємницької діяльності : указ Президента України від 20 трав. 1999 р. № 539/99 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 20. – Ст. 148. **14.** Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності : закон України від 6 верес. 2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483. **15.** Про ліцензування певних видів господарської діяльності : закон України від 1 черв. 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

Надійшла до редакції 22.07.2013

Любимова С. Ю. Правовые принципы регистрационных и разрешительно-лицензионных производств в сфере хозяйственной деятельности и место в них административно-правового регулирования

Исследованы изложенные в юридической литературе взгляды на сущность понятий «правовое воздействие», «правовое регулирование» и «административно-правовое регулирование», проанализирована система нормативно-правовых актов, регламентирующих регистрационные и разрешительно-лицензионные производства.

Ключевые слова: правовое воздействие, правовое регулирование, административно-правовое регулирование, регистрационные и разрешительно-лицензионные производства, нормативно-правовой акт.

Liubimova S. Y. Legal Principles of the Registration and License Proceedings in the Sphere of Economic Activity and the Place of Administrative and Legal Regulation in Them

The article investigates views on the concepts of «legal effect», «legal regulation» and «administrative regulation» contained in the legal literature, analyzed the system of normative-legal acts, that regulate the registration and the license proceedings in the sphere of economic activity.

It is noted that the registration and license proceedings take place with the direct participation of subjects of power, media power, so legal support of the implementation of these proceedings is very important, even in some sense critical, for the

effective implementation of economic activity. So the legislator sets the most appropriate (optimal) procedures for registration and licensing of economic activity, while respecting the principle of the rule of law and legality.

Legal basis of any activity means a system of legal guidelines (legal norms) contained in acts of various legal force and define the proper behavior of subjects of this activities. Actually it is all about set of legal norms, by which regulating of the registration and licensing proceedings in economic activity is carried. Herewith mostly regulation of these social relations in this sphere happens with the help of means of administrative and legal regulation as a special type of legal regulation, whose peculiarity determined by object of influence, namely relations regulated by administrative law, caused by features of its norms.

Among the main regulatory and legal acts determining the legal basis of registration and the licensed proceedings in the sphere of economic activity, highlighted: the Constitution of Ukraine, the Economic code of Ukraine, Civil code of Ukraine, Criminal code of Ukraine, code of administrative offences of Ukraine, the laws «On state registration of legal entities and individuals-entrepreneurs», «On licensing system in the sphere of economic activity», «On licensing certain types of economic activity» and a number of other legislative and regulatory legal acts. This regulation of social relations in the registration and licensing and licensing proceedings in economic activity mainly occurs through administrative and legal means.

Administrative regulation of registration and licensing proceedings in economic activity is defined as based on administrative law activities authorized subjects, aimed at the regulation of social relations that arise, develop, change and terminate at the time of registration and licensed production in the sphere of economic activities.

Keywords: legal impact, regulation, administrative regulation, registration and licensing and licensing proceedings, a legal act.

УДК 351.74(477)

В. М. Маренич

РОЛЬ PR-ТЕХНОЛОГІЙ В УПРАВЛІННІ ФОРМУВАННЯМ ІМІДЖУ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Розкрито роль PR-технологій в управлінні формуванням іміджу вищого навчального закладу як складової розширення його освітнього простору та підвищення ефективності його діяльності. Визначено поняття «імідж вищого навчального закладу», його головні риси й завдання публік рилейшнз в управлінні його формуванням.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, управління, імідж, формування, публік рилейшнз.

У рамках останніх тенденцій глобалізації та інтеграції, участі українських вищих навчальних закладів у Болонському процесі

зростає роль роботи над іміджем вищої освіти. Це спонукає вищі навчальні заклади України вирішувати такі основні завдання: підвищення якості освітніх процесів; адаптація освітніх процесів до європейських стандартів; створення відповідного іміджу вищого навчального закладу з використанням технологій PR.

Сфера використання можливостей паблік рилейшнз постійно розширюється, охоплюючи все нові сегменти ринку, у тому числі – і ринку освітніх послуг. Але всі зусилля можуть дати значний випереджаючий ефект тільки у тому разі, якщо в пропаганді професій, їх суспільної значущості соціальний ідеал органічно ув'язується з інтересами людей, соціальних і демографічних груп населення, якщо вищі навчальні заклади працюють у цьому напрямі в тісному контакті з громадськістю.

Посиленню ролі PR у системі освіти сприяє також і необхідність вирішення проблеми розширення освітнього простору навчального закладу, його інтеграції в єдиний світовий освітній простір. Тому важливо розвивати простір системи відкритої освіти як на мікро-, так і на макрорівні соціальної взаємодії, аби не допустити спонтанного формування іміджу, який може не відповідати новій освітній парадигмі або виявитися недостатньо системним, занадто обмеженим.

У зв'язку з цими обставинами в управлінні сучасними вищими навчальними закладами України одним із основних завдань є створення свого іміджу, в тому числі з використанням технологій PR. Сьогодні в університетів з'явилася відносно нова функція – функція маркетингу і зв'язків з громадськістю. Проте, дослідженню формування іміджу ВНЗ і здійснення ефективних зв'язків з громадськістю приділяється незаслужено мало уваги.

Вітчизняні вчені протягом останнього десятиліття активно розробляють концепцію суспільних зв'язків, яка враховує вітчизняні умови і менталітет, які є необхідним елементом взаємодії та соціальних змін, засобом соціального контролю мас і впливу на людину, регулювання стосунків між владою, бізнесом, культурою і суспільством. В основному, PR-технології досліджувалися в працях, присвячених вивченню інших управлінських і соціальних явищ і процесів: ціннісних орієнтацій у сучасному суспільстві (В. С. Бакіров, Є. А. Подольська, А. О. Ручка та ін.); особливостей комунікативного простору системи освіти (В. І. Астахова, Г. П. Клімова, Л. Г. Сокурнянська, та ін.); управління вищою освітою (М. Н. Курко, С. М. Гусаров, О. А. Сидоренко, Р. В. Шаповал та ін.); формування основ демократії (І. М. Попова, В. О. Соболев, О. О. Якуба та ін.). Теоретико-методологічні аспекти паблік рилейшнз як наукової теорії і професійної діяльності знайшли відображення у дослідженнях І. В. Альшиної, Є. А. Блажнова, Т. Ю. Лебедева, Є. М. Пашенцева, І. М. Синяєвої та ін.

Проте, роль PR-технологій у сфері освіти в управлінні формуванням позитивного іміджу ВНЗ поки що залишається за рамками наукових пошуків. На жаль, незаслужено мало уваги приділяється дослідженню умов створення іміджу ВНЗ і здійсненню ефективних зв'язків з громадськістю. Відтак, метою цієї статті є розкриття потенціалу PR-технологій в управлінні формуванням іміджу вищого навчального закладу.

Ми визначаємо імідж, виходячи з трактовки цього терміна, запропонованої Г. Г. Почепцовим. Саме ця трактовка, на нашу думку, найбільшою мірою відображає сутність цього феномена сучасного життя. Вчений характеризує імідж як «найбільш економний спосіб породження і розпізнавання складної соціальної реальності; як результат обробки інформації; як згорнутий текст; як комунікативну одиницю, за допомогою якої можна працювати з масовою свідомістю» [5]. Якщо наблизити цю трактовку до емпіричного рівня дослідження іміджу, тут його можна визначити як певний образ, представлений набором значень, завдяки яким об'єкт (тобто «носії» іміджу) стає відомим і люди описують його, запам'ятовують і позитивно чи негативно ставляться до нього.

У понятті іміджу вищого навчального закладу можна виділити дві складові: по-перше, описову (або інформаційну), яка є образом організації, що склався у свідомості населення; по-друге, оціночну, яка існує внаслідок того, що будь-яка інформація про ВНЗ спонукала виникнення оцінок і емоцій, які можуть прийматися або відкидатися громадськістю.

Люди оцінюють імідж вищого навчального закладу крізь призму свого минулого досвіду, подальших планів на життя, ціннісних орієнтацій, загальноприйнятих норм, принципів, а тому в їх свідомості формується певний образ, який вони зіставляють з конкретним ВНЗ. Це дозволяє нам дати авторське визначення іміджу ВНЗ як системи образів і оцінок вищого навчального закладу, що існує у свідомості людей, і здатність людини оцінювати існуючу ситуацію у ВНЗ на основі минулого досвіду.

Ми звертаємо увагу на розуміння іміджу як репутації і престижу. На нашу думку, ці поняття не підміняють поняття «імідж», а швидше доповнюють, благотворно впливаючи на імідж суб'єкта комунікаційних стосунків. При формуванні іміджу ВНЗ зачіпаються питання репутації та престижності вищого навчального закладу, оскільки імідж вказує на соціальний статус фахівця, що отримав освіту у ВНЗ. Отже, імідж і репутація вищого навчального закладу впливає на подальшу кар'єру і заняття фахівцем певної страти у суспільстві, а тим самим, – накопиченню професійного досвіду, який згодом передається іншим учасникам соціального буття. Метою вищого навчального закладу, як і будь-якої організації, є формування ефективного, сприятливого іміджу, що сприяє налагодженню гармонійних стосунків з громадськістю.

Аналіз літератури [1–4] дозволяє виділити декілька підходів до розуміння іміджу:

1. Психологічний підхід (Дж. Р. Андерсон, П. Хоровіц та ін.) – реципієнти створюють іміджі своїх власних спостережень реальності або символів, що передані їм іншими людьми; компоненти іміджу ВНЗ повинні спиратися на проблемні точки і шляхи їх вирішення.

2. Імпресійна теорія, засновником якої є І. Гофман, за якою імідж – це враження, справлене індивідом або організацією на когось-небудь.

3. Схематичний підхід, що розвивається англійським дослідником Боудінгом, котрий робить наголос на тому, що імідж – це здатність управляти поведінкою суб'єктів. Тут імідж розуміється як система, призначена утворювати «гештальт», тобто єдиний цілісний образ організації, за допомогою якого можна управляти думкою громадськості.

Використовуючи потенціал психологічного і схематичного підходів, акцентуємо увагу на тому, що імідж – це цілісна структура, система, а тому для його побудови необхідно уміло працювати із стереотипами масової свідомості. Оскільки імідж як уявний образ існує у свідомості людей, необхідно постійно досліджувати реакції цих людей на нього. Імідж включає як елементи ілюзорності, так і реалістичності. Він нестійкий, а тому його необхідно постійно підтримувати.

Саме імідж навчального закладу є тим соціокультурним феноменом, який є необхідним елементом комунікаційного середовища у системі освіти. Будучи візуально-естетичним образом, наділеним низкою індивідуальних ознак, він справляє за допомогою певних засобів вплив на індивідуальну, групову і масову свідомість, сприяє сприйняттю організації, зокрема ВНЗ, у широкому комунікаційному просторі. Тому основним завданням фахівців з комунікацій ВНЗ стає конструювання образу, який більш-менш точно вписується в ментальні уявлення і конструкції тієї цільової групи, на яку розраховано конструювання іміджу.

Формування іміджу і його наступні прояви як культурного феномена стають можливими завдяки спеціальним заходам, спрямованим, по-перше, на інформування громадськості; по-друге – на організацію спеціальної події; по-третє – на співучасть громадськості у справах вищого навчального закладу. Такі спеціальні заходи (event-marketing) дозволяють об'єднати людей і сприяють передачі інформації про ВНЗ, про цінності й особливості корпоративної культури, про позитивний професійний досвід та інноваційні технології, що дозволяють підготувати в рамках конкретного закладу фахівця, здатного відповідати вимогам часу. Усе це є необхідною світоглядною і методологічною основою для формування певної

цільової групи в єдиному часі та просторі. Прикладом подібних заходів можуть виступати: «дні відкритих дверей», лекції провідних професорів, докторів наук, освітні виставки, «ярмарки освітніх інновацій» та інші види заходів.

Імідж повинен підкреслювати реально наявні позитивні риси вищого навчального закладу, працювати на корегування дійсної ситуації та відображати сучасні тенденції, а не транслювати те, чого немає. Бренд і репутація, які по суті складають символічний і соціальний капітали, у свою чергу, також повинні працювати на імідж, підтримувати його.

Для іміджу вищого навчального закладу як соціокультурного феномена характерні наступні риси: 1) образність, оскільки через систему символів і знаків він впливає на створення цілісного сприятливого враження про ВНЗ і його майбутнє; 2) двостороння симетрична комунікація, оскільки імідж не лише несе інформацію (історія, традиції, цінності ВНЗ, сучасне становище), формує духовно-ціннісну атмосферу, але й направлений на здобуття зворотного зв'язку від споживачів освітніх послуг, держави, суспільства в цілому; 3) індивідуалізованість, оскільки він підкреслює необхідні бажані параметри ВНЗ, які відрізняють цей навчальний заклад від інших, що дозволяє бути конкурентоздатним, залучати більшу кількість абітурієнтів.

З урахуванням сучасної ситуації вищі навчальні заклади починають роботу над своїм іміджем, оцінюючи рівень конкуренції на ринку і підвищений попит на ті чи інші спеціальності. Оскільки здобуття освіти виступає основою для подальшого життя, соціальної орієнтації, кар'єрного зростання, формування системи цінностей, самовираження кожної людини в певній сфері, то в даному випадку функцію ВНЗ важко переоцінити. Тому дуже важливо роботу над іміджем вищого навчального закладу будувати на стратегічній основі, оцінюючи стан справ не лише сьогодні, але і в майбутньому.

Імідж має бути цілеспрямованим і відповідати очікуванням споживачів освітніх послуг. Останніми роками значно розширилося коло пріоритетів вибору вищого навчального закладу. Окрім високої якості освіти, враховуються і такі його характеристики, як широта вибору спеціальностей, ступінь після закінчення ВНЗ (бакалавр або магістр), академічна мобільність, можливість працевлаштування після навчання, оплата за навчання та багато інших чинників.

Перед вступом до вищого навчального закладу абітурієнти керуються не лише думкою, на яку спеціальність поступити, але й до якого ВНЗ вони вступають: чим він кращий за інші, які позитивні складові наявні в його системі. Для абітурієнта, котрий оплачує своє навчання, немає великої різниці, в якому закладі він буде навчатися (у державному чи комерційному), якщо вартість послуги

однакова. Важливу роль у виборі навчального закладу на цьому етапі може відіграти саме імідж ВНЗ – його престижність, якість освіти, взаємодія з іноземними партнерами тощо.

У зв'язку з цим вищому навчальному закладу необхідно цілеспрямовано працювати над розвитком таких позитивних характеристик, які б задовольняли потреби громадськості в освіті.

Оскільки перед вищим навчальним закладом стоїть завдання залучення найбільш самостійних і талановитих студентів, то привабливий імідж необхідно розглядати також як один з ефективних способів залучення таких студентів. Щонайкраще підготовлені у ВНЗ випускники університету здатні транслювати цінності освітньої установи в зовнішнє середовище, а також виступати об'єктами оцінок відносно отриманих професійних і загальнокультурних компетенцій, що й свідчить про якість здобутої ними освіти.

Ефективним вважається той імідж ВНЗ, в якому набір позитивних характеристик про навчальний заклад у комплексі сприяє досягненню його основних цілей. Ефективний імідж створює стійкий асоціативний зв'язок між цілісним образом цього ВНЗ і PR-об'єктом, формує символічний і соціальний капітали. Саме завдяки ефективному іміджу підвищується конкурентоспроможність ВНЗ на ринку освітніх послуг, йому вдається залучити абітурієнтів і професорсько-викладацький склад високого рівня підготовки. В результаті підвищується рівень викладання і, відповідно, підвищується рівень випускників. Внаслідок цього полегшується доступ організації до фінансових, інформаційних, людських, матеріальних та інших ресурсів.

Проте, при всьому розумінні важливості іміджу ВНЗ важливо добиватися, аби він не був ілюзорним. Імідж має бути «природним», таким, що відображає всю сутність позитивної роботи, що проводиться у ВНЗ, а також позитивну динаміку його розвитку з націленістю на підготовку таких фахівців, які, напрацювавши необхідні професійні й загальнокультурні компетенції, здатні ефективно відповідати на виклики часу. Причому його важливо вибудовувати з урахуванням національних традицій у сфері освіти, особливостей менталітету і культури, орієнтуючись на цінності цивілізаційного розвитку.

Залежно від позицій, з яких він оцінюється, можна виділити наступні уявлення про імідж ВНЗ: про історію ВНЗ, його традиції, репутацію (наприклад, «існує довгий час», «тут вчилися відомі особи», «цей університет – шлях у життя», «успішно співпрацює із зарубіжними університетами» і т. п.); про особистість ректора (наприклад, «очолює заклад солідна і розумна, прогресивна людина», «ректор – визнаний науковець і педагог, інноватор в освіті»); про особливості публісیتی – рекламну популярність: «позитивні відгуки», «багато чув про нього», «найпопулярніший в області»; про соціальну діяльність: «безкоштовне навчання інвалідів, сиріт», «відстрочення

від армії», «організація соціальних проєктів»; про фірмовий стиль: «красива емблема», «яскравий слоган», гімн», що «запам'ятовується», «красива будівля»; про моральність діяльності і стосунків: «сесію можна здати самому, хабарів не беруть», «суворо дотримуються правил контракту».

Отже, можна зробити висновок, що сукупність створених у суспільній свідомості образів, уявлень про історію і сучасні педагогічні технології університету, про якість підготовки фахівців, про професійні та особистісні якості викладачів, про умови для самореалізації студентів, про стосунки викладачів і студентів тощо – це досить коштовний матеріал для формування іміджу вищого навчального закладу.

Генеральна мета PR – формування ситуації успіху закладу у суспільстві – може конкретизуватися в ході вирішення наступних завдань:

- 1) позиціонування об'єкта PR, тобто створення і підтримка (відтворення) зрозумілого, сприятливого і керованого іміджу;
- 2) покращення іміджу, коли після кваліфіковано виконаного позиціонування здійснюється перехід до подальшого піднесення іміджу; при цьому використовуються ранги показників іміджу і здійснюється їх ранжирування за ступенем значущості;
- 3) антиреклама, тобто погіршення іміджу, коли ставиться завдання зменшити потік клієнтів, а організація або фірма не в змозі всіх задовольнити; оскільки кривдити відмовою не бажано, то у цьому випадку слід роз'яснювати клієнтам існуючі проблеми;
- 4) відмежування від конкурентів (явне або приховане), що полягає у покращенні одного складника PR-іміджу при погіршенні іншого (або позиціонування свого об'єкта PR на фоні конкурентів);
- 5) контрреклама (або «відмивання») – відновлення випадково погіршеного іміджу, спростування недобросовісної (неетичної, свідомо недобросовісної) реклами конкурентів.

Оскільки для формування позитивного іміджу необхідна інформаційна база про стан громадської думки і постійна робота з нею, то слід якомога частіше проводити опитування громадської думки. Потрібно використовувати різні способи вибірки і обов'язково зіставляти результати опитування з оцінками громадської думки, одержаної по інших каналах. Враховуючи центральну роль у формуванні громадської думки засобів масової комунікації, необхідно постійно здійснювати обробку інформації, що міститься у мас-медіа, зокрема, з використанням інструментарію контент-аналізу.

Усвідомлюючи важливість проведення подібних PR-проєктів, у вересні-жовтні 2011 р. ми провели ряд експертних інтерв'ю з керівниками, представниками адміністрації ВНЗ Харкова, а також з представниками служб зв'язків з громадськістю. Нас цікавили відповіді на одне запитання «Які Ви можете запропонувати шляхи підвищення ефективності PR з метою модернізації освіти в Україні?»

В узагальненому вигляді відповіді можуть бути представлені таким чином:

- «пряма фінансова підтримка державою і бізнесом наукового PR і відповідно всього комплексу заходів, що сприяють підвищенню престижу української науки і освіти, на умовах добродійності (спонсорства, меценатства);
- «створення системи PR у наукових організаціях. Це можуть бути PR-відділи, прес-служби та інші прийнятні підрозділи в структурі наукових і освітніх установ»;
- «створення інформагентств наукової спрямованості, засобів масової інформації, що цілеспрямовано працюють з науковою тематикою і взаємодіють з PR-структурами»;
- «PR-структурам на стадії свого становлення доцільно використовувати досвід соціальної реклами»;
- «створити продуману і забезпечену кваліфікованими фахівцями систему фундаментальної підготовки кадрів на рівні вищої школи по даній спеціальності»;
- «включити в число обов'язкових загальноосвітніх дисциплін при підготовці фахівців гуманітарного профілю дисципліну «Теорія і методологія паблік рилейшнз»;
- «організувати освоєння основ паблік рилейшнз у післядипломній освіті, на курсах перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників сфери управління, органів самоврядування, народного господарства і підприємницьких структур»;
- «створити умови для опанування науки і мистецтва паблік рилейшнз лідерами і активістами політичних партій і численних громадських об'єднань»;
- «сприяти створенню систематизованого уявлення про теорію, методологію і методику паблік рилейшнз у людей, що вчилися в радянські часи, аби вони могли відповідати рівню стандартів сучасної демократії, вимогам цивілізованих ринкових стосунків, умовам входження до загальноєвропейського простору».

Відповіді, отримані в результаті проведення експертного інтерв'ю, підтверджують висновок про те, що підставою виникнення потреби у паблік рилейшнз є розвиток демократичних інститутів. При цьому і сама демократія, що являє собою по суті владу, створену народом і на користь народу, не може, у свою чергу, ефективно функціонувати без вживання механізмів PR, покликаних зв'язати функції держави з правами і обов'язками громадян.

Список використаних джерел: 1. Аги У. Самое главное в PR / У. Аги, Г. Кэмерон, Ф. Олт, Д. Уилкокс ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2004. – 560 с. 2. Алешина И. В. Паблик рилейшнз для менеджеров и маркетеров / И. В. Алешина. – М. : Гном-Пресс, 1997. – 256 с. 3. Блэк С. PR: Международная практика / Сэм Блэк. – М. : Довгань, 1997. – 180 с. 4. Каверина Е. Создание специальных событий как технология продвижения вуза / Е. Каверина // Высшее образование в России. – 2009. – № 6. – С. 110–116. 5. Почепцов Г. Г. Паблик

рилейшнз для професіоналов / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 1999. – 624 с. 6. Курко М. Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні : монографія / М. Н. Курко. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2010. – 376 с.

Надійшла до редколегії 25.07.2013

Маренич В. М. Роль PR-технологій в управленні формуванням іміджу вищого навчального закладу

Раскрыта роль PR-технологий в управлении формированием имиджа высшего учебного заведения как составляющей расширения его образовательного пространства и повышения эффективности его деятельности. Определено понятие «имидж высшего учебного заведения», его основные черты и задачи публик рилейшнз в управлении его формированием.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, управление, имидж, формирование, публик рилейшнз.

Marenych V. M. The Role of PR-Technologies in the Management of a Higher Educational Establishment's Image Formation

The role of PR-technologies in the process of management of a higher educational establishment's image formation as a component of its educational medium's expanding and improvement of its activity's efficiency is clarified. It is emphasized that considering the recent tendencies of globalization and integration, participation of Ukrainian universities in the Bologna process, the role of higher education's image making is growing. It encourages higher educational establishments of Ukraine to solve the following main tasks: improvement of educational processes' quality, adaptation of educational processes to European standards, formation of corresponding higher educational establishment's image using PR-technologies.

However, the role of PR-technologies in the field of formation of a higher educational establishment's positive image still remains beyond the scope of scientific inquiry. Unfortunately, there is lack of attention that is paid to the research of the conditions of a higher educational establishment's image formation and realization of effective public relations.

Thus, the notion «higher educational establishment's image», its main features and tasks of public relations in the management of image formation is defined in the article.

Special attention is paid to the fact that the image is an integral structure, a system, and thus, it is necessary to work skilfully with the stereotypes of mass awareness to build the image. We have to research constantly reactions of people to the image because the image exists in people's minds. The image includes both elements of illusions and realism. It is unstable, and therefore it must be constantly maintained.

The image of a higher educational establishment as a social and cultural phenomenon is characterized by the following features: 1) figurativeness, as it affects the formation of a integral favourable impression about a higher educational establishment and its future through the system of symbols and signs; 2) two-way symmetrical

communication, as the image bears not only information (history, traditions, values, current position), generates spiritual values, but is also aimed at obtaining feedback from consumers of educational services, the state, society; 3) individualization, as it emphasizes the essential parameters of a higher educational establishment, which distinguish it from others. It makes a higher educational establishment to be competitive and to attract a greater number of students.

It is determined that the general purpose of PR is forming successful establishment in the society and it can be specified while solving the following tasks:

1) positioning of PR object, i.e. formation and maintaining (reproduction) of a clear, supportive and managed image;

2) improving the image when the transition to the image rise (growth) is realized after skilfully executed positioning; the ranks of image's indicators are used and their ranking according to the degree of significance is realized;

3) anti-advertising, i.e. image reduction, when we put forward the task to reduce the flow of customers, but an organization or a company is unable to meet all of them, because it is not desirable to deny. in this case, we should explain the existing problems to the clients;

4) separation from competitors (explicit or implicit) it is the increase of one PR-image while reducing the other (or positioning of the own PR object against a background of competitors);

5) counter-advertising is restoration of accidentally reduced image, refuting unfair (unethical, deliberately false) competitors' advertisement.

Keywords: higher educational establishment, management, image, formation, public relations.

УДК 351.74(477)

А. А. Сергєєв

ВІДОМЧІ ІНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЧЕСТІ, ГІДНОСТІ ТА ДІЛОВОЇ РЕПУТАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ОВС УКРАЇНИ

На основі аналізу чинного законодавства та наукових позицій визначено інституційні гарантії права на честь, гідність та ділову репутацію працівників органів внутрішніх справ України. Досліджено види та структуру інституційних гарантій вказаних прав.

Ключові слова: інституційні гарантії прав, працівник органів внутрішніх справ, честь, гідність, ділова репутація.

Законодавче закріплення системи юридичних гарантій правового захисту працівників міліції має статичний характер. Це у свою чергу, означає правильність думки про те, що зміст реалізації права працівників міліції на захист своїх особистих немайнових прав складається не тільки з нормативного забезпечення реалізації і захисту прав і обов'язків [1, с. 73]. Функціонування правових

гарантій пов'язане з організаційною роботою органів державної влади та їх посадових осіб. Тому правовий захист працівників міліції крім норм гарантій повинен включати в себе ще й організаційні гарантії, які надають нормам-гарантіям реально функціонуючого характеру. У свою чергу, під організаційними гарантіями розуміється спеціальна діяльність уповноважених державних органів і посадових осіб, що спрямована на реалізацію всіх видів гарантій [2, с. 172].

Можна зробити висновок, що право на захист прав на гідність, честь та ділову репутацію працівників міліції як представників закону та держави повинне включати в себе не тільки нормативне забезпечення взагалі можливості такого захисту, що також є необхідним, а й діяльність відповідних державних органів, направлену на забезпечення функціонування механізму такого правового захисту працівників міліції як осіб, наділених спеціальним правовим статусом.

Виходячи з цього, метою статті є дослідження відповідних інституційних гарантій забезпечення прав працівників міліції, зокрема права на честь, гідність та ділову репутацію.

Дослідженню питань механізму правового регулювання захисту прав працівників ОВС значну увагу приділили такі вчені-правознавці, як О. Бандурка, В. Ковальська, І. Зенін, О. Синегубов, Ю. Соловей, Л. Берекашвілі, В. Ігнатів, Л. Ніколаєва, А. Соловійова, Ю. Аврутин, К. Толкачов, Ю. Шемшученко та ін., однак більшість досліджень мали вузькогалузеве спрямування, а тому не всі аспекти проблематики віднайшли своє відображення.

Правові гарантії права на захист честі, гідності та ділової репутації працівників ОВС України не можуть бути реалізованими без відповідних інституційних гарантій. Органи та організації, спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських об'єднань) яких є захист прав та законних інтересів людини чи окремої категорії осіб, у теорії держави та права прийнято визначати як інституційні гарантії забезпечення права [3, с. 26; 4, с. 11]. Водночас ці органи, організації і особи повинні будувати свою діяльність у сфері забезпечення основних прав і свобод громадян України на основі конституційних норм, що закріплюють ці права і свободи, а також їх гарантій, які виступають у даному випадку у вигляді задачі діяльності цих інституцій, а також форм, засобів і методів діяльності цих інститутів. Тільки в цьому випадку ми можемо говорити, що така діяльність державних органів, організацій і осіб є законна.

Правовий механізм забезпечення основних прав і свобод громадян України включає в себе органи, повноваження яких закріплені в Конституції України. Це органи державної влади і місцевого самоврядування, система органів судової влади, контрольно-наглядові органи, адвокатура, політичні партії, громадські організації та

інші інституції держави та суспільства. В механізм забезпечення основних прав і свобод громадян України входять органи всіх гілок влади: законодавчої – Верховна Рада України; виконавчої – Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації; судової – всі суди, які входять в судову систему; Президент України як глава держави; контрольно-наглядові органи – Конституційний Суд України, органи прокуратури і Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; органи місцевого самоврядування; органи адвокатури.

Вказані інституційні гарантії забезпечення прав і свобод громадян мають загальний характер, їх дія спрямована на все суспільство. Працівники міліції як окрема категорія носіїв права на честь, гідність та ділову репутацію визначаються своєю специфікою. Тому весь спектр інституційних гарантій, передбачений Конституцією України та іншим законодавством, звужується з урахуванням особливого статусу вказаних носіїв права на честь, гідність та ділову репутацію.

Органи внутрішніх справ України є цілісним системним органом, а міліціонер як окремий працівник є його складовою, тобто часткою одного цілого. Така позиція повинна бути вихідною під час формування механізму забезпечення прав працівників міліції, в тому числі і права на честь, гідність та ділову репутацію. Адже репутація одного працівника формує уявлення про репутацію та імідж усєї структури, а звідси формуються і ті пріоритетні напрямки (партнерські відносини з населенням, взаємодовіра та допомога, міліціонер – захисник, а не каральний та наглядовий орган), на досягнення яких спрямоване теперішнє реформування системи ОВС України. Честь і гідність окремого працівника створює внутрішній імідж правоохоронної роботи; працівник міліції тільки тоді зможе забезпечити гарантування прав та свобод громадян, коли свідомо буде відчувати власну захищеність.

Працівник міліції не повинен розглядатись як індивід, фізична особа, права на честь, гідність та ділову репутацію якого порушені і який самостійно намагається їх поновити або захистити. Працівник міліції – це складова державного органу, а тому і захист від порушення його прав повинен здійснюватись на рівні органу, де працює міліціонер, а у разі неможливості такого захисту – на рівні відомства, міністерства. Отже, враховуючи, що захист міліціонера повинен здійснюватись у ракурсі захисту відомчих інтересів, вказані вище інституційні гарантії забезпечення прав та свобод громадян не охоплюють собою вказаного спектру правовідносин.

Говорячи про відомче забезпечення права на захист честі, гідності та ділової репутації працівників міліції, відзначаємо, що воно є частиною їхнього правового статусу, що обумовлений специфікою проходження служби в органах внутрішніх справ. Тому відомчий захист необхідно розглядати як діяльність відповідних державних

органів, направлену на забезпечення функціонування механізму такого правового захисту працівників міліції.

Щодо діяльності уповноважених органів із забезпечення реалізації правового захисту працівників міліції, то в системі органів внутрішніх справ відповідно до діючого законодавства правовий захист працівників міліції покладається безпосередньо на службу по роботі з особовим складом. Так, заступник начальника управління МВС України в області – начальник управління по роботі з особовим складом (нині – управління кадрового забезпечення) зобов'язаний: організувати роботу щодо захисту прав та законних інтересів працівників міліції під час виконання ними своїх службових обов'язків як представників державної влади та закону; забезпечувати правовий захист під час проходження працівниками міліції служби; реалізувати права працівників щодо судового та адвокатського захисту [2, с. 91].

З цієї метою відповідно до Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, державного підприємства, установи, організації, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27.08.1995 № 690, та відповідного наказу МВС України при управліннях МВС України були створені юридичні відділи, а також введено посади юрисконсультів, до основних завдань яких входить забезпечення правової роботи управлінь та їх структурних підрозділів.

Управління юридичного забезпечення – центральний орган юридичного забезпечення МВС України, який є своєрідним відомчим юрисконсульттом, що виявляє та вживає заходів щодо неузгодженості, неправомірності рішень та положень, роз'яснює та надає правову допомогу працівникам правоохоронних органів. Юридичні відділи створені відносно недавно. У них виокремлюють такі напрями роботи, як судово-претензійний, організаційно-правовий, адаптації законодавчих актів, експертизи відомчих нормативно-правових актів, юридичного супроводу фінансово-господарської діяльності, редагування документів, розгляду питань, пов'язаних із трудовими, житловими, соціальними правовідносинами, тощо. До 2007 року підрозділ перебував у складі Головного штабу Міністерства, а пізніше отримав самостійний статус. Наразі в кожному УМВС, ГУМВС є представники служби юридичного забезпечення, загальний її штат становить близько 300 працівників, кожен третій з яких – держслужбовець. До претендентів на заміщення вакансій висуваються високі кваліфікаційні вимоги, а керівні посади потребують погодження в Міністерстві й перевірки профпридатності [5].

Важливий пріоритет служби – юридичний захист інтересів відомства, зокрема в судово-претензійному порядку. У 2000 році, коли тоді ще Управління правового забезпечення Головного штабу організувало представництво в судових процесах, де відповідачем

чи позивачем було Міністерство, цих справ було лише декілька. Статистика свідчить, що наразі таких різнопланових судових процесів – понад 12 тисяч. При цьому необхідно зауважити, що діяльність юридичних відділів дійсно є результативною. Наприклад, у 2004 році УМВС України в місті Севастополі уклало договір про будівництво житла для своїх працівників. Але контрагент його належно не виконав та ще й відмовився повертати використані державні кошти. Тому юристи відомства ініціювали справу, за результатом розгляду якої Господарський суд Севастополя торік стягнув із безвідповідального підрядника майже 9 млн гривень. Справа вже пройшла процедуру розгляду в судах апеляційної та касаційної інстанції. Нині рішення у справі перебуває на стадії виконання [5]. Забезпечення захисту майнових прав теоретично ґрунтується на тих самих процесуальних положеннях, що і захист нематеріальних прав, тому юридичні відділи повною мірою можуть ініціювати та захищати права на честь, гідність та ділову репутацію як відомства взагалі, так і окремих працівників. Однак, тут необхідно погодитись із О. В. Синегубовим, що захист окремих працівників міліції відомчими юридичними службами є незадовільним. Частіше за все працівник міліції, по відношенню до якого у засобах масової інформації була розповсюджена неправдива інформація, що порочить його гідність, честь та ділову репутацію, достатнього правового захисту не отримає. Як свідчить практичний досвід, юридичні служби займаються лише справами, що стосуються інтересів самого управління міліції як організації, і про представництво в суді інтересів окремих його працівників не може йти і мови. Звичайно, працівники міліції в такій ситуації мають можливість лише отримати юридичну консультацію, і то не завжди, бо, як правило, на одного юрисконсульта припадає близько декількох сот чи навіть тисяч осіб.

Видається, що в даній ситуації, з метою забезпечення реальної правової допомоги працівникам міліції у здійсненні ними свого права на захист, наявні юридичні служби потребують реорганізації. Нами пропонується при кожному юридичному відділі створити відділення або закріпити окремого працівника такого відділу безпосередньо за напрямком захисту порушених прав на честь, гідність та ділову репутацію працівника міліції. До функціональних повноважень таких підрозділів чи посадових осіб має входити надання правової допомоги працівникам міліції, починаючи від надання юридичної консультації і до представництва інтересів працівника міліції в суді. Представник такої служби, за можливістю, повинен знаходитись у кожному підрозділі органу внутрішніх справ, кількість особового складу якого приблизно дорівнює кількості особового складу міського райвідділу міліції. У такому випадку при порушенні своїх прав, що пов'язане безпосередньо з виконанням службових обов'язків, працівник міліції завжди зможе звернутись

до такого юриста, отримати юридичну консультацію або відповідну правову допомогу як у складанні позовної заяви, так і у представництві інтересів працівника міліції у суді. Таким чином, працівник міліції отримує додаткові реальні гарантії своєї правової захищеності [6, с. 106].

Необхідно говорити і про попередження порушень прав працівників міліції. Попередня юридична експертиза проектів наказів, як і інших важливих документів, є обов'язковою процедурою, що забезпечує недопущення заздалегідь неправомірних та таких, що можуть порушувати права працівників міліції, рішень. Завдання юридичної служби – допомогти профільній службі юридично правильно та якісно, із дотриманням нормо-проектувальної техніки, викласти алгоритм дій в акті, щоб він не суперечив іншим нормам, не порушував прав громадян і працівників міліції, стверджує Д. В. Горбась [5, с. 9].

Нині триває реформування правоохоронних органів і загалом системи державної влади, що спричинило сплеск законотворчої активності. На цьому етапі Управлінню юридичного забезпечення доручено відстоювати позицію й інтереси Міністерства в органах законодавчої й виконавчої влади та органах місцевого самоврядування. Головним чином це стосується супроводу процесу створення нормативно-правових актів із питань діяльності ОВС у парламенті, зокрема його профільних комітетах, підготовки матеріалів на засідання Уряду. Так, завдяки зусиллям вказаного Управління внесено зміни у ст. 5 Закону України «Про міліцію», що дало змогу налагодити процес організації харчування в ОВС на прийнятних умовах. Загалом, робота щодо посилення правового захисту працівників ОВС України не припиняється. Прикладом є ухвалення розгалуженіших норм права, що гарантують пільгове медичне й санаторно-курортне забезпечення у відомчих закладах охорони здоров'я [5, с. 9]. Однак питання забезпечення права на честь, гідність та ділову репутацію залишається проблемним; указані немайнові права часто залишаються поза увагою керівництва ОВС України, а тому і підпорядкованих юридичних служб.

Вказана проблема, вважаємо, буде вирішена шляхом відображення у відомчих нормативних актах, а в майбутньому і в Законі України «Про поліцію» норми, згідно з якою юридичні відділи повинні бути підпорядковані начальнику підрозділу, який повинен нести персональну відповідальність по адміністративній вертикалі за забезпечення права на честь, гідність та ділову репутацію підпорядкованих працівників міліції. Такий захід зможе сприяти покращенню внутрішньої атмосфери в підрозділі, запобіганню порушенням честі, гідності та ділової репутації працівників і забезпечить максимальний захист від зовнішнього негативу, що порочить честь, гідність та ділову репутацію окремого працівника, а отже – і

підрозділу, де він працює, а в масштабах країни – зменшить негативний імідж працівників ОВС України. Однією з умов створення позитивного іміджу країни, таким чином, стає бажання та зобов'язання кожного керівника відстоювати права на честь, гідність та ділову репутацію підпорядкованих працівників.

Порушення права на честь та гідність працівника міліції часто має місце всередині самої структури, зокрема по відношенню до процедур проходження служби, і має прояв у незаконних діях керівників, їх свавілі, випадках віддання неправомірних наказів про накладення дисциплінарних стягнень, під час переміщення й звільнення з роботи тощо. З прийняттям у 2007 році нового Дисциплінарного статуту збільшилась кількість незаконних звільнень, коли обов'язковою умовою притягнення порушників до відповідальності стало проведення службового розслідування. Часто такі службові розслідування не проводились або проводились формально. При цьому зрозуміло, що честь, гідність та ділова репутація працівника в колективі піддавались негативному впливу. Прикрість у тім, що поспіх у дисциплінарному провадженні призводив до скасування в суді наказів за формальними ознаками.

Вважаємо, що найбільш дієвий спосіб гарантування права на забезпечення честі, гідності та ділової репутації всередині самої структури викладено в концепції, про яку колись говорив видатний науковець, генерал-полковник міліції О. М. Бандурка. Суть вказаної концепції – покласти обов'язки щодо захисту працівників від протиправних посягань на підрозділи внутрішньої безпеки органів внутрішніх справ. На жаль, у їх роботі правовий захист працівників органів внутрішніх справ поки що не є постійним напрямком діяльності, а носить випадковий характер. Перед підрозділами внутрішньої безпеки поставлено інше пріоритетне завдання – якомога більше викрити правопорушень з боку самих працівників органів внутрішніх справ. Безумовно, що з такими порушеннями необхідно боротись, але, можливо, їх було б менше, якби сам працівник органів внутрішніх справ був надійно захищеним, у тому числі й від посягань всередині структури [7, с. 547].

Більш того, ми вважаємо, що підрозділи внутрішньої безпеки повинні здійснювати захист прав працівників міліції, в тому числі і права на захист честі, гідності та ділової репутації, виключно всередині структури. Вона повинна бути для рядового працівника не каральним органом, а відомчою інституцією захисту від неправомірних дій керівників або інших працівників. Така діяльність має поєднувати два основних напрямки: 1) охорону та захист органів внутрішніх справ та їх працівників від протиправних посягань та загроз; 2) забезпечення законності і дисципліни в діяльності органів (підрозділів, служб) внутрішніх справ та їх працівників [8].

Дієвість запропонованої концепції підкріплюється і спеціальним правовим статусом підрозділів внутрішньої безпеки. Так, у Положенні

про Департамент внутрішньої безпеки МВС України, затвердженому наказом МВС України від 28.09.2003 № 1111, зазначено, що він є самостійним оперативним підрозділом у складі ГУБОЗ МВС України і безпосередньо підпорядкований Міністру внутрішніх справ України (п. 1.1). Діяльність Департаменту організується і здійснюється на основі чіткого розмежування функціональних обов'язків працівників і встановлення особистої відповідальності за доручену ділянку роботи (п. 1.3). Управління, відділи та відділення з оперативного обслуговування головних управлінь МВС України, управлінь МВС України в областях, навчальних закладів та на транспорті підпорядковані безпосередньо керівництву Департаменту і входять до його структури. У структурі Департаменту створюються підрозділи для оперативного і технічного супроводження оперативно-розшукових та інших заходів, у яких виникає потреба у зв'язку з виконанням поставлених завдань. Структура та штатний розпис Департаменту затверджуються в установленому порядку міністром (п. 1.12) [8, с. 369].

О. В. Синегубов стверджує, що відділи правової допомоги працівникам міліції необхідно створити у складі підрозділів внутрішньої безпеки. Це б зняло питання залежності юристів від керівництва органу внутрішніх справ та взагалі можливість будь-якого «управлінського» впливу на них [6, с. 107]. Така позиція містить раціональне зерно, однак необхідно враховувати, що, по-перше, управління внутрішньої безпеки знаходяться лише в обласних центрах за місцем знаходження обласних управлінь МВС України, що ускладнює взаємодію з усім персоналом області, особливо що стосується віддалених районів; по-друге, штатна чисельність працівників УВБ незначна, що фізично не дасть можливості забезпечити захист усім працівникам у межах області. Більше того, знову керівництво місцевих підрозділів залишається в стороні, покладаючи завдання створення позитивного іміджу міліції на керівництво вищого рівня.

До внутрішніх інституцій забезпечення права на честь, гідність та ділову репутацію необхідно віднести також Професійну спілку атестованих працівників органів внутрішніх справ України – всеукраїнську добровільну неприбуткову громадську організацію, що створена за територіальною ознакою та об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності [9; 10].

Оскільки органи внутрішніх справ займають особливе місце в системі державної служби, тому діяльність професійних спілок має деякі особливості, пов'язані з обмеженням прав даних організацій. Членами профспілки можуть бути атестовані працівники органів внутрішніх справ, пенсіонери органів внутрішніх справ, які проходили службу на атестованих посадах, штатні працівники виборних

органів профспілки, які визнають і виконують статут профспілки, беруть участь у роботі однієї з чинних організацій та сплачують членські внески. Також членами профспілки можуть стати неатестовані працівники органів внутрішніх справ України, громадяни, що беруть участь у роботі добровільних народних дружин, загонів сприяння міліції, самозахисту, груп охорони громадського порядку та інших формувань, працівники підприємств та організацій, створених за участю або для виконання статутних завдань профспілки.

Існують наступні обмеження в роботі професійних організацій органів внутрішніх справ:

- а) невтручання профспілок в оперативно-процесуальну діяльність органів внутрішніх справ;
- б) заборона організації страйків працівників органів внутрішніх справ та припинення роботи для вирішення колективного трудового спору;
- в) пропозиції профспілок з питань служби носять характер рекомендацій [2, с. 179–180].

Діяльність профспілки будується на демократичних засадах: виборності всіх профспілкових органів знизу доверху, колегіальності, звітності, гласності в їх роботі, плюралізму думок, свободи дискусій і права меншості відстоювати думку на стадії обговорення питання та єдності дій після прийняття рішення первинною організацією.

До компетенції профспілки атестованих працівників міліції входить захист особистих немайнових прав працівників міліції, що можуть порушуватись у зв'язку з професійною діяльністю останніх, на що вказує О. В. Синегубов. З цією метою в профспілці повинні бути створені та функціонувати відповідні органи, наприклад, юридичної допомоги, які могли б сприяти захисту працівника міліції в такій ситуації наступними діями: юридичним консультуванням працівника міліції; допомогою у складанні позовної заяви; представництвом інтересів працівника в суді; зверненням до прокурора з клопотанням про порушення відповідної цивільної справи в суді тощо.

На жаль, незважаючи на те, що в цілому ряді законодавчих і підзаконних актів та в нормативних документах МВС України визначено завдання, форми і процес регулювання діяльності профспілкових організацій із захисту прав працівників органів внутрішніх справ, у реальному житті цей механізм практично не реалізував вказаний потенціал [6, с. 150–151]. Тому діяльність Професійної спілки атестованих працівників органів внутрішніх справ України потребує подальшого удосконалення. Акцентуємо також увагу на тому, що завдання створення позитивного іміджу ОВС України, гарантування прав працівників міліції, забезпечення

права на честь, гідність та ділову репутацію відносяться також до Кабінету Міністрів України, Президента та Верховної Ради України.

Список використаних джерел: 1. Синявська О. Ю. Засоби забезпечення службової дисципліни в органах внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Синявська Олена Юхимівна. – Х., 2001. – 215 с. 2. Організаційно-правові засади професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ України : наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський та ін. ; за заг. ред. В. С. Венедиктова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 212 с. 3. Тодика Ю. М. Конституційний Суд України і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян : монографія / Ю. М. Тодика, О. В. Марцеляк. – Х. : Лібра, 1998. – 107 с. 4. Орзіх М. Міжнародно-правові стандарти і права людини і громадянина в Україні / М. Орзіх // Право України. – 1992. – № 4. – С. 7–12. 5. Карпюк Г. Юридичний «ескорт» МВС / Геннадій Карпюк // Іменем Закону. – 11 жовт. 2012 р. – № 41 (5843). – С. 8–9. 6. Синегубов О. В. Цивільно-правовий захист честі, гідності та ділової репутації працівників міліції : монографія / О. В. Синегубов. – Х. : ТОВ «Формат плюс», 2010. – 199 с. 7. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України / О. М. Бандурка. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 780 с. 8. Корнієнко Д. М. Поняття та напрямки організації діяльності підрозділів внутрішньої безпеки підрозділів ОВС щодо забезпечення безпеки працівників внутрішніх справ / Д. М. Корнієнко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – Т. 23 (62), № 1. – 2010. – С. 366–373. 9. Мельник К. Ю. Роль професійних спілок у вирішенні проблем соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ України / К. Ю. Мельник // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – Вип. 17. – 2002. – С. 153–158. 10. Лисяк О. І. Правові форми участі профспілок у регулюванні трудових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Лисяк Олександр Іванович. – К., 2004. – 167 с.

Надійшла до редколегії 22.07.2013

Сергеев А. А. Ведомственные институциональные гарантии права на защиту чести, достоинства и деловой репутации работника ОВД Украины

На основе анализа действующего законодательства и научных позиций определены институциональные гарантии права на честь, достоинство и деловую репутацию работников органов внутренних дел Украины. Исследованы виды и структура институциональных гарантий указанных прав.

Ключевые слова: институциональные гарантии прав, работник органов внутренних дел, честь, достоинство, деловая репутация.

Sergeev A. A. Departmental Institutional Guarantees the Right to Protection of Honor, Dignity and Business Reputation of the Police Officers of Ukraine

Protection of the honor, dignity and reputation of the police officers should include not only regulatory support, but also activities of the government.

The main aim is to study the relevant institutional guarantees of the rights of the police officers, and in particular the right to honor, dignity and business reputation.

The police officers, as a separate category of media rights to the honor, dignity and business reputation are determined by its specificity, which greatly reduces the full range of institutional safeguards provided by the Constitution of Ukraine and other legislation.

The bodies of Internal Affairs of Ukraine is a holistic system authority and the police officer is a single worker an integral, that is part of one whole. This position should be starting in the formation mechanism of the right to honor, dignity and business reputation.

Departmental the right to honor, dignity and business reputation of the police is part of their legal status, due to the specifics of service in law enforcement agencies. The institutional protection should be seen as an activity relevant authorities to guarantee the functioning of the legal protection of the police.

In the system of the bodies of internal affairs of Ukraine in accordance with applicable law, the legal protection of the police officers responsible for managing legal support – the central body of legal Affairs of Ukraine, which is a kind of departmental legal adviser, which finds unlawful decisions and regulations, explains and provides legal assistance to the law enforcement authorities.

The most effective way to ensure the rights of honor, dignity and business reputation in the middle of the structure is a unit of Homeland Security of the Interior.

Keywords: honor, dignity, business reputation, institutional, the police officers, law.

УДК 347.956.72(477)

О. В. Батрин

Відкликання апеляційної скарги та відмова від неї в цивільному процесі України

Розглянуто процесуальний порядок відкликання апеляційної скарги та відмова від неї. Визначено їх правове значення для апеляційного провадження в цивільному процесі України. Сформульовано авторське визначення таких понять, як «відмова від апеляційної скарги», «відкликання апеляційної скарги».

Ключові слова: апеляційна скарга, відмова від апеляції, відкликання апеляції, цивільне судочинство.

Одним із розпорядчих повноважень, що складають зміст засади диспозитивності в цивільному процесі, є право особи відкликати апеляційну скаргу або відмовитись від неї. Апелянт, керуючись власними інтересами, вправі самотійно, на власний розсуд розпоряджатися широким колом прав, головними з яких є права, що впливають на подальший розвиток процесу. Засада диспозитивності виявляється у праві заінтересованої особи ініціювати апеляційне провадження чи не скористатися таким правом, у можливості сторін відкликати свої апеляції до початку розгляду справи в апеляційному суді та у праві осіб, які подали апеляції, підтримувати або відмовитись від них під час розгляду справи у суді апеляційної інстанції.

Відкликання апеляційної скарги чи відмова від неї були предметом дослідження у роботах науковців Є. О. Борисової, О. А. Дінера, В. Е. Теліпко, М. В. Самсонова, Є. С. Смагіної, Є. Ч. Строжкова, Є. А. Чернушенка. Утім, більш детального та системного аналізу потребують вказані додаткові механізми реалізації права апеляційного оскарження в цивільному процесі України.

Метою статті є з'ясування процесуального значення відкликання апеляційної скарги і відмови від неї в цивільному судочинстві та формулювання авторського визначення цих правових категорій.

Згідно із ч. 2 ст. 300 ЦПК України особа, яка подала апеляційну скаргу, має право відкликати її до початку розгляду справи в апеляційному суді, а друга сторона має право визнати апеляційну скаргу обґрунтованою в повному обсязі чи в певній частині [1].

Результатом розгляду заяви про відкликання апеляційної скарги є ухвала суду про повернення скарги, яка не підлягає оскарженню. Слід зазначити, що розгляд такої заяви здійснюється суддею-доповідачем одноособово, без виклику сторін, без обговорення підстав відкликання. Поряд з цим, заява про відкликання апеляційної

скарги, яка надійшла після початку розгляду справи, не може бути підставою для закриття апеляційного провадження, якщо особа не подала заяви про відмову від скарги (п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку») [2].

На переконання В. Е. Теліпка, з відкликанням апеляційної скарги особи, які приєдналися до цієї апеляційної скарги, втрачають право подальшого апеляційного провадження [3, с. 489]. Таке положення знайшло своє відображення у п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку». При відкликанні апеляційної скарги втрачається можливість розгляду заяви про приєднання до апеляційної скарги, оскільки така заява без апеляційної скарги не має свого самостійного значення. Таке твердження обґрунтовується тим, що при її поданні не було оплачено судовий збір [2].

Це є цілком правильною правовою позицією, бо в разі відкликання апеляційної скарги чи відмови від неї особи, котрі приєдналися до апеляційної скарги, не позбавлені права апеляційного оскарження судового рішення, оскільки можуть заявити клопотання про поновлення строків апеляційного оскарження і в подальшому підтримувати свою правову позицію та обґрунтовувати свої вимоги й доводи в загальному порядку.

Право осіб на відкликання апеляції до початку розгляду справи є їх невід'ємним правом. Проте не можна погодитися з думкою О. А. Дінера, що зазначене право є безумовним правом особи, яка подала апеляцію [4, с. 119], тому що ця дія перебуває під контролем суду.

Прохання особи про відкликання апеляції слід подавати в письмовій формі, оскільки на цьому етапі апеляційного оскарження рішення іншої форми звернення до суду не передбачено.

До змісту заяви про відкликання апеляції ЦПК України не встановлює будь-яких вимог, тому вона може бути довільної форми. Разом з тим, автор цієї статті переконаний, що в ній має бути зазначено:

- 1) найменування суду апеляційної інстанції, до якого подана апеляція;
- 2) відомості про особу, яка подала апеляцію, із вказівкою на її процесуальний статус, місце проживання або місцезнаходження;
- 3) вказівка на рішення, що оскаржується, і найменування суду, котрий його ухвалив;
- 4) прохання про відкликання апеляції, дата і підпис особи, яка її подала.

ЦПК України не передбачає обов'язку особи вказувати та обґрунтовувати мотиви відкликання. Слід вказати, що мотиви відкликання значення не мають, тому наводити їх особі не обов'язково.

Суд апеляційної інстанції не повинен оцінювати переконливість мотивів відкликання апеляційної скарги.

Таким чином, відкликання апеляційної скарги особою за відсутності у справі апеляцій, поданих іншими особами:

а) скасовує привід для порушення апеляційного провадження у справі, бо якщо подання апеляційної скарги означає порушення апеляційного провадження, то її відкликання – закриття такого провадження;

б) усуває розгляд справи судом другої інстанції. При відкликанні апеляції підстава, з якої справа надійшла на розгляд, повинна вважатися такою, що відпала, і справа підлягає поверненню до суду першої інстанції. Отже, відкликання апеляції, як правило, виключає можливість перегляду справи в апеляційному порядку.

Відкликання апеляції можливе лише до початку розгляду справи в суді апеляційної інстанції. В такому разі справа повертається без її розгляду до суду першої інстанції за правилами, встановленими ст. 322 ЦПК України. У випадку подання клопотання про відкликання апеляції під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції таке судове засідання продовжується в загальному порядку;

в) обумовлює набуття судовим рішенням чинності. Відкликання апеляції законодавець фактично визнає тотожним відмові від її подання з тими ж правовими наслідками. Після відкликання апеляції рішення вважається таким, що набуло чинності і підлягає виконанню, якщо таке відкликання мало місце після закінчення строку апеляційного оскарження рішення;

г) зобов'язує суд негайно повідомити про це всіх учасників судового розгляду.

На підставі вищевикладеного під поняттям «відкликання від апеляційної скарги» слід розуміти вільне волевиявлення особи щодо небажання реалізувати використане нею або її представником право апеляційного оскарження судового рішення до початку розгляду справи в суді апеляційної інстанції, виражене у письмовій формі. Необхідно зазначити, що наслідки відкликання апеляції залежать від того, чи відкликані всі подані сторонами апеляції, чи лише деякі з них.

Особа, яка подала апеляційну скаргу, має право протягом усього часу розгляду справи відмовитися від неї повністю або частково (ч. 4 ст. 300 ЦПК України) [1]. Відмова від апеляції свідчить про те, що особа дійшла висновку про недоцільність оскарження рішення суду першої інстанції, тому повністю її спростовує та відмовляється від неї.

Таким чином, відмова від апеляційної справи може бути:

– повна, в якій апелянт відмовляється від усіх вимог, заявлених у поданій раніше апеляційній скарзі;

– часткова, коли особа відмовляється від однієї чи декількох вимог, заявлених в апеляційній скарзі.

Питання про прийняття відмови від апеляційної скарги і закриття у зв'язку з цим апеляційного провадження вирішується апеляційним судом, що розглядає справу, в судовому засіданні. Повторне оскарження цього рішення, ухвали з тих самих підстав не допускається. Про прийняття відмови від апеляційної скарги колегія суддів, а не суддя-доповідач, як у випадку з відкликанням апеляційної скарги, постановляє ухвалу, якою закриває апеляційне провадження у справі.

Необхідно також вказати, що на практиці особи, які мають намір відмовитися від апеляційної скарги, заявляють клопотання про відкликання апеляційної скарги. Наприклад, 3 травня 2013 р. представник позивача подав заяву про відкликання апеляційної скарги. Розглянувши вказану заяву, колегія суддів Апеляційного суду Житомирської області дійшла обґрунтованого висновку, що вона не підлягає задоволенню, оскільки ще 17 квітня 2013 р. постановлено ухвалу про призначення справи до розгляду на 21 травня 2013 р., тобто таку заяву необхідно було подавати до 17 квітня 2013 р. [5]. Щодо цього питання є правильна позиція суддів апеляційних інстанцій, які в ухвалі про відмову в задоволенні заяви про відкликання апеляційної скарги роз'яснюють права осіб відповідно до ст. 300 ЦПК України та зазначають, що вони можуть скористатися правом відмовитися від скарги протягом усього розгляду справи.

Прийняття відмови від апеляційної скарги тягне за собою закриття апеляційного провадження, проте співучасники або треті особи, які приєдналися до цієї справи, можуть клопотати про поновлення строків апеляційного оскарження і самостійно оскаржувати рішення суду першої інстанції.

Вирішуючи питання про прийняття відмови від апеляційної скарги, апеляційний суд не зобов'язаний перевіряти, чи не порушуються з такою відмовою права та законні інтереси будь-яких осіб, оскільки право особи на відмову від апеляційної скарги не обмежене. Втім, апеляційний суд згідно із ч. 4 ст. 10 ЦПК України має роз'яснити передбачені ч. 4 ст. 300 ЦПК України наслідки прийняття відмови від апеляційної скарги. Приймавши відмову від апеляційної скарги, суд закриває апеляційне провадження за цією скаргою, а за наявності інших апеляційних скарг – продовжує апеляційне провадження за цими скаргами. Так, Апеляційний суд м. Києва закрити апеляційне провадження у справі № 22-1594/2013 на підставі того, що особою було подано заяву про відмову від апеляційної скарги тільки після того, як апеляційний суд дослідив доводи особи щодо вчинення такої процесуальної дії та дійшов висновку, що така відмова від апеляційної скарги не порушує прав та законних інтересів інших осіб [6].

Таким чином, питання про прийняття відмови від апеляційної скарги вирішується апеляційним судом, що розглядає справу в судовому засіданні. Апеляційний суд зобов'язаний перевірити законність такої відмови і повинен відмовити в її прийнятті, якщо така відмова порушує права та законні інтереси будь-якої особи або коли така відмова пов'язана з юридичною необізнаністю особи, яка відмовляється від апеляційної скарги. З урахуванням цього апеляційний суд у визначений для розгляду справи день за участю учасників судового розгляду відкриває судові засідання, оголошує склад суду, роз'яснює право на відвід складу суду, їх процесуальні права та обов'язки і вже після цього оголошує заяву про відмову від апеляційної скарги. Обговорення цієї заяви відбувається за участі осіб, які беруть участь у розгляді справи. Апеляційний суд вислуховує їхню думку з приводу заявленого клопотання, а після цього особи, яка заявила клопотання про відмову від апеляційної скарги, роз'яснює положення ст. 300 ЦПК України про те, що у випадку прийняття судом такої відмови ця особа не матиме права повторного оскарження цього рішення, ухвали з тих самих підстав.

Доцільно зазначити, що заявлення особою суду клопотання про відмову від поданої апеляційної скарги може здійснюватися як в усній, так і в письмовій формах.

Відмова від апеляції на стадії попереднього розгляду справи має бути викладена апелянтом у письмовій формі, оскільки провадження підготовчих дій здійснюється, як правило, без виклику до суду осіб, які беруть участь у справі (ст. 301 ЦПК України) [1]. Якщо під час розгляду справи судом апеляційної інстанції апелянт відмовляється від поданої апеляції в усній формі, то це фіксується за допомогою звукозаписувального технічного засобу.

ЦПК України не встановлює будь-яких вимог щодо змісту зазначених заяв. Це питання не має принципового значення. Тому, у разі, коли особа під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції відмовилась від поданої апеляційної скарги, а апеляції інших учасників судового розгляду були відкриті чи взагалі не подавались, зникає необхідність перегляду судового рішення. У такому випадку суд апеляційної інстанції, по-перше, роз'яснює особам, які беруть участь у справі, наслідки відмови від апеляції, зокрема, позбавлення права на повторне подання апеляції, по-друге, постановляє ухвалу про закриття апеляційного провадження у справі, по-третє, повертає справу до суду першої інстанції для виконання рішення суду, яке набуло чинності.

Зміст статті 300 ЦПК України не встановлює процесуальної форми вирішення судом апеляційної інстанції питання про прийняття відмови від апеляційної скарги. Тому, виходячи із того, що суд зобов'язаний перевірити законність відмови і може закрити апеляційне провадження або може не прийняти її, суду апеляційної

інстанції слід вирішувати це питання в нарадчій кімнаті з винесенням мотивованої ухвали [3, с. 489].

Аналізуючи судову практику, варто наголосити, що в деяких випадках апеляційні суди неправильно оцінюють дії осіб, які бажають відмовитися від апеляційної скарги, у зв'язку з тим, що такі особи замість заяви про відмову від апеляційної скарги подають клопотання про залишення позову без розгляду. Так, 8 грудня 2012 р. особа подала апеляційну скаргу, в якій просить скасувати рішення Печерського районного суду м. Києва від 28 листопада 2012 р. Втім, у судовому засіданні 6 лютого 2013 р., така особа заявила клопотання про залишення позову без розгляду. Колегія суддів, у свою чергу, заслухавши пояснення особи, дослідивши матеріали справи, обговоривши заяву про залишення позову без розгляду, дійшла висновку, що заява не підлягає задоволенню. Цей висновок суд пояснив тим, що згідно зі змістом ч. 1 ст. 207 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення заяви без розгляду, якщо позивач подав про це відповідну заяву під час розгляду справи у суді першої інстанції. Крім того, Апеляційний суд м. Києва зазначив, що в апеляційному суді справа хоча й розглядається за правилами, встановленими для розгляду справи судом першої інстанції, проте цей порядок має винятки і доповнення, встановлені главою 1 «Апеляційне провадження» розділу V ЦПК України. Права особи, яка подала апеляційну скаргу, визначені ст. 300 ЦПК України, яка надає їй право відкликання чи відмови від апеляційної скарги, та ст. 306 ЦПК України, відповідно до котрої позивачеві надано право відмовитись від позову, а сторонам – укласти мирову угоду. Тому апеляційний суд вказав, що на стадії апеляційного розгляду особа не має права заявляти клопотання про залишення позовної заяви без розгляду, оскільки це право вона може реалізувати лише під час розгляду справи в суді першої інстанції до ухвалення судом рішення [7].

Однак автор цього дослідження не погоджується з таким висновком Апеляційного суду м. Києва і вважає, що суд повинен був задовольнити таке клопотання, виходячи зі змісту ст. 310 ЦПК України. Так, рішення суду підлягає скасуванню в апеляційному порядку із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду з підстав, якщо позивач подав заяву про залишення позову без розгляду (п. 5 ч. 1 ст. 207, ч. 1 ст. 310 ЦПК України). Тому апелянт вправі подати заяву про залишення позову без розгляду і суд апеляційної інстанції зобов'язаний постановити ухвалу про скасування рішення суду першої інстанції, залишення позову без розгляду та закриття апеляційного провадження у справі.

Надаючи особі, яка подала апеляційну скаргу, право відмовитися від неї повністю або частково, а сторонам у суді апеляційної інстанції – укласти мирову угоду, законодавець не визначив процедуру

вчинення зазначених процесуальних дій, а обмежився вказівкою на необхідність додержання загальних правил щодо них, встановлених чинним цивільним процесуальним законодавством.

Аналізуючи ст. 27, 174, 175 ЦПК України, а також судову практику, відмова від апеляційної скарги або мирова угода у період вчинення підготовчих дій суддею-доповідачем мають бути викладені сторонами у письмовій формі, оскільки провадження, як правило, проводиться без виклику осіб, які беруть участь у справі, і фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснюється.

Заява про відмову від апеляційної скарги, а також умови мирової угоди сторін, якщо вони надійшли до апеляційного суду разом із справою, підлягають розгляду цим судом у порядку, встановленому ст. 27, 174, 175 ЦПК України. У разі, якщо під час розгляду справи апеляційним судом особа, яка подала апеляційну скаргу, зробила усну заяву про відмову від скарги, а сторони – про закінчення справи мировою угодою, зазначені процесуальні дії фіксують за допомогою звукозаписувального технічного засобу. В іншому випадку, за наявності письмових заяв, ці заяви додають до справи. Прийняття апеляційним судом відмови від апеляційної скарги та визнання мирової угоди сторін позбавляє апелянта і сторін права повторного звернення до апеляційного суду.

Згідно із ч. 5 ст. 300 ЦПК України визнання апеляційної скарги другою стороною враховується апеляційним судом у частині наявності або відсутності фактів, що мають значення для справи. Утім, визнання апеляційної скарги іншою стороною носить формальний характер і ніяким процесуальним документом не оформлюється. Таке визнання враховується апеляційним судом в частині наявності або відсутності фактів, які мають значення для вирішення справи, але воно не звільняє суд апеляційної інстанції від перевірки обґрунтованості апеляційної скарги.

Відкликання і відмова від апеляційної скарги повинні бути виражені однозначно та оформлені належним чином. Як правило, заявлення особою клопотання до суду про відкликання або відмову від апеляції належить здійснювати у письмовій формі. Відмова від апеляції, її відкликання не позбавляє особу можливості реалізувати інші процесуальні права, якими вона наділена законом як учасник судового розгляду.

Отже, відмова від апеляційної скарги є проявом небажання особи, що виражається у письмовій та (або) в усній формі, реалізувати використане нею право апеляційного оскарження судового рішення в процесі апеляційного розгляду справи.

Таким чином, право особи на відкликання поданої нею або її представником апеляційної скарги перебуває у нерозривному зв'язку зі свободою апеляційного оскарження судового рішення.

Воно закріплене в законі як суб'єктивне право кожного з учасників судового розгляду, що реалізував право апеляційного оскарження. З урахуванням цього відкликання апеляційної скарги, як і відмова від неї, є відмовою від реалізації вже використаного права. Тому помиловим, на думку автора цієї статті, вважати, що відкликання апеляції або відмова від неї означає відмову від права апеляційного оскарження. Спірною також є думка, що в цьому випадку подання іншої апеляції виключається [8, с. 141], тому що в межах строку оскарження (при відкликанні апеляції) це цілком можливо.

Подальшого наукового дослідження потребує питання щодо визначення процесуального значення доповнення і зміни апеляційної скарги для реалізації права апеляційного оскарження рішення в цивільному судочинстві, оскільки доповнення та зміна апеляції є одними із важливих додаткових механізмів реалізації такого права.

Список використаних джерел: 1. Цивільний процесуальний кодекс України : закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40, 41, 42. – Ст. 492. 2. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2008 р. № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>. 3. Теліпко В. Е. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України : станом на 01.11.2010 / В. Е. Теліпко ; за ред. Ю. Д. Притики. – К. : Центр учбової л-ри, 2011. – 696 с. 4. Динер А. А. Становление и развитие апелляционного производства в российском уголовном процессе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Динер Александр Артурович. – М., 2004. – 205 с. 5. Архів Апеляційного суду Житомирської області, спр. 0604/2-4392/12. 6. Архів Апеляційного суду м. Києва, спр. 22-1594/2013. 7. Архів Апеляційного суду м. Києва, спр. № 22-ц/796/2041/2013. 8. Смагина Е. С. Апелляционное производство в гражданском процессе : учебник / Е. С. Смагина. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 192 с.

Надійшла до редакції 02.07.2013

Батрын О. В. Отзыв апелляционной жалобы и отказ от неё в гражданском процессе Украины

Рассмотрен процессуальный порядок отзыва апелляционной жалобы и отказ от неё. Определено их правовое значение для апелляционного производства в гражданском процессе Украины. Сформулировано авторское определение таких понятий, как «отказ от апелляционной жалобы», «отзыв апелляционной жалобы».

Ключевые слова: апелляционная жалоба, отказ от апелляции, отзыв апелляции, гражданское судопроизводство.

Batryn O. V. Appeal Withdrawal and Its Rejection in the Civil Procedure of Ukraine

The article is devoted to the analysis of the procedure of appeal withdrawal and its rejection.

The purpose of this paper is to outline the procedure of appeal withdrawal and its rejection in the civil proceedings. Another purpose is to formulate author's definition of these legal categories.

Formal and legal, dialectical methods were used in defining the category «appeal withdrawal». In fact the author offers to understand this definition as a free will of a person expressed in a written form, who has no intent to realize the right to appeal the judgment before the hearing in the Court of Appeal. However, appeal rejection is the manifestation of the reluctance of a person, expressed in a written form and/or orally, to realize the right to appeal the judgment during the appeal hearing.

It is noted that appeal rejection has two types: 1) complete, where the applier rejects all claims alleged in the complaint; 2) partial, if a person refuses one or several claims stated in the appellate complaint.

It is determined that acceptance of appeal rejection is not associated with the obligation of the Court of Appeal to check whether any other person's rights are violated in connection with such a rejection, because person's right to appeal rejection is not limited.

It is concluded that the individual's right of withdrawal filed by him/her or any representative appeal is in a close connection with the freedom of appeal the judgment. It is fixed in legislation as a subjective right of each member of a hearing, who has realized the right of appeal.

Keywords: appeal, appeal rejection, appeal withdrawal, civil proceedings.

УДК 347.772

О. М. Волощенко

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ НАБУТТЯ ПРАВ НА ТОРГОВЕЛЬНІ МАРКИ

Досліджено проблеми правового регулювання набуття прав на торговельні марки в рамках вітчизняного законодавства з урахуванням економіко-правових властивостей таких об'єктів. Автором розширено розуміння процедури набуття прав на торговельні марки, виявлено проблемні ділянки процедури реєстрації таких прав. Запропоновано шляхи подолання прогалин у правовому регулюванні реєстрації прав на торговельні марки.

Ключові слова: торговельна марка, набуття прав на торговельну марку, реєстрація прав на торговельну марку, способи демонстрації торговельної марки, правове регулювання реєстрації прав на торговельні марки.

В умовах розвитку ринкової економіки України конкуренція є одним із найважливіших важелів господарської діяльності, який

має забезпечити у тому числі й належну увагу виробників до пошуків оптимальних шляхів просування своїх товарів на ринку. Ефективність такого просування у переважній більшості випадків безпосередньо залежить від правил та умов використання торговельної марки як засобу індивідуалізації, що забезпечує успішність реалізації товарів.

Останнім часом у структурі складових конкурентоспроможності підприємства все більшого значення набувають нематеріальні фактори. Торговельна марка є одним з таких нематеріальних активів підприємства, що формують конкурентоспроможність підприємства на ринку [1, с. 267].

Реалізація прав на торговельну марку є унормованим процесом, який складається з двох послідовних станів. При цьому реалізацію права слід розглядати як певну форму поведінки, що має правові обмеження, вихід за які розцінюється як порушення.

Зазначена тематика була предметом дослідження Г. О. Андрощука, І. Ю. Кожарської, В. М. Крижної, Г. Л. Знаменського, І. І. Дахна, Каспера Дж. Веркмана, М. Кемпінського, О. В. Кохановської, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, І. Е. Маміофи, Н. М. Мироненко, О. П. Орлюк, О. А. Підпригори, О. О. Підпригори та інших науковців.

Роботи зазначених вище науковців, що присвячувались особливостям реалізації прав на торговельні марки, стосувалися повною мірою лише правової сторони сфери дослідження. А економічна природа зазначених об'єктів правової охорони значною мірою залишалась поза увагою. Хоча дослідження з урахуванням як економічних, так і правових властивостей цих об'єктів цілком обумовлене як середовищем реалізації прав, так і походженням, власне, самих об'єктів правової охорони.

Метою цієї роботи є визначення й доповнення основних складових процесу набуття прав на торговельні марки, з'ясування юридичної природи існуючих прогалин правового регулювання набуття прав на торговельні марки та окреслення шляхів їх подолання.

Слід врахувати думку Є. Вавіліна стосовно процесу виникнення суб'єктивного права. Він зазначає: «виникнення права – двоєдиний процес, який включає в себе формування та установлення права» [2, с. 157]. Так, автором виділено дві стадії формування права: об'єктивну та суб'єктивну.

Такий дуалізм пояснюється тим, що виникнення права залежить у першу чергу від об'єктивних, таких що не залежать від волі майбутнього правоволодільця обставин, а також у другу чергу – від суб'єктивних обставин (останні формуються внаслідок внутрішнього сприйняття особою певних подій, які здатні сприяти подальшій реалізації такого права).

На наш погляд, вищезазначене є першим етапом процесу набуття прав на торговельну марку, що полягає у формуванні, власне,

об'єкта правової охорони та одночасно – підстави набуття виключних прав. Цей етап не містить жодної офіційної процедури та характеризується вчиненням дій «технічного» характеру і одночасно потребує послуг не правового, а радше маркетингового характеру. На цьому етапі головні вимоги обмежуються наступними: добре запам'ятовування і впізнання торговельної марки, образність і цілісність її елементів [3, с. 170]. Для створення такого позначення, яке б відповідало вищезазначеним трьом критеріям, необхідний ряд послідовних, добре підготовлених дій, які в сукупності складатимуть стадії цього етапу.

Перший етап визначає подальшу стратегію дій процедури регламентації прав на торговельну марку та фактичне уявлення стосовно назви майбутнього зареєстрованого позначення у вигляді торговельної марки. Отже, перший етап складається з наступних стадій:

1) визначення споживача, на якого буде орієнтовано товар. Саме споживач виступає ключовим пунктом під час вирішення завдання з вибором мови, яка використовуватиметься при створенні відповідної торговельної марки. Якщо власник торговельної марки виявить бажання зареєструвати останню за кордоном, то зазвичай пріоритет надає мові країни реєстрації;

2) моніторинг інформації та узагальнення отриманих відомостей стосовно можливих варіантів розробки дизайну майбутньої торговельної марки;

3) проведення соціологічного опитування категорій потенційних споживачів (за наявності кількох варіантів для назви товару).

Законодавець України не згадує споживача у конструкції права інтелектуальної власності на торговельну марку. У законодавстві України поняття пересічного споживача взагалі відсутнє, однак це не заважає в експертних висновках на предмет можливості введення споживача в оману вказувати, що аналіз подібності позначень товарів, що ними маркуються, здійснюється з розрахунку на споживача [4, с. 211].

У процесі створення відповідного об'єкта правової охорони виникає необхідність набуття прав на торговельну марку, що спонукає до переходу на другий етап, а саме – юридичне оформлення процедури набуття прав на торговельну марку.

Виходячи зі змісту Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [5], що регулює порядок набуття прав на торговельну марку, можна зробити висновок, що в Україні визнання права на знаки для товарів і послуг підтверджується видачею свідоцтва. Тобто проходження реєстраційної процедури для отримання виключних прав на торговельну марку є обов'язковим. Однак, у ч. 2 ст. 9 цього ж Закону зазначено, що пріоритет знака, використаного в експонаті, показаному на офіційних або офіційно визнаних

міжнародних виставках, проведених на території держави – учасниці Паризької конвенції про охорону промислової власності, може бути встановлено за датою відкриття виставки. Таким чином, у даному випадку має місце пасивне використання торговельної марки, без мети індивідуалізації продукції або товарів тільки з метою демонстрації, що переслідує мету пред'явлення широкому загалу новоствореного засобу індивідуалізації товарів. Одночасно, таку демонстрацію слід розцінювати як певного роду акт, що виконує пропедевтичну функцію стосовно майбутньої заявки на реєстрацію торговельної марки.

Так, у п. 1 ст. 16 Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» зазначено: «Права, що випливають зі свідоцтва, діють від дати подання заявки...». Таке формулювання має дві сторони: позитивну та негативну. Для добросовісних набувачів, а саме фізичних осіб – підприємців, зокрема у питаннях сплати податкових витрат на рекламу початок дії виключних прав на торговельну марку від дати подання заявки має свої пріоритети.

Будь-яке розміщення фізичною особою – підприємцем назви виробленої ним продукції згідно із Законом України «Про рекламу» буде розцінюватись як зовнішня або внутрішня реклама. І тільки ч. 6 ст. 9 Закону «Про рекламу» встановлює обмеження, за якими вивіска чи табличка з інформацією про зареєстроване найменування особи, знаки для товарів і послуг, що належать цій особі, вид її діяльності (якщо це не випливає із зареєстрованого найменування особи), час роботи, що розміщена на внутрішній поверхні власного чи наданого у користування особі приміщення, на зовнішній поверхні будинку чи споруди не вище першого поверху або на поверсі, де знаходиться власне чи надане у користування особі приміщення, біля входу в таке приміщення, не вважається рекламою [6].

Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» не містить обмежень і заборон стосовно демонстрації власником своєї торговельної марки, а тому використання останньої на місці реалізації продукції є цілком законним. І таким чином, з посиланням на п. 6 ст. 9 Закону «Про рекламу», такі особи звільняються від сплати податкових витрат на рекламу, що встановлені абз. «г» підп. 138.10.3 і підп. 140.1.5 Податкового кодексу України [7].

Тому реєстрація власної торговельної марки є цілком економічно вигідним кроком у здійсненні підприємницької діяльності, що дозволяє, по-перше, набути правову охорону на торговельну марку, а по-друге, отримати економію, таким шляхом звільнення від сплати податкових витрат на рекламу цілком у законний спосіб. Більше того, оскільки момент виникнення прав на торговельну марку розпочинається з дати подачі заявки на її реєстрацію, то й звільнення від сплати податкових витрат зараховується від дати подання заявки, а якщо висловлюватись точніше, то згідно з ч. 1 ст. 8 Закону

«Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» – з дати отримання Укрпатентом відповідних матеріалів.

При цьому для недобросовісних набувачів це положення Закону може стати своєрідним прикриттям для здійснення неправомірного використання зображень вже існуючих торговельних марок. Так, можливо є подача недобросовісним набувачем заявки на реєстрацію вже існуючої торговельної марки і до отримання рішення про відмову в реєстрації такого позначення він може використовувати таке псевдопозначення. А у випадку пред'явлення законним правоволодільцем позову про припинення використання такого зображення та можливо відшкодування матеріальних збитків з боку недобросовісного набувача прав цілком законним є посилення на п. 1 ст. 8 Закону. Слід зауважити, що період перевірки заявок про реєстрацію на предмет їх тотожності з уже зареєстрованими в патентному відомстві триває в середньому від 6 до 8 місяців. А тому розмір заподіяних збитків за такий достатньо тривалий проміжок у часі може бути значним.

Щодо врегулювання такої ситуації позитивним є досвід Росії, зокрема питання моменту виникнення прав на торговельну марку в Цивільному кодексі Російської Федерації вирішено досить чітко. Частина 2 ст. 1482 ЦК РФ зазначає: «Свидетельство на товарный знак удостоверяет приоритет товарного знака и исключительное право на товарный знак в отношении товаров, указанных в свидетельстве» [8].

Пропонуємо викласти п. 1 ст. 8 Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» у такій редакції: «права, що випливають зі свідоцтва, діють з дати видачі такого свідоцтва». В Україні поки що вирішення цього питання залишається справою сумніння самих заявників.

Таким чином, у зв'язку із запропонованими змінами слід також звернути увагу на те, що зміниться сама ідея пріоритету на заявку. Залишиться лише та частина змісту поняття «пріоритет на заявку», яка стосується лише першості подання заявки, що одночасно встановлюватиме вето на подання заявки іншою особою стосовно точно такої ж торговельної марки. Таким чином, це поняття позбудеться тієї частини змісту, яка стосується моменту виникнення прав на торговельну марку і на сьогодні впливає із змісту п. 1 ст. 8 Закону «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг».

Розглянемо наступний проблемний момент юридичної процедури набуття прав на торговельну марку. Відповідно до п. 4.б.2 Правил створення і подачі заявки на реєстрацію знаків для товарів і послуг, затверджених наказом Державного патентного відомства України № 72 від 20.08.1997, збір за видачу свідоцтва на знак сплачується протягом трьох місяців від дати надходження до заявника рішення про реєстрацію знака» [9]. Із такого формулювання одразу виникає кілька питань і зауважень.

По-перше, законодавцем не зазначено, у який спосіб Укрпатент здійснює повідомлення заявника про прийняття рішення про реєстрацію, що, виходячи зі змісту даного пункту, передбачає, власне, сам факт отримання заявником такого рішення. Тобто, така вимога обмежена конкретизацією обов'язку заявника про сплату у тримісячний термін з моменту отримання рішення про реєстрацію торговельної марки та, одночасно, позбавлена деталізації положення стосовно обов'язку реєстратора щодо направлення зазначеного рішення заявникові.

Із вищезазначеного можна зробити висновок, що з моменту винесення рішення про право на реєстрацію торговельної марки та до моменту відправлення такого рішення заявникові виникає законодавчо не визначений термін. У процедурі реєстрації торговельної марки передбачено дві основні дії:

- 1) прийняття рішення про реєстрацію торговельної марки;
- 2) отримання заявником рішення про реєстрацію.

Отже, вагомою в цьому випадку подією для можливості сплати збору є лише факт отримання заявником такого рішення, а не доведення до відповідного суб'єкта змісту самого рішення. Більше того, з урахуванням сучасного розвитку комп'ютерних технологій сама процедура оповіщення заявника про прийняття рішення про реєстрацію торговельної марки може бути значно спрощеною як у часовому аспекті, так і у залученні ресурсів, необхідних для направлення зазначеного рішення.

На сьогоднішній день серед поширених способів сповіщення суб'єктів про настання відповідної події у науках процесуального права розглядають використання електронної пошти. Простіше кажучи, йдеться про можливість вдаватися до допомоги звичайної переписки. Різниця такої переписки полягає тільки у адресатах, які є учасниками або сторонами процесу. Суть такого сповіщення полягає у направленні уповноваженою особою (секретарем судового засідання) на електронну пошту учасника судового процесу виклику або повістки, в яких зазначається дата проведення наступного судового засідання. Такий спосіб є надзвичайно заощадливим з точки зору технічного та часового виконання.

Застосування такого способу надіслання рішення про реєстрацію торговельної марки у вигляді відсканованої копії теоретично є можливим. Але, по-перше, у законі йде мова про отримання оригіналу такого рішення. По-друге, у такого способу сповіщення є значний недолік. Річ у тім, що отримання будь-якого повідомлення підтверджується лише отриманням уповноваженою особою листа-відповіді від сторони процесу. Отже, застосування цього способу в нашій соціально-культурній ситуації не є ефективним, оскільки ефективність такого способу сповіщення покладається на сумніння самого отримувача (в нашому випадку заявника). Тим більше,

можливі випадки навмисного затягування процедури оплати збору з боку заявника з різного роду суб'єктивних причин.

Натомість пропонуємо, на наш погляд, більш дієвий спосіб розв'язання даної ситуації. На відповідному сайті у мережі Інтернет шляхом публікації відомостей про дату прийнятих рішень здійснюються оповіщення про всі прийняті рішення щодо реєстрації відповідних торговельних марок. Тому за доцільне вважаємо запропонувати наступне: відправною датою при визначенні початку спливу терміну на сплату збору слід вважати дату публікації відомостей про прийняття рішення про реєстрацію торговельної марки. Слід також зобов'язати державного реєстратора опубліковувати такі дані негайно, але не пізніше наступного дня з моменту отримання відомостей про прийняття рішення щодо реєстрації відповідної торговельної марки. При цьому під поняттям «прийняття відомостей» слід розуміти дату отримання особою, відповідаєбною за опублікування таких відомостей, рішення про реєстрацію торговельної марки.

Це не значить, що акт відправлення та безпосереднього отримання такого рішення не буде здійснюватися та вважатиметься певного роду утопією у питаннях реєстраційної процедури. Пропонуємо вказаним вище діям відвести тільки ознайомчу функцію, оскільки у питанні про сплату збору за реєстрацію торговельної марки головним чином визначальним є факт отримання рішення, а не ознайомлення з його змістом. Отже, головним чином суттєвою подією є сам факт прийняття такого рішення та власне його наявність, це по-перше. А по-друге, обов'язок сплати відповідного збору безпосередньо залежить від факту отримання заявником такого рішення. Ознайомлення заявника зі змістом рішення є його правом, а не обов'язком. Тому, на наш погляд, доцільною є пропозиція щодо визнання відправною датою відліку терміну на сплату збору за реєстрацію торговельної марки дату опублікування у мережі Інтернет відомостей щодо прийняття рішення про реєстрацію відповідної торговельної марки.

Таку позицію обґрунтовуємо тим, що направлення відповідного рішення рекомендованим листом сприяє затягуванню самої процедури отримання відповідного свідоцтва про реєстрацію торговельної марки. Причинами такого стану вважаємо виключно технічні недоліки та часову тяганину доставки поштою, що віддаляє момент отримання самого рішення.

Вищезазначений аналіз деяких аспектів набуття права на торговельну марку вказує на наявність значних прогалин у правовому регулюванні процедур її реєстрації та одержання.

На наш погляд, серед шляхів вирішення вищезазначених аналіз та узагальнення міжнародного досвіду нормотворення та вітчизняної практики з подальшим

застосуванням їх висновків у вітчизняній законодавчій практиці. Однак ефективність застосування та дієвість такого підходу до шляхів вирішення вищезазначених проблем залишається справою часу та практики.

Список використаних джерел: 1. Мішустіна Т. Т. Значення торговельної марки в управлінні конкурентоспроможністю підприємства / Т. Т. Мішустіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2011. – № 1 (4). – С. 266–273. 2. Вавилин Е. В. Осуществление и защита субъективных прав / Е. В. Вавилин. – М. : РАН, Ин-т гос-ва и права, 2009. – 360 с. 3. Терещенко В. М. Маркетинг: новые технологии в России / В. М. Терещенко. – 2-е изд. – СПб. : Питер, 2004. – 416 с. 4. Савич С. Споживач у системі цивільно-правової охорони торговельних марок / С. Савич // Часопис Київського університету. – К. : Київ. ун-т права, 2011. – № 3. – С. 210–214. 5. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг : закон України від 15 груд. 1993 р. № 3689-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>. 6. Про рекламу : закон України від 3 лип. 1996 р. № 270/96-вр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>. 7. Податковий кодекс України : закон України: від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>. 8. Гражданский кодекс Российской Федерации : закон РФ от 24 нояб. 2006 г. № 230-ФЗ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.internet-law.ru/law/kodeks/gk_4_76.htm#a1481. 9. Про затвердження правил створення і подачі заявки на реєстрацію знаків для товарів і послуг : наказ Держпатенту України від 20 серп. 1997 р. № 72 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0276-95>.

Надійшла до редколегії 20.06.2013

Волощенко О. М. Проблемные аспекты приобретения прав на торговые марки

Исследованы проблемы правового регулирования приобретения прав на торговые марки в рамках отечественного законодательства с учетом экономико-правовых свойств таких объектов. Автором расширено понимание процедуры получения прав на торговые марки, обнаружены проблемные участки процедуры регистрации таких прав. Предложены пути преодоления пробелов в правовом регулировании регистрации прав на торговые марки.

Ключевые слова: торговая марка, приобретение прав на торговую марку, регистрация прав на торговую марку, способы демонстрации торговой марки, правовое регулирование регистрации прав на торговые марки.

Voloshchenko O. M. Problem Aspects of Acquisition of Rights on Trade Marks

The article is devoted to the problems of legal regulation of acquisition of rights on trade marks in the frameworks of home law.

The aim of this work is identification and addition to the main ingredients of the process of acquisition of rights on trade marks, defining of legal essence of the present deficiency of legal regulation of acquisition of rights on trade marks and ways of its solving.

Dialectic method of research was used by the author in making conclusions for this work.

The notion of procedure of acquisition of rights on trade marks was widened in this article. It was proved that acquisition of rights on trade marks is a complicated process which includes: 1) defining of consumer who will consume these goods; 2) monitoring of information and generalization of the data received as for the possible variants of design development of the future trade mark; 3) engagement of social statistical reporting of potential consumers (if there are several variants for the name of the goods).

In the legal mechanism of regulation of relationships as for the acquisition of rights on trade marks the following deficiency was found: 1) absence of limitations as for the ways of demonstration that leads to the conflict of application of norms of tax and civil law. This problem is intersectorial; 2) absence of way of information of the trademark applicant of Ukrpatent about decision taken on the registration of trade mark.

Practical importance of this research is in the development of ways of solving the above mentioned deficiency among which are: improvement of mechanism of informing the applicant during trade mark registration; development of list of limitations as for the ways of demonstration of trade mark; defining of severe limitations as for the rights on trade mark.

Keywords: trade mark, acquisition of rights on trade marks, trade mark registration, ways of demonstration of trade mark, legal regulation of rights on trade mark.

УДК 347.163

Н. А. Д'ячкова

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УЧАСНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ОПІКИ НАД МАЙНОМ

Розглянуто проблемні питання правосуб'єктності осіб, щодо майна яких встановлена опіка, що зумовлені динамічним характером цивільних відносин і необхідністю удосконалення доктринальних підходів до розуміння правосуб'єктності, визначено шляхи усунення правових колізій, що виникають при

з'ясуванні питань щодо співвідношення правосуб'єктності опікунів та осіб, щодо майна яких встановлено опіку, зроблено відповідний науково-теоретичний висновок.

Ключові слова: опіка, особа, щодо майна якої встановлено опіку, підопічний, правосуб'єктність, правовий статус.

Загальновідомо, що правове становище учасників цивільних правовідносин визначається їх правовим статусом, який є невід'ємною властивістю суб'єкта права.

Однією з умов набуття правового статусу є правосуб'єктність, оскільки вона полягає у здатності особи мати права, виконувати обов'язки, відповідати за свої дії. Без правосуб'єктності неможливо визначити правовий статус фізичної чи юридичної особи. Саме правосуб'єктність допомагає відмежувати правовий статус від інших соціальних статусів особистості – економічного, політичного, етнічного та ін. Як зазначає О. Ф. Скакун, передбачаючи наявність правосуб'єктності, правовий статус особи є своєрідним інструментом, що систематизує норми про суб'єкт права (його права, свободи, обов'язки, відповідальність) і надає їм стійкості [1, с. 284]. Саме тому правосуб'єктність є важливим підґрунтям (фундаментом) набуття правового статусу фізичною чи юридичною особою і може бути включена до складу правового статусу.

В юридичній літературі, як дореволюційній та радянській, так і в сучасній, питанням правосуб'єктності приділялась значна увага. Проблеми правового статусу учасників цивільних правовідносин та їх правосуб'єктності досліджували такі радянські науковці, як С. М. Братусь, О. С. Іоффе, С. М. Малєїн, С. С. Алексєєв, Г. Й. Пергамент тощо. У сучасній правовій науці ці питання досліджували або розглядали їх побічно у зв'язку з іншими цивільно-правовими категоріями (правоздатністю і дієздатністю, цивільними правовідносинами), зокрема, Є. О. Харитонов, Н. А. Саніахметова, Р. В. Чорнодуцький, Я. М. Шевченко, Л. В. Красицька, Л. О. Корчевна та ін.

Актуальність питання правосуб'єктності осіб, щодо майна яких встановлено опіку, зумовлена важливістю цього правового інституту для вирішення питань щодо здійснення цивільних прав та виконання обов'язків щодо майна, переданого під опіку. Крім цього, динамічний характер цивільних відносин обумовлює необхідність удосконалення доктринальних підходів до розуміння правосуб'єктності. І, виділяючи проблему співвідношення правосуб'єктності учасників правовідносин, що виникають при опіці, слід відзначити, що юридична наука як у минулому, так і сьогодні до цього питання звертається досить рідко, а загальних підходів у трактуванні її змісту так і не знайдено.

Саме тому метою цієї статті є з'ясування поняття і співвідношення правосуб'єктності опікунів та осіб, щодо майна яких встановлено опіку.

Як зазначалося, правосуб'єктність зазвичай пов'язують із право- та дієздатністю особи. Однак, на відміну від легального визначення понять право- та дієздатності, нормативного визначення поняття правосуб'єктності немає. У зв'язку з цим в науці існує декілька позицій щодо визначення поняття правосуб'єктності і змісту правосуб'єктності малолітніх та недієздатних осіб зокрема.

Так, С. М. Братусь на початку 50-х років ХХ сторіччя дійшов висновку, що правосуб'єктність і правоздатність є аналогічними поняттями [2, с. 146]. Однак такий висновок неодноразово піддавався критиці. По-перше, відзначав О. С. Іоффе, при ототожненні правоздатності з правосуб'єктністю у загальній системі правових явищ взагалі не залишається місця для дієздатності; по-друге, призначення опікунів малолітнім та недієздатним особам тим і зумовлено, що, оскільки правосуб'єктність об'єднує право- та дієздатність, така єдність забезпечується шляхом приєднання до правоздатності підопічних дієздатності їх законних представників; по-треє, дієздатність опікунів слугує не лише набуттю прав та обов'язків для підопічних, але й забезпеченню відповідності закону будь-якої іншої їх поведінки (наприклад, фактичного володіння власним майном, його використання тощо). Тому опікуни, як законні представники підопічних, несуть повну відповідальність за шкоду, заподіяну підопічними [3, с. 120–121].

Прихильники другої концепції, яку започаткував О. В. Венедиктов, уважають, що правосуб'єктність є багатозначним поняттям: у тих галузях та інститутах права, для яких законом встановлюють різні передумови право- і дієздатності, правосуб'єктність рівнозначна правоздатності, а в тих галузях та інститутах права, де передумови право- і дієздатності однакові, правосуб'єктність включає до свого складу як право-, так і дієздатність [4, с. 23].

На думку інших науковців, правосуб'єктність у всіх галузях права включає в себе як право-, так і дієздатність [5, с. 28; 6, с. 69; 7, с. 24], і, таким чином, правосуб'єктність являє собою праводієздатність [8, с. 82–83]. Однак таке положення призводить до висновку, що малолітні та недієздатні особи позбавляються правосуб'єктності, оскільки в них відсутній один з компонентів цього поняття – дієздатність (складовою якої можна вважати й волездатність – здатність особи свідомо виражати власну волю), і тому випадають з числа суб'єктів права.

На нашу думку, дійсним критерієм визнання чи невизнання особи суб'єктом права є здатність (або нездатність) особи усвідомлювати свої дії (та їх наслідки) і керувати ними. Різниця полягає

лише у тому, що малолітні ще не набули такої здатності, а психічно хворі особи – втратили її [9, с. 84].

С. С. Алексеев, спочатку називаючи серед обов'язкових ознак суб'єкта права його здатність виробляти, висловлювати і здійснювати єдину волю [10, с. 276], потім собі суперечить, визнаючи суб'єктами права дітей та душевно хворих [10, с. 285], які цій ознаці не відповідають. Така позиція приводить до двох висновків: або названа здатність не є обов'язковою ознакою суб'єкта права, або діти і недієздатні не повинні визнаватися суб'єктами права.

Для уникнення такого висновку у правознавстві іноді використовують концепцію «заповнення дієздатності» однієї особи (недієздатної, малолітньої) за рахунок іншої (дієздатної), мотивуючи це так. Оскільки, згідно із законом правоздатність настає з моменту народження, а дієздатність – пізніше, природно, постає питання про те, як вийти з того становища, що суб'єктами цивільного права повинні визнаватися всі громадяни, навіть якщо закон не визнає їх дієздатними. Разом з тим, цивільна правосуб'єктність не зводиться лише до правоздатності, а включає до свого складу дієздатність правосуб'єктного. Тому вихід лише один: якщо у правоздатної особи відсутня дієздатність, її слід заповнити за допомогою інших осіб. Так і діє законодавець, заповнюючи відсутню у душевно хворих та дітей дієздатність за допомогою дієздатності їхніх батьків або спеціально призначених осіб. У випадках, коли з тих чи інших причин правосуб'єктність таких осіб не доповнюється дієздатністю їх опікунів (наприклад, від моменту смерті батьків підопічного до моменту призначення йому опікуна), правосуб'єктність виявляється лише в юридичному забезпеченні охоронюваних законом інтересів її носія. Право завжди «адресоване» особам, які мають свідомість і волю. Коли ж можливість здійснення правових норм обмежується недієздатністю певної особи, право саме ставить між нею та собою дієздатного суб'єкта. Завдяки такому прийому й досягається дотримання властивої правосуб'єктності єдиності право- та дієздатності у випадках визнання суб'єктом права правоздатних, але недієздатних осіб [11, с. 287]. Розрив між правотою та дієздатністю пояснюють тим, що в майнових відносинах, які є одним з основних об'єктів цивільно-правового регулювання, можливе становище, коли право належить особі незалежно від стану її здоров'я та віку. Однак, оскільки особа внаслідок психічної недостатності не може сама (своїми діями) набувати права та обов'язки, за неї діють інші особи – представники, які заповнюють відсутню у недієздатної особи розумну волю [5, с. 28]. Таким чином, право- та дієздатність поєднуються у правосуб'єктності [12, с. 41].

Однак вищенаведена концепція «заповнення» дієздатності все ж таки викликає ряд сумнівів. По-перше, складно погодитися з пропозицією і твердженням, що представник заповнює відсутнє

у недієздатного розумне волевиявлення. Здійснення юридично значущих дій (бездіяльності), з якими закон пов'язує певні юридичні наслідки, припускає наявність у суб'єкта певної можливості свідомо діяти у сфері цивільно-правового регулювання. Але слід розрізняти волю в психологічному розумінні (як наявну в кожній людині здатність приймати рішення та діяти для їх здійснення) і волю в юридичному розумінні (як здатність приймати рішення й діяти свідомо, «зі знанням справи») – волевиявлення. Така воля в юридичному розумінні є не у всіх осіб, а лише у тих, чия свідомість досягає певного рівня. Саме тому право не визнає наявності юридично значущої волі у малолітніх та недієздатних, адже вони діють на інстинктивному, а не на соціально, доцільно і юридично виправданому рівні. А отже, заповнювати, замінити, підставляти розум (свідомість) і волю однієї особи (недієздатного) за рахунок іншої (представника) неможливо. Цього не може зробити й закон, якщо рахується з реальною дійсністю, а не стає «вище» за неї. Представники повністю недієздатних осіб діють згідно з власною свідомістю і виражають власну волю. Хоча вони вчиняють дії в інтересах недієздатних на їхню користь, це не означає, що представник виражає волю недієздатного. Неможливо виражати волю, доповнювати свідомість тих, хто не має юридично значущої волі. Виходячи з цього, у малолітніх та недієздатних осіб не може самостійно виникнути й юридично значущий інтерес (хоча інтереси взагалі, в психологічному розумінні, у них є). Суперечливою видається думка О. С. Іоффе про те, що навіть якщо недієздатні не мають юридично значущої волі, вони все одно мають юридично значущі інтереси, з якими повинен рахуватися опікун у всій своїй діяльності [8, с. 160–161]. Відсутність юридично значущої волі у недієздатних осіб примушує заперечувати й виникнення у них усвідомлених юридично значущих інтересів. Інтерес самого підопічного, задля здійснення якого діє опікун, виникає не як продукт свідомості та волі підопічного, а як розуміння опікуном потреб останнього. Коли вказують, що опікун діє в інтересах підопічного, то це означає лише, що у своїй діяльності опікун зобов'язаний виходити з такого інтересу, який повинен був бути у підопічного, якби він мав юридично значущу волю. Отже, мова йде про нормальний інтерес фізичної особи як члена суспільства, такий інтерес, який мав на увазі законодавець, встановлюючи відповідну норму.

По-друге, прихильники теорії «доповнення дієздатності» посилаються на цивільне законодавство, згідно з яким усі люди є правоздатними з народження. При цьому вони визнають правоздатність недієздатних лише стосовно прав майнового характеру, оскільки лише ці права, на їх думку, можуть належати одним особам, а здійснюватися іншими. Однак такий висновок не витікає з положень законодавства. У Цивільному кодексі України [13] йде мова

про здатність з моменту народження людини рівною мірою «мати цивільні права та обов'язки» (ст. 25 ЦК), у тому числі й особисті немайнові (ч. 2 ст. 26 ЦК). Отже, за текстом закону кожна особа від народження правоздатна щодо майнових та особистих немайнових прав. Більш того, самі представники теорії «заповнення дієздатності» визнають право підопічних, наприклад, на честь та гідність і на можливість участі у відносинах по захисту цих прав представниками [12, с. 61]. Таким чином, виникає протиріччя з іншим їх твердженням про те, що достатньо вийти за межі майнових правовідносин, як зразу зникне будь-який теоретичний та практичний сенс розмежування правоздатності й дієздатності. Таке твердження не відповідає закону, який у ряді випадків не визнає недієздатних безпосередніми суб'єктами майнових відносин і, навпаки, припускає здійснення іншими особами особистих (немайнових) прав недієздатних. Так, не допускається розпорядження майном шляхом складення заповіту через представника. Разом з тим, опікуни зобов'язані здійснювати такі особисті (немайнові) права недієздатних, як право на вибір місця проживання, на виховання, навчання, на медичну допомогу, захист честі й гідності, авторських прав тощо.

По-третє, охорона інтересів підопічних здійснюється шляхом встановлення відповідних прав та обов'язків інших осіб (опікунів). Саме опікуни (а не самі підопічні) вступають у конкретні «зовнішні» правовідносини при опіці, оскільки останні не мають фактичної, а тому й юридичної, можливості здійснювати самостійно охорону деяких особистих і майнових інтересів. Якщо в інтересах підопічного вчиняється будь-який цивільно-правовий правочин, то суб'єктами його є опікун (у певних випадках – орган опіки та піклування) і треті особи, оскільки нормативні акти регулюють відповідну поведінку (встановлюють права й обов'язки) саме опікунів та інших осіб як дійсних учасників даних правовідносин. Як зазначає О. О. Красавчиков, батьки, опікуни та інші особи, які доповнюють дієздатність підопічного, не «відривають» частину своєї дієздатності в момент вчинення правочинів щодо майна підопічного, а лише реалізують відповідні суб'єктивні права батьків, усиновителів, опікунів тощо [14, с. 43].

Суперечливість названої концепції посилюється й тим, що цивільно-процесуальне законодавство передбачає право прокурора, заінтересованих осіб, деяких установ (юридичних осіб) подавати позови на захист чужих інтересів, у тому числі неповнолітніх та недієздатних. З точки зору теорії «заповнення дієздатності» слід було б, очевидно, констатувати, що у подібних випадках відсутня дієздатність дітей і психічно хворих осіб «заповнюється» прокуратурою та юридичними особами. Проте представники цієї концепції «пропускають» ці випадки. Між тим, у теорії цивільного процесу визнається: законні представники (підопічних) здійснюють свої

власні процесуальні права від свого імені. Лише законний представник (а не підопічний) може вступити у такі правовідносини [15, с. 123].

Найбільш вдалим вирішенням наведених теоретичних проблем видається пропозиція М. С. Малєїна, який, намагаючись усунути названі суперечності концепції «заповнення дієздатності», запропонував розрізнити при опіці правовідносини так званого «першого» та «другого порядків». На його думку, особу, щодо якої встановлено опіку, – підопічного – слід вважати суб'єктом права, суб'єктом «відносин першого порядку», суб'єктом правової охорони та заступництва. При цьому підопічному не потрібно «займати» чужу дієздатність, оскільки закон передбачає права та обов'язки інших осіб з метою заступництва над ним для задоволення його потреб та охорони інтересів [9, с. 114]. Опікун же, як людина, яка має дієздатність у повному обсязі, також виступає суб'єктом права і є суб'єктом правовідносин «першого» та «другого порядків».

Така пропозиція видається ще більш переконливою при аналізі правового статусу осіб, місцеперебування яких невідоме, та визнаних у судовому порядку безвісно відсутніми.

Перш за все, слід відзначити, що безвісна відсутність ґрунтується на презумпції, що особа є живою, а не померлою, і таке визнання, як вже зазначалося, не припиняє їх право- та дієздатність. У зв'язку з цим, у юридичній літературі висловлювалась думка, що рішення про визнання особи безвісно відсутньою не викликає припинення будь-яких її прав та обов'язків [16, с. 18; 17, с. 67]. Однак навряд чи можна з цим погодитися. Адже в цілому ряді випадків особа втрачає деякі суб'єктивні права і не може набувати нових (хоча не втрачає всіх нею створених і набутих прав), оскільки навіть ті права, які вона втратила у зв'язку з безвісною відсутністю, можуть бути нею оспорені у випадку її появи. Можна сказати, що ці права втрачаються особою настільки, наскільки заявник та заінтересовані особи вживуть заходів щодо їх припинення в односторонньому порядку. Наприклад, якщо дружина (чоловік) особи, яка визнана безвісно відсутньою, звернеться до органу РАЦСу і розірве шлюб, то остання втратить право бути суб'єктом шлюбних відносин. Але якщо цього не буде зроблено, то шлюб вважатиметься існуючим. Крім цього, як зазначає Д. К. Юрченко, у разі встановлення опіки над майном особи, місцеперебування якої невідоме (визнаної безвісно відсутньою), опікун не «втручається» в дієздатність останньої [18, с. 40]. Встановлення опіки у цьому випадку має специфічні цілі і не свідчить про обмеження чи позбавлення дієздатності відсутньої особи. Так, наприклад, вона може, на відміну від малолітніх чи недієздатних осіб, скласти заповіт, здійснити інші юридичні дії щодо свого майна. Опіка встановлюється лише для охорони та управління цим майном, але не для доповнення

дієздатності відсутньої особи. Дії, які здійснює опікун, може (і за законом зобов'язана) здійснювати сама відсутня особа, адже вона зберігає правову здатність здійснювати акти розпорядження всім своїм майном.

Разом з тим, через відсутність у місці постійного проживання така особа не має фактичної можливості вести всі свої справи, а оскільки її місцезнаходження невідоме, нездійснення нею прав та обов'язків завдає шкоди інтересам інших осіб. Відповідно, закон уповноважує опікуна в майновій сфері здійснювати дієздатність особи, яка тривалий час відсутня у місці свого постійного проживання (визнана безвісно відсутньою).

Таким чином, можна стверджувати, що при опіці слід розрізняти правовідносини так званого «першого» та «другого порядків». Зокрема, особу, щодо якої встановлено опіку, слід вважати суб'єктом «відносин першого порядку», суб'єктом правової охорони і заступництва, а опікуна, як людину, котра має дієздатність в повному обсязі, – суб'єктом правовідносин «першого» та «другого порядків». Вважаємо, що такі висновки відображають реально існуючі суспільні відносини і не потребують підміни юридичною фікцією типу «заповнення дієздатності однієї особи за рахунок іншої».

Список використаних джерел: 1. Цивільний кодекс України. – Офіц. вид. – К. : Ін Юре, 2005. – 684 с. 2. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Теория государства. Теория демократии и права человека. Основные типы правовых систем мира (Общее сравнительное правоведение) / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консум, 2000. – 784 с. 3. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 368 с. 4. Иоффе О. С. Развитие цивилистической мысли в СССР : в 2 ч. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – Ч. 1. – 160 с. 5. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 20–24. 6. Пергамент А. И. К вопросу о правовом положении несовершеннолетних / А. И. Пергамент // Ученые записки ВЮЗИ. – Вып. 3. – 1955. – С. 14–30. 7. Красавчиков О. А. Возмещение вреда, причиненного источником повышенной опасности / О. А. Красавчиков. – М. : Юрид. лит. 1966. – 200 с. 8. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига : Зинатне, 1976. – 231 с. 9. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с. 10. Маленин Н. С. Гражданский закон и права личности в СССР / Н. С. Маленин. – М. : Юрид. лит., 1981. – 216 с. 11. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. – Свердловск : Изд-во Свердловск. юрид. ин-та, 1972. – Т. 1. – 396 с. 12. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву : Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. – М. : Статут, 2000. – 777 с. 13. Гражданско-правовая охрана интересов личности / авт. ред. Б. Б. Черепяхин. – М. : Юрид. лит., 1969. – 255 с. 14. Красавчиков О. А. Юридические факты в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 183 с.

15. Шакарян М. С. Понятие субъектов советского гражданского процессуально-го права и правоотношения и их классификация / М. С. Шакарян // Труды ВЮЗИ. – Т. XVII. – 1971. – С. 122–127. 16. Амфитеатров Г. И. Институт безвестного отсутствия в нашем праве / Г. И. Амфитеатров // Социалистическая законность. – 1946. – № 7–8. – С. 15–20. 17. Научно-практический комментарий к Основам гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик / под ред. Братуся С. Н., Флейшиц Е. А. – М. : Госюриздат, 1962. – 419 с. 18. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. – 7-е изд. – СПб. : Изд. бр. Башмаковых, 1909. – VII, 818 с.

Надійшла до редколегії 10.07.2013

Дьячкова Н. А. К вопросу о правосубъектности участников правоотношений, возникающих при установлении опеки над имуществом

Рассмотрены проблемные вопросы правосубъектности лиц, над имуществом которых установлена опека, обусловленные динамичным характером гражданских отношений и необходимостью усовершенствования доктринальных подходов к пониманию правосубъектности, определены пути устранения правовых коллизий, возникающих при разрешении вопросов соотношения правосубъектности опекунов и лиц, над имуществом которых установлена опека, сделан соответствующий научно-теоретический вывод.

Ключевые слова: опека, лицо, над имуществом которого установлена опека, подопечный, правосубъектность, правовой статус.

Dyachkova N. A. To the Question of the Legal Personality of Participants of Legal Relations Arising under Guardianship over Property

Some issues of legal personality of people owning the property under guardianship are researched in the article. These issues are stipulated by the dynamic character of civil relations and the need to improve the doctrinal approaches in understanding legal personality as one of the main component of person's legal status.

The urgency of the issue concerning legal personality of the participants of legal relations arising under guardianship over property, is stipulated by the importance of this legal institution for solving problems in realizing citizens rights and duties regarding the property transferred to the guardianship.

Basing on the stated above, the aim of the paper is to research the notion and correlation of legal personality of guardians and persons whose property was under guardianship.

The author analyzed the main points of view in the legal science about the notion and content of the legal personality of civil relations' participants and researched the main points of view about the legal nature and content of the legal personality. Special attention is paid to the analysis of the concept «redemption of legal capacity» of the ward by the guardian's legal capacity. This concept was offered by O. S. Joffe.

According to the research results appropriate conclusions were made. In particular, it is proved that the real criterion for the recognition or non-recognition

of a person as a real legal subject is his ability (or disability) to understand the significance of his actions and their consequences, as well as to guide them.

Besides, the author expressed support for the position of N. S. Malein about allocation under guardianship of so-called «first» and «second» «order». The person owning the property under guardianship should be considered as a subject of the «first order relations», the subject of legal protection, and the guardian as a full legal capacity subject – the subject of legal relations of the «first and second order».

According to the author's opinion, the usage of this allocation of two-ordered relations under the guardianship, let us avoid the substitution of existing guardianship relations by the legal fiction like «redemption of legal capacity of one person by another one».

Keywords: guardianship, person owning the property under guardianship, under wardship, legal personality, legal status.

УДК 349.2

Б. О. Безкоровайний

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИПИНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Проаналізовано підстави припинення державної служби. Обґрунтовано висновок про застосування комплексного підходу до викладення підстав припинення державної служби з метою полегшення правозастосовної практики. Запропоновано власну редакцію ст. 30 Закону України «Про державну службу».

Ключові слова: державна служба, трудові правовідносини, звільнення, відставка.

Проблематика правового регулювання проходження державної служби, з огляду на здійснення в Україні адміністративної реформи, є вкрай актуальною. Відзначимо, що зазначеній тематиці у різні періоди приділяли увагу наступні видатні вчені: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Г. В. Атаманчук, О. М. Бандурка, Д. М. Бахрах, Ю. П. Битяк, В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, С. В. Ківалов, В. К. Малиновський, К. Ю. Мельник, О. В. Петришин, П. Д. Пилипенко, В. Ф. Погорілко, О. І. Процевський, Ю. М. Старілов, Ю. О. Тихоміров, Ю. М. Тодика, В. В. Цвєтков, Ю. С. Шемшученко, О. М. Ярошенко та ін. Науковий інтерес до цієї тематики пояснюється у тому числі тим, що серед численних проблем правового регулювання відносин у сфері проходження державної служби особливе місце займає визначення галузевої приналежності зазначених відносин, а також питання про співвідношення застосовуваних до них норм адміністративного та трудового законодавства. Вирішення зазначеної проблеми є доволі важливим з точки зору і теорії, і практики застосування законодавства про державну службу. Віднесення відповідних суспільних відносин до предмета тієї чи іншої галузі права має велике наукове значення для розмежування використуваних методів правового регулювання, застосування понятійного апарату відповідної галузі, а також усунення прогалин у правовому регулюванні припинення трудових правовідносин з державними службовцями.

Вчені-трудовики як правило розглядають цю проблему головним чином з позицій єдності й диференціації правового регулювання трудових відносин державних службовців, тобто з позицій приналежності відносин у сфері проходження служби у державних органах до сфери дії трудового права. Так, К. Ю. Мельник вказує, що відносини, які виникають між службовцями з одного боку і державними органами з іншого боку у сфері проходження служби, є трудовими відносинами. Тому прийняття навіть спеціальних нормативно-правових актів про проходження служби зазначеними

категоріями осіб не означає, що їх праця не регулюється трудовим правом. Просто через специфічність їх праці спеціальні норми встановлюють певні особливості її регулювання і відносяться до сфери дії трудового права, підкреслюючи його зростаючу диференціацію [1, с. 35–36]. Ю. В. Черткова вказує на те, що представники науки адміністративного права, навпаки, виходять з розуміння відносин на державній службі як винятково службових і розглядають регулюючі їх норми як норми адміністративного законодавства, навіть якщо вони формально визнають, що державно-службові правовідносини є трудовими правовідносинами особливого виду [2, с. 272].

Особливе значення у дослідженні правового регулювання проходження державної служби займає питання її припинення. З огляду на це, метою статті є вивчення сучасного стану правового регулювання припинення державної служби та надання пропозицій із вдосконалення відповідного законодавства.

Слід зазначити, що вже самим Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП) встановлено можливість правового регулювання трудових відносин також іншими нормативно-правовими актами, що не суперечать Конституції України та КЗпП. Звернемо увагу на те, які правове регулювання припинення трудових правовідносин з державними службовцями здійснюється на підставі норм КЗпП та Закону України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-ХІІ.

Відповідно до ст. 30 Закону України «Про державну службу» [3], крім загальних підстав, передбачених КЗпП, державна служба припиняється у разі:

1. Порушення умов реалізації права на державну службу. Відповідно до ст. 4 Закону право на державну службу мають громадяни України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової й національної приналежності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання, які одержали відповідну освіту і професійну підготовку та пройшли у встановленому порядку конкурсний відбір, або за іншою процедурою, передбаченою Кабінетом Міністрів України.

Отже, якщо керуватися буквою закону у випадку порушення хоча б однієї із зазначених умов державний службовець має бути звільнений з державної служби. Аналізуючи норми ст. 4 та 30 Закону України «Про державну службу», можна виокремити два такі випадки: перший – припинення громадянства України, і другий – подання неправдивих відомостей щодо освіти і професійної підготовки. Особа, яка не пройшла конкурсний відбір, не може бути взагалі прийнята на державну службу.

2. Недотримання пов'язаних із проходженням державної служби вимог, по-перше, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»; по-друге, щодо неучасті у страйках та

інших діях, що перешкоджають нормальному функціонуванню державного органу; по-третє, щодо доведення безпосередньому керівнику про виникнення конфлікту інтересів під час виконання службових повноважень; по-четверте, щодо інших обмежень, пов'язаних з проходженням державної служби окремими категоріями державних службовців, встановлені виключно законом.

3. Досягнення державним службовцем граничного віку проходження державної служби. Граничний вік перебування на державній службі становить 65 років. У виняткових випадках після досягнення граничного віку перебування на державній службі державні службовці можуть бути залишені на державній службі лише на посадах радників або консультантів за рішенням керівника відповідного державного органу. Державним службовцям, які займають посади першої категорії, за рішенням відповідного державного органу чи посадової особи, які здійснили їх призначення на посади, може бути продовжено перебування на державній службі після досягнення ними шістдесятитрирічного віку за їх згодою у зв'язку з потребами служби, якщо інше не передбачено законом.

4. Відставки державних службовців, які займають посади першої або другої категорії. Відповідно до ст. 31 Закону України «Про державну службу» відставкою є припинення державної служби службовцем, який займає посаду першої або другої категорії, за його письмовою заявою.

Підставами для відставки є:

- принципова незгода з рішенням державного органу чи посадової особи, а також етичні перешкоди для перебування на державній службі;
- примушування державного службовця до виконання рішення державного органу чи посадової особи, яке суперечить чинному законодавству, що може заподіяти значної матеріальної або моральної шкоди державі, підприємствам, установам, організаціям або об'єднанням громадян, громадянину;
- стан здоров'я, що перешкоджає виконанню службових повноважень (за наявності медичного висновку).

Відставка приймається або в ній дається мотивована відмова державним органом або посадовою особою, які призначили державного службовця на цю посаду. Рішення про прийняття відставки або відмову в ній приймається у місячний термін. У разі відмови у відставці державний службовець повинен продовжувати виконання службових обов'язків і має право на звільнення в порядку, передбаченому КЗпП.

Отже, право на відставку у державного службовця виникає за наявності таких обставин: по-перше, державний службовець повинен обіймати посади першої або другої категорії, по-друге, повинна мати місце одна з вищезазначених підстав (принципова незгода, стан здоров'я тощо).

Вважаємо за доцільне, по-перше, поширити зазначену підставу звільнення на всі категорії державних службовців, по-друге, вилучити із Закону можливість відмови у реалізації права на відставку, оскільки рішення про звільнення у відставку є невід'ємним правом службовця, що забезпечує свободу праці.

5. Виявлення або виникнення обставин, що перешкоджають перебуванню державного службовця на державній службі. Такі обставини передбачені ст. 12 Закону. Так, не можуть бути обраними або призначеними на посаду в державному органі та його апараті особи, які: визнані у встановленому порядку недієздатними; мають не зняту або не погашену судимість за вчинення злочину або на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення; у разі прийняття на службу будуть безпосередньо підпорядковані близьким їм особам; в інших випадках, встановлених законами України.

6. Відмови державного службовця від прийняття або порушення Присяги. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну службу» громадяни України, які вперше зараховуються на державну службу, приймають Присягу такого змісту: «Повністю усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити народові України, суворо дотримувати Конституції та законів України, сприяти втіленню їх у життя, зміцнювати їх авторитет, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, з гідністю нести високе звання державного службовця, сумлінно виконувати свої обов'язки».

Великий глумачний словник сучасної української мови визнає присягу як урочисту офіційну обіцянку додержувати певних зобов'язань, клятву вірності якій-небудь справі [4, с. 952]. Відповідно до Великого енциклопедичного юридичного словника природа присяги полягає у тому, що її складання, по-перше, є умовою набуття особою певного публічно-правового статусу і, по-друге, зумовлює, як правило, юридичну відповідальність за невиконання обов'язків, котрі випливають з цього статусу [5, с. 725].

Виходячи з вищезазначеного, не можна погодитися з таким формулюванням підстави звільнення, адже якщо громадянин України відмовляється від прийняття присяги, то він взагалі не може бути прийнятий на державну службу.

На думку В. О. Бабенка, акт прийняття присяги державного службовця з урочистого зобов'язання сприяє формуванню внутрішнього індивідуального службового обов'язку посадових осіб державної служби, який проявляється в моральному самоконтролі. Тому державні службовці приймають присягу й дають урочисте зобов'язання після того, як усвідомлять своє призначення. Тим самим, посадові особи несуть персональну відповідальність за привселюдно дане зобов'язання. Це їхній авторитет серед громадськості, громадян, іноземних громадян, учасників зовнішньоекономічної

діяльності та колег по службі. Порушення присяги державного службовця та урочистого зобов'язання – це невиконання службового обов'язку посадових осіб державної служби щодо захисту економічних інтересів держави. Тому посадові особи, які не виконують свого службового обов'язку, мусять залишити службу та нести юридичну відповідальність за свої дії [6, с. 367].

В умовах сьогодення питання правових наслідків припинення трудових відносин із державними службовцями на підставі порушення Присяги (п. 6 ст. 30 Закону України «Про державну службу») залишається чітко не визначеним. Правове регулювання припинення трудових правовідносин на державній службі значною мірою зумовлюється характером праці державних службовців, порядком зайняття конкретної посади. У зв'язку з цим виникає проблема визначеності правового змісту, а звідси – практичного розуміння та правильного застосування поняття «порушення Присяги державного службовця». Наведений у Законі зміст Присяги державного службовця фактично охоплює будь-яке протиправне діяння особи, яка виконує функції державного службовця, і спрямовує трактувати його як порушення Присяги, що у свою чергу дозволяє уповноваженим органам ставити питання про припинення трудових відносин з державним службовцем саме за цією підставою.

7. Притягнення державного службовця до кримінальної або адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, пов'язані з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Узагальнюючи усе викладене, вважаємо, що більш правильним є застосування комплексного підходу до переліку підстав припинення державної служби з метою полегшення правозастосовної практики. Отже, пропонуємо закріпити всі підстави припинення державної служби у Законі України «Про державну службу». На наш погляд, ст. 30 Закону України «Про державну службу» повинна мати таку редакцію: «Підставами припинення державної служби є:

- 1) угода сторін;
- 2) закінчення строку повноважень;
- 3) власне бажання державного службовця;
- 4) відмова державного службовця від переведення на роботу в іншу місцевість разом з підприємством, установою, організацією, а також відмова від продовження роботи у зв'язку із зміною істотних умов праці;
- 5) зміни в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідація, реорганізація, а також скорочення чисельності або штату державного органу;
- 6) виявлена невідповідність державного службовця займаній посаді внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я, які перешкоджають продовженню цієї роботи, а так само в разі відмови у наданні допуску до державної таємниці або скасування

допуску до державної таємниці, якщо виконання покладених на нього обов'язків вимагає доступу до державної таємниці;

7) систематичне невиконання державним службовцем без поважних причин обов'язків, передбачених посадовою інструкцією або правилами внутрішнього трудового розпорядку, якщо до нього раніше застосовувалися заходи дисциплінарного стягнення або впливу;

8) одноразове грубе порушення службової дисципліни;

9) прогул (в тому числі відсутність на роботі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

10) нез'явлення на роботу протягом більш як чотирьох місяців поспіль внаслідок тимчасової непрацездатності, не рахуючи відпустки по вагітності й родах, якщо законодавством не встановлений триваліший строк збереження місця роботи (посади) при певному захворюванні. За державними службовцями, які втратили працездатність у зв'язку з трудовим каліцтвом або професійним захворюванням, місце роботи (посада) зберігається до відновлення працездатності або встановлення інвалідності;

11) поновлення на роботі державного службовця, який раніше займав цю посаду;

12) поява на роботі у нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

13) порушення умов реалізації права на державну службу (стаття 4 цього Закону);

14) недотримання пов'язаних із проходженням державної служби вимог, передбачених статтями 16 і 16-1 цього Закону;

15) досягнення державним службовцем граничного віку проходження державної служби (стаття 23 цього Закону);

16) відставки державних службовців;

17) виявлення або виникнення обставин, що перешкоджають перебуванню державного службовця на державній службі (стаття 12 цього Закону);

18) порушення державним службовцем Присяги, передбаченої статтею 17 цього Закону;

19) притягнення державного службовця до кримінальної або адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, пов'язані з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

20) смерть державного службовця».

Список використаних джерел: 1. Мельник К. Ю. Проблеми правового регулювання трудових відносин службовців правоохоронних органів : монографія / К. Ю. Мельник. – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 360 с. 2. Черткова Ю. В. Публічні і приватні складові в трудових правовідносинах державних службовців / Ю. В. Черткова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. – 2006. – Т. 19 (58), № 3. – С. 271–278. 3. Про державну службу : закон України від 16 груд. 1993 р. № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с. 5. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2007. – 992 с. 6. Бабенко В. О. Особливості звільнення державних службовців / В. О. Бабенко // Держава і право. – Вип. 51. – 2011. – С. 362–367.

Надійшла до редколегії 22.04.2013

Безкорвайний Б. А. Правове регулювання прекращення государственной службы

Проанализированы основания прекращения государственной службы. Обоснован вывод о применении комплексного подхода к изложению оснований прекращения государственной службы с целью облегчения правоприменительной практики. Предложена собственная редакция ст. 30 Закона Украины «О государственной службе».

Ключевые слова: государственная служба, трудовые правоотношения, увольнение, отставка.

Bezkorovainyi B. O. Legal Regulation of the State Service's Cessation

It is emphasized that special place, among wide range of problems of legal regulation of relations in the sphere of state service, is the problem of determining the branch belonging of the mentioned relations. It is noted that there is a need to consider this problem from the point of the unity and differentiation of legal regulation of labor relations, i.e. from the point of relations' belonging in the sphere of state service to the sphere of labor law.

Special attention is paid to the fact that legal regulation of labor legal relations' cessation with officials is realized on the basis of the provisions of the Labor Code of Ukraine and the Law of Ukraine «About State Service» dated from December 16, 1993 № 3723-XII.

The grounds for state service cessation are analyzed. In particular, appropriateness to extend the possibility to resign for all categories of state officials is grounded. It is also proposed to withdraw an opportunity to deny the right of resignation from the Law of Ukraine «About State Service», because the decision to resign is an official's inalienable right that provides free labor. Attention is paid to the fact that if a citizen of Ukraine refuses to take an oath, he can not be taken for state service at all. Hence the corresponding base for state service cessation shall have the following definition: «break of the oath by a state official».

The conclusion about implementing a comprehensive approach on stating the grounds of state service cessation in order to facilitate law enforcement practice is grounded. It is proposed to consolidate all the grounds for state service cessation in the Law of Ukraine «About State Service»; and author's redaction of Art. 30 of the Law is provided.

Keywords: state service, labor legal relations, termination, resignation.

УДК 349.4

Т. В. Лісова

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ РЕЕСТРАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Метою дослідження є виявлення й аналіз низки питань державної реєстрації прав на землю в умовах нової системи державної реєстрації земельних ділянок і прав на них. Для досягнення поставленої мети було використано порівняльно-правовий і системно-функціональний методи наукового пізнання. Наведено порівняльний аналіз проведення реєстрації земельної ділянки і реєстрації речового права на неї. Зроблено висновок, що сьогодні в Україні за чинним законодавством діють дві системи державної реєстрації: земельних ділянок і прав на них. Дослідження може бути використане для подальшого опрацювання актуальних питань державної реєстрації прав на землю, при викладанні навчального курсу «Земельне право».

Ключові слова: державна реєстрація, права на землю, органи державної реєстрації, Державний земельний кадастр, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно.

В умовах проведення земельної реформи набуває особливого значення державна реєстрація прав на землю. Наголосимо, що у зв'язку з прийняттям 7 липня 2011 р. Закону України «Про Державний земельний кадастр» [1] в Україні була запроваджена так звана «дуальна система» ведення кадастру і реєстрації прав. При цьому одна структура веде базу даних на земельні ділянки, а інша – здійснює реєстрацію прав на них. Правова регламентація земельних реєстраційних відносин, як слушно зазначають провідні науковці, за своїм змістом є досить складною [2, с. 55].

Вибір теми статті визначено актуальністю порушеної в ній проблеми, яка розглядалася в роботах таких учених, як М. В. Шульга, П. Ф. Кулинич, С. В. Гринько, К. О. Настечко, О. О. Піфко [див.: 2–9] та ін.

Проте більшість праць науковців стосується висвітлення лише окремих аспектів правової природи реєстрації прав на землю за часів дії колишнього законодавства у цій сфері.

Мета цієї публікації – вивчення низки питань державної реєстрації прав на землю в умовах запровадження національної кадастрової системи та нової системи державної реєстрації прав.

Доречно погодитися з думкою П. Ф. Кулинич, що державна реєстрація прав на землю є офіційним визнанням і підтвердженням державою фактів виникнення, переходу або припинення прав власності, користування, зокрема права оренди землі, їх обмежень, земельних сервітутів тощо, що супроводжуються внесенням даних про зареєстровані права до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [3, с. 311].

З погляду С. В. Гринька, реєстрація прав на землю – це юридично визначена, поліфункціональна, вольова діяльність суб'єктів земельних реєстраційних правовідносин, спрямована на внесення передбачених законодавством належно отриманих даних у спеціально призначені для цього офіційні документи уповноваженими державою органами за встановленою процедурою з метою виникнення, зміни або припинення відповідних прав на землю у належних заінтересованих осіб, які її ініціюють, та утвердження останніх як суб'єктів зазначених легалізованих прав [4, с. 24]. Поліфункціональна спрямованість реєстрації прав, на думку науковця, об'єктивується у таких основних напрямках, як: легалізаційний (правовстановлювальний), екологічний, інформаційний, обліковий та статистичний [4, с. 24].

К. О. Настечко оформленням прав на земельні ділянки вважає юридично визначену діяльність суб'єктів оформлення прав на земельні ділянки для видачі та отримання юридично значущих та правовстановлюючих документів на право власності, право користування або на право осіб на земельну ділянку, яке виникає із встановлення обтяжень або обмежень, їх державної реєстрації та нотаріального оформлення у випадках, встановлених законом. Така діяльність, як зазначає дослідник, розпочинається із подання передбаченого законодавством юридично значущого документа адресату (органу державної влади або самоврядування) відповідно до встановленої законодавством процедури та завершується видачею правовстановлюючого документа на земельну ділянку та його державною реєстрацією [5, с. 524–525]. Проте, на думку С. В. Гринька, застосування саме терміна «оформлення» має певні недоліки, зокрема обмеженість у розкритті, поясненні правової природи реєстрації прав на землю, адже про обмеження можна вести мову як у межах легалізаційної, так і у межах легітимізаційної діяльності [4, с. 15]. Отже, допустимим є застосування зазначеного терміна під час визначення реєстрації прав на землю лише у випадках узаконення, тобто легалізації таких прав.

Сучасні науковці наголошують на притаманній оформленню прав на земельні ділянки гарантуючій, екологічній та інформативній функції [6, с. 82]. П. Ф. Кулинич справедливо зазначає, що державна реєстрація прав на нерухомість є складовою правоохоронної функції держави [7, с. 31].

Акцентуємо увагу, що 1 липня 2004 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [10]. Тим самим, як доречно зазначає П. Ф. Кулинич, було зафіксовано проходження важливого, рубіжного етапу на шляху формування в Україні нової, цивілізованої системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно [8, с. 37].

Наголосимо, що зазначений Закон набув чинності лише 1 січня 2013 р. Відповідно до положень зазначеного Закону виключно державна реєстрація прав тягне за собою виникнення права власності та інших прав на земельну та іншу нерухомість. Згідно зі ст. 125 ЗК України право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав.

За вищезазначеним Законом державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Слід звернути увагу на те, що згідно зі ст. 79-1 ЗК України земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування та державної реєстрації права власності на неї. При цьому державна реєстрація речових прав на земельні ділянки здійснюється після державної реєстрації земельних ділянок у Державному земельному кадастрі [11]. Відносини з інформаційної взаємодії органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, та органу державної реєстрації прав врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2012 р. № 118 [12].

Не можна не погодитися з О. О. Піфком, що ефективна реєстрація земельних ділянок неможлива поза державним земельним кадастром [9, с. 222].

Відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр», державний земельний кадастр є єдиною державною геоінформаційною системою відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження в їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами.

Державна реєстрація земельної ділянки полягає у внесенні до Державного земельного кадастру передбачених указаним Законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера.

Ведення та адміністрування Державного земельного кадастру забезпечуються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (сьогодні – Державне агентство земельних ресурсів). Держателем Державного земельного кадастру є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин. Адміністратором Державного земельного кадастру є державне підприємство, що належить до сфери управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин, і здійснює заходи із створення та супроводження програмного

забезпечення Державного земельного кадастру, відповідає за технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист відомостей, що містяться у Державному земельному кадастрі.

Внесення відомостей до Державного земельного кадастру і надання таких відомостей здійснюють державні кадастрові реєстратори, які входять до складу Держземагентства та його територіальних органів. Саме вони перевіряють відповідність поданих документів вимогам законодавства; формують поземельні книги на земельні ділянки, вносять записи до них, забезпечують зберігання таких книг; здійснюють внесення відомостей до Державного земельного кадастру або відмовляють в їх внесенні; присвоюють кадастрові номери земельним ділянкам; надають відомості з Державного земельного кадастру та відмовляють в їх наданні; здійснюють виправлення помилок у Державному земельному кадастрі; передають органам державної реєстрації речових прав на нерухоме майно відомості про земельні ділянки.

Державна реєстрація земельної ділянки здійснюється при її формуванні шляхом відкриття Поземельної книги на таку ділянку. Така реєстрація здійснюється за місцем розташування земельних ділянок відповідним Державним кадастровим реєстратором центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Поземельна книга є документом Державного земельного кадастру, який містить такі відомості про земельну ділянку: а) кадастровий номер; б) площа; в) місцезнаходження (адміністративно-територіальна одиниця); г) склад угідь; ґ) цільове призначення (категорія земель, вид використання земельної ділянки в межах певної категорії земель); д) нормативна грошова оцінка; е) відомості про обмеження у використанні земельної ділянки; є) відомості про межі частини земельної ділянки, на яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди земельної ділянки; ж) кадастровий план земельної ділянки; з) дата державної реєстрації земельної ділянки; и) інформація про документацію із землеустрою, на підставі якої здійснена державна реєстрація земельної ділянки, а також внесені зміни до цих відомостей; і) інформація про власників (користувачів) земельної ділянки відповідно до даних про зареєстровані речові права у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно; ї) дані про бонітування ґрунтів. Поземельна книга відкривається одночасно з державною реєстрацією земельної ділянки.

Слід звернути увагу, що відповідно до Закону України «Про Державний земельний кадастр» державна реєстрація земельних ділянок здійснюється за заявою:

– особи, якій за рішенням органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування надано дозвіл на розроблення документації із землеустрою, що є підставою для формування земельної ділянки

при передачі її у власність чи користування із земель державної чи комунальної власності, або уповноваженої нею особи;

– власника земельної ділянки, користувача земельної ділянки державної чи комунальної власності (у разі поділу чи об'єднання раніше сформованих земельних ділянок) або уповноваженої ними особи;

– органу виконавчої влади, органу місцевого самоврядування (у разі формування земельних ділянок відповідно державної чи комунальної власності) (ст. 24).

Земельній ділянці, відомості про яку внесені до Державного земельного кадастру, присвоюється кадастровий номер, який є її ідентифікатором у Державному земельному кадастрі. Система кадастрової нумерації земельних ділянок є єдиною на всій території України. Законом передбачено співпрацю органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, з органом державної реєстрації прав. Так, він одночасно з державною реєстрацією земельної ділянки надає органу державної реєстрації прав інформацію про: державну реєстрацію земельної ділянки (дату державної реєстрації, орган, що здійснив таку реєстрацію); кадастровий номер, площу, місце розташування земельної ділянки; кадастровий план зареєстрованої земельної ділянки в електронній (цифровій) формі. У свою чергу, орган державної реєстрації прав одночасно з державною реєстрацією речового права на земельну ділянку надає органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, інформацію про: а) суб'єкта права власності на земельну ділянку; б) суб'єкта речового права на земельну ділянку; в) державну реєстрацію права власності на земельну ділянку, права користування (сервітут) земельною ділянкою, права постійного користування, права оренди (суборенди) земельної ділянки; права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); права забудови земельної ділянки (суперфіцій); г) дату державної реєстрації, реєстраційний номер земельної ділянки у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно із зазначенням відомостей про її кадастровий номер та орган, що здійснив державну реєстрацію.

Внесення відомостей до Державного земельного кадастру або надання мотивованої відмови у такому внесенні здійснюється у строк, що не перевищує чотирнадцяти робочих днів із дня отримання відповідної документації, якщо Законом «Про Державний земельний кадастр» не встановлено інший строк для здійснення цих дій.

З метою забезпечення реалізації положень Закону України «Про Державний земельний кадастр» Кабінетом Міністрів України 17 жовтня 2012 р. було прийнято Постанову № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру», якою визначено порядок присвоєння кадастрових номерів земельним ділянкам, а також механізм їх реєстрації [13].

Слід звернути увагу на те, що згідно із Прикінцевими і Перехідними положеннями Закону України «Про Державний земельний кадастр» земельні ділянки, право власності на які виникло до 2004 р., вважаються сформованими незалежно від присвоєння їм кадастрового номера. Проте ними не можна розпоряджатися, доки не буде отримано кадастрового номеру, адже відомості про таку ділянку не внесені до Державного реєстру земель.

Згідно із Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» Державний реєстр речових прав на нерухоме майно є єдиною державною інформаційною системою, що містить відомості про права на нерухоме майно, їх обтяження, а також про об'єкти та суб'єктів цих прав; нерухоме майно – земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення; обтяження – заборона розпоряджатися та (або) користуватися нерухомим майном, яка встановлена або законом, або актами уповноважених на це органів державної влади, їх посадових осіб або яка виникає на підставі договорів.

Обов'язковій державній реєстрації підлягають речові права та обтяження на нерухоме майно, розміщене на території України, що належить фізичним та юридичним особам, державі в особі органів, уповноважених управляти державним майном, іноземцям та особам без громадянства, іноземним юридичним особам, міжнародним організаціям, іноземним державам, а також територіальним громадам в особі органів місцевого самоврядування, а саме: 1) право власності на нерухоме майно; 2) право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право будови земельної ділянки (суперфіцій); право господарського відання; право оперативного управління; право постійного користування та право оренди земельної ділянки; право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами; іпотека; довірче управління майном; 3) інші речові права відповідно до закону; 4) податкова застава, предметом якої є нерухоме майно, та інші обтяження.

Інформація про права на нерухоме майно та їх обтяження підлягає внесенню до Державного реєстру прав. Права на нерухоме майно, що підлягають державній реєстрації відповідно до Закону «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», виникають з моменту такої реєстрації. Права на нерухоме майно, що виникли до набрання чинності цим Законом, визнаються дійсними у разі відсутності їх державної реєстрації, передбаченої цим Законом, за таких умов: якщо реєстрація прав була проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення, або якщо на момент виникнення прав діяло законодавство, що не передбачало обов'язкової реєстрації таких прав.

Державна реєстрація прав є публічною, проводиться органом державної реєстрації прав, який зобов'язаний надавати інформацію про зареєстровані права та їх обтяження в порядку, встановленому цим Законом.

Систему органів державної реєстрації прав становлять: Міністерство юстиції України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації прав, та органи державної реєстрації прав, утворені Міністерством юстиції України в установленому законодавством порядку. Держателем Державного реєстру прав є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної реєстрації прав. Адміністратором Державного реєстру прав є державне підприємство, що належить до сфери управління Міністерства юстиції України, здійснює заходи із створення та супроводження програмного забезпечення Державного реєстру прав та відповідає за технічне і технологічне забезпечення, збереження та захист даних, що містяться у Державному реєстрі прав.

Акцентуємо увагу, що згідно зі ст. 19 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» Державна реєстрація прав проводиться на підставі: 1) договорів, укладених у порядку, встановленому законом; 2) свідоцтв про право власності на нерухоме майно, виданих відповідно до вимог цього Закону; 3) державних актів на право власності або постійного користування на земельну ділянку у випадках, встановлених законом; 4) рішення судів, що набрали законної сили, тощо.

Відповідно до п. 8-1 ч. 2 ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» фізичним та юридичним особам у разі безоплатної передачі їм земельної ділянки із земель державної чи комунальної власності за рішеннями органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування при здійсненні державної реєстрації прав на нерухоме майно видається свідоцтво про право власності на нерухоме майно. Отже, колишні державні акти на право власності на земельні ділянки замінюватимуть відповідні свідоцтва. Що ж стосується державної реєстрації права постійного користування земельними ділянками, то на підтвердження цього права надається витяг з Державного реєстру прав.

Доречно зазначити, що і нотаріуси наділені повноваженнями у сфері державної реєстрації прав, здійснюючи насамперед так звану «вторинну» реєстрацію прав у період становлення державної реєстрації прав. Так, державна реєстрація прав власності, реєстрація яких проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення (тобто до 1 січня 2013 р.), під час вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким вчиняється така дія.

У подальшому нотаріусом проводитиметься державна реєстрація прав виключно у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва (за наявності відомостей про право власності на нерухоме майно в Державному реєстрі прав).

Наголосимо, що однією з підстав скасування державної реєстрації земельної ділянки державним кадастровим реєстратором є незареєстроване з вини заявника речове право на земельну ділянку протягом одного року з дня здійснення державної реєстрації земельної ділянки.

Звернімо увагу на те, що Закон «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» визнає всі права на земельні ділянки, які були зареєстровані до 1 січня 2013 р. навіть у разі відсутності їх державної реєстрації, передбаченої цим Законом, за умов, якщо реєстрація прав була проведена відповідно до законодавства, що діяло на момент їх виникнення або якщо на момент виникнення прав діяло законодавство, що не передбачало обов'язкової реєстрації таких прав. Таким чином, видані до 1 січня 2013 р. державні акти на право власності на земельні ділянки зберігатимуть свою чинність і після 1 січня 2013 р. – до тих пір, доки існуватиме відповідна земельна ділянка як об'єкт цивільних прав.

Доцільно зазначити, що Законом України «Про Державний земельний кадастр» передбачено відповідальність у сфері Державного земельного кадастру (ст. 39). Так, виконавці робіт із землеустрою та землеоціночних робіт, посадові особи, які здійснюють формування та/або внесення до Державного земельного кадастру відомостей про об'єкти Державного земельного кадастру, державні кадастрові реєстратори за порушення законодавства у сфері Державного земельного кадастру несуть дисциплінарну, цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність у порядку, встановленому законом. Дії або бездіяльність Державного кадастрового реєстратора можуть бути оскаржені до суду в порядку, встановленому законом. Шкода, заподіяна Державним кадастровим реєстратором фізичним чи юридичним особам під час виконання своїх обов'язків, підлягає відшкодуванню за рахунок держави у встановленому законом порядку.

Аналогічні норми містяться і в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (ст. 30). Державні реєстратори, державні кадастрові реєстратори, нотаріуси, державні виконавці за порушення законодавства у сфері державної реєстрації прав несуть дисциплінарну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність у порядку, встановленому законом.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що державна реєстрація прав на землю в Україні набирає обертів. Сьогодні в Україні за чинним законодавством діють дві системи державної реєстрації:

земельних ділянок і прав на них. Настав час забезпечити прозору реєстрацію прав на землю. Що ж стосується перспективи подальших наукових розвідок у вказаному напрямку, то продовження реформування земельних відносин зумовлюватиме більш поглиблене дослідження актуальних питань державної реєстрації прав на землю.

Список використаних джерел: 1. Про Державний земельний кадастр : закон України від 7 лип. 2011 р. № 3613-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 60. – Ст. 2405. 2. Шульга М. Юридичні засади державної реєстрації земельних ділянок та земельних прав / Михайло Шульга // Мала енциклопедія нотаріуса. – 2012. – № 3 (63). – С. 55–61. 3. Кулинич П. Ф. Державне управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів / П. Ф. Кулинич // Земельне право України. Академічний курс : підручник / П. Ф. Кулинич, В. І. Семчик, М. В. Шульга. – К. : Ін Юре, 2008. – Розд. 11. – С. 287–327. 4. Гринько С. В. Правові аспекти реєстрації прав на землю : монографія / С. В. Гринько. – К. : Видав.-поліграф. центр «Київський університет», 2004. – 172 с. 5. Настечко К. О. Оформлення прав на земельні ділянки: щодо визначення поняття / К. О. Настечко // Держава і право. – Вип. 37. – 2007. – С. 519–525. 6. Настечко К. О. Зміст і функції оформлення прав на земельні ділянки / К. О. Настечко // Юридична Україна. – 2010. – № 7. – С. 80–83. 7. Кулинич П. Ф. Державна реєстрація прав на земельну і неземельну нерухомість: світовий досвід та проблеми його імплементації в Україні / П. Ф. Кулинич // Земельне право України. – 2006. – № 9. – С. 30–39. 8. Кулинич П. Ф. Державна реєстрація прав на земельну нерухомість та земельний кадастр: поняття, співвідношення та правові засади / П. Ф. Кулинич // Юридичний журнал. – 2005. – № 11 (41). – С. 35–42. 9. Піфко О. О. Перспективи формування єдиної системи реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обмежень в Україні / О. О. Піфко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – Вип. 8. – 2007. – С. 220–223. 10. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : закон України від 1 лип. 2004 р. № 1952-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Т. 1. – Ст. 1993. 11. Земельний кодекс України : закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. 12. Про інформаційну взаємодію органу, що здійснює ведення Державного земельного кадастру, та органу державної реєстрації прав : постанова Кабінету Міністрів України від 22 лют. 2012 р. № 118 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 15. – Ст. 544. 13. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2012 р. № 1051 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 89. – Ст. 3598.

Надійшла до редколегії 16.07.2013

Лисовая Т. В. Особенности государственной регистрации прав на землю в современных условиях

Целью исследования является выявление и анализ ряда вопросов государственной регистрации прав на землю в условиях новой системы государственной регистрации земельных участков и прав на них. Для достижения поставленной

цели были использованы сравнительно-правовой и системно-функциональный методы научного познания. Предложен сравнительный анализ регистрации земельного участка и регистрации вещного права на него. Сделан вывод, что сегодня в Украине согласно действующему законодательству действуют две системы государственной регистрации: земельных участков и прав на них. Исследование может быть использовано для последующего изучения актуальных вопросов государственной регистрации прав на землю, при преподавании учебного курса «Земельное право».

Ключевые слова: государственная регистрация, права на землю, органы государственной регистрации, Государственный земельный кадастр, Государственный реестр вещных прав на недвижимое имущество.

Lisova T. V. Features of State Registration of Land Rights in Modern Terms

The article focuses on the analysis of features of state registration of land rights in modern terms. The purpose of this publication is an exposure and analysis of row of actual issues of state registration of land rights in the conditions of the new system of state registration of lot lands and rights for it. For achievement of the put purpose were utilized comparatively-legal, system-functional, method of ascent from abstract to concrete and other methods of scientific cognition. Most scientific labours devoted the study of separate aspects of state registration of land rights in the days of the action of former legislation in this sphere. The comparative analysis of conducting of registration of lot land and registration of law of estate is offered for it. Legal nature of state registration of lot lands and rights is certain for it. With acceptance of July, 7, 2011 Law of Ukraine «About the state landed cadastre» in Ukraine the so-called «dual system» of conduct of cadastre and registration was inculcated right. Thus one structure conducts a database on lot lands, and other – carries out registration of rights for it. Exceptionally state registration of rights results in the origin of right of ownership and other land rights and other real estate. Right of ownership for lot land, and also a right for the permanent use and right for the lease of lot land arise up from the moment of state registration of these rights. State registration of laws of estate on the real estate is official confession and confirmation the state of facts of origin, transition or stopping of rights for the real estate the way of enter of the proper record to the State register of laws of estate for the real estate. In obedience to the Landed code of Ukraine lot land can be the object of civil laws solely from the moment of his forming and state registration of right of ownership for it. Thus state registration of laws of estate for lot lands is carried out after state registration of lot lands in the State landed cadastre. Can be drawn on research in scientifically research aims – for subsequent research of actual issues of state registration of land rights; in an educational process – at preparation of educational literature on a course the «Land law» and also at teaching of this course. A conclusion is done, that today in Ukraine two systems of state registration operate in obedience to a current legislation: lot lands and rights for it.

Keywords: state registration, land rights, organs of state registration, State landed cadastre, State register of laws of estate for the real estate.

УДК 349.2

Р. Т. Сардінов

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНИХ СТЯГНЕНЬ ДО ПОСАДОВИХ ОСІБ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Досліджено норми Закону України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» від 6 вересня 2005 р. № 2805-IV, які встановлюють порядок застосування дисциплінарних стягнень, та сформульовано рекомендації щодо їх удосконалення.

Ключові слова: митна служба, дисциплінарні стягнення, стимулювання, службове розслідування, службова перевірка.

Проблематика дисциплінарних стягнень є доволі важливою для юридичної науки, що обумовлює і великий інтерес серед науковців до її розробки. Так, серед вчених, які вивчали зазначені проблеми, слід відзначити А. А. Абрамову, М. Г. Александрова, С. С. Алексеева, Б. К. Бегічева, В. С. Венедіктова, С. В. Венедіктова, Д. О. Гавриленка, М. І. Іншина, С. С. Карінського, А. Т. Комзюжа, К. Ю. Мельника, О. С. Пашкова, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, О. І. Процевського, В. М. Смирнова, В. Г. Ротаня, В. М. Толкунову, Н. М. Хуторян, В. І. Щербину, О. М. Ярошенка. Слід зазначити, що сьогодні бракує комплексних досліджень правової регламентації застосування дисциплінарних стягнень до деяких категорій працюючих, серед яких можна виділити і працівників митних органів. У зв'язку з цим метою статті є висвітлення сучасного стану правового регулювання застосування дисциплінарних стягнень до посадових осіб митної служби України та надання пропозицій із вдосконалення відповідного законодавства.

Одразу відзначимо, що посадові особи митної служби України, яким присвоєно спеціальні звання (далі – посадові особи митної служби), несуть дисциплінарну відповідальність на підставі Закону України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» від 6 вересня 2005 р. № 2805-IV [1]. Дисциплінарний статут закріплює низку обов'язків невиконання або неналежне виконання яких тягне за собою накладення дисциплінарних стягнень. Так, відповідно до ст. 4 Дисциплінарного статуту, кожна посадова особа митної служби зобов'язана:

- додержуватися Конституції України, Митного кодексу України, цього Статуту та інших законів України;
- поважно ставитися до громадян, не порушувати їх прав і свобод, не принижувати їх честі та гідності;
- додержуватися вимог і обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;
- додержуватися порядку та умов проходження служби в митних органах, не допускати вчинків, не сумісних із статусом посадової особи митної служби;

© Сардінов Р. Т., 2013

– у службовій діяльності бути чесним, об'єктивним і дотримуватись урочистого зобов'язання;

– додержуватися норм професійної етики, виявляти повагу до керівників і один до одного, не вчиняти дій, що можуть призвести до приниження честі та гідності громадян, втрати незалежності та об'єктивності під час виконання службових обов'язків;

– надійно зберігати службову документацію, зброю, спеціальні засоби захисту, митне забезпечення та службові посвідчення;

– додержуватися правил носіння форменого одягу;

– зберігати державну таємницю, конфіденційну, а також іншу охоронювану законом інформацію, що є власністю держави, фізичних та юридичних осіб;

– сприяти керівникам у зміцненні службової дисципліни в митних органах;

– бути взірцем виконання службових обов'язків, виявляти високий рівень культури, професіоналізм, витримку і тактовність.

Крім цього ст. 22 Статуту прямо передбачає діяння, які є порушеннями службової дисципліни, а саме:

1) порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів України з питань митної справи, державної служби, а також наказів і розпоряджень безпосередніх та/або прямих керівників;

2) порушення порядку здійснення митного контролю та митного оформлення предметів, що переміщуються через митний кордон України;

3) втрата службового посвідчення, документів, що є підставою для пропуску предметів через митний кордон України, а також митного забезпечення, зброї, спеціальних засобів, затриманих або прийнятих митницею на зберігання предметів;

4) затримання, вилучення та прийняття на зберігання предметів, валюти України та іноземної валюти без оформлення і реєстрації в установленому законодавством порядку відповідних документів;

5) брутальне або зневажливе ставлення до громадян, приниження їх честі та гідності під час виконання службових обов'язків, проведення несанкціонованого особистого огляду громадян;

6) перешкоджання законній діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема під час здійснення ними зовнішньоекономічних операцій;

7) сприяння проникненню, умисне або внаслідок недбалого ставлення до виконання своїх обов'язків невжиття необхідних заходів для недопущення несанкціонованого проникнення сторонніх осіб до зони митного контролю;

8) приховання посадовою особою митної служби фактів її судимості або подання підроблених документів, необхідних для працевлаштування в митних органах;

9) недодержання обмежень щодо роботи за сумісництвом або зайняття підприємницькою діяльністю та інших обмежень, передбачених законодавством;

10) неподання або подання неправдивих відомостей у декларації про доходи;

11) інші діяння, визначені як порушення службової дисципліни законами та іншими нормативно-правовими актами України.

Як можна побачити, норми ст. 22 Дисциплінарного статуту закріплюють діяння, які свідчать про невиконання або неналежне виконання посадовими особами митної служби своїх обов'язків, а отже певним чином дублюються норми ст. 4, які передбачають обов'язки посадових осіб митної служби. З огляду на це, на наш погляд, не має необхідності у існуванні ст. 22 з таким змістом у Дисциплінарному статуті, адже, як вже неодноразово відзначалося, дисциплінарна відповідальність настає за невиконання або неналежне виконання трудових обов'язків.

Слід відзначити, що до особливостей Закону України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» слід віднести і власний перелік дисциплінарних стягнень. Так, до посадових осіб митної служби можуть бути застосовані такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) затримання на період до одного року присвоєння чергового спеціального звання; 4) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 5) попередження про неповну службову відповідність; 6) звільнення з митного органу.

Слід зазначити, що Закон України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» (ст. 28) чітко закріплює перелік дій ситуацій, за наслідками яких може бути встановлено покарання у виді звільнення посадової особи митної служби, а саме:

1) порушення вимог законів та інших нормативно-правових актів України з питань митної справи, що призвело до заподіяння матеріальних збитків державі, територіальній громаді, юридичним чи фізичним особам;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо цієї особи;

3) одноразового грубого порушення, а саме:

– за вимагання або отримання подарунків, речей, валюти України, іноземної валюти у зв'язку з виконанням службових обов'язків як під час їх виконання, так і в позаслужбовий час;

– за підміну, крадіжку або умисне пошкодження предметів, що підлягають митному контролю;

– за затримання, вилучення та прийняття на зберігання предметів, валютних цінностей без оформлення в установленому законом порядку відповідних документів;

– за розголошення державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави, юридичної або фізичної особи,

іншої таємниці, охоронюваної законом, втрату або умисне пошкодження матеріальних носіїв секретної та конфіденційної інформації, а також передачу стороннім особам зброї та спеціальних засобів захисту, митного забезпечення;

– за брутальне або зневажливе ставлення під час виконання службових обов'язків до громадян, приниження їх честі та гідності;

4) перевищення службових обов'язків, а також здійснення повноважень, не передбачених законом;

5) сприяння проникненню або умисного невжиття заходів з метою недопущення несанкціонованого проникнення сторонніх осіб до зони митного контролю;

6) приховання посадовою особою митної служби фактів її судимості чи подання підроблених документів, необхідних для працевлаштування в митних органах;

7) систематичних порушень дисципліни посадовою особою митної служби;

8) набрання законної сили судовим рішенням, відповідно до якого посадову особу митної служби притягнуто до відповідальності за адміністративне корупційне правопорушення, пов'язане з порушенням обмежень, передбачених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»;

9) у разі неможливості переведення на іншу посаду у зв'язку з безпосереднім підпорядкуванням близькій особі.

Закон України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» чітко закріплює, що вважається систематичним порушенням службової дисципліни. Так, відповідно до ст. 29 Закону, систематичним порушенням службової дисципліни вважається вчинення посадовою особою митної служби дисциплінарного правопорушення протягом року від дня застосування до неї дисциплінарного стягнення, крім зауваження, за попереднє дисциплінарне правопорушення.

На наш погляд, у вищезазначеній нормі йдеться про повторність. Якщо мова йде про системність, то, на нашу думку, вона починається з третього протягом року дисциплінарного проступку, причому коли за попередні два вже були накладені дисциплінарні стягнення.

Дисциплінарний статут митної служби України надає можливість у разі вчинення незначного порушення службової дисципліни обмежитись усним попередженням посадової особи митної служби щодо необхідності суворого додержання службової дисципліни.

Перед накладенням дисциплінарного стягнення передбачається проведення службового розслідування з метою з'ясування всіх обставин вчинення посадовою особою митної служби дисциплінарного правопорушення. Порядок проведення службового розслідування передбачено Інструкцією про порядок організації та проведення службового розслідування і службової перевірки в митній службі

України, затвердженої наказом Державної митної служби України від 13 серпня 2010 р. № 918 [2].

Слід відзначити, що Інструкція окрім службового розслідування передбачає і службову перевірку. Так, під службовим розслідуванням в Інструкції розуміється комплекс заходів, що здійснюються в межах компетенції з метою повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин вчинення посадовою особою дисциплінарного або іншого правопорушення, пов'язаного зі здійсненням службової діяльності, виявлення причин і умов, що сприяли його вчиненню, встановлення наявності (відсутності) вини, її ступеня, а також установлення інших подій, обставин, що потребують з'ясування під час проведення таких заходів. Службова перевірка – це комплекс заходів, що здійснюються в межах компетенції відповідно до цієї Інструкції з метою з'ясування дотримання посадовими особами під час службової діяльності вимог законодавства України, нормативно-правових актів та інших документів Держмитслужби, митного органу, розпоряджень, доручень безпосередніх і прямих керівників, своїх службових обов'язків, з'ясування наявності підстав для проведення службового розслідування або встановлення обставин вчинення незначного дисциплінарного чи іншого правопорушення [2].

На наш погляд, зазначені визначення є доволі об'ємними, завдяки чому ускладнюється їх сприйняття. Як можна побачити, відмінність службового розслідування від службової перевірки, на думку нормотворця, полягає в тому, що службова перевірка проводиться у разі вчинення незначного дисциплінарного чи іншого правопорушення, а у всіх інших – службове розслідування. На наш погляд, саме це необхідно покласти в основу визначень вищезазначених категорій.

Для проведення службового розслідування наказом Держмитслужби чи митного органу створюється комісія, як правило, у складі не менше трьох посадових осіб – членів комісії, одна з яких призначається її головою. Склад і чисельність комісії визначаються з урахуванням мети, обсягу, складності та особливостей проведення службового розслідування. Строк проведення службового розслідування визначається з урахуванням обсягу та особливостей його проведення, але не може перевищувати двох місяців.

За результатами службового розслідування члени комісії складають і підписують акт службового розслідування. Перед поданням акта службового розслідування на розгляд Голові Держмитслужби або посадовій особі, яка виконує його обов'язки, з актом під підпис ознайомлюються суб'єкт службового розслідування та керівник митного органу, в якому він працює. У разі призначення службового розслідування керівником митного органу або посадовою особою, яка виконує його обов'язки, з актом під підпис ознайомлюються суб'єкт службового розслідування та керівник підрозділу, у якому він працює.

Про дату і місце ознайомлення з актом службового розслідування зазначені особи повідомляються за день до його проведення. Процедура ознайомлення проводиться комісією або одним із її членів. У разі відмови зазначеними особами від ознайомлення підпис з актом службового розслідування або неприбуття ними у визначений для ознайомлення час без поважних причин та неповідомлення комісії у день ознайомлення про причини своєї відсутності членами комісії складається акт про відмову від підписання акта службового розслідування або ознайомлення з актом службового розслідування.

Рішення за результатами розгляду акта та інших матеріалів службового розслідування приймається керівником, який його призначив, у 10-денний строк з дати їх надходження. За результатами службового розслідування посадові особи можуть бути притягнені до відповідальності у встановленому законом порядку.

Службова перевірка має бути завершена, як правило, протягом одного місяця з дня її призначення. Службова перевірка може проводитись як одноособово, так і комісією. Склад і чисельність комісії визначаються з урахуванням мети, обсягу, складності та особливостей проведення службової перевірки. Результати службової перевірки оформлюються доповідною запискою на ім'я керівника, який призначив службову перевірку, і підписуються посадовою особою, яка її провела, або головою комісії у разі проведення службової перевірки комісією [2].

Закон України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» передбачає суб'єктів накладення дисциплінарних стягнень. Так, керівник спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи користується правом застосування будь-яких дисциплінарних стягнень, передбачених цим Статутом, до всіх посадових осіб митної служби, крім пониження у спеціальному званні державного радника митної служби 1, 2 і 3 рангів, що присвоюються Президентом України. Керівник митного органу має право застосувати такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догану; 3) попередження про неповну службову відповідність; 4) звільнення з митного органу. Дисциплінарні стягнення застосовуються керівниками відповідних митних органів, яким надано право приймати на роботу та звільняти з роботи посадових осіб митної служби.

Застосовуються дисциплінарні стягнення безпосередньо після виявлення дисциплінарних правопорушень, але не пізніше одного місяця від дня виявлення і шести місяців від дня їх вчинення.

Відповідно до ст. 26 Закону України «Про Дисциплінарний статут митної служби України», дисциплінарне стягнення не застосовується: 1) у разі відсутності посадової особи митної служби на роботі у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю; 2) під час перебування

посадової особи митної служби у відпустці або відрядженні; 3) під час службового розслідування.

Якщо буквально керуватися цією нормою, то виходить, що дисциплінарне стягнення можна застосовувати під час службової перевірки. На наш погляд, буде правильним додати у ст. 26 Закону України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» і службову перевірку. Більш того, і до інших відповідних статей Закону необхідно внести як доповнення категорію «службова перевірка».

Дисциплінарне стягнення оголошується в наказі, з яким посадова особа митної служби ознайомлюється під розписку. У разі відмови посадової особи митної служби від ознайомлення з наказом під розписку складається відповідний акт.

Закон України «Про Дисциплінарний статут митної служби України» передбачає можливість оскарження дисциплінарних стягнень. Так, відповідно до ст. 43 Закону, у разі, якщо посадова особа митної служби не згідна з рішенням про застосування до неї дисциплінарного стягнення, вона має право оскаржити його в письмовій формі до керівника вищого рівня протягом одного місяця від дня ознайомлення з відповідним наказом та/або до суду в установленний законом строк.

Список використаних джерел: 1. Про Дисциплінарний статут митної служби України : закон України від 6 верес. 2005 р. № 2805-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-15>. 2. Про затвердження Інструкції про порядок організації та проведення службового розслідування і службової перевірки в митній службі України : наказ Державної митної служби України від 13 серп. 2010 р. № 918 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0154-11>.

Надійшла до редколегії 24.07.2013

Сардинов Р. Т. Особенности применения дисциплинарных взысканий к должностным лицам таможенной службы Украины

Исследованы нормы Закона Украины «О Дисциплинарном уставе таможенной службы Украины» от 6 сентября 2005 г. № 2805-IV, которые устанавливают порядок применения дисциплинарных взысканий, и даны рекомендации по их усовершенствованию.

Ключевые слова: таможенная служба, дисциплинарные взыскания, стимулирование, служебное расследование, служебная проверка.

Sardinov R. T. Features of Disciplinary Penalties' Implementation to Officials Working within the Customs of Ukraine

The norms of the Law of Ukraine «About Disciplinary Statute of the Customs of Ukraine» dated from September 6, 2005, # 2805-IV, which govern the order of

disciplinary penalties' implementation, are researched. It is emphasized that the norms of Art. 22 of the Disciplinary Statue consolidate acts that indicate about non-performance or improper performance of the duties by customs' officials. Therefore, the norms of Art. 4 of the Disciplinary Statue, which provides the duties of customs' officials, are somehow duplicated. The author grounded his position to remove Art. 22 of the Disciplinary Statue, as it is known that disciplinary liability begins for non-performance or improper performance of the labor duties.

Analyzing Art. 29 of the Disciplinary Statue, which establishes the definition «systematic break of the discipline», it is stressed that it says about the repeatability, but not about consistency. It is grounded that if talk about consistency then it begins from the third offence committed during a year, when disciplinary penalties have been already imposed for previous two.

Special attention is paid to the fact that the Regulations about the organization and conduction of an official investigation and inspection within the Customs of Ukraine, approved by the order of the State Customs of Ukraine # 918 dated from August 13, 2010, provide rather broad definitions: «official investigation» and «official inspection». It is concluded about the complexity of their perception. It is noted that the difference between official investigation and official inspection according to the content of the Regulations is that official inspection is carried out in the case of a minor disciplinary or any other offence, but official investigation is carried out in all other cases. It is grounded that this principle must be the basic one while defining the above stated categories.

Keywords: customs, disciplinary penalties, incentives, official investigation, official inspection.

НА КНИЖКОВУ ПОЛІЦЮ

Гусаров Сергій Миколайович : біобібліографічний покажчик до 60-річчя з дня народження ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 32 с.

У виданні висвітлюються основні етапи життя, службової, наукової, педагогічної та громадської діяльності відомого державного діяча, правоохоронця, правознавця, провідного вченого в галузі управління органами внутрішніх справ, оперативно-розшукової та адміністративної діяльності ОВС, доктора юридичних наук, члена-кореспондента Національної академії правових наук України, заслуженого юриста України, генерал-полковника міліції С. М. Гусарова.

Список наукових праць знайомить з науковим доробком вченого.

Гусаров С. М. Вищий навчальний заклад МВС України : монографія / С. М. Гусаров ; МВС України. – Х. : Золота миля, 2013 – 324 с.

Рівень освіти працівника органів внутрішніх справ повинен бути не нижчим, ніж у пересічного громадянина. Водночас це має бути практик, професіонал, який не розгубиться у будь-якій оперативно-службовій ситуації, знатиме як діяти, належним чином виконає свій обов'язок, захистить життя, права і свободи громадян, інтереси суспільства та громадський порядок. Саме дослідженню правового статусу, особливостей життєдіяльності, управління, організації навчального процесу, методичної та наукової роботи у вищому навчальному закладі МВС України, шляхів їх удосконалення з метою підвищення рівня кадрового та наукового забезпечення органів внутрішніх справ нашої держави і присвячена ця монографія.

Автором використано значний фактичний матеріал, і великий власний досвід керівної та науково-педагогічної діяльності в системі МВС України.

Для керівників, працівників вищих закладів освіти, працівників практичних органів внутрішніх справ, курсантів, слухачів, науковців, фахівців та всіх, хто цікавиться проблемами підготовки кадрів.

Біржове право : навч. посіб. / [Ю. М. Жорнокуй, К. А. Карчевський, О. О. Пономарчук, А. О. Сядристий] ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 200 с.

У навчальному посібнику на основі аналізу чинного законодавства та правової доктрини розкрито загальні положення біржової діяльності та біржового права. Проаналізовано правове становище

товарної та фондової бірж, види та правову природу біржового товару, його специфіку. Визначено правову характеристику біржових договорів, вирішення біржових спорів.

Видання буде корисним для студентів, слухачів магістратури, аспірантів, викладачів та практикуючих юристів, а також для всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання біржової діяльності в Україні.

Блажівський Є. М. Моніторинг протидії злочинності в Україні : монографія / Є. М. Блажівський. – Х. : Золота миля, 2013. – 372 с.

У монографії розглядається комплекс теоретичних і практичних питань формування та здійснення в Україні моніторингу протидії злочинності. Із залученням різних методів наукового аналізу визначено соціальний, правовий і функціональний зміст кримінологічного моніторингу, його місце в системі інформаційно-аналітичного забезпечення правоохоронної діяльності, у механізмі протидії злочинності й у державному механізмі в цілому. Розглянуто актуальні проблеми забезпечення кримінологічної безпеки країни різними організаційно-управлінськими засобами, а також питання організації та здійснення кримінологічного впливу на злочинність.

Для науковців, практичних працівників, викладачів, курсантів, студентів і широкого кола читачів, які цікавляться проблематикою протидії злочинності.

Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : монографія / С. І. Лекарь. – Х. : Золота миля, 2013. – 478 с.

У монографії розкрито питання щодо сутності економічної безпеки держави як базової складової національної безпеки, розроблено концепцію забезпечення економічної безпеки держави та обґрунтовані її основні теоретико-методологічні положення. Охарактеризовано механізм адміністративно-правового забезпечення економічної безпеки держави та визначено його місце у системі державно-правового механізму. Розглянуто систему суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави, проаналізовано їх адміністративно-правовий статус та визначено проблеми взаємодії та координації органів державної влади в процесі реалізації економічної політики держави. Окрему увагу приділено повноваженням правоохоронних органів України щодо забезпечення економічної безпеки держави, визначено основні напрями вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ для посилення їх ролі у сфері запобігання та нейтралізації внутрішніх загроз економічній безпеці держави.

Для наукових, науково-педагогічних і педагогічних працівників, державних службовців, аспірантів, ад'юнктів, студентів, слухачів, курсантів вищих навчальних закладів, а також усіх тих, хто

цікавиться проблемами адміністративно-правового регулювання забезпечення економічної безпеки держави.

Купріянова Л. С. Судова медицина : навч. посіб. / Л. С. Купріянова ; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х. : ХНУВС, 2013. – 148 с.

У навчальному посібнику розглянуто основні питання і положення судової медицини. Матеріал викладено відповідно до навчальних програм дисципліни, розроблених для курсантів вищих навчальних закладів МВС України за напрямками підготовки «правознавство», «правоохоронна діяльність»; спеціалізації «слідство та дізнання», «кримінальна міліція» та «громадська безпека». Докладно наведено положення, що стосуються використання спеціальних медичних знань працівниками органів слідства і суду під час розслідування злочинів.

НОВИНИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

До відома наукової громадськості!*

29 березня 2013 р. на базі Харківського національного університету внутрішніх справ відбулася науково-практична конференція **«Бочаровські читання»**, присвячена пам'яті професора С. П. Бочарової.

5 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася науково-практична конференція **«Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення»**.

6 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася IV Всеукраїнська науково-практична конференція **«Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти»**.

12 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася науково-практична конференція **«Трудове законодавство: шляхи реформування»**.

13 квітня 2013 р. на базі Сумської філії ХНУВС відбулася IV Всеукраїнська науково-практична конференція студентів **«Актуальні питання сучасної науки і права»**.

18–19 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася XIV Міжнародна студентська науково-практична конференція іноземними мовами **«Діяльність поліції і права людини (зарубіжний досвід)»**.

19 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася науково-практична конференція **«Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні»**.

23 квітня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція **«Протидія кіберзлочинності і фінансово-банківській сфері»**.

15 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася XX Науково-практична конференція курсантів та студентів **«Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності»**.

16 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася науково-практична конференція **«Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених»**.

17 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася Всеукраїнська науково-практична конференція **«Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції»**.

---

* Електронні версії матеріалів науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих столів» тощо, виданих Харківським національним університетом внутрішніх справ, дивись також на сайті ХНУВС, режим доступу до розділу: <http://univd.edu.ua/dir/401/materiali-naukovo-praktichnih-konferentsiy>.

18–19 травня 2013 р. на базі Сумської філії ХНУВС відбулася VI Міжнародна науково-практична конференція **«Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку»**.

24 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася V науково-практична конференція **«Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України»**.

25 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбулася науково-практична конференція **«Проблеми цивільного права та процесу»**, присвячена пам'яті О. А. Пушкіна.

31 травня 2013 р. на базі ХНУВС відбувся науково-практичний семінар **«Українське державницько-патріотичне виховання: реалії, тенденції, перспективи»**.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.01 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

10 квітня 2013 р. – ПЕТРОВ Євген Вікторович **«Адміністративно-господарське право як підгалузь адміністративного права України»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

11 квітня 2013 р. – СОКОЛЕНКО Ольга Леонідівна **«Адміністративно-правові засади захисту прав громадян у діяльності правоохоронних органів»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

12 квітня 2013 р. – ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович **«Адміністративно-правове регулювання податкових відносин в Україні»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

13 травня 2013 р. – КОМІСАРОВ Олександр Геннадійович **«Адміністративно-правові засади інформатизації в системі охорони громадського порядку»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

14 травня 2013 р. – ДОБКІН Михайло Маркович **«Місцеві державні адміністрації в системі виконавчої влади України»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; КОВАЛЕНКО Володимир Вікторович **«Організація діяльності юридичної служби органів місцевого самоврядування в Україні»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

13 червня 2013 р. – ЗІНОВ Павло Іванович **«Адміністративно-правові засади управління матеріальним забезпеченням в органах внутрішніх справ України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; РИБАЛКА Наталія Олегівна **«Управління органами прокуратури України в умовах реформування: адміністративно-правові засади»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право;

14 червня 2013 р. – ЛЕКАРЬ Сергій Іванович **«Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

29 березня 2013 р. – ЖОРНОКУЙ Валентина Григорівна **«Немайнові права учасників господарських товариств»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ОРЛОВ Ілля Павлович **«Правочини в сфері спадкового права»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

30 березня 2013 р. – МАСЛОВА Наталія Григорівна **«Конституційно-правові засади академічної свободи в Україні»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; СЕМЕРАК Ігор Олександрович **«Конституційно-правові основи місцевого референдуму в Україні»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

26 квітня 2013 р. – ЛАНКЕВИЧ Андрій Зіновійович **«Співвідношення конституційної та адміністративної юрисдикції: конституційно-правовий аспект»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; САРАЙ Роман Дмитрович **«Інститут парламентських виборів в Україні, Чехії та Словаччині (порівняльно-правовий аспект)»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

27 квітня 2013 р. – МАВДРИК Микола Ярославович **«Прокуратура України і її роль в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право; ПЕТРОВ Євгеній Юрійович **«Конституційно-правовий статус іноземців в Україні та механізм його забезпечення»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право;

31 травня 2013 р. – БУГА Володимир Васильович **«Процесуальні строки у цивільному судочинстві України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; ЗАГОРУЙ Людмила Миколаївна **«Принцип свободи фізичної особи в цивільному праві України»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право;

1 червня 2013 р. – ЖИДОВЦЕВА Ольга Анатоліївна **«Особливості професійної правосвідомості працівників кримінальної міліції у справах дітей»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

У спеціалізованій вченій раді Д 64.700.03 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

18 червня 2013 р. – БЛАЖІВСЬКИЙ Євген Миколайович **«Моніторинг протидії злочинності в Україні»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

17 травня 2013 р. – ВОЗНЕСЕНСЬКА Олена Володимирівна **«Кримінально-правова характеристика грабежу»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

18 травня 2013 р. – КИЦЮК Віктор Петрович **«Кримінологічні засади діяльності суду у сфері протидії злочинності»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; МАЛИШЕВ Володимир Степанович **«Амністія як елемент правової політики держави у сфері протидії злочинності»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

20 червня 2013 р. – ЖИТНИЙ Олександр Олександрович **«Кримінальне право України у міжнародно-правовому вимірі: порівняльний аналіз»** на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; КАРПЕНКО Людмила Костянтинівна **«Кримінально-правове забезпечення лікарської таємниці»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право;

21 червня 2013 р. – ЖУРОВА Ірина Ігорівна **«Виконання органами і установами державної пенітенціарної служби України звільнення від відбування покарання»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; ЛОКТОНОВА Вікторія Володимирівна **«Суспільно небезпечні наслідки у злочинах проти довкілля»** на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

У спеціалізованій вченій раді К 64.700.04 Харківського національного університету внутрішніх справ відбулись захисти наступних дисертаційних досліджень:

15 травня 2012 р. – КЛИМЕНКО Ігор Володимирович **«Гендерні особливості професійної деформації працівників органів внутрішніх справ України»** на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія; КОВАЛЬЧИШИНА Світлана Володимирівна **«Психологічні основи запобігання професійним деструкціям слідчих на різних етапах їх професіоналізації»** на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія.

НАШІ АВТОРИ

- Абакумов В. М.** ➤ здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ
- Андрєєв Д. В.** ➤ професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, канд. юрид. наук, доц.
- Бабкова В. С.** ➤ доцент кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», канд. юрид. наук
- Батрин О. В.** ➤ аспірант ХНУВС
- Безкоровайний Б. О.** ➤ здобувач ХНУВС
- Безпалова О. І.** ➤ начальник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції ХНУВС, канд. юрид. наук, доц.
- Волощенко О. М.** ➤ аспірантка юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
- Головко О. М.** ➤ перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.
- Греченко В. А.** ➤ завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету права та масових комунікацій ХНУВС, д-р іст. наук, проф.
- Грищенко О. В.** ➤ проректор з економічних питань та матеріального забезпечення ХНУВС, здобувач ХНУВС
- Д'ячкова Н. А.** ➤ доцент кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми ХНУВС, канд. юрид. наук
- Даниленко А. П.** ➤ міський голова м. Євпаторія, Почесний працівник органів місцевого самоврядування, здобувач ХНУВС
- Дем'яненко І. В.** ➤ здобувач НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
- Ізотов В. А.** ➤ здобувач ХНУВС

- Клочко А. М.** ➤ проректор по службі ХНУВС, д-р юрид. наук, канд. пед. наук
- Коваленко Г. В.** ➤ здобувач НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»
- Комзюк В. Т.** ➤ доцент Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, канд. юрид. наук, доц.
- Конопелько О. В.** ➤ здобувач ХНУВС
- Косий О. М.** ➤ старший прокурор прокуратури Комінтернівського району м. Харкова, здобувач ХНУВС
- Лапкін А. В.** ➤ асистент кафедри організації судових та правоохоронних органів НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», канд. юрид. наук
- Лісова Т. В.** ➤ доцент кафедри земельного та аграрного права НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», канд. юрид. наук, доц.
- Літвінов Є. В.** ➤ суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ
- Любімова С. Ю.** ➤ директор ТОВ «Наугітус», канд. юрид. наук
- Максимус Д. О.** ➤ слухач магістратури ХНУВС
- Малиновська Т. М.** ➤ науковий співробітник НДЛ з проблем протидії злочинності ННІ ПФПКМ ХНУВС, канд. юрид. наук
- Маренич В. М.** ➤ директор Департаменту масових комунікацій Харківської обласної державної адміністрації, здобувач ХНУВС
- Марков В. В.** ➤ начальник факультету підготовки фахівців для підрозділів боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми ХНУВС, канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник
- Мірошниченко І. С.** ➤ старший прокурор відділу прокуратури міста Києва
- Мурза В. В.** ➤ доцент Маріупольського державного економіко-гуманітарного університету, канд. юрид. наук, доц.
- Сардінов Р. Т.** ➤ здобувач ХНУВС
- Сергєєв А. А.** ➤ начальник курсу факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС

- Степанюк Р. Л.** ➤ начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства ХНУВС, д-р юрид. наук, доц.
- Стецюк Б. Р.** ➤ директор Кіровоградського інституту імені Святого Миколая Міжрегіональної академії управління персоналом, канд. юрид. наук, доц.
- Туранін В. Ю.** ➤ доцент кафедри трудового і господарського права Белгородського державного національного дослідного університету (Росія), депутат Земських зборів Белгородського району Белгородської області, канд. юрид. наук
- Федосова О. В.** ➤ старший науковий співробітник відділу організації наукової роботи ХНУВС, канд. юрид. наук
- Юхно О. О.** ➤ начальник кафедри кримінального процесу ФПФПС ХНУВС, д-р юрид. наук, проф.

ДО УВАГИ АВТОРІВ

**ПОРЯДОК
ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ У ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ
«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ»**

1. ОФОРМЛЕННЯ. Матеріали слід подавати у друкованому та електронному варіантах (на CD-диску або USB Flash-накопичувачі). Весь текст має бути набраний у текстових редакторах «MS Word-97–2007» із використанням стандартного шрифту Times New Roman 14-го кегля з міжрядковим інтервалом 1,5. Графіки, рисунки та діаграми виконуються за допомогою стандартного програмного забезпечення. Відступ зверху, знизу та праворуч має становити 20 мм, ліворуч – 25 мм. При такому форматі обсяг матеріалу має бути 6–12 сторінок, включаючи основний текст, анотації, список використаних джерел та інші елементи, що підлягають опублікуванню. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.

2. СТРУКТУРА ТЕКСТУ. Стаття повинна містити такі елементи: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

2. СУПРОВІДНІ МАТЕРІАЛИ. До тексту **обов'язково** додаються:

– рецензія (до якої прирівнюється рекомендація до опублікування, надана головним редактором збірника або його заступником). Матеріали, що надходять, підлягають внутрішньому рецензуванню, яке здійснюють члени редакційної колегії – фахівці відповідної галузі, крім поданих докторами наук і професорами, які працюють в Університеті;

– витяг із протоколу засідання кафедри або іншого навчального чи наукового підрозділу про рекомендацію статті до друку;

– авторська довідка (прізвище, ім'я, по батькові повністю, відомості про місце роботи, посаду, науковий ступінь, за їх відсутності – статус здобувача, ад'юнкта тощо навчального закладу (*указані відомості підлягають опублікуванню*), а також поштову та електронну адреси і номер телефону);

– анотації (українською, російською та англійською мовами), що відповідають вказаним нижче вимогам.

3. АНОТАЦІЇ. Анотація включає характеристику основної теми, проблеми об'єкта, мети роботи та її результати. В анотації вказують, що нового містить у собі дане дослідження порівняно з іншими, спорідненими за тематикою і цільовим призначенням.

Залежно від мови публікації різними мовами подаються звичайні та розширена анотації. При цьому розширена анотація повинна бути розгорнутою інформацією про зміст і результати дослідження, а звичайні – інформацією про основні ідеї та висновки дослідження.

Мова. Анотації подають українською, російською та англійською мовою, одна з яких (українська) є мовою публікації.

Звичайні анотації подають українською та російською мовами, розширену – англійською.

Обсяг. Рекомендований обсяг звичайної анотації – 500 друкованих знаків, розширеної – 1800–2000 друкованих знаків, без урахування перекладу прізвища, ім'я, по батькові автора, назви дослідження та ключових слів.

Анотації друкують відповідно до вимог, встановлених до оформлення основного тексту дослідження.

Структура. Анотація в загальному вигляді повинна мати таку структуру: прізвище, ім'я, по батькові автора, назва дослідження, текст анотації, ключові слова.

Текст анотації повинен містити такі структурні елементи:

- 1) предмет, тему, мету роботи;
- 2) метод чи методологію дослідження, відомості, що свідчать про актуальність та наукову новизну роботи;
- 3) основні результати дослідження;
- 4) галузь застосування, практичне значення роботи;
- 5) висновки.

Викладення матеріалу в анотації повинно бути: стислим і точним; інформативним; змістовним; структурованим.

У тексті анотації слід уживати синтаксичні конструкції, притаманні мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій; застосовувати стандартизовану термінологію. Необхідно дотримуватися єдності термінології в межах анотації.

Скорочення та умовні позначення, крім загальноновживаних у наукових і технічних текстах, застосовують у виняткових випадках або дають їх визначення при першому вживанні.

Наприкінці кожної анотації наводяться *ключові слова* відповідною мовою. Ключовим словом називається слово або стійке словосполучення із тексту анотації, яке з точки зору інформаційного пошуку несе смислове навантаження. Сукупність ключових слів повинна відображати поза контекстом основний зміст наукової праці. *Кількість* ключових слів становить від п'яти до десяти. Ключові слова подають у називному відмінку, друкують у рядок, через кому.

Якість анотацій. Відповідальність за якість підготовки анотацій (крім літературного редагування, який здійснюють фахівці редакції, і перекладу, який здійснюють чи погоджують уповноважені на це фахівці, вказані нижче) покладається одноосібно на авторів.

У випадку, коли анотації підготовлено із грубими порушеннями встановлених вимог, публікацію результатів дослідження може бути затримано редколегією до їх усунення автором, про що йому повідомляється в письмовій чи усній формі негайно після їх виявлення.

Порядок подання до редакції розширених анотацій англійською мовою. Розширена анотація англійською мовою повинна бути або завірена печаткою бюро перекладів, або погоджена за підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Харківського національного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

4. ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ. При написанні статті обов'язковим є посилання на авторів і джерела використаних або цитованих матеріалів. Список посилань оформлюється за допомогою прикінцевих зносок відповідно до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Відповідальність за достовірність поданої інформації, використаних цитат, оформлення списку використаних джерел покладається на авторів.

Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Автори попереджаються про те, що електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України», а також на веб-сторінці видання.

Редагування *С. М. Гука, Г. Я. Ступницької, П. О. Білоуса*
Комп'ютерне верстання *С. В. Гончарук, П. О. Білоуса*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 13013-1897 ПР від 28.08.2007.

Підп. до друку 30.07.2013. Формат 60x84/16.
Ум.-друк. арк. 17,73. Тираж 100 прим. Зам. № 2013-18.

Адреса редакції, видавця та виготовлювача:
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, Харків, 61080;
тел. 7398-342, факс 7398-181; адреса електронної пошти:
petrobilous@ukr.net

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.